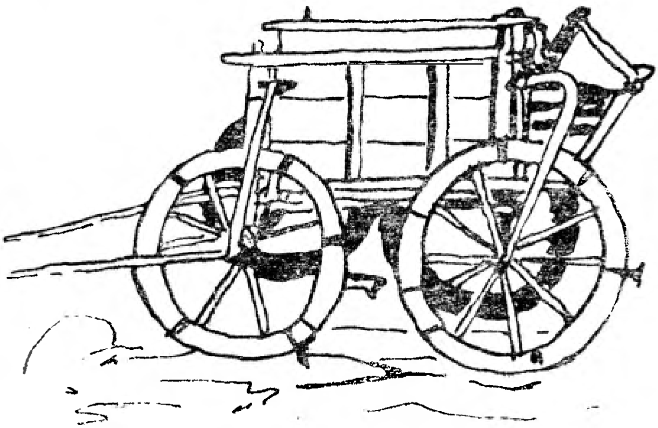
CONSTANTIN CIOROIU

CĂLĂTORI LA PONTUL EUXIN

editura sport-turism

Bucureşti, 1984

Cuvînt înainte

Răsfoind, cu prilejul unei documentări despre trecutul ţinutului dintre Dunăre şi mare, un album („Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie") aflat la secţia de stampe a Bibliotecii Academiei R.S.R., album în care un călător la Pontul Euxin în anul 1828, pe vremea războiului ruso-turc, ce se va încheia cu pacea de la Adrianopol, Hector de Béarn, ofiţer în armata franceză, şi-a adunat impresiile de voiaj, ilustrate, tot de el, cu numeroase desene, executate ireproşabil, mai importante pentru noi decît notele, deoarece au surprins — într-o epocă atît de săracă în mărturii iconografice — imagini dobrogene vechi de mai bine de un veac şi jumătate, am descoperit o Dobroge cu totul diferită de aceea din zilele noastre: cîmpii necultivate, localităţi răvăşite de război, cele mai multe doar mizere îngrămădiri de colibe, în mijlocul cărora, ici, colo, îşi lungeau gîturile minaretele unor moschei ruinate. Răsfoirea acestui album — la care vom face adesea referiri în cartea de faţă — ne-a incitat curiozitatea de a afla şi alte mărturii ale călătorilor despre locurile şi oamenii de la Pontul Euxin. Am consultat, desigur, cunoscuta şi fermecătoarea carte a lui Nicolae Iorga, „Istoria românilor prin călători" — reeditată recent de Editura Eminescu —, apoi monumentala culegere „Călători străini despre ţările române" (ajunsă la volumul al optulea), elaborată de un colectiv ştiinţific al institutului care poartă numele savantului de la Vălenii de Munte, cele patru volume de „Fontes Historiae Dacoromanae" şi încă multe izvoare, din paginile cărora am aflat că cei ce au trecut prin acest ţinut, dintr-un motiv sau altul, de-a lungul timpurilor, au fost foarte numeroşi, unii dintre ei personalităţi cu totul remarcabile. Această surprinzătoare revelaţie ne-a sus-

citat ideea de a strînge la un loc mărturiile călătorilor de aiurea la Pontul Euxin, nu însă cu intenția de a scrie, prin călători, o istorie a ținutului transdunărean, ci în scopul de a releva, cu mijloace publicistice, celor dornici să cunoască mai bine acest frumos colț de țară, turiștilor care vin an de an la mare, folosind relațiile de voiaj ale celor ce au drumețit cîndva pe aici sau consemnările despre trecerea prin aceste locuri a unor mari personalități istorice, evoluția meleagurilor pontice de-a lungul vremurilor, permanența și continuitatea poporului român în spațiul dintre Dunăre și mare, importanța unor evenimente petrecute în zonă pentru destinul Europei de sud-est și al latinității orientale, remarcabilul progres realizat în Dobrogea după Războiul de Independență.

Dar înainte de a privi spre trecut, se cuvine să facem o succintă prezentare a Dobrogei zilelor noastre, a înfloritoarei, prosperei Dobroge socialiste.

Neîndoielnic, importanța celor două județe transdunărene — Constanța și Tulcea — rezidă, în primul rînd, din condiția lor de poartă a României spre lume; prin portul Constanța, cu un trafic anual ce atinge patruzeci de milioane de tone, se realizează o mare parte a comerțului exterior românesc, în ultimii ani fiind dezvoltată considerabil și capacitatea de trafic a celorlalte porturi — Tulcea, Sulina, Cernavodă etc. Șantierele navale dobrogene dețin azi întîietatea pe țară în producția de nave maritime și fluviale (șantierele din Constanța și Mangalia sînt dotate cu instalații pentru construcția de nave gigant, de 150 000 și respectiv 65 000 tdw).

Dobrogea prezintă caracteristicile unei regiuni industrial-agrare, cu orașe moderne (Constanța avea, în 1982, peste 300 000 de locuitori, Tulcea aproape 80 000 de locuitori, iar așezări cîndva insignifiante, ca Medgidia ori Mangalia, au astăzi 50 000 și respectiv 40 000 de suflete — întreaga regiune pontică numără 950 000 de locuitori, dintre care 680 000 trăiesc în județul Constanța) și cu numeroase localități rurale aflate în plin proces de urbanizare. Județul Tulcea ocupă primul loc pe țară la producția de pește și conserve de pește, precum și la producția de alumină calcinată și locul al șaptelea la aceea de minereuri cuprifere; județul Constanța realizează 16,7% din producția națională de acid sulfuric, circa 11% din producția de ciment, aproape 13% din aceea de ulei comestibil etc. Datorită rezultatelor obținute în agricultură, în anul 1982, la 24 octombrie,

cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la cooperativizare, celor două județe li s-a conferit, prin decret prezidențial, „Steaua Republicii Socialiste România, clasa I“.

Provincia pontică dispune și de o puternică industrie turistică, cu deosebire pe litoral, vizitat în fiecare an de circa două milioane de turiști români și străini, dar și în Delta Dunării, unde s-au creat în ultima vreme numeroase posibilități de agrement, hoteluri, cabane etc. De egal interes se bucură și muzeele dobrogene, care pun în valoare vestigiile arheologice aflătoare pretutindeni pe meleagurile euxine, ce vorbesc de trecutul atît de zbuciumat al acestei vechi provincii românești sau care evidențiază generozitatea naturii de aici; de asemenea, sînt mult căutate de turiști rezervațiile naturale, mărturii ale extraordinarei diversități faunistice și florale din aceste locuri.

Presa, cărțile de onoare ale muzeelor și ale hotelurilor consemnează sumedenie de aprecieri ale turiștilor din cele mai diferite colțuri ale lumii despre realitățile, luminoasele realități euxine ale zilelor noastre.

Scriitorii — unii de faimă universală — călători la Pontul Euxin în anii construcției socialiste au imortalizat, prin cuvinte alese, frumusețile meleagurilor dintre Dunăre și mare, faptele oamenilor de aici. Iată-l, cu prilejul unor călătorii prin România, traversînd litoralul, pe marele scriitor spaniol Rafael Alberti, care observă că Drumurile-s o grădină / din Mangalia-n Mamaia *(„O doină spaniolă despre România“). Pablo Neruda, bardul chilian laureat al Premiului Nobel (1971), inspirat de spațiul Dunării de Jos, scria:* Nu numai pe omul / cel liber / al noilor tale cetăți și ogoare / îl celebrez. / Nu numai muncilor creatoare / din școli și uzine / le-nchin cîntecul meu. / Ci și ție, țară românească, / nobilei tale miresme de pămînt și de vin, / pîinii generoase, / împărţită pe pămîntul tău, / parfumul brazilor și mimozelor / pe care ți-l dăruie vîntul *(„Acum Dunărea cîntă“). Un scriitor francez, călător pe aici și prin multe alte țări ale lumii — Georges Pillement —, autor al cărții „La Roumanie inconnue“ (1974), vorbind despre litoralul dobrogean, remarcă marile realizări de aici și îl citează pe Miguel Angel Asturias (Premiul Nobel, 1967), autor a numeroase și vibrante rînduri despre realitățile românești. Pillement notează: «De la Mamaia la Mangalia — unde se înalță anticul Callatis — nu sînt decît stațiuni balneare ridicîndu-și înaltele turnuri ale hotelurilor pe marginea plajelor. „Ce contrast înnebunitor — scria Miguel Angel Asturias — între orașele foarte vechi și orașele noi și foarte moderne care se ridică pentru a sfida*

marea cu înaltele lor volume de oțel, sticlă și beton, de-a lungul litoralului pe care-l scaldă soarele Orientului"». Poetul grec Menelaos Ludemis ne relevă o imagine pontică de o insolită plasticitate: Să mă năpustesc în albastra nesfîrşire, / La Mamaia, Eforie, Mangalia — / Trei tablouri realizate cu o singură paletă / De un artist pătimaș / Care a înnebunit după aceea, / A aruncat pensulele în mare / Și a făcut-o mai albastră *(„României"). Alt poet grec, Iannis Manikas, avînd ca pretext o drumeție în deltă pe timp de iarnă, scrie versuri de slavă pentru prietenia româno-elenă:* Pescarii ospitalieri / ne-au ospătat / cu gustoasă ciorbă de pește / și noi / rîzînd și plîngînd, / ne împleteam vorbele / cu strigătele crivățului, / Și ancorele gemeau, gemeau... Aplecat deasupra hărţii / cu mîinile înghețate / mîngîiam conturul fierbinte / al patriilor noastre... /. *Un poet german, Heinz Kahlau, scria după ce a cutreierat țara dintre ape:* Azi, șes fără margini / Scăldat de cîmpuri lactee, / de floriile-soarelui. / Sori semănaţi în pămînt de tractoare. / Țăranul coase acum / însetatelor stepe / veşmînt de porumb. *În sfîrșit, alt scriitor german, Herbert Günther, sensibil la mulțimea de vestigii antice din ținutul euxin, evocă figura mitică a Cavalerului Trac:* Prin Dobrogea călătoreşte / Cavalerul Trac / Erou, sfînt, ucigător de balauri / Făptura lui aici s-a întrupat / Stăpînind își înalță dreapta / împotriva întunecatului drac / Cruciat în slujba zeilor / Cavalerul Trac / Nimeni nu-i știe numele / Fapta și pentru tine este Lege de fier / Primitor pe țărmul Mării Negre / Tracicul cavaler...

Dar mărturiile călătorilor de azi despre realitățile dobrogene sînt atît de numeroase, încît consemnarea lor, fie și sumară, ar necesita spațiul unei cărți întregi. De aceea, în lucrarea de față am evidențiat relațiile de călătorie ale celor ce au trecut prin aceste locuri pînă în deceniul al patrulea al secolului nostru. Pentru evitarea monotoniei, materialul cărții a fost structurat tematic, iar în cadrul fiecărei teme, cronologic. Cum localitățile euxine, precum și cele de pe Dunărea inferioară au avut, în trecut, caracteristici comune, iar o serie de evenimente care s-au desfășurat în imediata apropiere a Dobrogei au influențat evoluția istorică a acestor meleaguri, devenirea poporului român, în carte sînt amintite, uneori, așezări care nu fac parte din teritoriul României sau din ținutul transdunărean.

La sfîrșitul lucrării am anexat un indice de călători și o bibliografie selectivă.

CONSTANTIN CIOROIU

Cine au fost călătorii?

„Turişti“, în sensul modern al atît de familiarei, azi, noţiuni, adică voiajori de plăcere, au fost puţin numeroşi printre cei care, de-a lungul vremurilor, au bătut drumurile de la Pontul Stîng, ei fiind greu de aflat prin aceste locuri mai devreme de secolul al XIX-lea, secolul de aur al călătoriilor şi descoperirilor geografice. Eroi legendari, capete încoronate, sclavi, scriitori, spioni, diplomaţi, feţe bisericeşti, militari, negustori, savanţi etc. au trecut, cum vom vedea, prin binecuvîntat de frumoasele şi atît de bogatele ţinuturi de la Dunărea de Jos şi „Marea cea mare“, avînd în faţă un ţel sau altul, constrînşi de evenimente ori chemaţi de interese dintre cele mai diferite.

Călători în vremi legendare

Primii călători la Pontul Euxin trebuie să fi fost, desigur, argonauţii, în frunte cu viteazul Iason, care, în timpurile legendare, înainte chiar de faimosul război al Troiei, cînd Marea Neagră se va mai fi numit încă Pontos Axeinos, adică neprimitoare, s-au avîntat într-un lung şi eroic periplu pentru a captura miraculoasa lînă de aur, tocmai din îndepărtata Colchidă, ţară aflată la sud-vestul munţilor Caucaz. Însă expediţia lui Iason nu era o aventură nautică oarecare şi nici argonauţii, marinari de rînd. Iată, pe scurt, desfăşurarea acestei fermecătoare istorii, izvor de inspiraţie pentru poeţii mileniilor următoare şi, totodată, simbol al cutezanţei marinăreşti.

Regele Pelias, fiu al lui Poseidon, zeul mării, stăpînitor al oraşului Iolcos din Thesalia, după ce îl omorî pe Aison, fra-

tele său după mamă și tatăl lui Iason, pentru a-i uzurpa tronul, aflase printr-o prezicere că va fi ucis de acela ce, în mulțime, va fi văzut umblînd doar cu o sanda. Cum tocmai lui Iason i se întîmplă să-și piardă în noroi o sanda, Pelias, regele ucigaş, de îndată ce îl văzu, îl trimise în periculoasa expediție, pentru a-l îndepărta, firește. Numai că Iason se bucura de protecția Olimpului; însăşi zeița Atena îl luă sub ocrotirea sa. Zeița se porni grabnic la lucru, dîndu-i temeinice îndrumări lui Argos, fiul lui Arestor, cum să meşterească minunata corabie pe care se va urca, gata de isprăvi vitejești, echipajul, format din cincizeci și trei de marinari. Iată cine erau acești viteji, unii dintre ei părinți ai unor eroi din războiul troian: Orfeu (poet și muzician, fiul regelui trac Oiagru și al muzei Caliope, cel care i-a mişcat cu cîntecele sale pînă și pe zeii Infernului); Asterion; Polifem; Ificlos (alt unchi al lui Iason); Admet; Erytos; Echion și Aitbalidos (fiul lui Hermes și crainic al argonauților, cel ce nu uita nimic și avea sufletul nemuritor); Coronos; Mopsos; Menoitios (tatăl lui Patroclos, celebrul prieten al lui Ahile, pe care l-a însoțit în asediul Troiei); Eurytion, Eribotes și Oileus; Canthos; Clytios și Iftios; Peleu (tatăl lui Ahile și soțul zeiței Thetis) și Telamon (tatăl lui Aias, cel mai viteaz erou al aheenilor, după Ahile, în războiul troian, și al lui Teucer); Butes și Faleras; Tiphys (cîrmaciul corăbiei); Phillas; Talaos (fiul lui Bias); Areios și Lèodocus; Heracles (cel mai de seamă erou din mitologia greacă, fiu al lui Zeus și al muritoarei Alcmena) și Hylas; Nauplius; Idmon (cel cu darul prezicerii, fiul lui Abas); Castor și Pollux (sau Dioscurii, gemeni ai lui Zeus și ai Ledei, simbol al iubirii frățești); Lynceus și Idas (fiul lui Afareus); Peryclimenos; Amphidamas, Cepheus și Ancaeus (fiul lui Lycurg); Augeias; Asterion și Amyhion; Euphemas; Erginos și Ancaeus (fiul lui Poseidon și cîrmaciul corăbiei după moartea lui Tiphys); Meleagru și Laocoon; Ificlos (unchiul lui Meleagru) și Palaimònios; Iphitos; Zetes și Càlais; Acastos și Argos. Inimoşii vîslași ar fi propus spre a le fi conducător pe netemătorul Heracles, dar acesta, modest, nu a primit, spunînd că lui Iason i s-ar cuveni deosebita cinste de a sta în fruntea eroicei expediții nautice.

După nemaipomenite peripeții, argonauții ajunseseră pe pămîntul Thyniei (nord-vestul Asiei Mici), unde Fineus Agenoridul, cel ce îndura groaznice chinuri din pricina Harpiilor (păsări de pradă cu cap de femeie), le prezise întîmplările viitoare și îi sfătui cum să treacă printre cumplitele Stînci Cyanee (Symplegade), care străjuiau intrarea în Marea Nea-

gră. Intraţi în apele Pontului, argonauţii porniră de-a lungul coastei Asiei Mici, pînă ajunseră la Colchida, unde stăpînea regele Aietes, fiu al Soarelui, un om necruţător şi crud. Greul de abia acum începea, deoarece rîvnita lînă de aur era păzită de un fioros balaur, astfel că vitejii intrară la mari şi dureroase îndoieli privind reuşita acţiunii lor. Dar iată că zeiţa Atena, ocrotitoarea expediţiei, nu-i părăsi, şi, împreună cu Hera (cea mai de seamă dintre zeiţele Olimpului, sora şi soţia lui Zeus), îi ceru zeiţei Cypris să-l determine pe fiul ei, Eros, zeul iubirii, s-o atingă cu săgeata lui pe Medeea, fiica lui Aietes, pentru a se îndrăgosti de Iason, ceea ce, fireşte, se şi întîmplă. Cum Medeea cunoştea meşteşugul unor atotputernice vrăji, după chinuitoare mustrări de conştiinţă, neputîndu-şi lăsa iubitul să fie răpus de balaur, se hotărî să-l ajute pe Iason, care, înfruntînd piedici neînchipuit de grele, puse mîna pe jinduita comoară. Îndată ce s-au văzut în posesia preţioasei prăzi, argonauţii porniră spre patrie ; la întoarcere însă, ei o luară pe partea cealaltă a Pontului, adică de-a lungul ţărmului nord-vestic, însoţiţi de Medeea şi fugăriţi de mîniosul Aietes şi fiul său Absyrtos. Potrivit relatărilor unor scriitori vechi, între care şi Apollonios din Rhodos (ce îmbrăţişau părerea, conformă cu tradiţia, că Istrul — Dunărea — ajungînd în dreptul Peninsulei Balcanice, se desfăcea în două braţe, unul dintre ele vărsîndu-se în Pontul Euxin, iar celălalt în Marea Adriatică), argonauţii şi urmăritorii lor, intrînd pe Istru, au mers pînă în Marea Cronos (Adriatica). Alţi autori antici — printre ei, Ovidiu — apreciază că argonauţii, ocolind insula Peuce (Delta Dunării), au ieşit din nou în Pont pe una din gurile sudice ale fluviului (probabil prin Dunavăţ şi Razelm), urmînd apoi ţărmul Mării Negre, spre sud, ceea ce corespunde, evident, cu realitatea geografică. Aici, în dreptul viitoarei cetăţi Tomis, care va fi întemeiată mult mai tîrziu, în secolul al VII-lea î.e.n. de către milesieni, va avea loc înfiorătorul episod ce va face din Medeea una dintre eroinele cele mai cunoscute din literatura clasică. Iată despre ce este vorba. Colchidienii se dovediră mai iuţi decît vîslaşii lui Iason, astfel că protejaţii Atenei intrară serios în panică. Numai că Medeea, şi aşa sfîşiată de remuşcări şi amarnice îndoieli, hotărî, în faţa iminentului dezastru, într-un moment de disperare, să facă un nou sacrificiu pe altarul dragostei sale ; în chip josnic, împreună cu Iason, îl atrase pe Absyrtos, fratele ei, într-o cursă şi îl ucise. Poetul Ovidiu, care a creat o piesă cu acest subiect („Medeea"), jucată la Roma (textul însă s-a pierdut),

scrie în „Triste“: *Şi căutînd în juru-i să vadă ce să facă / Deodată dă cu ochii de frate-său Absirt. / Şi cum îl vede, îndată şi strigă: „biruit-am! / Căci moartea lui acum va fi scăparea mea!“ / Şi cînd el nici nu ştie şi n-are nici o teamă, / Ea pieptul i-l străpunge cu sabia, ş-apoi, / Îi sfîrtecă şi trupul şi, în mai multe locuri, / Bucăţile de carne le-mprăştie pe cîmp. / Şi, ca să ştie tatăl, atîrnă sus, pe-o stîncă, / Şi galbenele-i braţe şi capul lui cel crunt. / Ea, dar, întîrziindu-l cu-această nouă jale / Pîn'să-şi adune mortul, întîrzie şi el. / De-atunci, îi zise Tomis acestui loc fiindcă / O soră pe-al său frate aice l-a tăiat.*

Dar nu toţi argonauţii se mai aflau în vestitul echipaj pe drumul de întoarcere: Heracles rămase în ţara Ciania, înainte de a intra în Pontul Euxin, pentru a-l căuta în zadar pe Hylas, care, plecat după apă la o fîntînă, fu tras în adîncuri de nimfa apei, îndrăgostită de el (Heracles va avea să facă apoi faţă, cum ştim din mitologia greacă, celor 12 încercări); pe promontoriul Acherusias, l-a secerat neiertătoarea ursită pe Idmon, meşterul în arta prezicerii, fiind răpus de un mistreţ; tot aici a murit Tiphys, fiul lui Agnias, după o scurtă boală, chiar pe cînd era îngropat Idmon, cîrma corăbiei fiind preluată de Ancaeus din Tegea, voinicul.

Deci primii călători la Pontul Euxin au fost legendarii argonauţi, cei ocrotiţi de însăşi zeiţa Atena, care îşi puneau pe frunţile cu plete bălaie cununi de lauri, vîslind voiniceşte în sunetul măiestritei lire a lui Orfeu, tracul...

Purtători de sceptru

Trecerea unor capete încoronate pe meleagurile euxine a însemnat, de bună seamă, tot atîtea evenimente istorice şi politice, în jurul cărora s-a scris multă literatură, azi, izvor preţios pentru reconstituirea faptelor trecutului, pentru refacerea imaginii locurilor de la Pontul Stîng, aşa cum arătau ele cu secole în urmă.

Darius, fiul lui Histaspe, atît de cunoscut nouă, mai cu seamă din celebra poezie eminesciană, a fost primul purtător de sceptru a cărui trecere pe aici istoria o atestă, expediţia lui de la nordul Dunării, din anul 514 î.e.n., fiind considerată cel mai important eveniment din vremurile vechi la Pontul Euxin.

Ce raţiuni l-au îndemnat pe „regele regilor“ să vină la Istru ? După unii istoriografi, expediţia lui Darius ar fi fost „defensiv strategică“, după alţii „precumpănitor economică“ (de jaf, adică). Iordanes, în cartea sa („Getica“), ne indică şi un alt motiv al invaziei persane, de fapt un pretext formal : Darius ar fi cerut în căsătorie pe fiica lui Idanthyrsos, regele sciţilor, „rugîndu-l şi îngrozindu-l în acelaşi timp, dacă nu i-ar împlini dorinţa“. Numai că regele barbar, insensibil la diplomaţia matrimonială, a refuzat cinstea de a se înrudi cu hrăpăreţul împărat. Fireşte, Darius se mînie şi, în fruntea unei armate de 800.000 de oameni, porni — zice Iordanes — „să răzbune o nenorocire personală cu preţul nenorocirii statului [persan]“.

Un alt renumit purtător de sceptru va poposi la Istru, peste aproape un veac (339 î.e.n.) : Filip II, rege al Macedoniei şi tatăl lui Alexandru cel Mare. În acea vreme, o căpetenie scită, Atheas, plănui, pentru a se trage din calea sarmaţilor, să se stabilească la sudul Deltei Dunării, cu triburile sale şi cu tot calabalîcul. Aici însă, regele scit întîmpină rezistenţa unui monarh local, get adică, ce stăpînea ţinuturile din preajma vestitei cetăţi pontice Histria ; astfel că Atheas, constrîns de împrejurări, a cerut sprijin lui Filip II, care, în schimbul unor condiţii, consimţi să i-l acorde. Dar căpetenia histriană muri şi Atheas, văzînd că are calea liberă, nu mai respectă înţelegerea cu regele macedonean ; Filip II se hotărî, deci, să-l pedepsească, şi, în lupta care a avut loc, Atheas, un nonagenar, îşi află sfîrşitul.

O expediţie militară la Istru a pornit şi Alexandru cel Mare în anul 335 î.e.n., după o campanie în Tracia împotriva tribalilor şi ilirilor. El a trecut fluviul la geţi pentru a-i pedepsi, văzîndu-i „în mare număr pe malul Istrului“ — cum scrie un istoric din vechime.

Prin aceste ţinuturi a trecut şi Burebista, viteazul rege dac, stăpînitor, cum se ştie, începînd din anul 55 î.e.n. şi pînă la moartea sa (44 î.e.n.) al tuturor coloniilor greceşti de pe ţărmul stîng al Pontului Euxin, de la Apollonia, pe coasta tracă şi pînă la Olbia, cetate de la gura rîului Hypanis (Bugul de astăzi).

Pe vremea cînd poetul Ovidiu îşi măcina durerea exilului la Tomis, în cetăţile pontice era deosebit de preţuit pentru cultura sa — fiind bine apreciat chiar la Roma — regele trac Cotys, devenit, după moartea tatălui său Rhoemetalces I, în anul 12 e.n., stăpînitor al ţinuturilor din partea de sud a Do-

brogei. Însuşi Ovidiu îl preţuia, adresîndu-i-se în „Pontice" : *Aşa cum te încumeţi să iai în mînă arma, / Pe mînă să te umpli de sîngele duşman, / Aşa cum ştii în lupte struni fugarul sprinten, / Cum ştii s-arunci şi lancea cu braţul tău de fier, / Tu, cînd ai pus la cale războinicele treburi, / De sarcina aceasta cînd te-ai văzut scăpat, / Nu lîncezeşti în lene şi-n somn: te urci tu însuţi / Pe-aripile cîntării spre cerul luminat ! / Aceasta încă poate pe noi să ne unească: / Acelorași altare sîntem închinători !.*

Iată-l, în anul 102 e.n., în Sciţia Mică, pe împăratul Traian, unde, pe platourile de la Adamclisi, avea să înfrunte, într-una dintre cele mai sîngeroase încleştări armate din istoria acestor locuri, o importantă concentrare de trupe, trimise peste Dunăre de regele Decebal. Au fost atîţia răniţi încît, potrivit relatărilor istoricului Dio Cassius, însuşi împăratul şi-a rupt veşmintele pentru a face din ele bandaje. Monumentul Tropaeum Traiani stă şi azi mărturie acelor dramatice evenimente. După încheierea conflagraţiilor daco-romane, la Dunărea de Jos, împăratul Traian va pune bazele unei epoci de pace şi prosperitate, consolidată de împăraţii Antonini şi Severi, care va dura peste 130 de ani.

Hadrian (117—138), ilustrul continuator al lui Traian, cunoscut în istorie mai ales pentru eforturile sale de consolidare şi întărire a imperiului, a trecut şi el prin Dobrogea : prima oară în anul 118, cînd a intervenit împotriva roxolanilor, urmînd itinerarul Marcianopolis (azi, Devnia — R. P. Bulgaria) — Tropaeum, şi a doua oară în anii 123—124, cu prilejul unei călătorii mai lungi la Dunărea de Jos, pe itinerarul : Durostorum, apoi Tomis şi Troesmis, şi, peste Dunăre, pînă la Tyras (colonie milesiană la gura Nistrului), întorcîndu-se tot prin Scythia Minor.

Crudul împărat şi, totodată, excelentul ostaş care a fost Caracalla (211—217), autor al celebrei „Constitutio Antoniniana" (anul 212), prin care se extinde dreptul de cetăţenie romană asupra tuturor cetăţenilor liberi, ar fi trecut şi el prin Dobrogea. Ca militar, Caracalla s-a ocupat, fireşte, de starea drumurilor ; din vremea lui s-a păstrat un „Itinerarium Antonini", indicator preţios pentru studierea drumurilor antice din Dobrogea.

Într-o puternică şi dramatică încleştare armată pentru apărarea provinciilor de la Dunărea de Jos, împotriva năvălirii

unor mari mase gotice, în frunte cu vicleanul rege Kniva, va pieri lîngă Abritus (Rasgrad) fiul împăratului Decius (248—251), Herenius Etruscus, iar apoi însuşi Decius.

Şi marele împărat Diocleţian (284—305) a trecut prin Dobrogea în cursul unei vizite la fruntariile dunărene, mai exact prin Transmarisca (Turtucaia) şi Durostorum. Pe vremea sa, teritoriul dintre Dunăre şi mare a fost despărţit de Moesia Inferior şi transformat în provincie independentă („Scythia"), cu capitala la Tomis.

Pentru apărarea fruntariilor romane din această zonă, crunt hărţuită de invaziile barbare, va întreprinde expediţii energice la nordul Dunării împotriva goţilor (greuthungilor), între anii 367—369, împăratul Valens. El a trecut Dunărea prin două locuri : la Daphne (loc încă neidentificat cu precizie) şi Noviodunum (Isaccea). Barbarii cer pace, iar Valens duce tratative cu regele lor, Athanaric, pe un vas în mijlocul Dunării. Cîţiva ani mai tîrziu, acest împărat va face un gest care se va dovedi o mare eroare politică (şi care, de altfel, îl va costa viaţa). El va permite vizigoţilor, îngroziţi de apropierea hunilor, să intre în imperiu. Trataţi însă în mod mizerabil de doi funcţionari romani incompetenţi şi josnici, vizigoţii, încolţiţi de foame şi lipsuri, s-au răsculat, provocînd un adevărat dezastru în provinciile sud-dunărene. În marea luptă de la Adrianopol (9 august 378), împăratul Valens va fi ucis de goţi, poate şi din cauza grabei de a începe ostilităţile, fără a aştepta ajutorul lui Graţian, împăratul Occidentului, pe care ar fi fost invidios. Trecerea lui Valens prin Tomis, metropola Scythiei Minor, a provocat acel incident relatat de Sozomenos în a sa „Istorie bisericească". Împăratul, un aprig susţinător al arianismului *, a încercat să-l convertească şi pe Betranion, episcopul Tomisului; acesta, demn, refuză înfruntîndu-l, spre nemulţumirea lui Valens. Betranion a fost exilat, însă, de teama unei posibile răscoale, împăratul arian l-a eliberat.

Peste cinci secole, un alt eveniment va aduce provincia de la Dunărea de Jos în atenţia istoriei : înfruntarea dintre împăratul bizantin Ioan Tzimiskes (969—976) şi cneazul Kievului, Sviatoslav. Despre ce este vorba ? Dorind să reînvie tăria Imperiului bizantin, căzut, vreme de secole, în somnolenţă şi obscuritate, predecesorul lui Ioan Tzimiskes, împăratul Nichifor Focas (963—969), refuză să mai plătească tribut

* Doctrină religioasă creştină întemeiată de preotul Arie (sec. 4 e.n.) şi declarată eretică de sinodul din Niceea (325).

bulgarilor, biciuindu-le solii. Dar în loc să conducă personal ostilitățile împotriva bulgarilor, împăratul, după un vechi obicei bizantin, se înțelese cu cneazul Sviatoslav ca, în schimbul unei mari cantități de aur și alte avantaje, să-l sprijine în această campanie. Viteazul cneaz apăru deci la Dunăre, îi supuse lesne pe bulgari, dar nu mai voi să plece din zonă. Cum o înțelegere cu cneazul era imposibilă (acesta pretindea pur și simplu ca bizantinii să părăsească partea europeană a imperiului lor), confruntarea nu putea fi evitată. Între timp, împăratul Nichifor Focas muri, așa că această grea sarcină îi reveni lui Ioan Tzimiskes. Noul împărat îl înfruntă pe cneaz cu energie și, după un asediu de trei luni, la Durostorum, armatele rusești, nemairezistînd foamei și mizeriei, au cerut pace. Cronicarul bizantin Leon Diaconul, contemporan și, probabil, chiar martor al evenimentelor, ne-a lăsat un remarcabil portret al lui Sviatoslav (tratativele de pace au avut loc în mijlocul fluviului) : „A venit și Sviatoslav, plutind pe fluviu într-o barcă scitică * și vîslind împreună cu ceilalți. El arăta la înfățișare cam așa: de statură mijlocie, nu mai înalt decît trebuie și nici mai scurt decît se cuvine, sprîncene stufoase, ochi strălucitori, nas cîrn, barbă rară, iar deasupra buzei de sus, mustață deasă și lungă. Capul îi era aproape pleșuv, cu bucle de o parte și de alta, dînd pe față o bună sănătate a neamului său ; grumaz puternic, piept lat, iar în restul înfățișării simetric și bine făcut ; arăta posac și sălbatic ; la una din urechi îi atîrna un cercel de aur, împodobit cu două mărgăritare, prinse cu pietre scumpe ; avea haină albă, cu nimic deosebită de a celorlalți, decît doar prin curățenie. A schimbat numai puține cuvinte cu împăratul despre pace, stînd pe scîndura care împreuna pereții bărcii sale".

Peste alte cîteva secole, la 1389, un alt stăpînitor apare la Dunărea de Jos : Mircea cel Bătrîn, care, un an mai tîrziu, în tratatul încheiat cu Vladislav Jagello, regele Poloniei, se va intitula : „Woyvoda Transalpinus, Ffogaras et Omlas dux, Seurini comes, terrarum Dobrotici despotus et Tristri dominus", dovadă că el cuprinsese și Dobrogea între fruntariile Țării Românești. În prielnicele condiții politice, determinate de înfrîngerea, în 1402, a sultanului Baiazid de către Timur, hanul mongolilor, Mircea, domnul român, intervine din nou la dreap-

* Monoxilă, barcă scobită dintr-un singur copac.

ta Dunării, în 1404, întinzîndu-și suveranitatea pînă la gurile fluviului, unde ocupă Chilia (aflată pînă atunci în posesiunea genovezilor).

Vestita cruciadă, inițiată de Papa Eugeniu al IV-lea, și terminată în chip dezastruos pentru creştini, în bătălia de la Varna (1444), va aduce ţinutul pontic din nou în atenţia Europei. Atunci a căzut ucis tînărul rege Vladislav al Poloniei (1434—1444) şi al Ungariei (1440—1444), datorită, poate, și nesăbuinței de a nu accepta povața lui Iancu de Hunedoara, ilustrul comandant care ar fi meritat o coroană — cum afirma istoricul englez Gibbon — de a nu se avînta el însuşi în luptă. „Însă regele — spune cronicarul Macarie Melissenos — n-a ținut seamă de sfatul lui Iancu și a doua zi pornindu-se o luptă grea și grozavă, a fost multă vărsare de sînge și măcel din partea turcilor. Iar regele, ajungînd pînă aproape de cortul sultanului, acesta voia să fugă, dar nu l-au lăsat ienicerii cu toate că îi apucase mare spaimă văzîndu-l pe rege luptînd vitejește, ci, oprindu-i sultanului calul cu piedici de fier, acesta n-a mai putut să fugă și ei s-au luptat din greu pentru salvarea sultanului. Însă regele, luptînd și mai vitejește ca să pună mîna pe sultan și pe bagajele lui, unul dintre ieniceri, cu numele Chamuza, din Peloponez de fel, lovind în piciorul dinapoi al calului regelui cu o secure pe care o aruncase și acesta căzînd la pămînt cu călăreț cu tot a alergat și i-a tăiat capul, și cu strigăt mare, cum se obişnuieşte la necredincioși, au înfipt capul acestuia într-o suliță". Zvonindu-se apoi că tînărul rege al Poloniei și Ungariei ar trăi totuși în captivitate undeva pe malurile Mării Negre, la cererea împăratului bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul (1425—1448), o flotă burgundă, în frunte cu cavalerul Walerand de Wavrin, merse zadarnic în căutarea lui, ajungînd pînă la Chilia și Cetatea Albă.

Prin Dobrogea vor trece, cu prilejul deselor războaie ale semilunii cu țările creştine de la nordul Dunării, și sultanii de la Țarigrad. Mehmed al II-lea Cuceritorul (1457), Mahomed al II-lea (în anul 1476, cu prilejul campaniei împotriva lui Ştefan cel Mare), Baiazid al II-lea (care va cuceri în 1484 cetățile moldovene Chilia Nouă și Cetatea Albă), Soliman Magnificul (1538), Osman al II-lea (1620), Mehmed al IV-lea (în 1672, în timpul expediţiei în Polonia) și alții au bătut drumurile de la Pontul Euxin în goană după jaf și noi asupriri.

După Mircea, alți domnitori români vor manifesta interes față de ținutul transdunărean. Vlad Dracul (împreună cu cruciații lui Walerand de Wavrin și Iancu de Hunedoara) a ase-

diat în 1445 cetățile Silistra, Turtucaia, Giurgiu și Turnu; în 1572 a trecut prin Dobrogea Ioan Vodă cel Cumplit, iar doi ani mai tîrziu, același viteaz domnitor va da importanta bătălie cu armata beilerbegului Rumeliei de la iezerul Cahulului (lîngă vadul Isaccei); la începutul anului 1595, Mihai Viteazul atacă Hîrșova, Silistra, Chilia, Cetatea Albă, Babadagul, iar Aron Vodă, domnul Moldovei, atacă Isaccea și Măcinul; în 1603 va face incursiuni în Dobrogea energicul domnitor Radu Șerban etc. De consemnat faptul că Dimitrie Cantemir amintește în opera lui de drumurile sale euxine, descriind unele obiceiuri ale locului. În sfîrșit, se cuvin menționate cele două călătorii prin Dobrogea, în timpul importantelor sale misiuni de la Constantinopol, ale principelui Alexandru Ioan Cuza (în 1860, pe la Sulina și în 1864 pe la Cernavodă și Constanța), precum și vizita la Tulcea, în 1867, a principelui Carol, cu care prilej va face o danie bisericii românești aflate în construcție, episoade memorabile, cu adînci semnificații pentru ideea de unitate națională a românilor.

Scriitori și cronicari

La Pontul Euxin au călătorit, încă din cele mai vechi timpuri, și scriitori, unii dintre ei de primă mărime, care ne-au lăsat pagini memorabile, despre locuri, despre oameni, despre obiceiuri, precum și despre evenimentele istorice, de multe ori dramatice, desfășurate în această parte a lumii.

Primul dintre scriitori, și cel mai mare, care a călătorit la Dunărea de Jos și Marea Neagră a fost Herodot (484—425 î.e.n.), părintele istoriei. Originar din Halicarnas (Asia Mică), dintr-o familie avută, cu întinse legături comerciale, Herodot va întreprinde, începînd cu vîrsta de douăzeci de ani, o vastă călătorie de studii (Egipt, Arabia, Asiria, Persia, India și Afganistan, sudul Mării Caspice, Colchida, Scythia, Tracia și Grecia), care va dura opt ani. Impresionantul material adunat cu prilejul lungilor sale peregrinări l-a grupat într-o lucrare de excepție („Istorii“) care-i va aduce laurii celebrității. Herodot ne-a lăsat, ca unul care a cunoscut personal locurile de la nordul și vestul Pontului Euxin (multe informații le va fi cules de la grecii din cetățile pontice), mărturii prețioase despre neamurile sălășluitoare aici (traci, geți, sciți), descrieri interesante ale fluviilor Istru, Borystene (Nipru), Tanays (Don), dînd totodată dimensiunile aproape exacte ale Mării Negre,

Mării Azov, Bosforului, Propontidei şi Mării Egee. Deşi, uneori, afirmaţiile sale par absurde, încadrîndu-se acelui „fantastic al ignoranţei“, de care vorbea Edgar Papu într-un eseu, fantastic întîlnit deseori la scriitorii vechi şi determinat de obscuritatea în care era învăluită cea mai mare parte a planetei, talentul său literar, pe de o parte, şi exactitatea dovedită a unor descrieri, pe de altă parte, fac din „Istoriile“ lui Herodot cel mai important document istoriografic privind această zonă în vremurile arhaice.

De la geograful şi istoricul grec Strabon aflăm că Ephoros din Cymene (Asia Mică), născut între anii 408—405 î.e.n., autor al unei istorii generale, în 30 de cărţi, din care nu s-au păstrat decît fragmente, ar fi călătorit în această parte a Europei „pînă la sciţi...“, lăsînd cîteva mărturii despre neamurile de la nordul Pontului Euxin.

Nu încape însă nici o îndoială că scriitorul antic ce a făcut să se vorbească cel mai mult despre Pontul Stîng, îndeosebi despre cetatea Tomis, cetate pe ale cărei ruine înfloreşte Constanţa noastră de azi, a fost Publius Ovidius Naso. Marele poet latin a venit la Tomis în anul 9 e.n. pentru a ispăşi o pedeapsă al cărei motiv nu a fost niciodată pe deplin elucidat; este vorba de un exil care va dura opt ani (de fapt o „relegare“ deoarece poetului nu i s-au ridicat bunurile şi titlurile civile), hotărît de împăratul Octavian August. Ovidiu a primit cumplita veste a augustei hotărîri, pe cînd se afla în Insula Elba, în vizită la bunul său prieten, Cotta Maximus; a plecat în grabă spre Roma — ordinul preciza că trebuie să părăsească cetatea eternă chiar a doua zi — şi, după o noapte de mare zbucium şi deznădejde, poetul, aproape părăsit de prieteni, va porni într-o călătorie din care nu se va mai întoarce nicicînd.

În anul 87 e.n., un alt scriitor a fost surghinuit în ţinuturile getice: Dion Chrysostomos (născut la Prusa, în Bitinia, în anul 40 e.n.); el a vizitat cu acest prilej cetăţile de la Pontul Stîng, pînă la Olbia. În „Discursurile“ sale, Dion Chrysostomos va vorbi despre oamenii şi evenimentele de aici.

O călătorie în jurul Mării Negre a întreprins şi Arian, originar din Nicomedia (Bitinia), trăitor între anii 95—175 e.n. El ar fi îndeplinit, în anul 136 e.n., funcţia de guvernator al Capadociei. Arian a scris, între alte opere, şi un „Periplus Ponti Euxini“, în anul 131 sau 132 e.n.

Pe un pod de vase (probabil cel construit de Valens la Noviodunum în anul 369) a trecut Istrul Themistios din Pa-

flagonia (317—388), cel mai influent sofist al veacului al IV-lea; el a amintit, într-un „Discurs", despre atacurile barbarilor din Delta Dunării.

Însemnări remarcabile despre populațiile de la Pontul Euxin și despre invazia vizigoților de pe vremea împăratului Valens ne-a lăsat Ammianus Marcellinus (330—400), ofițer în armata romană, care a călătorit în Galia, prin părțile noastre și în Orient.

Ultimul scriitor important din primul mileniu al erei noastre care a trecut prin această zonă a fost bizantinul Leon Diaconul, originar din Caloe (Asia Mică); el a fost martorul ocular al unor evenimente din Peninsula Balcanică. În anul 992, Leon Diaconul a scris o operă în zece cărți, în care descrie oameni și fapte din ținuturile de la Dunărea de Jos.

Deși, vreme de mai bine de opt vecuri ale mileniului următor, drumurile Pontului Stîng au fost străbătute de numeroși călători — unii, înzestrați cu un acut simț al observației, au făcut chiar literatură fără să știe cînd s-au apucat să-și noteze impresiile de voiaj —, între ei nu întîlnim scriitori propriu-ziși. Ei vor apărea pe meleagurile euxine abia în secolul al XIX-lea.

A. S. Pușkin, fiind exilat, cum se știe, în Basarabia, în anul 1820, a făcut o vizită la Cetatea Albă, unde, credea el — părere curentă în epocă — și-ar fi ispășit exilul celălalt mare poet, Publius Ovidius Naso.

La 1841, în timpul unei călătorii orientale, pe drumul de întoarcere, de la Constantinopol spre Viena, trece prin Constanța și Cernavodă — străbătînd Dobrogea pe drumul de diligențe al unei companii austriece — marele scriitor danez Hans Christian Andersen. Dorința de a urma acest itinerar prin părțile românești i-ar fi fost insuflată de un conațional, Lange, cizmar din Galați, căsătorit cu o româncă, pe care l-a întîlnit la Pera — cartierul european al Constantinopolului.

Doi ani mai tîrziu (1843), călătorește spre Orient, pe Dunăre și prin Dobrogea, scriitorul austriac Franz Sérafim Grillparzer, care va consemna impresiile euxine în jurnalul său intitulat „Evadări conștiente din viața de toate zilele".

Iată-l, la 1845, îmbarcîndu-se la Galați, pe bordul vaporului „Ferdinand", pentru o călătorie spre Constantinopol, pe Vasile Alecsandri. Este prima întîlnire cu Marea Neagră (pe care o va evoca) a bardului de la Mircești. În timpul acestui periplu, poetul îl va cunoaște pe tînărul pictor Ch. Doussault,

care a voiajat în mai multe rînduri pe meleagurile româneşti, realizînd cîteva desene inspirate de locurile de la Dunărea de Jos.

Poetul Dimitrie Bolintineanu îl va însoţi pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza în prima şi atît de însemnata vizită a acestuia la Constantinopol (1860), urmînd intinerarul: Galaţi, Sulina, Varna.

În anul 1881 vine la Constanţa — cum aflăm dintr-o scrisoare adresată Veronicăi Micle —, pentru băi, marele nostru poet Mihai Eminescu.

Barbu Delavrancea a poposit în fostul Tomis, prima oară, în anul 1887, pe cînd era redactor la „Românul", trimis fiind să scrie un reportaj cu prilejul instalării monumentului poetului Ovidiu. Acest reportaj a fost printre primele ce s-au scris despre meleagurile pontice din publicistica noastră şi cel mai bun.

Se pare că Jules Verne, despre care există indicii aproape sigure că a vizitat România pentru a se documenta în vederea scrierii unor romane a căror acţiune se desfăşoară şi pe teritoriul patriei noastre, ar fi vizitat şi Dobrogea, de vreme ce, în romanele „Kéraban le têtu" („Keraban cel încăpăţînat") şi „Le pilote du Danube" („Pilotul Dunării"), evocă oraşe şi locuri din această parte a ţării.

Lui Angelo de Gubernatis, distins scriitor şi filolog italian, prieten al României, despre care a scris cu multă înţelegere, şederea la Constanţa i-a prilejuit crearea unui sonet dedicat lui Ovidiu („Dal paese d'Ovidio").

Dobrogea anilor de la cumpăna secolelor al XIX-lea şi al XX-lea a fost cutreierată şi evocată cu măiestrie şi căldură de Jean Bart, care, ca ofiţer de marină şi condeier totodată, a scris pagini memorabile despre viaţa porturilor româneşti, de Ioan Adam (scriitor azi uitat), autorul primei monografii turistice despre litoral („Constanţa pitorească"), volum premiat de Academia Română, de poeţii Ion Minulescu şi Dimitrie Anghel, cărora popasul pontic le-a îmbogăţit sensibil orizontul de inspiraţie lirică, de marele, neîntrecutul povestitor Mihail Sadoveanu, creator a două fermecătoare opere despre universul dobrogean („Ostrovul lupilor" şi „Privelişti dobrogene") şi alţii.

În primele decenii ale veacului nostru au poposit la Pontul Euxin Nicolae Iorga, Tudor Arghezi, Gala Galaction, Lascarov Moldovanu, Emanoil Bucuţa, Tudor Şoimaru (care a

dedicat o carte întreagă oraşului Constanța), Ion Marin Sadoveanu şi încă mulți alți scriitori ataşați sufleteşte de Dobrogea şi oamenii ei.

În sfîrşit, ca o curiozitate, se cuvine amintită trecerea prin aceste locuri a unor oameni de litere străini, de talia scriitorului şi filozofului indian Rabindranath Tagore (Premiul Nobel, 1913), care, vizitînd România în anul 1926, a trecut şi pe la Constanța, sau a popularului scriitor francez Antoine de Saint-Exupéry (invitat, în 1936, de scriitoarea Martha Bibescu la o memorabilă excursie în Balta Brăilei).

Slujitori ai bisericii

Ținuturile de la Dunărea de Jos şi Marea Neagră, care au cunoscut, ca provincie a Imperiului roman, manifestările creştinismului încă din vremurile apostolice — însuşi apostolul Andrei ar fi trecut prin aceste locuri —, au fost, fireşte, străbătute de numeroşi slujitori ai bisericii (la început, misionari la barbari, mai apoi, soli ai diferitelor biserici sau cinuri monahale cu misiuni în țările româneşti, ori, pur şi simplu, prelați creştini de aiurea veniți pentru a cunoaşte starea clerului din această parte a Europei).

Doi martiri, amintiți de „Acta Sanctorum" (o culegere despre viețile sfinților), Macrobius din Capadocia şi Gordianus din Paflagonia, au fost exilați la Tomis, unde îşi vor afla sfîrşitul în cumplite suplicii. Tot în secolul al IV-lea s-au remarcat prin activitate misionară printre barbari episcopul Ulfila — grec de origine, dar trăitor printre goți şi asimilat de aceştia, trimis în ținuturile de la Dunăre de împăratul Constantin al II-lea în anul 341 — şi episcopul de Tomis, Theotimos I, supranumit „Scitul", care a propovăduit creştinismul printre huni.

În anul 1253, o lungă şi grea călătorie în nordul Pontului Euxin va întreprinde abatele minorit Wilhelm de Rubruquis; aici, el i-a cunoscut pe tătarii nomazi cărora le-a descris viața şi obiceiurile.

Mai tîrziu, între anii 1583 şi 1586, iezuitul Giulio Mancinelli va trece prin Țara Românească, Moldova şi Dobrogea, iar în anul 1641 călătoreşte la Pontul Euxin arhiepiscopul catolic de Sofia, Petru Bogdan Bakšić.

Dînd urmare unei invitații a lui Vasile Lupu, care, în calitatea sa de oblăduitor al bisericii ortodoxe din Imperiul

otoman, promisese să ajute biserica din Damasc, aflată în mare nevoie, patriarhul sirian Macarie a făcut o vizită în țările ortodoxe din răsăritul și nordul Europei, însoțit de Paul din Alep, arhidiacon și secretar patriarhal, vizită care va dura din 1652 pînă în 1659. Înaltele fețe bisericeşti au trecut și prin Dobrogea, prilejuindu-i lui Paul din Alep consemnarea unor observații interesante privind acest ținut, într-un jurnal voluminos, în care consacră multe pagini țărilor românești.

Ultimul important călător, dintre oamenii bisericii, pe aceste locuri a fost ieromonahul Parthenie, un rus originar din Iași; el a voiajat mult pe la mănăstiri în prima jumătate a veacului trecut, cutreierînd și Dobrogea, de-a lungul Dunării, prin satele românești, despre ai căror locuitori a scris cu multă înțelegere și căldură.

Cărturari

Între voiajorii de la Pontul Euxin s-au aflat și numeroși cărturari (savanți, medici, ingineri etc.). Cei mai mulți au fost doar în trecere pe aici, în drum spre ținte mai îndepărtate, unii însă au poposit pe meleagurile pontice pentru studiu și cercetare; primii ne-au lăsat însemnări fugare, cît le-a permis scurtul răgaz dobrogean — cînd au stat mai mult, ei au făcut descrieri de mare întindere, ca Evlia Celebi, de pildă —, ceilalți au întreprins studii solide, care azi constituie documente de căpătîi ale cercetătorilor Dobrogei.

Prin 1330—1331 a trecut prin fosta Sciție Mică Ibn Battuta, teolog și geograf arab, considerat cel mai mare călător al secolului al XIV-lea, după Vasco de Gama. Deși despre itinerarul dobrogean el nu ne-a lăsat relații întinse, nu lipsite de pitoresc sînt știrile privind tătarii de la nordul Mării Negre, precum și descrierea călătoriei prințesei Bailun, soția hanului tătarilor și fiica împăratului de la Constantinopol, care mergea să-și viziteze tatăl și pe care ilustrul călător arab a însoțit-o.

Un alt mare călător musulman a fost Evlia Celebi; el a cutreierat, începînd cu anul 1651, ținuturile Bulgariei și Dobrogei. Însemnările sale privind oamenii și locurile din ținutul dintre Dunăre și mare sînt remarcabile prin bogăția materialului informativ, cu toate exagerările de cifre și detalii, Evlia Celebi dovedindu-se un excelent memorialist.

La începutul secolului al XVIII-lea, un francez fugit în Anglia din cauza persecuției protestanților, pasionat numismat și călător de anvergură, Aubry de la Motraye, care l-ar fi însoțit pe regele Carol al XII-lea al Suediei în peregrinarea sa forțată prin Imperiul Otoman, a voiajat și pe litoralul dobrogean, unde și-a întregit colecția de monede antice.

O jumătate de secol mai tîrziu (1762) pășește pe meleagurile euxine marele savant italian de origine slavă, R. Giuseppe Boscowich, aflat într-o călătorie de la Constantinopol spre Polonia, alături de ambasadorul englez la Sublima Poartă, Porter.

În prima parte a veacului al XIX-lea au trecut prin aceste locuri: englezul Adam Neale, doctor în medicină (1805); I. G. Kohl, om de știință și autor de călătorii, un german așezat în Rusia (1838); baronul Karl von Vincke, care, în 1840, a făcut prima cercetare științifică asupra posibilităților de construire a unui canal navigabil prin Valea Carasu; doctorul german Karl Koch (1843—1844); inginerul francez Xavier Hommaire de Hell, călător prin Turcia și Persia „din ordinul guvernului francez" (1846) ș.a.

Cel mai important călător prin Dobrogea de la mijlocul secolului trecut a fost, nu încape îndoială, agronomul Ion Ionescu de la Brad. În anul 1850, revoluționarul român de la 1848, la îndemnul și cu sprijinul lui Ion Ghica, personalitate care se bucura de trecere la Poartă, face o „excursie agricolă" (adică o călătorie de studii) în Dobrogea, pentru a cerceta economia agrară a provinciei și potențialul ei economic, dar, în secret, cu scopul de a investiga posibilitatea de a pune, aici, bazele unui avanpost al continuării revoluției românești. Om de mare seriozitate științifică, Ionescu de la Brad a cercetat Dobrogea sat cu sat, călătorind în condiții extrem de grele, discutînd cu oamenii locului, precum și cu demnitarii otomani, ceea ce i-a permis să intre în posesia unui vast material informativ. Concluziile cercetărilor sale le-a publicat în revista „Journal de Constantinople", care le va strînge și în volum („Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudjea"), dar cele mai interesante informații privind mai ales populația românească din dreapta Dunării, starea ei economică și condiția socială a acesteia le aflăm în cele 12 scrisori ale corespondenței sale cu Ion Ghica. Studiile lui rămîn pînă azi întîiul și cel mai important document privind starea provinciei pontice în acea vreme.

În timpul greului război al Crimeei (1853—1856), ale cărui prime ostilități s-au desfășurat pe teritoriul Dobrogei, a trecut prin aceste locuri, însoțind trupele generalului Conrobert, doctorul F. Quesnoy. El a trimis corespondențe revistei „L'Illustration", în care relevă amănunte despre campania militară și despre starea provinciei euxine în acea vreme.

Tot în vremea războiului, în anul 1855, guvernul francez a trimis în Dobrogea o misiune tehnică pentru a construi un drum între Constanța și Rasova. Misiunea era condusă de inginerul de drumuri și poduri Léon Lalanne; din ea mai făceau parte, între alții, medicul Camille Allard, inginerul Jules Michel și un topograf român, Aninoșanu. Însoțiți de opt militari, membrii misiunii au debarcat, la Constanța, de pe vaporul Army-and-Navy la 6 iulie. După terminarea lucrării, la 25 noiembrie, echipa lui Lalanne a părăsit Rasova. Un mare interes pentru locurile și oamenii Dobrogei a manifestat doctorul misiunii, Camille Allard, de la care ne-a rămas cea mai caldă evocare, din partea unui străin, a populației românești din Dobrogea, a realităților regiunii pontice din acea vreme. Colegul său, Jules Michel, fără a avea talent de memorialist, va scrie și el o carte despre Dobrogea, însă mai uscată, interesantă totuși pentru că face publice cercetările sale asupra valurilor antice, cel mai mare dintre ele cunoscut sub denumirea de Valul lui Traian.

În primul an de după războiul Crimeei, tot guvernul francez l-a însărcinat pe geologul și geograful G. Lejean să facă o cercetare în principatele dunărene. El va publica, parțial, în 1858, într-o revistă științifică din Paris („Bulletin de la Societé de Géographie") rezultatele investigației sale, apoi (1861), în volum. Studiile lui Lejean relevă în mod just configurația etnică reală a ținutului transdunărean.

Doi englezi, care au participat la lucrările de construcție a liniei ferate Cernavoda-Kiustenge și a portului Constanța (1857—1862), Henry C. Barkley și Thomas Forester, au publicat lucrări de utilitate documentară privind anumite aspecte ale Dobrogei.

La 1864, l-a însoțit în călătoria sa memorabilă la Constantinopol pe Alexandru Ioan Cuza, prințul Unirii, doctorul Carol Davila, un pionier al organizării sanitare a României moderne. Străbătînd Dobrogea, Davila trimite o scrisoare soției sale în care înfățișează situația mizerabilă a refugiaților circazieni din Cernavoda.

Geologul K. F. Peters și arheologul Ernest Desjardins fac cercetări în provincia transdunăreană, fiecare în domeniul său, în deceniul al șaselea al veacului trecut.

Începînd cu 1870, în ținutul euxin va activa cîțiva ani fostul pașoptist ardelean Nifon Bălășescu, om de carte (autor de dicționare și manuale). Acest cărturar s-a distins mai ales prin demersurile făcute la autoritățile turcești pentru reorganizarea învățămîntului în limba română, înființînd numeroase școli în satele Dobrogei. El a elaborat o interesantă „periegeză“ pontică, în care sînt relevate importanța și amploarea elementului românesc între Dunăre și mare.

După revenirea Dobrogei la România, vor călători la Pontul Euxin și chiar vor studia provincia A. Montandon, entomolog belgian, Léon de Rosny, secretarul Societății franceze de etnografie, care va scrie o carte despre România, dr. Carl Schuchhardt, savant german ce a vădit un interes particular pentru valurile antice dobrogene, Bruto Amante, un italian filoromân preocupat de elucidarea ubicuității Tomisului și de exilul lui Ovidiu, istoricul Grigore Tocilescu, malacologul român Ion P. Licherdopol și alții.

La începutul secolului nostru, au făcut cercetări în Dobrogea și au scris cu multă însuflețire despre acest ținut elvețianul Eugène Pittard, savant antropolog, istoricul Vasile Pârvan, naturalistul I. Simionescu și geografii George Vâlsan, Vintilă Mihăilescu și Emmanuel de Martonne. Acesta din urmă, în calitate de consilier tehnic al Franței la Congresul de pace de la Versailles, a întocmit un studiu asupra Dobrogei, ce va constitui baza unui raport, în care a demonstrat în mod obiectiv-științific importanța acestei provincii pentru România, impresionantul edificiu economic și social al administrației românești în Dobrogea după anul 1878 și drepturile istorice ale românilor asupra ținutului dintre Dunăre și mare.

Soli, agenți politici și diplomați

Pe aici fiind calea cea mai scurtă între Europa centrală și de nord și Imperiul otoman, ținutul de la Pontul Euxin a fost străbătut de numeroși soli, agenți politici, diplomați, mulți dintre ei polonezi, care duceau solii de pace sau de război, iscodeau pretutindeni, trufași, insolenți — cum vom vedea — și care notau minuțios tot ce puteau observa, lucru

deosebit de important pentru noi azi, deoarece relațiile lor, exacte, detaliate constituie un prețios izvor documentar.

Iată-l pe castelanul de Chelm, Andrei Bzicki, trecînd, pe la 1557, prin Moldova și Dobrogea spre Constantinopol, unde fusese trimis sol de regele Sigismund al II-lea August. Unul dintre însoțitori, Erasm Otwinowski, notează în jurnalul său acest amănunt semnificativ: la Oblucița (Isaccea) „cînd un cioban oarecare ne-a oprit trecerea carelor, vrînd să-și aducă întîi el oile lui, ne-am plîns împotriva lui și îndată l-au legat de picioare în fața solului și l-au bătut cu bățul la tălpi".

În 1585 a călătorit pe Marea Neagră, în Dobrogea și Moldova François de Pavie, baron de Fourquevaux, care a îndeplinit diverse însărcinări la curtea regelui Navarei, Henric.

Un raguzan, Aloiso Radibrat, aflat în slujba împăratului austriac, cu misiuni secrete la Mihai Viteazul și Radu Șerban, va trece prin Dobrogea cu prilejul campaniilor antiotomane ale energicului succesor al lui Mihai, despre care, într-un raport, va da detalii prețioase (1603).

Însoțind pe sultanul Mohamed al II-lea în campania din 1672 împotriva Poloniei, La Croix, secretarul marchizului de Nointel la ambasada franceză din Constantinopol, are prilejul să-și noteze și cîteva informații despre meleagurile pontice pe care le-a străbătut.

În anii 1677—78, alți doi soli polonezi vor trece prin Dobrogea: palatinul de Kulm și Jean Gninski. La 1700, o importantă solie la Poartă a fost condusă de Rafael Leszczynski, prin Moldova și Dobrogea, iar doisprezece ani mai tîrziu va porni spre Istanbul solia lui Stanislaw Chometowski, voievodul Mazoviei, tot prin ținutul euxin. În secolul al XVIII-lea, trei alți reprezentanți ai diplomației leșești vor trece pe aici: Iosif Podoski (1759), Toma Alexandrovici (1766) și W. Chrzanowski (1780).

Spre finele veacului al XVIII-lea, fostul consul general al Franței la Smirna, Charles de Peyssonel, într-un „Traité sur le commerce de la Mer Noire", cunoscînd realitățile de la Pontul Stîng, furnizează informații utile despre porturile euxine începînd cu Varna pînă la Karaharman, precum și despre importuri, exporturi, prețuri etc.

După un voiaj în Dobrogea, la 1841, polonezul Mihai Czajkowski trimite baronului de Bourquenaye, ministrul Franței la Constantinopol, un raport foarte bine documentat, iar un

politolog englez, W. Beatty-Kingston, venind în Principate pentru a cerceta situația evreilor, va face și cîteva observații dobrogene (1874).

Despre navigația de la Sulina, interesante detalii ne dezvăluie însemnările unui membru francez al Comisiei Europene a Dunării, Ed. Engelhardt.

În sfîrșit, mai aproape de vremurile noastre, doi diplomați francezi, Paul Labbé (1913) și Georges Oudard (1935), scriind despre România, pe care au cunoscut-o „de visu“, vorbesc și despre meleagurile pontice.

Militari

Fie cu prilejul unor războaie — atît de multe, cum se va vedea în alt capitol —, fie cu alte ocazii, la Pontul Euxin au poposit și au luat note despre cele văzute și cîțiva militari.

În anul 1828, în timpul războiului ruso-turc încheiat curînd cu pacea de la Adrianopol, a străbătut Dobrogea, ca participant al unei misiuni militare franceze pe lîngă înaltul comandament al trupelor rusești, condusă de ducele de Mortemart, Hector de Béarn, despre care am amintit în „Cuvîntul înainte“, un ofițer cu simțul observației și totodată un înzestrat grafician. Impresiile sale de voiaj le-a publicat într-un album masiv, excelent ilustrat cu desene executate de el, care constituie, neîndoielnic, piese de bază în iconografia provinciei de la mare.

Tot în cursul acelei conflagrații au trecut prin Dobrogea, de această dată în calitate de combatanți, Gustav Adolf Ramsay și Frederik Nyberg, ofițeri finlandezi în armata țaristă, care, în jurnalele lor, au surprins realități mai puțin cunoscute din timpul războiului, precum și imagini ale vieții oamenilor sălășluitori pe atît de încercatele, de istorie, meleaguri euxine.

O călătorie în Bulgaria și Dobrogea va face, în anul 1837, ofițerul german Helmuth von Moltke, mareșalul de mai tîrziu. El a scris o carte cu însemnările de voiaj („Lettres de Maréchal de Moltke sur l'Orient“) în care aflăm multe observații privind locuitorii, economia și obiceiurile locului.

Pe vremea războiului Crimeei, un adjutant al Intendenței militare franceze în armata Orientului, Eugène Blondeau, a fost trimis în Dobrogea pentru a investiga posibilitățile de alimentare cu apă și furaje a trupelor țării sale (va sosi în

același an cu misiunea tehnică a lui Lalanne). Căpitanul Blondeau, îndeplinindu-și obligațiile de serviciu, se ocupa totodată și de arheologie. De la el au rămas două rapoarte care cuprind informații diverse, unele revelatoare, despre locurile pe unde a peregrinat.

Ultimul dintre călătorii militari la Pontul Euxin care a scris despre această zonă a fost Ionescu Johnson, ofițer — mulți ani — în marina română de război, apoi căpitan de cursă lungă, un moldovean de origine, ca și celălalt ofițer de marină, scriitorul Jean Bart.

Deși Ionescu Johnson nu a fost scriitor, memoriile sale, în care vorbește despre multiplele întîmplări și observații din timpul deselor sale peripluri euxine, sînt remarcabile.

Negustori și agenți comerciali

Importanța economică a ținuturilor de la Dunărea de Jos și Pontul Euxin, atît de dăruite de natură, unde se practica un comerț viu, intens, a atras, cum era firesc, interesul unor negustori de aiurea.

La 1582, îl aflăm, într-un voiaj de la Constantinopol spre gurile Dunării, pe negustorul englez John Newberie, care consemna, cu minuțiozitate, în registrul său felurile de mărfuri și prețurile lor, potențialul comercial al zonei. Cam în aceeași perioadă a călătorit pe aici, în interese comerciale, nobilul raguzan Paolo Giorgi.

Tommaso Alberti, originar din Bologna, fost agent al unei case de comerț venețiene, aflat la Constantinopol, este însărcinat să ducă, la 1612, mai multe care cu marfă la sucursala din Lvov; el a trecut prin ținutul transdunărean și prin Moldova.

După ce a stat cinci ani la Constantinopol, în slujba bogatului negustor James Modyford, membru al Companiei Levantului, Robert Bargrave, fiul decanului de Canterbury, părăsește, în 1652, împreună cu patronul său, Imperiul otoman, străbătînd Dobrogea, pe care o găsește răvășită de ciumă.

O companie austriacă de comerț cu Orientul — sud-vestul Europei fiind mai puțin cercetat de negustorii apuseni, Austria va căuta să-și creeze vad comercial în zonă — îl trimite, la 1768, pe Nikolaus Ernst Kleeman la Chilia pentru a iscodi potențialul economic de la gurile Dunării.

Încă doi agenţi comerciali vor mai lăsa note de călătorie şi rapoarte economice privind comerţul de la Dunăre şi Pontul Euxin: W. Chrzanowski, un ataşat comercial al Poloniei la Poartă (1780) şi austriacul Wenzel von Brognard (1782).

Alţi călători

La începutul secolului al XIV-lea este atacat de tîlhari, la Cetatea Albă, Ghillebert de Lannoy, cavaler burgund. Un captiv la turci, italianul Giovanni Maria Angiollelo, căzut prizonier în celebra bătălie de la Negroponte (1470) şi dăruit de sultanul Mahomed al II-lea fiului său Mustafa, apoi numit vistier în seraiul sultanului, îl va însoţi pe acesta în campania împotriva lui Ştefan cel Mare, precum şi în alte campanii. Mahomed al II-lea a plecat din Istanbul în martie 1476, şi, avînd drept ţintă Moldova, a trecut prin Dobrogea, prilejuind captivului italian, atent şi iscoditor, să-şi noteze impresii despre campanie şi despre locurile dintre Dunăre şi mare. Între 1597—98, flamandul Joris van der Does călătoreşte de la Lvov, alături de negustori armeni şi polonezi, prin Moldova şi pe Dunăre, apoi, la întoarcere, prin Dobrogea, Moldova şi Polonia.

Pe spaniolul Diego Galán îl aflăm la Pontul Euxin într-o postură cu totul insolită: sclav la galere. El a însoţit, prizonier fiind, ca vîslaş, pe Mami Paşa, un renegat scoţian, care primise misiunea să-l sprijine, cu patru galere armate cu tunuri, pe Dunăre, pe Sinan Paşa şi oastea sa, trimis de sultanul Mahomed al III-lea împotriva lui Mihai Viteazul. El va asista la ostilităţile ce au avut loc atunci şi numai frica de a nu fi ucis îl împiedica să-şi manifeste bucuria faţă de victoria creştinilor asupra tiranilor săi. („Turcii erau foarte supăraţi pe cît erau robii de mulţumiţi; dar noi ne ascundeam mulţumirea şi ne făceam că sîntem întristaţi de teamă să nu plătim prea scump bucuria noastră").

O carte cu titlul „Ce am putut culege mai curios şi mai interesant în călătoria mea prin Turcia" (1678), cu referinţe dobrogene, a scris italianul Cornelio Magni. Grecul Markos Antonios Katsaitis va trece şi el prin Dobrogea şi va ţine un jurnal de voiaj („Călătorie de la Constantinopol la Iaşi şi de la Iaşi la Bucureşti în anul 1742"). La sfîrşitul secolului al

XVIII-lea, un voiaj prin Propontida şi Pontul Euxin a întreprins J. B. Lechevalier, iar pe la 1793, rusul J. Christian von Struve va trece şi el prin aceste locuri.

În prima jumătate a secolului trecut au călătorit la Pontul Euxin vicontele Alexis de Valon (1843), G. Smancini (1843) şi L. Gabryel (1849).

Voiajînd spre Atena, împreună cu nepotul său, Iancu, „cu scopul ca pe lîngă îndeletnicirile sale sholastice, în vacanţiea ce avé să se folosească de totu aceea ce pot căpăta copiii sîrguitori prin voiajuri îndepărtate", moldoveanul Mihail Harret se îmbarcă la Galaţi trecînd pe Dunăre şi braţul Sulina, apoi, prin Marea Neagră, spre Constantinopol. Curînd, el îşi va publica impresiile de voiaj într-o broşură tipărită la Iaşi în 1851.

Pînă la 1877, mai călătoresc la Pontul Stîng: Wilhelm Hamm (1858—59), J. D. Bois-Robert (un turist francez), F. Kanitz (prin Bulgaria şi Dobrogea) şi Dick de Lonlay (în chiar vremea războiului).

O carte excelentă despre Dobrogea a scris vicontele Alfred de Caston, martor al evenimentelor din această provincie, mai ales din Tulcea şi împrejurimi, din timpul conflagraţiei românoruso-turce de la 1877—1878. Un alt nobil francez a studiat provincia pontică, mai ales din punct de vedere economic: baronul d'Hogguer, care a publicat concluziile sale într-o broşură (1879). În sfîrşit, la 1886, poposeşte în Dobrogea, în timpul unei călătorii spre Atena, publicistul ardelean Vasile Grozescu.

Drumuri și popasuri

Cum se călătorea, pe vremuri, în această parte a țării? Care erau drumurile și cu ce mijloace au voiajat, de-a lungul secolelor, oamenii la Pontul Euxin?

Desigur, și pe meleagurile dobrogene, ca oriunde aiurea, din cele mai vechi timpuri s-a călătorit pe apă, calea lichidă fiind cea mai lesnicioasă. Deci, Dunărea și apele litorale au fost primele drumuri ale strămoșilor noștri sălășluitori în aceste ținuturi.

Cum am văzut, argonauții au călătorit de-a lungul țărmurilor mării și pe Istru. Nava lor, făurită de Argos sub auspicii zeiești, trebuie să fi fost aidoma ambarcațiunilor grecești din epocă: lungă de circa 30 m, cu pupa mai înaltă și puntată și cu fundul lat pentru ca, la caz de nevoie, să poată fi trasă pe uscat; avea două rînduri de rame, cîte douăzeci și cinci de vîslași la fiecare bord. În mijlocul carenei, zeița Atena împlîntase un trunchi sfînt de stejar adus din Dodona.

În interiorul Dobrogei nu au existat, pînă la cucerirea romană, decît drumuri naturale. Cel mai vechi drum construit de om în acest ținut va fi fost, desigur, cel ce lega cetățile grecești Histria, Tomis, Callatis, Odessos (Varna), Apollonia, terminîndu-se la Byzantium.

Un străvechi loc de trecere a Dunării a fost Isaccea. În celebra sa expediție din anul 514 î.e.n. împotriva sciților de peste Istru, Darius a trecut fluviul pe un pod de vase construit de ionieni la porunca sa.

Iată cum a trecut Dunărea, în anul 335 î.e.n., Alexandru cel Mare, care după expediția împotriva tribalilor și ilirilor se hotărî să-i atace pe geții de dincolo de fluviu, adunați pe mal, mulți și amenințători, potrivit istorisirii lui Arian: „În același

lălalt al Istrului. Pe una din corăbii se urcă şi el. Apoi, puse să se umple cu paie burdufuri din pielea corturilor sub care se adăposteau ai săi, adună din regiune cît putu mai multe luntre dintr-un singur trunchi (căci acestea se aflau din belşug, deoarece locuitorii de pe malurile Istrului le folosesc pentru pescuit în Istru sau cînd merg unii la alţii pe fluviu, iar mulţi fac cu ele piraterie). După ce adună foarte multe din acestea, trecu pe ele cît mai mulţi soldaţi. Cei ce trecură împreună cu Alexandru erau cam la vreo mie cinci sute de soldaţi şi vreo patru mii de pedestraşi".

Herodot a cutreierat Pontul Euxin cu o trieră, navă care ar fi avut trei rînduri de rame: în rîndul superior vîsleau „dzighiţii", în al doilea, „traniţii", iar în cel de jos „talamiţii". Echipajul, compus din 174 vîslaşi şi 17 marinari la vele, era comandat de un trierarh, asistat de un cîrmaci şi un „keleuses" (omul care coordona vîslaşii).

În anul 9 e.n., într-o toamnă tîrzie, cînd navigaţia devenea foarte neprielnică, porni poetul Publius Ovidius Naso spre locul relegării, oraşul Tomis, în acea vreme un neînsemnat emporiu la Pontul Stîng, într-o regiune considerată, pe atunci, capătul lumii cunoscute. Itinerarul lui Ovidiu, impus de August, a fost, în linii mari, acesta:

A doua zi de la primirea ordinului, dimineaţa, poetul, însoţit de Fabius Maximus, prieten fidel, ce nu avea teamă de a se compromite, fiind el însuşi rău văzut la Roma, porni spre portul Brundisium, de unde — jocul întîmplării — cu treizeci de ani mai înainte, în timpul studiilor plecase într-o frumoasă călătorie, împreună cu amicul său din tinereţe, Macer (din Tomis, poetul îi va reaminti lui Macer acele plăcute vremuri şi încîntătoare locuri vizitate, care *Vai ! ele nu-s asemeni cu cele de la geţi ! / Şi ce puţin sînt ele din cîte mai văzurăm / Noi doi ! Plăcute drumuri tu mie mi-ai deschis, / Ori că brăzdam cu nava albastrele talazuri, / Ori ne ducea ca vîntul căruţa pe uscat*). Ajuns la Brundisium se îmbarcă pe o navă şubredă, veche, probabil una din acele „corbito", destinate transportului trupelor şi mărfurilor. În Adriatica, Ovidiu, şi aşa într-o dispoziţie sufletească mizerabilă, fu nevoit să întîmpine o puternică furtună (*Vai mie ! munţi nămornici de valuri se răstoarnă / Mai, mai socoţi că apa ajunge pîn' la cer*). Copleşit de furia vîntului şi apei, poetul îşi deplînge condiţia de călător fără voie. Una este să călătoreşti pentru a strînge avere, pentru a face negustorie, să voiajezi „pe Nilul vesel", sau la Alexandria, „cu

viaţa-i dulce şi plină de-ncîntări“, sau să vizitezi, ca odinioară, şcolile Atenei, şi alta este să înfrunţi o aşa furtună pentru a ajunge... unde ?! — în exil, tocmai „în ţara sarmaţilor !“. Scăpat de furtună, Ovidiu sosi în golful Corintului şi debarcă în portul Lechaeum; aici părăsi vasul şi porni să străbată pe uscat istmul Corint, pentru a se îmbarca din nou în portul Cenchreae pe o navă mai solidă şi mai rapidă, poate o „liburnă“ dalmatină, împodobită cu chipul zeiţei Minerva *(Minerva cea bălaie îmi este — apărătoarea / Corăbiei: la proră e coiful zugrăvit)*. Face o escală la Imbros. *De aici* — scrie poetul —, *mînat de-un zefir spre ţărmurii zerintici, / În Samosul cel tracic m-a dus truditul vas.* În insula Samotrace, Ovidiu părăseşte nava, care îi duce bagajele mai departe prin Helespont, apoi, de la Tempira, de pe coasta Traciei, va merge pe uscat pentru a ajunge la ţărmul Pontului Euxin, traversînd ţara bistonienilor, fie de teama de a naviga din nou, fie pentru a se bucura de sprijinul prietenului său Sextus Pompeius, comandantul regiunii, care, de altfel, îi dădu ajutoare băneşti şi o escortă pentru a-l apăra de atacurile barbarilor *(De-şi mai aduce aminte vreun muritor de mine / Şi-ntreabă ce mai face poetul exilat, / Să ştie că Cezarii mi-au dăruit viaţa, / Iar Sextus mi-a salvat-o: el vine după zei)*. Ajuns la ţărmul Mării Negre, poetul se îmbarcă din nou şi, trecînd prin dreptul cetăţilor Odessos (Varna) şi Dionysopolis (Balcic), soseşte în primăvara anului 9 e.n., în portul Tomis.

După războaiele dacice, cînd ţinuturile de la Pontul Stîng vor intra deplin şi pentru multă vreme sub autoritatea romană, aici este durată o excelentă reţea de drumuri, care va servi, secole de-a rîndul, circulaţiei militarilor, locuitorilor şi bunurilor acestora. Celebra Tabula Peutingeriana* indică drumul ce-l urma limes-ul dunărean, de la Singidunum (Belgrad), pe la Transmarisca (Turtucaia), Nigriniana (Malăk Preslaveţ), Tegulicium (Vetrina), Durostorum (Silistra), Sacidava (Muzait-Rasova), Sucidava (Pîrjoaia), Axiopolis (Hinogu-Cernavoda), Capidava, Carsium (Hîrşova), Beroe (Piatra Frecăţei), Troesmis (Igliţa), Arrubium (Măcin), Noviodunum (Isaccea), Salsovia (Mahmudia), Ad Stoma, apoi drumul de pe litoral ce lega cetăţile pontice Histria, Tomis, Stratonis (Tuzla), Callatis, Tirizis (Capul Caliacra), Bizone (Cavarna), Dionysopolis (Balcic), pînă la Byzantium. Un alt drum lega localităţile importante din centrul

* Hartă antică, indicînd cele mai importante localităţi şi drumuri din Imperiul roman, în secolul al III-lea, descoperită şi publicată de umanistul german Konrad Peutinger.

provinciei. El pornea de la Marcianopolis (Devnia), făcea legătura cu Tropaeum Traiani (Adamclisi) — ambele localități fondate de împăratul Traian —, Ulmetum (Pantelimonul de Sus) și Ibida (Slava Rusă), de unde trei ramificații duceau la Troesmis, Noviodunum și Aegyssus (Tulcea).

Romanii, apoi bizantinii vor avea în permanență, ca o condiție a bunei apărări a acestei importante zone de graniță a imperiului, grijă pentru întreținerea drumurilor. Vestigiile aflătoare pretutindeni în Dobrogea relevă această preocupare. Stîlpii miliari descoperiți în diverse localități indicau distanțele, iar inscripții de la Capidava, Histria, Tomis, Axiopolis și Troesmis atestă că drumurile erau supravegheate de trupe aflate sub comanda unui „beneficiarius". Firește, nu lipseau hanurile (mansiones) și stațiunile de poștă (mutationes).

Calea pe apă continua însă a fi intens folosită și, pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, după distrugerea drumurilor antice, singura practicabilă, în interior putîndu-se circula numai pe drumuri naturale, în lunile călduroase sau la vreme de ger.

Putere maritimă, Bizanțul va folosi din plin avantajele căii pe apă, atît pentru schimburile economice, cît, mai ales, în campaniile militare. Folosirea flotei în expediția lui Ioan Tzimiskes împotriva cneazului Sviatoslav, în anul 972, s-a dovedit hotărîtoare pentru soarta luptei. Leon Diaconul relatează: „După ce a trecut în revistă mișcarea măiestrită și spectaculoasă și întrecerea triremelor (erau peste trei sute, în afară de corăbiile rapide și luntrile numite apoi îndeobște galere și vase cu pînză), împăratul a împărțit bani vîslașilor și ostașilor din ele și i-a trimis la Istru ca să păzească trecerea peste acesta: să nu le fie cu putință sciților * să plutească spre patrie și spre Bosforul Cimerian, dacă s-ar gîndi cumva să fugă (...). Triremele s-au îndreptat spre Istru în felul acesta, iar împăratul Ioan a pornit din Bizanț și a sosit cu toată oastea la Adrianopol (...)". Cînd au apărut, în toiul luptei hotărîtoare, la Silistra, „triremele incendiare ** ale romanilor", încărcate cu alimente și plutind pe Dunăre în sus, bizantinii se însuflețiră de nădejdi noi, în timp ce oamenii lui Sviatoslav, care auziseră de la înaintașii lor par-

* De la Herodot încoace, pînă tîrziu, toate popoarele sălășluitoare la nordul Pontului Euxin erau, de regulă, numite de către romani, apoi de bizantini, „neamuri scite".

** Nave de pe care se arunca renumitul „foc grecesc" sau „focul medic", deoarece era alimentat cu petrol brut din Media (Persia).

3*

ticipanţi la atacul dat de cneazul Igor asupra Constantinopolului, în anul 944, despre grozăvia focului grecesc, intraseră în mare panică şi spaimă.

Totodată, calea maritimă a înlesnit, de-a lungul vremilor, penetraţia barbară din nordul sărac şi sălbatic, în sudul prosper şi civilizat; mase enorme de barbari, uneori sute de mii, îmbarcaţi la gura Niprului cu familii, căruţe şi tot calabalîcul, în mii de nave, pustiau tot ce era alcătuire omenească pe litoralul euxin şi la Dunărea de jos, pînă în Tracia şi chiar mai departe. Oraşele şi porturile dobrogene vor fi apoi continuu, pînă chiar în secolul al XIX-lea, prădate şi distruse de cazaci, care, îmbarcaţi pe şeici uşoare, ajungeau pînă la Varna, pustiind totul în cale.

Relaţii interesante despre cum se călătorea în secolul al XIV-lea la Pontul Euxin ne-a lăsat Ibn Battuta, vestitul călător arab. El a descris harabaua, cel mai popular vehicul al locului. Harabalele aveau patru roţi şi erau trase de doi sau mai mulţi cai, boi şi chiar cămile. Căruţaşul stătea călare pe unul dintre cai, îndemnînd animalele cu un harapnic şi un ciomag. Aceste căruţe aveau şi coviltir, făcut din arcuri de lemn, acoperite cu pîslă, prevăzut chiar cu un fel de ferestre grilate; înăuntru „îţi poţi schimba locul după plac; dormi, mănînci, citeşti, scrii în timpul mersului". Călătorul îşi asigurase, ca orice oriental, chiar un oarecare „confort", dacă avem în vedere faptul că în carul său era servit de o sclavă. Din părţile tătăreşti, cum arătam în capitolul precedent, Ibn Battuta a însoţit convoiul prinţesei Bailun, soţia hanului tătarilor şi fiica împăratului Bizanţului, care mergea la Constantinopol. Convoiul acesta era impresionant — descrierea călătorului arab ne poate forma o idee de cum voiajau pe vremuri capetele încoronate: 400 de care, 2 000 de cai, vreo trei sute de vaci şi două sute de cămile; emirul Beidarah, cu 5 000 de oşteni, păzea alaiul. Bailun era servită de nici mai mult nici mai puţin de 200 eunuci, mameluci şi greci, de 300 de turci, precum şi de 200 de roabe tinere, cele mai multe grecoaice.

Sultanii, cînd plecau în campaniile lor militare, cărau cu ei întreaga curte, soţiile şi haremul, îngreuind, fireşte, deplasarea [„La sfîrşitul lui martie 1476 — scria Giovanni Maria Angiolello — sultanul (Mahomed al II-lea) plecă din Constantinopol (în expediţie împotriva lui Ştefan cel Mare) cu întreaga lui curte"]. Ajuns la Dunăre, sultanul dură pod, la Isaccea, pentru a-şi trece dincolo trupele şi strălucitorul calabalîc. Pentru făurirea podului au fost aduse o mulţime de bărci tocmai de la

Vidin şi Silistra, iar legarea lor una lîngă alta a durat trei zile. Lucrarea fiind gata, prima grijă a fost, desigur, „ca floarea curţii sale, bine rînduită, să treacă deîndată, fără cai...". Mahomed II puse apoi pază bună la pod — ca altădată Darius, la sfatul ionianului Coes —, deoarece spunea că el nu socoate trecerea Dunării mai puţin însemnată decît duşmanul său...

Şi Soliman Magnificul, cu prilejul expediţiei din Moldova de la 1538, va călători cu toată curtea prin Dobrogea. El a poposit la Babadag, unde mulţimea însoţitorilor — numai lume putred de bogată — solicitatoare de diverse servicii, va fi contribuit, neîndoielnic, la înviorarea economică a orăşelului dobrogean fondat de Sarî Saltîc Baba, devenit, pentru cîteva zile, capitala Imperiului otoman. Un „itinerar turc" consemnează: „Sîmbătă, în a 21-a zi a aceleiaşi luni ⟨august⟩, popas. Padişahul a făcut un pelerinaj la Sarî Saltîc Baba. Duminică (...). Padişahul a pornit la vînătoare, locuitorii oraşului fiind scoşi ca hăitaşi. S-a vînat lîngă Babadag. (...). Cortul împărătesc a pornit marţi". După ce, la Isaccea, sultanul a construit, tot din vase, un pod peste Dunăre, porni cu tot alaiul spre Moldova.

Din relaţia lui Erasm Otwinowski de la 1557, aflăm faptul că, trecînd Dunărea la Isaccea, vameşii turci au ieşit înaintea solului cu „o tobă şi o surlă", fiind primiţi de sol la masă. La întoarcere, solul polonez trece tot prin Isaccea, unde exista vad şi vamă, atît pentru cai cît şi pentru mărfuri; o a doua vamă se afla la Constantinopol „şi alta nicăieri".

Alt polonez, Andrei Taranowski, călătoreşte, la 1570, de la „un oraş numit Babadag" pînă la un sat „grecesc" cu cai de poştă, fapt ce indică o oarecare organizare a transporturilor.

Vasul care l-a dus pe negustorul englez John Newberie în aceste părţi, la 1582, avea o lărgime de douăzeci şi şapte de picioare şi o înălţime, la pupă, de treizeci de picioare, ceea ce nu-i permitea să încarce peste înălţimea a două butoaie mari, aşezate unul peste altul, „afară doar de partea de la mijlocul vasului" care era mai încăpătoare. Vasele cu care se circula în zonă erau deci de tonaj foarte mic, fapt ce era un inconvenient pentru negustori sub raportul încărcăturii, însă, totodată, un incontestabil avantaj în ceea ce priveşte trecerea pe la Sulina sau Chilia, guri înnămolite de aluviunile Dunării, prin care vasele mari greu puteau răzbi. Pînă la constituirea, în 1856, a Comisiei Europene a Dunării, care a iniţiat lucrări serioase la gura Sulinei, traficul pe aici a fost considerabil gîtuit de depunerile aluvionare. Relaţia lui Giulio Mancinelli, de la 1583, este revelatoare în acest sens. Corabia pe care se afla călătorul

italian s-a împotmolit la circa opt-zece mile în larg depărtare de gura fluviului. Încercarea de a o scoate din nămol a fost dramatică; folosirea unor prăjini nu a făcut decît să înțepenească și mai mult vasul. Se stîrni panică și îmbulzeală. Italianul consemnează: „Atunci toți, așteptînd din ceas în ceas să se scufunde, s-au și socotit morți, de aceea marinarii, plîngînd și strigînd în gura mare, au lăsat din mînă funiile și pînzele pe care le țineau și [ele] au zburat în aer, împrăștiate de vînt; negustorii au alergat la lăzile lor, și strîngînd la subsuoară pungile lor cu bani stăteau gata să coboare în barca [de salvare] cu care [doar] puțini s-ar fi putut salva, ea fiind mică ...“. Preotul s-a rugat, împreună cu ceilalți de pe vas, promițînd celui de sus că vor clădi biserica Sf. Nicolae, care s-ar fi aflat aproape, fiind făcută din piatră grosolană; se pare că ruga le-a fost ascultată — crede Mancinelli — deoarece corabia s-a săltat singură din nămol, spre ușurarea tuturor.

Condițiile în care a călătorit Diego Galán pe Marea Neagră și Dunăre în anul 1595 au fost cu totul mizerabile. El era sclav pe una din cele patru galere ale lui Mami pașa, care, pe Dunăre, trebuia să sprijine acțiunea lui Sinan pașa împotriva lui Mihai Viteazul. Însă spaniolul era încă și mai oropsit decît tovarășii săi vîslași, deoarece avea o sarcină în plus: trebuia să spele rufele comandantului. Diego Galán se plînge: „Cînd ajungeam în port, chiar dacă nu mai puteam [de oboseala] de a fi vîslit fără întrerupere, ceilalți vîslași se odihneau de munca lor de toate zilele (care nu este ușoară), pe cînd eu mă duceam să spăl rufe. Săpunul îmi înmuia bătăturile, care se refăceau îndată ce reluam vîslele, ceea ce mă făcea să sufăr mai mult în fiecare zi“. Dorința de cunoaștere, de noutate, îi atenua însă suferințele („Totuși uitam toate acestea văzînd lucruri noi ...“). Ajunși în dreptul Silistrei galerele renegatului scoțian fură supuse unui puternic bombardament de artilerie, care băgă groaza în sufletele nenorociților vîslași. Mami pașa avea motive să fie încă și mai înspăimîntat pentru că — i-ar fi spus scoțianul turcit vîslașului său — el, stăpînul, dacă galerele se vor scufunda, își va pierde averea, pe cînd sclavii își vor pierde doar viața, care nu valorează nimic. Astfel că, Mami pașa, cu iataganul în mînă, amenința sclavii să nu scape, de frică, vîslele, cam în felul acesta: „Înainte, cîini! Va fi pentru toți viața sau moartea!“.

Cînd venea iarna, viscolele dobrogene îi chinuiau cumplit pe călători. Voiajorul flamand Joris van der Does, îndepărtîndu-se de Bazargic, în 1597, la 12 decembrie, a fost întîmpinat

de puternicele rafale ale lui Boreu (Crivățul), cu ploaie și zăpadă. Turcii care însoțeau convoiul său făcură îndată cale-ntoarsă spre oraș, refuzînd să mai călătorească pe o asemenea vreme, „afară dacă nu ar fi ales mai degrabă să moară". Se porni apoi un ger neobișnuit, încît flamandului i s-a părut că, pur și simplu, care, oameni și cai s-au transformat în „statui de gheață". Și, culmea necazului, pe o asemenea vreme, din lipsa hanurilor, trebuiau să doarmă sub cerul liber. Numai faptul că va putea vedea cum îngheață Dunărea îl mai consola, după atîtea neplăceri, pe van der Does.

Și arhiepiscopul de Sofia, Petru Bogdan Bakšić, se plîngea, la 1641, de proasta condiție a călătorului prin Dobrogea, datorită lipsei hanurilor de-a lungul drumurilor, voiajorii fiind nevoiți să doarmă în cîmp, pe orice vreme, cu pază bună, din pricina hoților. Mai mult, „trebuie să iei de acasă mîncare și celelalte lucruri de trebuință, cu alte cuvinte, trebuie să-ți iei casa cu tine".

Existau totuși, ici-colo, și caravanseraiuri, un fel de hanuri mari, cu odaie pentru oameni „separată de grajduri" cum observă călătorul englez Robert Bargrave în 1652. Hanurile obișnuite, în formă de șură, erau înconjurate cu un fel de vatră, în fața căreia, călătorii ședeau pe covoare, cu armele atîrnate alături, pe perete, iar caii, legați cu inele, mîncau liniștiți la picioarele lor. Hangiii se îngrijeau de hrana animalelor „spre cîștigul" lor. Suferă și Bargrave de starea proastă a vremii, fiind nevoit să călătorească prin ploaie. „Caravana — notează el —, udă leoarcă, stătea pe marginea drumului, dar noi am ales mai degrabă să prînzim într-un sat afară în drum (...), unde ploaia și frigul ne-au pregătit în așa fel stomacurile noastre, încît pîinea plămădită din grîne amestecate ne părea marțipan, iar apa limpede, nectar".

Călătorind la vreme de iarnă (ianuarie 1653), arhidiaconul Paul din Alep, cînd a ajuns la Constanța, a închiriat cinci căruțe și zece cămile cu două cocoașe. Aceste cămile — ne spune arhidiaconul — nu purtau poveri pe spate și umblau descoperite fie iarnă, fie vară. Pentru patriarhul Macarie, superiorul său, arhidiaconul a închiriat o căruță cu un cal. Chiria pînă la Dunăre, se ridica la 400 de osmani pentru fiecare căruță. Fețele bisericești arabe au voiajat și pe la Chilia. Aici, Paul din Alep constată și el împotmolirea gurii dunărene, blocîndu-se circulația. El a văzut circa 60—70 de corăbii care așteptau de luni întregi posibilitatea de a ieși în mare și a-și continua drumul avînd ca destinație Nilul și Damieta și alte porturi ale Mă-

rii Mediterane. Vasele de mic tonaj puteau trece lesne, dar navele mari trebuiau — cum observă arhidiaconul — să descarce o parte din marfă — de regulă, grîne — în vase mai mici, urmînd ca după trecerea barei să-şi primească înapoi încărcătura.

În campania polonă din anul 1672 şi sultanul Mehmed al IV-lea îşi va lua cu el întreaga curte — soţia, haremul şi nobilimea (s-a dus vremea cînd împăraţii îşi rupeau veşmintele spre a le transforma în feşi pentru rănile soldaţilor !). Cum ne informează La Croix, sultanului i-au trebuit douăzeci şi şase de zile pentru a-şi transporta trupele şi haremul de la Adrianopol la Babadag (a plecat la 25 mai şi a ajuns la 20 iunie). Dar pentru a trece Dunărea la Isaccea şi Mehmed al IV-lea a construit un pod. La Croix, în jurnalul său de voiaj, ne furnizează detalii privind tehnica vremii în astfel de construcţii. Podul ar fi avut o lungime de 1200 de paşi şi o lăţime de 24 de paşi; el a fost făcut de un inginer neamţ pripăşit pe acolo, „un renegat“, fiind plătit de sultan pentru munca sa cu dreptul de a percepe o taxă tuturor şeicilor ce trec pe Dunăre, ceea ce trebuia să aducă un venit însemnat, „întrucît se dă ca sigur că taxa este de 10 scuzi de ambarcaţiune ...“. Iată cum a făcut neamţul podul: la mal, cît apa nu era adîncă — circa o sută de paşi — de o parte şi de alta a fluviului, podul a fost consolidat cu ţăruşi înfipţi pe fund; la mijloc, construcţia se susţinea pe patruzeci de vase mari (vasul din centru era dat la o parte pentru a se face loc circulaţiei pe fluviu). În loc de ancore, neamţul a închipuit nişte coşuri mari, împletite, umplute cu pietre; aceste coşuri au fost legate de cabluri „făcute din coajă de lemn“ (mai degrabă curpeni de viţă), tot împletită. Fiecare vas din corpul construcţiei era ancorat, de o parte şi de alta, cu astfel de greutăţi, care făceau ca podul „să fie atît de neclintit, ca şi cum ar fi fost de piatră“. Podul urma să fie păzit de douăzeci de galere şi o trupă de 3000 de oameni, comandată de paşa din Brussa.

Cu fală mare şi trufie călătoreau nu numai împăraţii, ci şi solii acestora trimişi în diverse misiuni. Cortegiul solului polon Ioan Gninski, de la 1677, era format din 88 de căruţe cu cîte patru şi şase cai, patru trăsuri, 30 de cai de paradă, cu rîndaşi, majordomi şi călăreţi, 14 gentilomi „în moar de argint“, alţii „în moar de aur“, alţii în brocart verde cu flori de argint. Mulţime de husari, dragoni, gentilomi „voluntari“, valeţi şi tot felul de servitori, în total vreo patru sute de oameni, dintre care jumătate vor muri de ciumă pe drum.

Italianul Cornelio Magni a descris şi el un cortegiu, de astă dată împărătesc; este vorba de alaiul sultanului Mahomed al IV-lea, aflat în drum spre Moldova la 1678. Iată evocarea caravanei sultanului făcută, după Magni, de Nicolae Iorga: «Tezaurul imperial, „haznaua" la care erau înhămate trei sute de cămile, trece înaintea lui Magni, care vede pe sultanul însuşi, om încă tînăr, întunecat la faţă, altfel cu înfăţişare nobilă, luxos îmbrăcat în haină cusută numai cu mărgăritare şi pietre scumpe, iar la turban cu un surguciu admirabil. Călătorea pe un cal alb nervos, slab „de parcă ar fi fost mîncat de muşte". Cu el mergea toată curtea, după vechea datină a osmanilor, şi pe urmă haita de cîini care-l întovărăşea pentru vînători, deşi vizirul făcuse a se mai îneca un număr pe drum. O sută cincizeci de cămile duceau bucătăria sultanului. Coranul era dus — căci se considera expediţia ca sacră — pe o cămilă bogat împodobită, înconjurată de dervişi cari săltau. Şi Magni înşiră deosebitele elemente ale armatei turceşti: ieniceri, spahii, iar dintre cei noi: voluntari, purtători de halebarde sau „satîrgii" şi alţii. Muzica mehterilor urmează pe stăpîn».

Cu multă trufie a trecut, în 1700, pe la noi şi solul polon Rafael Leszcsyński, „cu vr'o 500 de oameni" şi „cu mare dîrjie", „cum li-i firea, leşilor" — avea să se plîngă un cronicar. Mulţi oameni ar fi murit la Iaşi din pricina lor, pe vremea lui Antioh Vodă, dar la întoarcere, după ce au fost primiţi rău la Istanbul, „mai moale au fost".

Neajunsurile călătoriei prin Dobrogea, semnalate de atîţia călători, erau, nu arareori, compensate de ospitalitatea locuitorilor. Dimitrie Cantemir, luminatul domnitor — dar şi alţi călători, cum se va vedea — a remarcat această incontestabilă calitate a dobrogenilor. Cînd vreun peregrin se nimerea în satele lor, capii de familie — indiferent de naţie sau credinţă — îi ieşeau în cale şi îl invitau în locuinţă, în modul cel mai prietenesc, poftindu-l la masă, să mănînce din „cele ce le-a dat Dumnezeu". Dacă străinul primea invitaţia, el se bucura de adăpostul unei odăi speciale, pentru oaspeţi; aici era ţinut trei zile şi ospătat fără plată cu ouă, miere, „de care ţara e îmbelşugată", şi un fel de turte gustoase. Ei dovedeau atîta „curtenie şi afabilitate, încît dacă le se mai poate găsi pereche în lume".

În 1712 a trecut Dunărea voievodul Mazoviei, Stanislaw Chometovski, alt sol polon. Într-o zi întreagă, patru plute abia au reuşit să transporte, în partea cealaltă a fluviului, întreaga solie. Solului i-a fost rezervată o corabie mică, dar frumoasă,

„acoperită de covoare și cu perne de fir de aur“, gătită ca de paradă, cu echipajul îmbrăcat tot în uniforme roșii, cu tunuri și steaguri.

Cum, din cauza unor vînturi puternice, numite de localnici „fortuna“, nu putea porni la drum, Iosif Podoski, tot un sol leșesc, de la 1759, se hotărî să privească navele de pe Dunăre, pe care le va descrie. Numite de turci „ghimii“, ele ar fi fost construite cu un catarg, altele chiar cu trei catarge, înalte și strîmte la cîrmă, adînci de 25 de coți și „bine organizate“ în interior. În sfîrșit, la vreme prielnică, solia trecu Dunărea și din nou vedem spectacolul trufiei acestor trimiși regești, cu nenumărate care, cai, slujitori, cu bufet, bucătărie și garderobă. Solul traversă fluviul pe o barcă împinsă de 18 vîslași; „între timp trîmbițele sunau fără încetare marșuri și dansuri“. Deși barca solului ajunse pe malul opus în zece minute, trecerea celorlalte care și a oamenilor a ținut pînă după ceasurile patru dimineața.

În convoiul unui diplomat a călătorit, în 1762, savantul italian. R. G. Boscowich. Plecînd din Constantinopol spre Polonia, el se alătură alaiului ambasadorului englez Porter, care urma același itinerar. Cortegiul lui Porter era compus din două trăsuri cu patru locuri, trase de cîte șase cai și de o litieră cu două locuri, trasă de doi cai. Ambasadorul avea mai mulți cai de căpăstru, pentru cei care ar fi dorit să-i folosească în timpul călătoriei, precum și mulți alți cai pentru servitori și numeroasele persoane din suită; de asemenea, din convoi nu lipseau carele, nu puține, pentru transportul bagajelor. În Pera, cartierul european al Constantinopolului, acest numeros cortegiu „făcea o frumoasă și pompoasă figură“, care atrase mulți privitori.

Austriacul Wenzel von Brognard, într-un raport din 1786, constată că la Constanța populația era, în general, răutăcioasă — lucru firesc, dacă avem în vedere că orașul căzuse în ruină datorită ultimului război — față de călători, storcînd de la aceștia tot ce se putea, cu deosebire bani, vin, tutun, rachiu. Navigatorii erau obligați, aici, să plătească o dare de 15 parale pe cap. „De aceea — scrie von Brognard — toată lumea se teme să se oprească la Constanța fără o nevoie imperioasă“. Despre Caraharman, azi Vadu, el spune că era un port utilizat mai mult vara. Descrie regiunea Portiței, „prima gură“ a Dunării, unde apa era puțin adîncă, făcînd imposibilă trecerea navelor mari. A trecut și pe la Sf. Gheorghe, „a doua gură a Dunării“, cu două deschizături în care se afla o insulă, doar deschizătura

de la nord fiind navigabilă. Pentru orientarea marinarilor se întreținea pe insulă un foc. De aici, spre Sulina, drumul era mai puțin periculos decît drumul de la Portița la Sf. Gheorghe, deoarece limbile de nisip nu se mai întindeau așa de mult în mare.

Canalul Sulina, așa cum arăta el la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a fost descris de J. B. Lechevalier. Acest braț al Dunării — apreciază călătorul francez — este cel mai propriu pentru navigație, între celelalte brațe sau guri numite „bogas". Apele fluviului ar curge aici cu o viteză de trei mii de stînjeni pe oră, într-o albie de aproximativ o sută de stînjeni lărgime și douăzeci și cinci picioare adîncime. În mijlocul celor două diguri ridicate pe ambele maluri și prelungite în mare — cel din stînga mult mai lung, cu farul plasat odinioară la extremitatea sa — nu se aflau decît resturi de tot felul, care constituiau obstacole foarte periculoase pentru intrarea pe acest braț. „Farul de pe malul drept există încă" — observă Lechevalier.

Hector de Béarn a trecut Dunărea, din Basarabia la Satu Nou, împreună cu armatele rusești, în dimineața zilei de 12 iunie 1828, „pe un pod de vase lung de 315 stînjeni". La tracțiune au fost folosite cămile, care se împotriveau cu îndîrjire să pună piciorul pe pod, speriind caii, neobișnuiți cu asemenea apariții (calul călătorului nostru s-ar fi înfricoșat așa de tare, încît „era să cadă în apă cu stăpîn cu tot".).

Ca odinioară Dimitrie Cantemir, ofițerul prusac Helmuth von Moltke, în timpul voiajului său euxin de la 1837, a remarcat și el ospitalitatea locuitorilor acestor meleaguri. Von Moltke s-a bucurat aici de o primire deosebită. La o leghe depărtare de localitățile pe unde a trecut convoiul său, erau întîmpinați, călare, de notabilitățile satului ori orașului respectiv — aiani și ciorbagii. În case, von Moltke și însoțitorii lui s-au bucurat de toată ospitalitatea; li s-ar fi oferit cu dărnicie „alimente, vin și, mai ales, complimente", fiind întotdeauna de față demnitarii locului. În timpul călătoriei, țăranii din împrejurimi aveau grijă să repare drumurile pe unde urma să treacă voiajorul german.

Desenatorul Charles Doussault, cutreierînd Dobrogea, prin Valea Carasu, în prima jumătate a secolului trecut, credea — eroare curentă în acea vreme — că romanii ar fi intenționat să construiască un canal pentru a uni Dunărea cu marea (distanța dintre Cernavoda și Constanța „se poate face — zice el — cu piciorul în șase-șapte ore", evitînd astfel delța).

Şi englezul F. Colson (1839) vorbeşte de necesitatea de a se redeschide „vechea gură a Dunării de la Rasova la Kiustenge pe Marea Neagră" şi consideră că, incontestabil, „Moldo-Vlahia va trebui să fie stăpîna acestui canal".

Un om de ştiinţă german, baronul von Vincke, într-un articol publicat în anul 1840, fondat pe cercetarea atentă a locului, lămureşte definitiv problema Văii Carasu. El consideră că foarte mulţi geografi, bazîndu-se pe hărţi defectuoase şi fără să cerceteze la faţa locului, au emis ipoteza nefondată că Valea Carasu ar fi o veche albie a Dunării; mai mult, baronul consideră ca nefondată şi părerea că săparea unui canal între Dunăre şi Marea Neagră prin Valea Carasu ar fi o lucrare uşoară. Von Vincke demonstrează că nu se poate realiza decît un canal cu ecluze — treabă costisitoare — deoarece, în dreptul mării, podişul se ridică la 57 m înălţime — stîncă de calcar — iar dacă se taie întregul podiş (adîncimea tăieturii în cel mai înalt punct al podişului ar fi de aproximativ 60 m), „întreprinderea se arată aşa de grea şi de costisitoare, încît realizarea ei cu drept cuvînt ne lasă sceptici". Avînd în vedere posibilităţile economice ale vremii, baronul avea, fără îndoială, dreptate.

Călătorind de-a lungul Dunării, vreme de nouă zile, spre mijlocul veacului trecut, ieromonaul Parthenie avea să cunoască ospitalitatea românească. În toate satele pe unde a trecut, de la Măcin pînă la Rusciuc, călugărul rus s-a simţit „ca la rude", fiecare voind să-i dea găzduire şi să-l ospăteze. Preoţii îl luau la ei de prin case, îi ofereau ce aveau mai bun de mîncare („mîinile şi picioarele ni le spălau: aşa de iubitori de străini sînt oamenii aceia"). Dar nici ieromonahul nu va fi scutit de mizeriile administraţiei: în fiecare sat trebuia să arate ciorbagiului actele de călătorie („La dînşii este atîta rigoare, că nimenea nu poate primi vr'un străin fără învoirea ciorbagiului").

Scriitorul danez Andersen a călătorit, la 1841, de la Constantinopol spre Constanţa cu un vapor austriac. Pe vas, mai erau „doi ofiţeri austrieci întorşi din campania siriacă", o rudă a poetului englez Ainsworth (care completa cabina de la clasa I), un preot armean, cu doi copii, un evreu tînăr şi gras (care se amesteca în toate), un servitor amabil şi tînăr, o servitoare nevăzută suferind de rău de mare, trei germani, un tînăr turc şi doi greci completau lista pasagerilor pentru Viena. Ceilalţi — turci, evrei, români şi bulgari, care se făceau comozi pe punte, îşi fierbeau cafeaua şi se întindeau să doarmă — se îmbarcaseră pentru Constanţa şi Silistra. La Constanţa, debarcaderul se compunea „din blocuri de piatră trîntite unul peste

altul, printre care s-au așezat grămezi de alge, ca să se niveleze puțin locul". Bagajele au fost duse în care cu boi pînă la han, călătorii mergînd pe jos. Hanul, deosebit de curat, avea un pridvor de stuf ce ducea la camera rezervată călătorilor de clasa I. Hangiul, „austriacul Toma Radicevici", le servi o masă gustoasă, apoi bagajele fură încărcate în care mari de lemn, trase de boi, ce trebuiau să ajungă a doua zi pe seară la Cernavodă. A doua zi, plecarea. „Țăranii sosesc cu cai valahi iuți, ce joacă în fața porții; doi cîrlani scapă, sar peste împrejmuirile convoiului, care pleacă în sfîrșit prin oraș, în uruitul trăsurilor, avînd în frunte pe hangiu călare, în vechea sa uniformă austriacă". Lîngă lacul Carasu, află și Andersen legenda că pe aici s-ar putea săpa ușor un canal, însă, scriitorul consideră — judicios — că o cale ferată ar fi mult mai ieftină.

În raportul său (1841), polonezul Mihai Czajkowski amintește de compania austriacă inițiatoare a liniei de diligențe Constanța—Cernavodă pentru transportul călătorilor și mărfurilor de la Constantinopol, paralelă cu Valea Carasu, și spune că ar fi existat intenția de a se săpa un canal care ar fi ușurat mult navigația în această regiune — ținînd seama de dificultățile transportului pe la gurile Dunării.

Un turist italian, G. Smancini, va trece și el prin Dobrogea pe ruta Constanța—Cernavodă, la 1843, iarna, pentru a evita „o carantină de mai multe zile la Galați". (Dar să vedem de ce se fereau călătorii de carantină. Articolul 196 din Regulamentul Organic glăsuia: „Verice călător viind în carantină, va fi îndatorat, de este evropian, să-și arate pașaportul său, iar de este lăcuitor de pe marginea driaptă a Dunării, trebuie să aibă teșkeriaua dregătorilor locului după cum s-a urmat totdauna. Călătorul după ce va arăta toate pentru cîte să va întreba, de care să va alcătui tacrir, să va supune la vizita dohtorului. De va fi sănătos, să va lua înscris toate hainele lui, bani, cărți și alte hîrtii, pe care va fi îndatorat să le dea la carantină ca să le curețe după regulile sănătății. După aceasta își va spăla tot trupul într-o odaie rînduită pentru acest sfîrșit, și îmbrăcîndu-se cu hainele carantinei va trece în odaia ce i se va da dintr-acel ceas. Cel ce va fi sănătos pînă în al patrulea zi, va fi slobod din începutul cei de a cincilea zi să-și ia toate lucrurile sale și să iasă din carantină. Călătorul care nu va voi să se îmbrace cu hainele carantinei va fi îndatorat să-și dea hainele sale ca să se curețe după rînduială și după ce să va supune la toate celelalte formalități de mai sus-zise, să va îmbrăca în hainele sale într-același chip curățite și va

trece în odaia ce i se va da, dintr-acest ceas numai, să vor socoti acele patru zile de carantină“.) Smancini, în cartea scrisă despre voiajul său, ne dă amănunte despre condițiile de călătorie pe navele companiei austriece care înființase linia de diligențe prin Dobrogea. Vaporul Constantinopol—Kiustenge făcea curse de mai multe ori pe lună. Prețul unui bilet de clasa I era o sută de florini, fără masă, care ar fi costat doi florini și jumătate pe zi. Locurile de categoria a II-a (aflate pe covertă, între pupa și prova) nu pot fi tolerabile într-o călătorie pentru cine iubește confortul — apreciază voiajorul italian. De la Constanța la Cernavoda, G. Smancini a călătorit cu cai buni la patru calești, și ar fi parcurs peste patruzeci de mile, în mai puțin de șase ore cu aceiași cai. I se spune că pe aici — Valea Carasu — ar „începe canalul lui Traian, care trebuie să unească Dunărea cu Marea Neagră“; dar el mărturisește că nu a văzut pe aceste locuri urme de muncă umană.

Tot în 1843, francezul Alexis de Valon va călători pe același drum. La debarcare, făcută cu rînduială, bagajele călătorilor ajunși la Constanța au fost încărcate pe care cu boi — amănunt relatat și de Andersen — după care pasagerii au fost invitați de agentul companiei austriece, Marinovici, la un dejun bogat cu apă la gheață, într-o cabană murdară în exterior, însă „foarte curată pe dinăuntru“. Drumul pînă la Cernavoda îl făcură în trăsuri trase de către patru cai.

Desigur, voiajînd, ai în preajmă însoțitori diverși, nu toți simpatici, unii chiar caraghioși, care te amuză. Vasile Alecsandri va întîlni pe vaporul care îl ducea pe brațul Sulina, în voiajul său de la 1845, un așa-zis profesor de limbi străine, grec de origine, cu niște ochelari enormi — pe care s-ar fi bazat toată știința lui — gras, mărunt și blond-roșcat. Acesta se plimba pe vas „majestuos în halatul său găurit în coate“, pășind mîndru în boneta sa de bumbac, ca de cocoană. Un fel de filozof, mulțumit cu filozofia sa, „neavînd nimic mai bun cu ce să se mulțumească“.

Romanticul inginer Xavier Hommaire de Hell pleacă, la 1846, într-un voiaj de studii prin părțile noastre, din Constantinopol, într-o barcă, cu un echipaj format din vîslași de pe Bosfor (mai călătoreau cu el: desenatorul J. Laurens, Joseph, un pierde-vară parizian, Jenko, patronul bărcii și matelotii Stavri, Stamachi și Jani). „Argonaut“ modern, francezul călătorește astfel cu mica ambarcațiune de-a lungul țărmului euxin, pînă la Varna; aici anotimpul fiind neprielnic pentru navigație, hotărî să-și continue drumul pe uscat. Face rost de o haraba,

cai și un bătrîn harabagiu, primind totodată, din partea guvernului, un cavas care să-l însoțească, ambii — și harabagiul și cavasul — fiind „ieniceri sadea“. Ajunge și Hommaire de Hell în Valea Carasu. Știe de proiectul austriac — o asemenea intenție a existat într-adevăr, determinată de faptul că, după pacea de la Adrianopol, întreaga deltă a intrat sub control țarist — de a construi o cale navigabilă prin Valea Carasu, pînă la mare, dar observînd cu atenție zona — ca odinioară baronul von Vincke — ajunge și el la concluzia că platoul, care începe de la Constanța și pînă la marginea superioară a văii, prezintă o prea mare lungime (de la 8—10 000 m) și o prea mare înălțime (30 m cel puțin), pentru a-l tăia „mai ales cu șansa de a te întîlni cu stînca la o mică adîncime“. Este de părere că tot un drum de fier ar fi mai convenabil. Face cunoștință cu carantina de la Galați, „renumită în tot Levantul pentru rigoarea ei extremă“. La Sulina, din pricina înnămolirii gurii canalului este nevoit să aștepte douăzeci și patru de ore, pînă s-a găsit un grec, care și-a oferit serviciile, contra unei mari sume de bani, să piloteze nava Lloyd-ului austriac — manevra nu ar fi durat decît o jumătate de oră. Inginerul francez constată lipsa drumurilor în Dobrogea, iar pe litoral, lipsa farurilor (ar fi trebuit un far la Caliacra, unul la Mangalia, altul la Constanța și încă unul la Caraharman).

Un turist, L. Gabryel, călătorind, în 1849, cu vaporul, poposește la Cernavoda, unde se opresc vapoarele cînd în timpul verii voiajorii „iau alternativ calea Galațiului sau a Constanței“. Vede și el lacul Carasu și crede, din auzite, firește, că s-ar afla în fața „faimosului“ canal al lui Traian „ce lega Dunărea cu Marea“.

David Urquhart, secretarul ambasadei britanice la Constantinopol, mai credea la 1850 în necesitatea construirii unui canal prin Valea Carasu, înaintînd, în acest sens, un memoriu Porții otomane. După opinia lui, datorită existenței marelui lac Carasu, nu trebuiau săpate decît circa cincisprezece mile, lucru ce putea fi realizat cu 7 000 de oameni și cu o cheltuială care să nu depășească 200 000 de lire.

În studiul său de la 1850, Ion Ionescu de la Brad, care a cutreierat cu harabaua tot ținutul pontic, afirma că, încercînd toate felurile de călătorie (a voiajat mult în Franța, Elveția, Germania, Anglia, Turcia), cel mai bun mijloc de deplasare este cel „pe jos cu sacul în spate“. Ca agronom, în cazul voiajului prin Turcia, el hotărăște să-l imite pe englezul Arthur Jung, cel poreclit în țara lui „regele fermierilor“, care voiajase în

Franța cu o trăsură trasă de un cal; „în felul acesta — mărturisește Ionescu de la Brad — te poți opri oriunde găsești lucruri interesante, poți face excursii pe jos în locurile cele mai însemnate și poți străbate iute locurile care nu merită mare atenție". După părerea lui, drumurile din Dobrogea au fost trasate de locuitori la întîmplare, mai mult pentru a lega localitățile între ele fiind inadecvate pentru transportul mărfurilor la tîrguri; aici el nu a văzut drumuri construite special. De aceea, pe aceste meleaguri, „mijloacele de transport sînt în armonie cu drumurile". Harabalele, căruțe fără nici cea mai mică bucățică de fier, care costau între 60 și 80 de piaștri, și-au croit singure drumuri în ținutul transdunărean. Aceste căi, apărute astfel, erau dependente de starea vremii; și erau foarte multe aceste căi, deoarece aici, fiecare agricultor își făcea singur, „după capriciile lui", drumul ce-l avea de străbătut. Din corespondența sa cu Ion Ghica, aflăm că, pentru a străbate Dobrogea, Ion Ionescu de la Brad și-a cumpărat un car și un cal pentru 700 lei, intrînd și în alte cheltuieli: „topor am cumpărat, în care am nădejde să-mi dreg echipajul la drum". Căruța l-a costat „306 lei cu hamuri cu tot" și o putem vedea în desenul făcut pentru Ion Ghica.

Agronomul peregrin apreciază că distanța dintre Dunăre și Marea Neagră este de 12 ceasuri cu boi, pe cînd diligențele de pe vremea companiei austriece străbăteau acest drum în cinci sau șase ceasuri.

Prin sate, Ionescu de la Brad a fost primit cu deosebită căldură, fiind cinstit și ospătat de românii bucuroși a vedea printre ei un conațional; țăranii se țineau după el „cu gărăfile de răchiu subțioară și muierile cu plăcintele". Desigur, trebuia să facă și el cinste acestor buni români, așa că ajungea la o cheltuială de cel puțin douăzeci de lei zilnic, temîndu-se chiar să nu cadă la patima beției. Tovarășul său, Ioranu, inginer hotarnic, s-ar fi cinstit bine cu ocazia Paștelui. A găsit însă un mijloc de a evita neplăcerea de a umbla beat „toată ziua": „Eu acum am luat obiceiul: ieu garafa, fac cuvîntul și cînd trag din ea, pun la gură și o astup cu limba". Dar românii din Dobrogea își permiteau să cheltuiască pentru că trăiau bine; așa că, dacă agronomul s-ar fi așezat aici, ar fi înființat „soțietatea temperanței", mai mult pentru a scăpa de cinstea ploștii. La Greci, a fost primit rece, dar românii de acolo s-au împăcat apoi: „Nu voia să mă lase: plăcintele și garafele de rachiu curgeau ca o ploaie din toate părțile, fetele și nevestele mă adormeau cu mirosul florilor".

Deşi înzestrat cu o tenacitate ieşită din comun, Ionescu de la Brad, după ce a colindat sat cu sat cu harabaua lui — în condiţii cu totul mizerabile, ţinînd seamă de starea drumurilor —, se plînge uneori de necazurile întîmpinate în cursul voiajului său. Drumul spre Silistra se pare că a fost foarte greu, mai ales din cauza băltirii Dunării: „De trei ori a fost să mă înec — scrie Ionescu de la Brad —, apele mari, calul slăbit, căruţa stricată, banii sfîrşiţi şi apoi şi nevoit de a pune boi şi a scoate calul şi căruţa din glod. Mi-am dat sufletul pînă am scăpat“. Pe acest drum a răbdat şi de foame, a fost mîncat de ţînţari, şi cea mai mare parte a drumului a făcut-o pe jos. „Cismele rupte, rufele muiate şi pline de glod. Oh, la misère“.

Voiajorul ieşean Mihail Harret face, în 1851, o descriere a felului în care se călătorea, pe atunci, la Sulina. Vede farul, în forma unui turn de piatră care „luminează în depărtare pe marea“, precum şi corăbiile, care nu pot trece, aşteptînd „cele mai de multe ori a li se adînci drumul“. Văzînd prima oară acest loc, limbajul său, străin de terminologia navală, este deosebit de pitoresc: „Trecerea se însemna prin stîlpi înfipţi prin nişte bombe plutitoare (geamanduri — n.n.), care mişcă pe amîndouă laturile pe unde se poate numai călători, aceste însă se mută din loc în loc după osebite direcţii ce-şi ia curgerea apei de mai multe ori şi chiar în o singură zi“. Un funcţionar, într-o barcă, anunţă comandantul vasului dacă poate sau nu să iasă în mare; uneori vapoarele aşteptau zile întregi pînă să se ivească momentul prielnic să poată trece bara. „Noi însă — scrie M. Harret — am trecut cu norocire în marea; acolo am văzut multe corăbii înecate; la unele se vedea catargul numai pe jumătate, la altele zărindu-se ca nişte vîrfuri dă ţăruşi înfipţi şi de la cele mai multe plutind bucăţi de lemne, între care se osebia corabia unui neguţătoriu grec, cu catargele albastre, ce sta prăvălită spre malurile mării, pe care însă la întoarcere nu am mai văzut-o fiind adăncită în năsip“.

Şi Boucher de Perthes va evoca, doi ani mai tîrziu (1853), tristul peisaj al înnămolirii Sulinei. „În măsura în care ne apropiem de Sulina — scrie călătorul occidental —, observăm dincolo de bară, catarge mai întîi mici, dispărînd sub valuri şi asemănătoare unui crîng. Din clipă în clipă, catargele cresc, crîngul devine codru. . .“ Este vorba de peste trei sute de nave care aşteptau de cîteva săptămîni să poată ieşi în mare. Cinci sau şase bricuri, bagare sau goelete zăceau cu coca întoarsă, înghiţite de aluviuni chiar în acea noapte. Peisajul devine sinis-

tru: „O flacără fîlfîie încă la un catarg căruia nu-i vedem decît extremitatea; s-ar vedea un cadavru în giulgiu care cere rugăciuni. Într-adevăr, această intrare a trecerii nu este încurajatoare, ea seamănă cu aceea a altei lumi".

Prima cale rutieră din Dobrogea a fost construită în anul 1855 de misiunea inginerului Léon Lalanne, între Constanţa şi Rasova, acelaşi inginer care a funcţionat, timp de un an, la Şcoala de poduri şi şosele din Bucureşti; drumul a fost construit însă cu investiţii minime, putîndu-se circula pe el numai pe vreme uscată.

Medicul misiunii tehnice amintite, Camille Allard, a descris şi el harabaua dobrogeană, „în construcţia căreia nu intră nici o bucată de fier; totul este ansamblat în lemn". Harabalele văzute de Allard erau trase de boi şi chiar de bivoli. Medicul francez a explorat malurile lacului Carasu „cel mai important dintre lacurile dobrogene", al cărui mal „seamănă cu un ţărm de mare". Pe locul fostei localităţi Carasu (azi Medgidia), peste canalul care lega acest lac cu altele mai mici se afla un pod de piatră, care ar fi fost situat la încrucişarea tuturor drumurilor ce legau vestul Dobrogei cu zonele Babadag şi Tulcea. Căpitanul Eugène Blondeau, care a văzut şi el podul în acelaşi an, aprecia că era încă în bună stare, fiind folosit. De la sosirea lui Blondeau în Dobrogea (6 iulie 1855) şi pînă la 1 ianuarie 1856, numărul harabalelor a crescut de la 50 la 1000.

Discuţiile, în epocă, privind construirea unui canal între Dunăre şi mare continuă, dar părerea baronului Karl von Vincke cîştigă tot mai mult teren. Ofiţerii englezi T. Spratt (1854) şi M. A. Biddulph (1855) constată şi ei, la faţa locului, dificultăţile abordării unui asemenea proiect, iar Charles Cunningham, viceconsulul Angliei la Galaţi, prezintă Foreign-Office-ului, la 15 august 1855, o situaţie din care reiese că cheltuielile consorţiului anglo-franco-austriac ce urma să finanţeze lucrarea, reprezentat la Constantinopol de capitalistul Cambbell, nu vor putea fi rambursate de veniturile obţinute din exploatarea canalului. Doi ani mai înainte (1853), contele George William Carlisle, om politic englez, aproba călduros iniţiativa capitalistului John Trevor Barkley de a realiza o cale ferată „combinată cu un canal", pentru a lega Dunărea cu Marea Neagră.

Wilhelm Hamm călătoreşte, în 1858, de la Galaţi spre Tulcea pe vasul „Zrinyi". Are ca tovarăş de călătorie pe Omer Paşa, preşedintele Comisiei Europene a Dunării, om cu educaţie vieneză, pe colonelul Malinowski din Magdeburg, Sir Charles Hartley, inginerul Comisiei şi comandant al Sulinei şi altă

lume (persani, tătari și chiar etiopieni). De la Tulcea la Cataloi călătorește cu o birjă primitivă, pe un drum prost, circulat decît arareori de care și ciobani. Apoi din nou pe vapor („Fürst Metternich"), spre Sulina. Aici, la bord, altă societate: «un „merchants clerk" din Manchester, un negustor de vinuri din Marsilia, un comis din Hamburg, un dandy constantinopolitan, grec, un speculant din Basel, un inginer din Vestfalia, un bancher din Viena, un negustor din Odesa, întors din Apus, cîteva engleze cu o guvernantă din Neuf-châtel, care trec prin Feodosia, niște fete din Praga cu destinația spre Rusia».

Dimitrie Bolintineanu a evocat, cu detalii, primul periplu al lui Alexandru Ioan Cuza la Constantinopol (1860). Afară de Bolintineanu, îl mai însoțeau pe domnitor: generalii C. Herescu și N. Golescu, aghiotanții Solomon, Vilara și Radu Filipescu, apoi Ștefan Golescu, M. Ghica, Plaino, Marin Serghiescu, T. Bolintineanu și alții. La Galați s-au îmbarcat pe vasul francez „Taurus"; corveta „Beyrut", trimisă de Poarta Otomană, ce urma să-l ducă pe domnitor pînă la Constantinopol, aștepta la Sulina. Cum pe această navă nu erau decît zece locuri disponibile, parte din însoțitori trebuia să călătorească pînă la Istanbul cu vasul francez, care le luă 1 300 de galbeni pentru acest serviciu. Pe vas, scriitorul mai văzu „o mulțime de moldoveni și un consul englez din Iași". Seara, ajunseră la Sulina, unde un caic îi aduse la bord pe guvernatorul turc însoțit de alți doi funcționari, pe care domnitorul îi primi amabil, „dar cu demnitatea cuvenită suveranilor români independenți". Corveta otomană apăru strălucitoare, sub un foc de bengal prelungit; alt vapor, mai în urmă, le oferi același spectacol. Nu lipsiră bubuiturile de tunuri. Pe corveta Beyrut au urcat domnitorul, consulul englez, Șt. Golescu, președintele Comisiei centrale, M. Ghica, Plaino, Gr. Balș, doctorii Cluc și Stege, generalii C. Herescu și N. Golescu, precum și adjutantul, maiorul Pisoschi. Cele două nave făcură o escală la Varna, pentru trei ore (aici, nava Taurus va lua la bord cîțiva emigranți tătari). Marea era calmă, apoi începu însă a se agita („soții noștri de călătorie începură să cază unul cîte unul"), dar aproape de Bosfor apele se liniștiră din nou. După încheierea importantei misiuni, domnitorul și ceilalți membri ai delegației se întoarseră în patrie cu «*batelul* „Balcan" al Companiei Franceze». Pe drum îl prinse una din furtunile atît de obișnuite pe Marea Neagră. „Din treizeci și trei de soți — precizează D. Bolintineanu — abia cinci rămăseseră în picioare: Domnitorul, D. Negri, D. Mărin Naționalu, D. M. Solomon și eu". Apoi scriitorul

ține să se laude: „Dedați cu capriciile acestui element, aflați în timpuri de tempeste mai mari pe mări mult mai periculoase, în călătorii mult mai lungi, noi priveam această turburare a elementului cu plăcerea ce ne procura o vie dorință de a mînca“. Dar vîntul se întețește, iar la o manevră, vasul făcu un salt teribil. Speriat, unul dintre cei bolnavi zise: „Pomenește-mă Doamne, cînd voi veni în împărăția ta!“, iar Marin Serghiescu Naționalu ar fi spus, vrînd să glumească: „Încă o lovitură ca aceasta și ne vom coborî în imperiul întunecos al lui Pluton!“. Totuși... „noi cei cinci urmam ca întotdeauna a mînca regulat“. Ajunși, în sfîrșit, „în gura Dunării“, toți bolnavii se treziră deodată: „orice indispozițiune le trecu ca printr-un farmec“. La Galați fură primiți cu mare pompă și mult popor. Domnitorul, văzînd „aceste preparative“, i-ar fi zis scriitorului: „Știu cum se fac acestea. Nu-mi plac comediile“.

Doctorul Sigismond Wallace, trecînd cu vaporul pe Dunăre, pe la 1863, face un popas la Cernavoda, unde cea mai mare parte dintre pasageri părăsesc vasul pentru a lua drumul Constanței, pe calea ferată construită acum cîțiva ani (este vorba de calea ferată construită între anii 1857—1860 de către compania engleză Danube and Black Sea Railway Company Limited). El se miră de a afla un drum de fier în această țară „sălbatică și pustie“.

În al său ultim voiaj la Istanbul (iunie 1864), Alexandru Ioan Cuza a traversat Dobrogea pe itinerarul Cernavoda—Constanța. S-a îmbarcat, împreună cu suita sa, la Giurgiu, pe vaporul-accelerat „Arhiducesa Sophia“, al Companiei austriece a Dunării. Pe vas primește omagiile lui Sahib Pașa, general de brigadă, atașat la persoana domnitorului. Acesta îi aduce la cunoștință că la Constanța îl așteaptă corveta Beyrut, pusă la dispoziția sa de sultan, cu care urmează să călătorească în capitala Imperiului otoman. La Cernavoda, un tren-expres, condus personal de Trevor Barkley, directorul căii ferate, îl va transporta pe domnitor la Constanța, care pentru acest drum își puse uniforma de mică ținută. Plecat din Cernavoda la ora 10, trenul ajunge la Constanța, după o haltă de un sfert de oră la Medgidia, la ora 11 și 30. Drept răsplată pentru călătoria cu trenul, Cuza oferă lui Barkley, spre amintire, „un magnific ceas“, ornat cu inițialele sale „în diamante“. Publicația „Courier d'Orient“, care publică știrea, comentează: „La Constanța, toate autoritățile civile și militare erau adunate pe jetelă pentru a face onorurile Alteței Sale. Prințul urcă la bord, în marea ambarcațiune Beyrut, în fața căreia flutură tricolorul romă-

nesc; echipajul era urcat pe vergi şi în momentul cînd Alteţa Sa puse piciorul pe puntea Beyrut-ului, o salvă de 21 bubuituri de tun salută pe ilustrul oaspete al sultanului". La întoarcere, Alexandru Ioan Cuza va călători pe acelaşi itinerar, numai că de la Cernavoda la Giurgiu, prinţul Unirii a voiajat cu vasul de război otoman Kilidji-Ali, „magnific pavoazat".

De la Galaţi la Tulcea, scriitorul şi diplomatul francez (fost consul general la Bucureşti), Adolphe d'Avril, în timpul călătoriei sale prin aceste părţi de la 1868, s-a îmbarcat pe vaporul Taurida, al unei companii din Rusia, care făcea un serviciu „regulat şi foarte rapid spre Odesa". Călătorul observă că ofiţerii şi matelotii aparţin marinei imperiale ruseşti; pe această navă el se simte într-o lume „cu totul diferită: altă fizionomie, altă limbă decît în România". După ce trece de Tulcea, Taurida intră în canalul Sulina, cel mai neînsemnat, ca volum acvatic, dintre cele trei canale dunărene, „dar singurul care poate fi navigabil la vărsarea în mare". Aici, intensă afluenţă de nave, aidoma — după opinia lui Adolphe d'Avril — circulaţiei de pe căile ferate maghiare; erau zile cînd treceau şi cîte o sută de ambarcaţiuni. La cotituri ele aşteptau vînt prielnic. El vede şi un mare vapor englezesc eşuat, abordat de alt vas, tot englezesc, care, vrînd să-l depăşească, nu a făcut cuvenitele semnale. Observă şi lucrările Comisiei Europene a Dunării, despre care dă detalii. Se arată apoi impresionat de frumoasa înaintare, a circa zece corăbii, cu pînzele umflate de un vînt favorabil, contra cursului apei. Călătoreşte şi la Sf. Gheorghe, de unde, tot pe ape, ajunge la Mahmudia; aici ia hotărîrea de a merge pe jos pînă la Tulcea. După cîteva ore de mers, voiajorul francez vede case, e întuneric şi crede că ar fi ajuns la destinaţie; însă, dezamăgire: localitatea se numeşte Prislava (azi, Nufăru) şi, de aici, mai sînt trei ore de drum pînă la Tulcea. Cu greu, un român se hotărăşte să facă pe ghidul. După alte peripeţii, „primire confortabilă şi foarte cordială la Ismail-bei (guvernatorul provinciei n.n.); dar ce apetit, şi, după o excelentă cină, ce somn !".

Un bun cunoscător al problemelor româneşti şi orientale (a mai scris, în afara unei broşuri despre Dobrogea, lucrările: „Musulmans et chrétiens" [vol. I—II], Constantinople, 1874, şi „Bucarest pendant la guerre", Bucarest, 1878), vicontele Alfred de Caston, călătoreşte, la 1877, pe Dunăre, însoţit de consulul rus şi de soţia acestuia. Hotelul „Turcia" din capitala de atunci a Dobrogei, Tulcea, îl dezamăgeşte pentru că îi este imposibil să-şi procure „o ceaşcă de ceai sau un pahar de co-

niac“. De fapt toate hotelurile din Dobrogea par făcute pe același calapod. Odată cu intrarea trupelor rusești de ocupație s-au înmulțit, ca ciupercile, café-chantant-urile (ar fi găsit două la Tulcea, unul la Kiustenge, unul la Cernavoda, iar pe drumul Babadagului călătorul francez s-a întîlnit cu o trupă de muzicanți — șase femei și un bărbat), care s-ar părea — scrie el ironic — că sînt „un puternic agent civilizator“.

F. Kanitz, călător la Pontul Euxin imediat după Războiul de independență, apreciază că portul Mangaliei — care, după el, ar fi fost destinat să devină principalul port al ținutului recent intrat sub administrația românească — era încă, la acea vreme, la fel de periculos pentru navigație ca pe timpul poetului Ovidiu; aceasta, deoarece Marea Neagră este arareori calmă. Vasele care navigau de la Tulcea, Galați sau Brăila către Constantinopol riscau, adesea, să eșueze pe țărmurile sale inospitaliere.

Poetul Alexandru Macedonski, după o scurtă perioadă de funcționariat, în 1879, la Cernavoda, la prefectura județului Silistra Nouă (județ desființat după cîteva luni) — timp în care a făcut dese plimbări prin împrejurimi pentru a vizita mai ales antichitățile — a fost numit administrator al Gurilor Dunării. Coborînd de pe vapor, în luntre, pentru a debarca la Sulina, tînărul administrator (26 de ani), într-o zi de aprilie însorită („cerul era ca un cristal curat“), la prima lui întîlnire cu marea, „furat de răzvrătirea valurilor, amețea. Era străbătut de fiori pe care nu-i mai simțise“. Animația Sulinei, în acea frumoasă zi de primăvară, îi lasă o impresie de neuitat („Pe mare, pe Dunăre și prin trestii, resfrîngerile soarelui ce-și lua ziua bună, păreau că zboară ca niște fluturi galbeni și roșiatici. Vapoare, cu mișcarea matrozilor pe punți, însuflețeau portul. Dinspre valuri și dinspre partea Insulei Șerpilor, un vas-pilot împurpurat de soarele ce se înecase pe trei sferturi în mare se arăta coprins de flăcări“). În această pustietate, clădirea zveltă a Comisiei Europene a Dunării i se pare lui Macedonski la fel de măreață ca Universitatea din București. În port, și vasul englez de război Cocatrix, de pe bordul căruia „se tărăgănea duioșia unui cîntec, toarsă de voci tinere ce păreau că-și revarsă dorul înstrăinării peste smîrcurile Sciției...“. Popasul suliniot i-a prilejuit poetului cunoașterea Insulei Șerpilor, unde va plasa acțiunea romanului său „Thalassa“ („Le calvaire de feu“), ce va apare la Paris, în 1906.

La 13 septembrie 1880, Duiliu Zamfirescu, proaspăt absolvent al Facultății de drept, a fost numit supleant la Tribunalul

de ocol Hîrşova. În clipele de răgaz, după ce îşi îndeplinea atît de penibilele, uneori, obligaţii de serviciu (de a sta „cu nasul şi spiritul în dosare“, de a primi plîngeri, de a asculta „pe toţi nebunii spunînd de cînd a urzit Dumnezeu pămîntul“ şi chiar de a asista la disecţii — „îndatorire pe care mi-am împlinit-o mai alaltăieri cu multă conştiinţă, asistînd la măcelărirea unui cioban omorît în bătaie ...“), făcea mici excursii, fie pe Dunăre, fie prin satele din jur. Într-o zi de octombrie, cu un mic iaht, a făcut o călătorie pînă la Gura Ialomiţei, la bîlciul de acolo. „Era un timp splendid — scrie tînărul supleant — raze de soare tomnatice, formînd în valurile Dunării un miragiu de cel mai curios efect, cu scîntei de lumină fugitive, cu reverberaţiuni nemărginite; în dreapta şi în stînga, vegetaţiunea malurilor cu frunzişul galbin; la distanţe depărtate, bărci ce fugeau în josul apei ca nişte rîndunele şi prin spaţii cîrduri de gîşte sălbatice ...“. În altă zi, vizitează comuna Topolog, în „munţii“ Babadagului, unde întîlneşte păduri „aproape neumblate, virgine“. A călătorit şi la Ostrov — judeţul Tulcea — „pentru constatarea unei crime“. A tras la un notar, a cărui casă ar fi fost după părerea lui „tot ce-a lăsat Dumnezeu mai desperechiat. Dacă-ţi dă papuci, are numai unul, dacă-ţi dă tăcîmuri, are numai furculiţă, dacă te pofteşte să-ţi faci ţigară, are tutun şi n-are hîrtie ...“. Cu o luntre şi trei lopătari, la vreme de iarnă, fu prins în mijlocul Dunării, venind dinspre Borcea. A pus şi el mîna pe cîrmă, vîntul era puternic, cu ploaie şi zăpadă, o adevărată aventură nautică („Trebuie să fi fost drolesc cu căciula pînă la umeri îndesată, cu mînuşi englizeşti în mînă şi cu cîrma, un fel de lopată scurtă, trăgînd cînd înainte cînd înapoi, spre [a] ţine luntrea în contra valurilor ...“).

Scriitorul Ştefan Bassarabescu — care a cunoscut el însuşi bine Delta Dunării — consemnează, sub forma unui mic jurnal, în numărul din septembrie 1884 al cunoscutei reviste „Contimporanul“, impresiile de voiaj ale unui prieten al său, prin Deltă. Acesta, auzind că „cea mai bună şi cea mai frumoasă“ vînătoare o poţi face în Dobrogea, a hotărît să facă o călătorie în deltă pentru a se convinge ce poate găsi un vînător „prin mlaştinile şi stufăriile“ Dunării. Amicul lui Bassarabescu a plecat din Galaţi la ora 6 dimineaţa, iar la orele 16 a sosit la Sulina. Aici poposeşte la un birt din cale-afară de neîngrijit. „M-am mirat — mărturiseşte el — de obiceiul birtaşului: îndată ce careva cerea un pahar cu vin, el aducea două, bea împreună cu muşteriul şi apoi lua banii pe amîndouă paharele“. În birtul cu pricina, ar fi făcut cunoştinţă cu paznicul farului,

un fost militar infirm, de la care a auzit o mulțime de lucruri interesante privitoare la obiceiurile locului. La cherhanaua din Sulina, călătorul nostru are ocazia să vadă cum se prepară renumitul borș pescăresc și, mai ales, să mănînce, cot la cot cu pescarii, această specialitate culinară locală („În viața mea n-am mîncat ceva mai cu gust . . .").

Entomologul A. Montandon se hotărăște să facă un voiaj prin Dobrogea, pentru a-și îmbunătăți colecția de insecte, pe la 1884, preferînd să voiajeze nu pe drumul obișnuit, cel bătut, adică pe la Cernavoda, Medgidia, Constanța, și mai scurt, ci pe la Brăila, Măcin, Babadag, Constanța, Mangalia. „Drumul obișnuit este mai direct — scrie Montandon — dar toți voiajorii care îl urmează se plîng de monotonia peisajului și se întorc din Dobrogea convinși că nu există un copac în toată regiunea pînă la mare, care este *great attraction* a voiajului . . .". Puțini naturaliști au parcurs regiunea, observă entomologul, amintind de Dimitrie Brândză, autorul unui studiu important privind vegetația Dobrogei, publicat de Academia Română. Dar — opinează el — este de regretat că acest „conștiincios travaliu" a fost scris în limba română și deci puțin accesibil botaniștilor occidentali; acest neajuns privește însă detaliile localităților și distribuția plantelor, pentru că diagnozele speciilor noi sînt făcute în limbaj științific, de asemenea și catalogul complet al plantelor recoltate, așa că tot botanistul ce se ocupă de flora europeană ar trebui să-l consulte — consideră entomologul belgian.

A. Montandon amintește și de Delta Dunării, „unde drumurile lipsesc total", căci se circulă pe apă de la un punct la altul, în locuri stabilite de Comisia Europeană a Dunării, „care întreține cu mari cheltuieli funcționari însărcinați cu semnalarea telegrafică a diverselor creșteri a apelor fluviului, a variațiilor acestuia". Acești funcționari „obțin, după o scurtă perioadă de serviciu dreptul la pensionare și o bună pensie; dar viața de recluziune, care le este rezervată într-un asemenea mediu, este slab compensată de avantajele oferite". Între Măcin și Isaccea, administrația a construit un mare drum, ocolit însă de vehicule, pentru a urma vechile drumuri, mai prăfuite, dar mai puțin dure. La Măcin, Montandon găsește gazdă — „aproape convenabil" — la un mic birt ținut de un grec „din mîinile căruia ajungi să ieși fără a fi prea mult jupuit"; dar de la Constanța a trebuit să plece repede, deoarece orașul avea un defect capital pentru pungile modeste: viața era de o scumpete „ridiculă", și acest motiv serios, pentru el „de luat în seamă", l-a forțat să-i părăsească împrejurimile . . .

În vremea Crăciunului, tot la 1884, dr. Carl Schuchhardt se încumetă, deşi iarna se anunţa grea, să voiajeze în Dobrogea, interesat fiind în a cerceta valurile antice. De teama îngheţului, nici un vas nu se aventura să plece pe Dunăre. Un grec, cu un caic numit Brăila, are totuşi curaj să pornească spre Cernavoda. Pe micul vas de numai 12 persoane se înghesuie, fiind ajunul sărbătorilor, multă lume: un tînăr căpitan român, cu mireasa şi soacra, doi proprietari plecaţi la vînătoare, un negustor neamţ şi alţii. Cu ce avea fiecare, au organizat, pe vas, un „prînz luculic". Abia după 12 ore, din cauza vremii proaste, au ajuns la Cernavodă. A doua zi, căpitanul grec pleacă la Brăila, promiţînd că va reveni peste trei zile, dacă Dunărea nu va îngheţa (timp suficient pentru ca Schuchhardt să studieze valurile dobrogene). La întoarcere, curgînd sloiuri pe Dunăre, căpitanul grec telegrafie din Brăila că nu poate veni. Alţi pasageri, sosiţi cu trenul de Constanţa, au rămas blocaţi la Cernavoda (doi moşieri, negustorul neamţ, doi ofiţeri din Constanţa). Cu două sănii şi cu două care turceşti se hotărăsc s-o pornească de-a lungul Dunării pînă la Măcin. Şosele nefiind, mergeau pe unde puteau. La Topalu, schimbară carele după cinci ore de mers şi ajunseră la Hîrşova, unde, „colonelul, voios, voi să facă un *chef*, ceea ce, pentru el, ca fost student la Heidelberg, nu era o noutate". Aici au trecut în pripă Dunărea, la gura Ialomiţei, şi aventura a continuat pînă la Ianca, de unde au luat trenul pentru Brăila şi Galaţi, după trei zile de la plecarea din Cernavoda.

Pentru a ajunge, în 1887, la Constanţa, unde avea să scrie un reportaj „Pro Nasone", Barbu Delavrancea, pe atunci corespondent la „Românul", trebui să se îmbarce la Giurgiu pe vasul austriac Karl Ludwig, ce urma să-l ducă pînă la Cernavodă. Pe vas, mulţime de bucureşteni: „Parlamentul, justiţia, artele, *le monde*, industria, comerciul, toate din Bucureşti sînt reprezentate. Merg toţi la Constanţa pentru a sfîrşi acolo stagiunea vacanţielor". Căpitanul vasului „comandă manevra de plecare cu aceeiaşi maiestate cu care ar comanda un transatlantic pe linia Hâvre—New York pe timp de furtună", iar chelnerii vorbesc „o românească infamă" şi îi servesc pe pasageri la dejun cu „icre moi nu tocmai moi, ştiucă proaspătă, nu tocmai proaspătă, un şniţel vienez făcut între Giurgiu şi Turtucaia", delicatese ce nu sînt în stare a-i procura plăceri gastronomice, aşa că tînărul reporter are timp suficient pentru a-şi plimba privirile cu atenţie asupra călătorilor. „*Côté-femmes:* figuri gentile; figuri frumoase, figuri urîte şi — ceea ce e mai

grozav — figuri *insignifiantes;* pe acestea din urmă proprietarele lor ar trebui să le poarte în toc şi să nu le arate decît celor ce sînt amatori a le privi. Toaletele cu gustul spiritual al Parisului, altele cu gustul de contrabandă al Vienei, altele cu acea greoaie, imposibilă şi casnică potriveală a Berlinului...".

Călător pasionat, malacologul Ion P. Licherdopol îşi începe însemnările despre voiajul său dobrogean din 1900 cu un citat din scrierile savantului botanist Emm. Le Maout: „Călăuza, care s-a însărcinat să te conducă în această călătorie, îţi va arăta drumul mergînd nu înaintea d-tale, ci alăturea de d-ta. Nu-ţi cere decît să *deschizi ochii*... Dar să ne înţelegem în privinţa acestei expresiuni: *A vedea este a avea,* zic ţiganii vagabonzi; dar aici, *ca să ai* în realitate trebuie *să vezi* complet, şi vederea-ţi nu va fi completă, decît cînd vei privi cu ochii inteligenţei...". Licherdopol ni se prezintă ca un voiajor împătimat. A călătorit şi la Constanţa, dar a stat mai mult la Tulcea. Pentru a ajunge aici, cuiva care pleca din Bucureşti — aflăm de la malacologul voiajor — îi trebuiau şaisprezece ore, din care şase ore le făcea cu trenul accelerat Bucureşti—Galaţi, aproape şase stătea în Galaţi şi circa trei ore şi jumătate cu vaporul austriac pînă la Tulcea. În metropola deltei, Licherdopol urcă în barca lui Dionisie Ţiros, însoţit de un soldat, Nicolae, din Satu Nou-Letea — deci şi el un bun vîslaş — cu un bagaj destul de voluminos: îmbrăcăminte, rufărie, aşternut, cort, polog, provizii alimentare, accesoriile aparatului fotografic — ilustraţiile existente în cartea în care îşi deapănă impresiile de voiaj dovedesc că naturalistul bucureştean era un excelent fotograf — cutii pentru colecţii etc., „pînă şi revolvere", deoarece, zice el, „această primă excursiune trebuind să dureze aproximativ zece zile şi să se facă prin locurile cele mai puţin cunoscute ale judeţului". Urmează un interesant periplu, cu multe greutăţi, dar din belşug răsplătit de frumuseţile unui peisaj generos şi... de o bogată colecţie de melci.

Marele antropolog elveţian Eugène Pittard a călătorit mult, tot în ultimul an al veacului trecut, cu căruţa pe drumurile dobrogene, în căutare de noi tipuri etnice. Mergînd de la Constanţa la Babadag caută o bună căruţă de închiriat, zadarnic, deoarece toate erau folosite la transportul cerealelor, astfel că se mulţumeşte cu o trăsură de piaţă. Însă, în Dobrogea, doar căruţa poate străbate peste tot. Aşa că, în prima localitate de oarecare importanţă caută vehicule mai bune, căruţe deci, care oricît s-ar hodorogi, nu se rup niciodată. „Dar — zice Pittard — numai săracul călător ştie cît îl costa aceasta. Trebuie să

aibă rinichi solizi, intestine bine prinse, un creier care să nu se balanseze în craniu“. Căruța nu cunoaște obstacole; viroagele nu o opresc, nici gîrlele cînd le traversează de-a dreptul. „Cînd, din întîmplare — mărturisește savantul — se întîlnește un drum adevărat (pavat doar cu macadam, desigur —n.n.), căruțașul iese din drum alături (fapt remarcat și de Montandon — n.n.), în stepă, în cîmp, în pădure. Drumurile construite de ingineri distrug picioarele cailor“. Proprietarii cîmpurilor cultivate săpau adînci făgașuri transversale, apropiate unul de altul, măsură de apărare, cu o durată, de altfel, efemeră. „Cum mergeam întotdeauna la trap, trecerea acestor făgașe nu era departe de a fi un martiriu“. Dar, căruța, dezarticulată, își continua drumul . . .

Aflat, în anii de la începutul veacului nostru, la Constanța, unde a lucrat ca funcționar la Direcția administrației bunurilor Dobrogei, delicatul poet al florilor, Dimitrie Anghel, trebuia, în interesul serviciului său, să facă și unele deplasări nevoite, uneori pe vreme grea, de iarnă. Astfel, într-o zi viforoasă, administratorul îl trimise să ancheteze asupra situației loturilor fictive din comunele Caratai (azi Nisipari) și Alacap (Poarta Albă). Trebuia să se supună, firește, pentru că funcționarul dintotdeauna nu poate gîndi pentru el („De aici lipsa de personalitate la funcționar — uniformitatea e rezultanta bugetivorului“). Așa că, „lăsînd marea să protesteze“ pentru el, o porni spre Caratai. „Afară ningea — scrie D. Anghel — și de la o vreme, cai, trăsură, vizeteu, plus nenorocitul de funcționar ce eram devenisem imaculați ca o plăcintă din galantarul unui cofetar. Crivățul sufla din răsputeri cercînd să-mi dea, în fine, inamovibilitatea ce o speram de la minister cu atîta răbdare“. Dar, poetul, cînd vremea era prielnică, se plimba, fie singur, fie însoțit de celălalt poet aflat tot atunci și tot funcționar la Constanța, Ion Minulescu, pe malul mării sau în port, unde admira vînzoleala corăbiilor și a marinarilor (*Pornește-un vas anume, mișcîndu-și tricolorul / Și-abia de-și întregește priveliștea decorul / Și'ncepe o batistă un semn de cale bună / Un steag turcesc înscrie pe cer o semilună. / (. . .) / De țări de mult văzute ca'n vis odinioară, / Se'mprăștie în tot portul, și stau pîn'în seară, / Cînd farul își aprinde lumina sub pleoape, / Și pare'n întuneric un Crist umblînd pe ape . . .**. Iar Ion Minulescu, despre care Tudor Vianu spune că, prin lirica sa, a făcut să pătrundă în poezia noastră inefabila tematică a mării, avea să fie, după

* Fragment din poezia „În port“.

popasul euxin din tinerețe, un mereu călător la Pontul Euxin. Fiica poetului, plasticiana Mioara Minulescu, mărturiseşte peste ani: „De mic copil, de la vîrsta de patru ani, pînă tîrziu, cînd eram mare, părinții mei mă duceau la Eforie în timpul verii. Tata ne conducea — pe mama, pe mine și pe bona mea, Sanda —, ședea cu noi o zi, două la mare, apoi pleca pentru a se reîntoarce să ne ia acasă. Cîteodată însă rămînea cu noi chiar cîte o săptămînă — şi aşa tata își mai prelungea plăcerea de a vedea marea". Mergeau şi la Constanța, mai ales toamna, unde locuiau, de obicei, la hotel Palace. „Ne opream pe promenada de la bulevard și părinții mei priveau, în larg, vapoarele care intrau şi ieşeau din port în mugetul sirenelor care parcă-şi răspundeau una alteia. Către ce tărîmuri îndepărtate porneau ei, cu ochii aţintiţi spre orizont ?" *(Porniră cele trei corăbii... / Spre care țărm le-or duce vîntul ? / Ce porturi tainice, / Ascunse cercetătoarelor priviri / Se vor vedea sosind mînate de dorul triştei pribegii ? ...**.

Şi Delavrancea, mai înainte, a observat animaţia estivală din gara Constanței, unde douăsprezece birje abia puteau face faţă cererii pasagerilor de a-i duce spre hoteluri; despre această vînzoleală din gara micului, de pe atunci, oraş euxin va scrie, în primul deceniu al secolului nostru şi Ioan Adam. El notează: „N-ai putea s-alegi bucuria din durere, în înghesuiala zgomotoasă a acestor sosiți. Ici rîd și strigă cei fericiți, care vin la mare și liniște, aducînd după ei trăsuri întregi de cufere și geamantane, colo se strecoară, dus de braţ de o femeie, un nevolnic pedagros, palid și abătut, timid ca o umbră". Se vedeau apoi femei cochete încrucișînd drumul cu femei sărmane din popor și „orientali greoi". Apăreau, după aceea, ultimii călători, copiii suferinzi, ce mergeau la nămolul Techirghiolului, convoi trist sub căldura soarelui nemilos de iulie. Drumul pînă la stațiunea de pe malul lacului făcător de minuni era însă un calvar, o adevărată „scăldătoare de zăduf". Autorul acelei uitate „Constanțe pitoreşti" povesteşte: „Te strecori în fuga trăsurei pe lungul drumului încropit, ca printr-un cuptor nesfîrşit de lumină, în care se prăjeşte pămîntul. Prin mirajul de raze, dai cu ochii în depărtare de turme care pasc și ridică din urmă aripi de praf. Şoseaua ruinată și măcinată s-a învelit ca într-o plapumă groasă în stratul de țărînă plumburie". Era atîta praf că salcîmii de pe margini nu-și mai puteau „tremura frunzele din copleșirea colbului ...". Iarăşi imaginea nefericiților copii,

* Fragment din poezia „Romanța celor trei corăbii".

care, suiți în brecul Eforiei, mergeau spre sanatoriul speranței („Micii bolnavi prăfuiți, strînși în jurul celor două bănci din brec, par și mai părăsiți . . .“).

Al. Vlahuță, scriitorul care, în pagini antologice — rod al drumețiilor sale — a cuprins atîtea și atîtea frumuseți ale patriei noastre, a scris și despre drumurile și popasurile euxine. Podul de la Cernavoda, puternică întrupare „a geniului românesc“, este, spune el, un „nepieritor arc de triumf, închinat bătrînului Danubiu de poporul care atîtea veacuri a luptat alăturea cu el și de atîtea ori și-a amestecat sîngele-n undele lui pentru ocrotirea civilizației apusene“. Noaptea, urmele podului îi apar autorului „României pitorești“ „ca niște aripi gigantice într-o falnică pregătire de zbor, ce pare a înfățișa avîntul și speranțele țării noastre“.

Vervei memorialistice a lui Nicolae Iorga nu-i scapă nimic. La agenția navală din Galați, lume multă, pestriță își așteaptă „norocul“, deoarece e ceață și vaporul de Tulcea și Sulina întîrzie. Greci, bulgari, evrei, „cucoane ce vorbesc franțuzește, unele cu sîsîială grecească“, apoi „papagali care-și pierd răbdarea“, gardiști, agenți de vamă, „*finanți* noi nouți, cu uniforma verde“, vînzători de ziare, de covrigi, macedoneni cu struguri, un desăvîrșit amestec de oameni. Urcă pe puntea „Domnului Tudor“, vapor românesc construit la Turnu Severin în 1900, cu echipaj românesc („căpitanul poartă uniforma țării, marinarii se numesc Vasile, Ghiță . . .“); aici, „elementul internațional îl formează numai cucoanele și papagalii, care încearcă, deopotrivă, franțuzește“. Vrînd să ajungă la Constanța, de la Tulcea, se tocmește pentru o trăsură: „Birjarul din Tulcea a cerut încă 70, apoi încă 50 de lei, un turc se împotrivește la toate sfaturile și îndemnurile și la cererea sa de 40, un găgăuț mărunțel, fricos, nervos, cu barba sură și fața gălbuie, se învoiește cu 35 lei. A doua zi ne așteaptă trăsura-i hodorogită cu trei cai grași, blînzi — și tembeli !“.

Criticul literar și sociologul Henri Sanielevici a călătorit pe litoral cu tramcarul, tot în primul deceniu al veacului nostru, tramcarul fiind, se pare, în epocă, un vehicul cu reputație nu tocmai bună. Cînd a văzut tramcarul ce urma să-l ducă la Techirghiol, vehicul despre care știa numai că a „precedat primele trăsuri pe șine ale lui Stephens“, călătorul estival constată „sinistra lui asemănare cu lada hingherului, în care cîinii, înghesuiți unii în alții, privesc cu tristețe soarta lor viitoare“. Gîndul că timp de peste șase ore, „nu față în față, ci nas în nas“, va sta cu alte „șapte persoane într-un spațiu care putea

cuprinde numai patru" îl îngrozi. S-a așezat lîngă ușă, să poată respira „barem la douăzeci de minute, ca balena". Prețul biletelor ar fi fost același, dar călătorii fură împărțiți în două clase: înăuntru, înghesuiți pe canapelele de catifea, călătorii de elită, alții, sus pe acoperiș, „la larg și la răcoare" — călătorii din popor. Iată componența elitei: un avocat, o institutoare bătrînă, o domnișoară corpolentă, care purta la gît o cruce mare „fiindcă seamănă a jidaucă", un băiat de vreo treisprezece ani al institutoarei, o învățătoare cu aerul unei marchize scăpătate; „în sfîrșit — mai scrie Sanielevici — două femei tinere, care nu bat la ochi cu nimica, dar pe care mocanul de pe acoperiș le designează cu numele de *marcoave*".

Prima călătorie pe mare a poetului și filozofului Lucian Blaga a avut loc în anul 1911, cînd, elev în clasa a V-a a Liceului Șaguna, avea să beneficieze de voiajurile organizate de inimosul „dascăl pentru disciplinele filozofiei", Iosif Blaga („rudă nu tocmai așa de apropiată"), în Italia, în cadrul unui generos program educativ. A urmat itinerarul Brașov, Predeal, București (aici a vizitat muzee de artă și de știință naturală, iar, la Academie, Ioan Bianu le-a arătat excursioniștilor manuscrisele lui Eminescu — („nu m-am dat bătut pînă cînd n-am luat și eu în mînă un caiet"), apoi, din capitala României, cu trenul, la Constanța. Ajuns aici noaptea, a urcat pe vaporul ce urma să-l ducă la Constantinopol, așa că nu a văzut „aproape nimic din cele ale orașului și ale portului". Era frig, marea agitată, și, pentru că nu putea dormi, a urcat pe bord. «Marea Neagră — va scrie Blaga în „Hronicul și cîntecul vîrstelor" — nu-și desminte numele, căci o beznă de nepătruns stăpînea pe întinsurile de vuiet și valuri. Sufla un vînt să ne ia de pe picioare. Departe, în zare, se mai vedeau lumini slabe în port. Eram în larg. Am smuls o pătură dintr-un teanc și cu prada în brațe am alunecat iarăși în pîntecul vaporului. Dar nici pătura nu mi-a fost de nici un folos ca să adorm. M-am zvîrcolit toată noaptea». Micul Blaga va cunoaște chinurile răului de mare. Dimineața ieși pe punte pentru a se răcori. Afară, „Paseri albe, cu sunete, în care se ghiceau pustietăți marine, zburau după vapor. (. . .) Ne apropiam de strîmtori. Înviau în noi dulceți sentimentale culese din Alecsandri și Bolintineanu".

Cu tramcarul, în aceeași vreme, a călătorit și geograful Vintilă Mihăilescu, de la Constanța la Techirghiol. De altfel, el a vizitat deseori litoralul, meleagurile euxine, fie din îndemnul cercetărilor sale științifice, fie din nevoia de a se destinde sau de a-și îngriji sănătatea. Aflîndu-se la Techirghiol, savantul a

plecat per pedes (11 km) — rar se mai face azi o asemenea aventură ! — la Constanța pentru tîrguieli. Printre alte lucruri, a cumpărat o sticlă de sirop pentru a îndulci sifonul — singura băutură acceptabilă, deoarece apa potabilă era greu de găsit la Techirghiol. La întoarcere a călătorit cu tramcarul, unicul mijloc de transport al timpului pe litoral. Pe la mijlocul călătoriei însă, profesorul, vrînd să-și salveze pălăria care era cît pe ce să zboare din cauza unei rafale de vînt, a scăpat din mîini prețioasa sticlă cu sirop de zmeură. Vintilă Mihăilescu a evocat și Techirghiolul de altădată, unde exista un hotel destul de încăpător și de îngrijit, care ar fi aparținut unui muscelean, Maloiu. „Dintre ospătării, birturi și restaurante — își amintea savantul — cel mai cunoscut era cel al lui Bageac, unde puteai fi mulțumit doar dacă închideai din ochi în fața unor mici abateri de la regulile igienei, într-o regiune unde muștele erau al doilea adversar după apa sălcie".

Francezul Paul Labbé, în cartea sa despre România publicată în 1914, ne spune că a trecut cu trenul pe podul de la Cernavoda, „care este o operă de artă magistrală și de care românii sînt foarte mîndri". A fost construit de inginerul Saligny, „care n-ar fi făcut apel pentru a colabora la opera sa — fapt evocat cu plăcere în țară — decît la ingineri români, materialul provenind de la Fives Lille și Creusot". Cheltuiala a fost considerabilă: 35 milioane de franci. La fiecare extremitate a podului este postat un soldat gigantic, de bronz, „care parcă ar sta de gardă la monument și la întreaga țară: România, posesoare a libertății pe care a rîvnit-o timp de secole de robie, este conștientă de forța sa și mereu gata a o apăra".

Un împătimit călător la Pontul Euxin a fost scriitorul Gala Galaction. În anii de după primul război mondial (1922), el va drumeți pe jos, între Tuzla și Mangalia, ținînd firul litoralului, cale de peste douăzeci de kilometri. Oboseala drumului i-a fost răsplătită de frumusețea insolită a peisajului. Iată-l ajuns la unicul pod dintre Constanța și Mangalia (peste coada lacului Tatlageac). Aici „Turme de oi și cirezi de vaci, păzite de ciobani și de văcari cu fesul roșu, pasc, risipite, pe lîngă ghiol. Dar nu este numai atîta. Fauna Dobrogei nu se mărginește numai la vaci și la oi. Văzduhul vibrează de ciocîrlii, de prigorii și de rîndunele !". Peste doi ani, iarăși pe litoral. După un popas de numai o oră la Constanța, Gala Galaction pleacă spre Techirghiol. „De la Constanța — notează el — pînă acolo sunt numai vreo 18 km și zeci de automobile și de autocamioane răscolesc necontenit praful generos, cînd pe șoseaua mare, cînd

pe drumurile croite pe de lături“. La Techirghiol, scumpete mare și lume sclifosită, așa că autorul „Roxanei“ face cale-ntoarsă. Urcă într-un automobil ce urma să mai ia, de la o vilă, două doamne, „doi clienți importanți“, care la vederea unui preot de modă veche, așezat pe canapeaua din fund, strîmbară din nas („Oroare ! în fundul automobilului stă un popă bătrîn, sărăcăcios și nepieptănat !“). Servitoarea se simți obligată să-l întrebe pe șofer: „Unde l-ai găsit și pe ăsta ? . . .“. Stăpînit de nostalgii mangaliote, scriitorul, în aceeași vară se hotărăște s-o pornească din nou spre sud, cu toată greutatea transportului („Timp de doi ani ne-a urmărit amintirea scăldată în aur și în valuri albastre a străvechiului și dărăpănatului tîrgușor. E cam dincolo de lumea căilor ferate, a poștei, a telegrafului și a telefonului . . ., dar e un loc intim și subjugător. De la Constanța și pînă acolo sunt patruzeci și patru de kilometri și pentru cel ce aduce cu sine o familie numeroasă plata transportului — de persoană — e aproape egală cu costul biletului de tren București—Constanța“).

Cutreierînd Dobrogea prin anii '30, scriitorul Lascarov Moldovanu a cunoscut și el căruța acestor locuri, mînată de „un căruțaș dobrogean îmbrăcat în șalvari și cu boandă de șiac“ și, mai ales, cu chef de vorbă. În timp ce căruțașul înșira povești cu haiduci, „căruța dobrogeană (. . .) a mers neoprit, cîntîndu-ne ca un ison al drumeției, acea cu totul aparte cîntare a osiilor dobrogene: un fel de sunet metalic, dar plăcut, — sonor și plin, neasămănat cu nici o altă *batere* de osii din ținuturi străine. Țăranii din Dobrogea, cînd își cumpără căruță, îi încearcă acest cîntec al osiilor și nu se opresc decît la aceea care cîntă frumos“.

Se cuvine amintită — în încheierea acestui capitol — neobişnuita drumeție, prin Balta-Brăilei, în anii '30, a scriitorului francez, eroul de mai tîrziu al războiului antifascist, Antoine de Saint-Exupéry. Fiind invitat de Aeroclubul Român să conferențieze la Atheneul Român și totodată să ia parte la un mare miting aviatic de amploare internațională (la care participa și compatriotul său, Maurice Detroyat, de două ori campion mondial de acrobaţie aeriană), scriitorul soseşte în Bucureşti la sfîrșitul lunii mai 1936. Profitînd de prilej, scriitoarea Martha Bibescu și soțul ei, Valentin Bibescu, l-au invitat pe oaspetele francez la o escapadă în bălțile dunărene. Scriitorul a sosit la Brăila cu avionul, aterizînd la Bertești, pe aerodromul privat al Marinei Știrbey (care l-a însoțit împreună cu inginerul Cociașu). Au pornit apoi spre Dunăre cu automobilul, unde s-au

îmbarcat pe o șalupă; după aceea, cu o lotcă pescărească, au intrat în celebrul canal Filipoiu. Au luat masa în baltă, începută cu țuică („Să știți că nu e rea — ar fi zis Antoine de Saint-Exupéry. Dimpotrivă, pot jura în justiție că e foarte băubilă"), caviar, ciorbă de pește, crap la proțap cu mămăliguță, saramură și ardei iute (întrebat dacă vrea pîine sau mămăligă, el a răspuns: „Eu mănînc așa cum e obiceiul locului, aici, la pescari. Doar ne-am integrat, pentru o zi, în viața lor. Să le respectăm, deci, obiceiurile și să ne bucurăm că cel puțin la masă le sîntem părtași, de nu și în viața aspră pe care o duc"). S-a băut vin de Sarica, Măcin și Niculițel.

De-a lungul vremurilor s-a călătorit deosebit de intens, deci, la Pontul Euxin, aici unde drumurile Nordului s-au încrucișat cu cele ale Sudului, unde apele Istrului — drum fără pulbere — și-au dat mîna cu cele ale mării, deschizînd oamenilor locului orizonturi spre Univers și unde, pînă mai ieri, harabaua și caicul au fost, indiscutabil, vehiculele cele mai accesibile, cele mai uzitate.

5 — C-da 1275

Neamuri din vechime

Pămîntul de la Dunărea inferioară și Pontul Euxin a fost, în vremurile de demult, asemenea unui „bulevard" care făcea legătura dintre Nord și Sud, loc de trecere, secole de-a rîndul, a popoarelor așa-zise, în lumea greco-romană, „barbare", din stepele aride din miazănoapte și răsărit, în ținuturile meridionale cu climă blîndă și orașe vestite prin bogăție și frumusețe. Aceste ținuturi au fost loc de întrepătrundere a celor mai diverse tendințe etno-culturale, pe fondul viguros al străvechii sălășluiri daco-gete, vlăstar din marele neam al tracilor. Strălucita civilizație elenă, apoi cea romană și bizantină se vor întîlni aici, între Istru și mare, cu primitivele civilizații nord-pontice. Fenomenul nu s-a desfășurat nici spontan, nici pașnic: secole de-a rîndul, adeseori violent, dramatic, suprapunerea ori asimilarea unor etnii și culturi a constituit un spectacol deopotrivă tulburător și fascinant, un uimitor proces istoric.

Cei mai vechi locuitori ai spațiului carpato-danubiano-pontic au fost dacii și geții, de fapt același popor, creatori ai aceleiași culturi materiale și spirituale. Potrivit scriitorilor antici, geții sălășluiau ținuturile de la Dunărea de Jos pînă la Pontul Euxin și fluviul Tyras, iar dacii erau trăitori la nordul Dunării mijlocii și în zona semeților munți ai Carpaților. Celălalt mare neam din vechime, vecin cu cel al geților, neamul scit, popula stepele de la nordul Mării Negre. Începînd cu veacul al IV-lea î.e.n., triburi scite traversează Istrul și se așază în diferite puncte din Dobrogea, dar cu timpul, ele vor fi asimilate de populația autohtonă geto-dacă. De la ei, de la acei sciți, va fi rămas denumirea de Sciția Mică, dată de antici meleagurilor dintre Dunăre și mare, spre a le deosebi de Sciția cea nesfîrșită, de dincolo de Istru. Mai apoi, fie pe Dunărea

înghețată, fie de-a lungul țărmului euxin, cu ambarcațiuni, sumedenie de neamuri din nord și răsărit, atrase de mirajul legendarelor bogății ale înfloritoarelor ținuturi sudice ori împinse de alte neamuri, încă și mai sălbatice, invadează, cum arătam în capitolul anterior, deseori cu sutele de mii, provinciile Imperiului roman și, mai tîrziu, ale celui bizantin de la Dunărea de Jos și Peninsula Balcanică, prăpădind totul în cale pînă în Tracia și chiar Grecia. Iată-i năvălind în Dobrogea pe carpi (daci liberi) la anul 231 e.n. și, iarăși, în anul 248, tot ei, împreună cu taifalii, peucinii (bastarnii) și hasdingii (vandalii); le urmează aprigii goți, deveniți cel mai de temut neam din „Barbaricum" (ținuturile din afara Imperiului roman). Goții, aliați cu herulii, năvălesc din limanul Nistrului, în anul 267; doi ani mai tîrziu, mase enorme de goți, heruli, gepizi, bastarni și sarmați, îmbarcați pe mii de vase, invadează ținuturile sud-dunărene și nord-pontice, făcînd mare prăpăd, pînă vor fi învinși în vestita bătălie de la Naissus (Niș) de către Aurelian, viitorul împărat. Pe acel cîmp de luptă ar fi căzut 50 000 de barbari. În secolul al IV-lea vin vizigoții, apoi hunii, cei vestiți în sălbăticie, urmați de bulgari, care se stabilesc în Peninsula Balcanică. Alți barbari la Pontul Euxin: sclavinii, anții, kutrigurii, avarii etc. etc.

Herodot, marele călător al antichității, a descris cu talent în „Istoriile" sale neamurile trăitoare aici. El scrie că Darius, în celebra sa expediție nord-pontică din anul 514 î.e.n., a biruit „mai întîi pe geți, care se cred nemuritori", deoarece tracii care locuiau mai sus de Apollonia și Messembria s-ar fi predat fără a-i opune vreo rezistență. Astfel că, purtîndu-se „nechibzuit", geții au fost făcuți robi, deși — mai precizează părintele istoriei — ei erau „cei mai drepți și cei mai viteji dintre traci". Apoi Herodot explică puțin obișnuita lor credință — de neînțeles pentru raționalismul elen — de a se considera nemuritori, credință care, neîndoielnic, le alimenta extraordinarul curaj. Geții credeau — spune scriitorul antic — că după ce dispar din această lume se duc la zeul lor Zamolxis, numit și Gebeleizis. O dată la cinci ani ei trimiteau zeului un sol, dintre oamenii cei mai vrednici, prin tragere la sorți, care urma să-i comunice păsurile lor. „Iată cum îl trimit pe sol. Unii din ei primesc poruncă să țină trei sulițe ⟨cu vîrful în sus⟩, iar alții, apucînd de mîini și picioare pe cel ce urmează să fie trimis la Zamolxis și ridicîndu-l în sus, îl azvîrle în sulițe". Dacă „solul" trecea dintre cei vii, însemna că zeul le era binevoitor, dacă nu, nenorocitul era învinuit de a fi ticălos și înlocuit cu altul.

Tot o ciudățenie la traci: cînd cerul se cutremura de tunete și fulgere, ei nu se sfiau să „amenințe divinitatea", trăgînd cu săgețile în nori. Herodot a descris și legenda care circula printre vechii greci privitoare la zeul geților. Potrivit acestei legende, Zamolxis, un muritor, ar fi fost rob al lui Pitagora, care, după ce și-a căpătat libertatea, s-a îmbogățit și s-a întors la ai săi, în țara tracilor. Cu învățătura primită de la greci, Zamolxis propovăduia printre neştiutorii traci că nici el, nici ceilalți din neamul lor și nici urmașii nu vor muri, „ci vor merge într-un loc anume, unde vor trăi pururi și vor avea parte de toate bunătățile". Fostul rob al lui Pitagora ar fi locuit apoi într-o casă aflată sub pămînt, de unde a apărut în al patrulea an „făcînd vrednice de crezare învățăturile lui". Herodot mai spune că neamul tracilor era „cel mai numeros după cel al inzilor", și numai dezbinarea, lipsa unui conducător unic, îl împiedica a fi „de nebiruit și cu mult mai puternic decît toate neamurile". Tracii purtau diverse denumiri, după regiunile în care trăiau, dar aveau obiceiuri asemănătoare, exceptîndu-i pe geți (pe care Herodot i-ar fi putut cunoaște mai bine dacă ar fi vizitat cetățile grecești de la Pontul Stîng), pe „trausi", care viețuiau în munții Rodope și pe cei ce locuiau la nordul izvoarelor rîului Echedor din Macedonia, dincolo de „crestonai". Datinile trausilor ar fi fost aceleași cu ale celorlalți traci, spre deosebire de cele legate de naștere sau moarte. Cînd cineva se năștea la trausi, rudele îl plîngeau amarnic, pomenind „toate suferințele omenești", iar cînd cineva pleca din lumea celor vii, rudele se veseleau nespus, „glumind și bucurîndu-se". Iată și obiceiurile tracilor care locuiau „mai sus de crestonai". Cum acești traci țineau mai multe soții, cînd mureau, între soții se iscau neînțelegeri, deoarece fiecare dorea să fie considerată cea mai iubită, „iar prietenii își dau osteneala și arată o nespusă rîvnă ca să afle pe care din neveste a iubit-o mai mult cel decedat". Cînd, în sfîrșit, s-a stabilit care femeie era „vrednică să primească cinstirea", „fericita" era înjunghiată, iar trupul înmormîntat împreună cu cel al bărbatului. Alți traci și-ar fi vîndut copiii, iar fetelor le dădeau libertatea unor legături indiferent cu cine doreau, dar pe soții le păzeau „cu străşnicie". Nobilimea tracă se tatua. La ei, munca pămîntului ar fi fost „lucrul cel mai de rușine"; agoniseala și traiul de pe urma războiului părîndu-li-se faptă de cinstire și laudă. Tracii purtau pe cap căciuli din blană de vulpe, erau înveșmîntați cu tunici și cu mantale lungi, iar în picioare își puneau încălțăminte din piele de căprioară. Zeii lor erau Ares,

Dionysos şi Artemis (zeiţa tracă Bendis), însă regii îl venerau îndeosebi pe Hermes, „susţinînd că se trag din acesta“.

Herodot i-a descris şi pe sciţi, care au fost, ca popor vecin, în relaţii materiale şi culturale cu geţii, unii dintre ei chiar — cum arătam mai înainte — stabilindu-se la sudul Dunării, în preajma cetăţilor pontice (a rămas vestită încercarea regelui scit Atheas de a se aşeza în Dobrogea, zădărnicită de regele Filip al II-lea, în anul 339 î.e.n.). „Sciţii — scrie cărturarul elen — nu au nici cetăţi, nici ziduri întărite; ci toţi îşi duc casele cu ei şi sînt arcaşi călări, trăind nu din agricultură, ci de pe urma dobitoacelor ce le au. Iar locuinţele lor sînt în căruţe. Şi atunci cum să nu fie de nebiruit aceşti oameni şi cum să te poţi apropia de dînşii ?“ Zeii sciţilor erau Histia, Zeus şi Geea, apoi Apollo, Afrodita cerească (Luna), Heracles şi Ares; nu înălţau altare şi temple decît acestui din urmă zeu. Pentru jertfă, sciţii sugrumau vita cu ajutorul unei frînghii, după care o puneau la fiert. Cum în stepele scite lemnul era foarte rar, ei curăţau bine carnea de pe oase, o puneau în cazane, iar focul îl făceau cu oasele animalului. Cînd se întîmpla să nu aibă cazane, sciţii adunau carnea în burta vitei, amestecată cu apă şi o puneau astfel la fiert, pe un foc tot de oase, fireşte. Iată cum îi jertfeau sciţii lui Ares, potrivit relatărilor lui Herodot. Construiau, mai întîi, un fel de rug uriaş, pătrat, din vreascuri, cu latura de circa 550 m. Deasupra, pe o platformă accesibilă numai dintr-o latură, fiecare neam scit împlînta apoi o sabie veche de fier, care înlocuia chipul lui Ares. Anual, jertfeau aici cai şi alte animale, dar şi prizonieri, „cîte unul din fiecare sută de oameni“. Urma un ceremonial pe cît de crud, pe atît de complicat. Herodot consemnează: „După ce-l stropesc cu vin pe cap, îi taie celui jertfit gîtul deasupra unui vas, pe care apoi îl aduc pe grămada de lemne, iar sîngele îl varsă peste sabie. Pe cînd sîngele este adus pe grămadă — sus —, iată ce se întîmplă jos, lîngă templu. Umărul drept al tuturor oamenilor jertfiţi este tăiat cu mînă cu tot, fiind apoi aruncat în aer; după ce s-a isprăvit şi cu celelalte victime, ei se retrag. Mîna rămîne acolo unde a căzut, iar trupul zace în altă parte“. La război, scitul îşi ucidea primul duşman — mai afirmă scriitorul grec — şi îi bea sîngele, iar tuturor duşmanilor ucişi le tăia capetele pentru a le scalpa; scalpurile erau aduse regelui, ca un fel de dovadă de vitejie, fără de care nu putea participa la împărţirea prăzii.

Din scalpuri, sciţii făceau un fel de ştergare, pe care le agăţau de frîul calului, mîndrindu-se cu ele. Din aceste piei

umane și-ar fi făcut chiar mantale, „veșminte pe care le cos în felul celor ciobănești“. Din pielea mîinii drepte, jumulită cu tot cu unghii, sciții meștereau învelișuri pentru tolbele cu săgeți, iar din țestele celor mai înverșunați dușmani, tăiate mai jos de sprîncene, închipuiau un fel de cupe, pe care cei săraci le înveleau cu piele de bou, însă cei bogați le acopereau chiar cu aur.

La sciți existau și proroci, dar meseria lor era îndestul de riscantă și vom vedea de ce. Cînd un rege scit cădea bolnav, el chema îndată trei proroci dintre cei mai cu faimă. Cum la ei jurămîntul suprem era făcut pe vatra regelui, prezicătorii, considerînd că boala monarhului se datora cuiva care a jurat strîmb, îl numeau pe acel sperjur — după ce l-au dibuit prin mijlocirea vrăjitorescului lor meșteșug —, care, știind ce-l așteaptă, nega, desigur, cu înverșunare. Dacă cel învinuit continua să tăgăduiască, regele poruncea să fie aduși alți proroci, în număr îndoit, care dacă și aceștia îl dovedeau pe acuzat vinovat, îi tăiau imediat capul, iar primii ghicitori îi împărțeau averea. În cazul cînd al doilea rînd de prezicători susțineau că omul se găsea nevinovat, se aduceau alți prezicători și mereu alții. Dacă cei mai mulți dintre ei spuneau că acuzatul nu avea nici o vină, se lua hotărîrea ca cei dintîi proroci să primească osînda morții. Ritualul uciderii lor era spectaculos: legați, prezicătorii erau depuși pe un morman de vreascuri aflat într-un car la care se înjugau boi; vreascurile fiind aprinse, boii o luau la fugă speriați, cu prezicătorii în flăcări, ca niște torțe.

Herodot a notat și alte obiceiuri scite. Cei ce voiau să se lege prin jurămînt își luau sînge dintr-o mică tăietură făcută cu cuțitul, pe care îl vărsau într-o cupă cu vin; apoi muiau o sabie, săgeți, o secure și o suliță, rosteau o rugăciune și, în cele din urmă, beau lichidul din cupă. Înmormîntarea regilor sciți, așa cum ne-o înfățișează acest mare scriitor al antichității, constituia, asemenea altor ritualuri scite, un adevărat spectacol. Se săpa întîi o groapă mare, pătrată. După aceea, defunctul, căruia i se făcea un fel de îmbălsămare (era acoperit cu un strat de ceară, iar în locul măruntaielor, în abdomen, i se introducea un amestec de căprior tocat, tămîie, seminte de țelină sălbatică și anason), se transporta, cu un car, la un alt neam. Cei la care era adus mortul își rădeau părul în jurul capului, își tăiau o ureche, își făceau tăieturi la brațe, își zgîriau fruntea și nasul și-și străpungeau mîna stîngă cu săgeți. Treceau după aceea pe la alte neamuri, apoi leșul era

depus în groapă, iar lîngă el „după ce i-au sugrumat — pe una din concubinele lui, un paharnic, un bucătar, un rîndaş la cai, un slujnic, un crainic, cai, cum şi cîte ceva din tot ce avea regele, şi, de asemenea, vase de aur. Nu foloseau nici argint, nici aramă“. După un an, sugrumau cincizeci dintre sclavii lor, tot sciţi, ei neavînd „robi cumpăraţi“, şi cincizeci de cai frumoşi, cărora le scoteau măruntaiele, iar în locul lor puneau, în pîntece, paie, apoi coseau tăietura. Herodot povesteşte acest ritual cu lux de amănunte: „Apoi aşează pe doi pari o jumătate de roată cu partea rotundă în jos, iar cealaltă jumătate a roţii pe alţi doi pari. După ce au înfipt — în felul acesta — un mare număr de pari, străpung caii cu pari în toată lungimea trupurilor, pînă la gît, şi îi urcă pe aceste jumătăţi de roţi. Jumătăţile de roţi din faţă susţin partea de sus a picioarelor de dinainte ale cailor, iar cele din spate pîntecele în dreptul coapselor. Şi în felul acesta picioarele — atît cele dinainte cît şi cele dinapoi — rămîn atîrnate în aer. După ce au pus, apoi, cailor frîu şi zăbală, trag frîiele înainte şi apoi le leagă de nişte pari. Cît despre cei cincizeci de tineri sugrumaţi — pe fiecare dintre aceştia îl urcă pe calul său, făcînd aceasta după ce au străpuns vertical cadavrul cu o prăjină pe lîngă şira spinării, pînă la gît. Partea de jos a parului care rămîne afară, o vîră într-o gaură a parului ce străpunge calul. Ei aşează astfel pe călăreţii aceştia în cerc în jurul mormîntului“.

Pentru îmbrăcăminte — mai aflăm de la Herodot — sciţii foloseau mult cînepa, pe care ar fi făcut-o „foarte asemănătoare cu cea de in“, pînă într-atît încît doar cunoscătorii puteau deosebi o haină de in de alta făcută cu fire de cînepă. Sămînţa acestei plante o foloseau la un fel de baie „uscată“, deoarece ei nu se spălau cu apă, în acest chip: în cort, pe pietre înroşite în foc, aruncau seminţe; acestea scoteau mult fum şi aburi „atît de deşi, că nici băile greceşti nu dau aburi mai puternici“, transpiraţia, la sciţi, înlocuind baia.

Femeile scite nu erau lipsite de cochetărie, dacă ţinem seama de faptul că ele cunoşteau meşteşugul preparării unor cosmetice. Din lemn de chiparos, de cedru şi de tămîie, prin frecare pe o piatră, ele preparau o alifie cu care se ungeau pe faţă şi pe trup. „Aceasta le dă un miros plăcut, şi, în acelaşi timp, cînd de pe faţă îşi iau cataplasma, a doua zi pielea lor rămîne curată şi proaspătă“.

Din „Geografia“ lui Strabon aflăm opiniile despre neamurile nord pontice ale lui Ephoros, scriitor a cărui operă s-a pierdut şi care ar fi străbătut acest continent „pînă la sciţi“.

Ephoros făcea parte din numeroasa categorie a scriitorilor antici după care, în raport cu lumea civilizată a timpului, popoarele barbare, deși trăiau în sălbăticie, erau mult mai „morale", cu simțul dreptății nealterat de vicii și fățărnicii. El spunea că sciții aveau alt fel de viață decît al sarmaților (de care vor fi supuși în sec. al III-lea î.e.n.), deoarece pe cînd sarmații ar fi mîncat chiar oameni, sciții se abțineau și de la animale și că dacă ceilalți scriitori vorbesc despre cruzimile lor, o fac pentru a-și ului cititorii „cu povestirea unor lucruri groaznice". Acești scriitori — ar fi zis Ephoros — ar trebui să vorbească mai degrabă despre virtuțile lor decît despre vicii, „și să facă din ele niște pilde". Despre sciți a amintit însuși Homer. Sciții se hrăneau cu lapte, duceau o viață simplă, nu umblau după cîştig, iar proprietatea la ei era comună „chiar și soțiile, copiii și toate rudele le au tot în comun". Ephoros îl citează și pe Choirilos, autor grec din sec. V î.e.n., care în lucrarea „Trecerea podului" (de către Darius, la Isaccea) ar fi scris: „Și vin la rînd sacii, păstori de oi, din neamul scit. Ei locuiau teritoriul asiatic, îmbelşugat în grîu, coloniști din patria nomazilor și oameni drepți". Vorbind de Anacharsis — un scit de neam regal, despre care se spunea că, pe vremea lui Solon, ar fi studiat filozofia la Atena, uimindu-i pe greci cu înțelepciunea și comportarea sa — Ephoros aprecia că acesta „a fost socotit printre cei șapte înțelepți" și că „a născocit foalele de ațîțat focul, ancora dublă și roata olarului". Strabon consideră că spusele lui Ephoros sînt exagerate, deoarece Anacharsis nu putea născoci roata olarului de vreme ce „a cunoscut-o Homer, care este mai vechi decît el".

Poetul Ovidiu, călătorul fără voie la Pontul Euxin, îi va cunoaşte pe geţi la ei acasă, precum și pe sciţi, bessi și coralli. Cetatea Tomis, fondată în secolul al VII-lea î.e.n. de către coloniștii bogatului Milet și devenită, peste veacuri, metropola Sciției Mici, pe vremea exilului ovidian era o localitate măruntă, fără prea mare importanță. Grecii trăiau aici în amestec cu geţii localnici. *Dar* — scrie Ovidiu — *geții cei sălbatici îi copleșesc pe greci / Mai mult de jumătate din case le au ei.* Nimeni nu știa pe atunci la Tomis latinește, ne asigură poetul *(Cui să citesc eu însă din versurile mele? / Căci pentru limba noastră pe-aice nu-s urechi!)*; mai mult, *Nu-i nimeni între dînșii să poată-n latinește / Să spună chiar cuvîntul cel mai obișnuit.* Neavînd cui să i se adreseze în limba Romei, poetul ar fi fost nevoit să învețe limba localnicilor: *„In graiul cel sarmatic* (adică cel getic, desigur — n.n.)

— *iertaţi-mă, o Muze! — / Chiar eu vorbesc adesea, chiar eu, poet roman*". Barbarii — geţii din Tomis —, cetăţeni tomitani adică, îi inspirau poetului groază, pentru că purtau plete lungi, erau înveşmîntaţi în piei, iar dreptatea şi-o făceau singuri, cu sabia *(Cînd s-au luat la harţă, chiar pîn'la sînge-ajung)*, fiind „mai cruzi decît lupii". Femeia tomitană nu s-ar fi priceput la tors, îşi măcina singură făina şi îşi ducea pe cap „urciorul greu de apă". Cînd îngheţa Istrul, geţii treceau în ţinutul pontic, prăpădind totul în drumul lor: *Cînd nu te-aştepţi, ca stolul de păsări vin duşmanii: / Abia-i zăreşti şi-ndată cu prada s-au şi dus*. Săgeţile lor erau otrăvite cu venin de şarpe şi, adesea, poetul le culegea de pe străzile tomitane. Ce nu puteau căra cu ei, barbarii dădeau totul pieirii *(Şi focul duşman arde colibele pustii)*. De teama morţii, nopţile poetului erau chinuite de visuri înspăimîntătoare: *Ori mă feresc, în visu-mi, de-a geţilor săgete, / Ori mîinile în lanţuri visez că mi le pun;* oricînd „getul barbar cu spada lui" îi putea lua viaţa, iar osemintele sale, zvîrlite pe cîmp, să fie călcate de „copita blestemată a calului biston".

Deşi, cum am văzut, autohtonii geţi îl înspăimîntau pe răsfăţatul poet al saloanelor din splendida Romă, totuşi Ovidiu a găsit la tomitani multă înţelegere şi căldură umană şi, dacă ei doreau ca poetul să poată pleca în patrie, voiau aceasta deoarece ştiau că reîntoarcerea din exil era dorinţa cea mare a străinului blînd şi ciudat, potrivitor de cuvinte *(Aici, între sălbatici, am nume de poet)*, picat la Pontul Euxin pentru a ispăşi cine ştie ce neînţeleasă vină *(Cu ce-i vrăjeşte oare pe toţi pămîntul ţării / De nu-l mai poate nimeni de-a pururea uita?)*. Cetăţenii Tomisului l-au scutit de dări, faima lui trecînd chiar dincolo de zidurile oraşului de exil *(Oraşele vecine îmi dau aceeaşi cinste)*. Poetul, recunoscător, răsplăteşte ospitalitatea bunilor tomitani cu versuri avîntate: *O, tomitani! Se vede că sînteţi de neam grec! / Pelignii mei, Sulmona cu casa părintească / La fel de-a mele chinuri s-or fi îndurerat*. Citindu-le autohtonilor un poem în limba getă — poem ce nu s-a păstrat —, în care Ovidiu proslăvea memoria lui August şi pe succesorul său Tiberiu, aceştia s-au arătat profund mişcaţi: *Ei capul şi-l clătiră şi tolbele lor pline, / Şi-un murmur lung din gură barbarii toţi au scos / „Fiindc-ai scris de Cezar aşa, îmi zise unul, / Tu trebuie în ţară să fii de el chemat*".

Un alt scriitor, care a vizitat cetăţile de la Pontul Stîng pînă la Olbia şi a făcut însemnări despre geţi, a fost Dion

Chrysostomos, ispășitor, și el, al unui surghiun prin aceste locuri, în anul 87 e.n. Opt ani mai tîrziu, scriitorul grec va merge și în Dacia, surprinzîndu-i pe locuitori în timpul pregătirilor de război. El notează: „Se întîmplă că am făcut acum o călătorie lungă, drept la Istru și în țara geților, sau a misilor, așa cum îi numește Homer și cum e denumită azi populația (...). Am ajuns la niște oameni întreprinzători, care nu aveau răgazul să asculte cuvîntări, ei erau agitați și tulburați ca niște cai de curse la potou, înainte de plecare, nerăbdători să treacă vremea, cai pe care rîvna și înfocarea îi fac să lovească pămîntul cu copitele. Acolo, la ei, puteai să vezi peste tot săbii, platoșe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme și oameni înarmați". Tot acest scriitor, care a cunoscut de visu, ca odinioară Ovidiu, regiunea de la Pontul Stîng, notează în jurnalul său că, petrecînd vara anului 95 e.n. la Borystene (cetate la gura Niprului), după exilul său euxin, cu gîndul de a merge, dacă împrejurările nu îi vor fi potrivnice „prin ținuturile scitice, la geți", pentru a cerceta „cum stau lucrurile acolo", constată că cetățile din zonă se mai resimțeau încă de pe urma ultimei și celei mai îndelungate cuceriri „nu mai departe de acum o sută cincizeci de ani", fiind vorba, desigur, de acțiunea lui Burebista, care, între anii 55—48 î.e.n., a pus stăpînire pe cetățile vest pontice, începînd chiar cu Olbia. „Geții (lui Burebista — n.n.) au luat — spune Dion Chrysostomos — atît orașul Borystene, cît și alte cetăți așezate pe țărmurile Pontului Stîng, pînă la Apollonia. Din această cauză, situația grecilor care locuiesc aici este foarte nefericită". El a dat și detalii despre unele obiceiuri vestimentare ale geților: «Căci uneori se pot vedea oameni avînd pe cap un fel de căciuli (este vorba de acele „pileus", purtate de nobilime — n.n.) așa cum poartă și azi unii traci numiți geți (...), iar alții au tiară și [un fel de] șalvari pare-mi-se, la fel ca perșii, bactrienii, parții și mulți alți barbari. În fine, unii și mai ciudați decît aceștia obișnuiesc a călători purtînd pe cap pene așezate drept, ca nasamonii (trib din Libia — n.n.)».

Despre neamurile sălășluitoare prin aceste părți a scris și Ammianus Marcellinus (sec. IV e.n.). După el, în nordul Pontului, pînă la Dunăre, locuiau „alanii europeni, costobocii (daci liberi — n.n.) și numeroase triburi scitice răsfirate pînă în ținuturi îndepărtate, fără să li se știe de capăt". Unii, puțini, se hrăneau cu cereale, alții, cei mai mulți „n-au cunoscut plugul sau sămînța", trăiau în căruțe acoperite cu

scoarță de copac cu familiile lor, fiind nomazi. În zona Deltei Dunării ar fi locuit peucinii sau bastarnii, un neam care a făcut adeseori prădăciuni în cetățile pontice, „troglodiții" și alte seminții.

Despre odrysi, care au stăpînit cîndva și Dobrogea, Am. Marcellinus știe, desigur, din izvoare literare, că erau „cei mai sălbatici" dintre barbari, „obișnuiți să verse sînge de om, încît atunci cînd nu aveau prilejul să aibă în fața lor dușmani, în timpul ospețelor, după îndestulare cu mîncare și băutură, își implîntau fierul armelor în trupurile semenilor ca în niște străini". Acest autor va face o remarcabilă descriere a hunilor, popor care pe vremea sa îi îngrozise pînă și pe goți, un neam foarte războinic și viteaz de la nordul Istrului, împingîndu-i în coasta Imperiului roman. Dacă îl credem pe acest ofițer scriitor, înseamnă că groaza goților era pe deplin întemeiată. „Neamul hunilor — relatează Am. Marcellinus — (. . .) locuiește dincolo de mlaștinile Maeotice (Marea de Azov — n.n.), în preajma Oceanului Înghețat, și întrece orice măsură a sălbătăciei". Deoarece, la naștere, ei își mutilau copiii, scrijelindu-le obrazul cu fierul roșu, hunii îmbătrîneau spîni, fără barbă, ca eunucii; erau butucănoși, cu o înfățișare monstruoasă, de-a dreptul înspăimîntători, păreau chiar un fel de „animale cu două picioare". Nu foloseau focul, mîncînd carnea crudă, doar încălzind-o puțin „între picioarele lor și spinarea cailor". Nu trăiau în case, fiind obișnuiți încă „din leagăn cu frigul, foamea și setea". Veșmintele, pe care și le făceau din piei de șobolan, nu le scoteau de pe ei pînă deveneau zdrențe de atîta folosință; purtau pe cap căciuli, „iar pulpele păroase" și le acopereau cu piei de capră. Cea mai mare parte din timp și-o petreceau călare „pe caii lor vînjoși și urîți, stînd pe ei uneori cu femeile", săvîrșindu-și acolo „toate treburile obișnuite". Ammianus Marcellinus mai relatează: „Stînd călare, fiecare bărbat din neamul acesta, atît ziua cît și noaptea, cumpără și vinde, bea și mănîncă, și tolănit pe ceafa strîmtă a animalului cade în somn adînc și are tot soiul de visuri". Hunii nu foloseau meșteșugul agriculturii, nefiind statornici; ei locuiau în căruțe, „totdeauna ca niște fugari", acolo își concepeau copiii, acolo soțiile lor îi creșteau mari. „La ei, cînd e cineva întrebat, nimeni nu poate spune de unde se trage, deoarece a fost conceput într-un loc, s-a născut în alt loc și apoi a crescut în altă parte". Scriitorul roman le recunoaște însă hunilor calități de buni luptători. Acești teribili barbari începeau bătăliile năvălind „în pîlcuri în formă

de unghi" şi, pentru a intimida duşmanul, scoteau „tot felul de ţipete înspăimîntătoare"; se răsfirau şi se regrupau în timpul luptei cu o mare rapiditate, iar cînd atacau şi jefuiau taberele duşmane acţionau cu o neobişnuită iuţeală. „De aceea — apreciază ofiţerul-scriitor — poţi spune lesne că sînt luptătorii cei mai aprigi dintre toţi, deoarece, de departe, se luptă cu suliţele pe care le aruncă, avînd la vîrf oase ascuţite, potrivite şi fixate cu dibăcie..., iar de aproape lovesc cu sabia fără să se mai gîndească la ei înşişi şi în timp ce se feresc de loviturile fierului învăluiesc pe duşman într-o reţea de fire întortochiate şi împiedicîndu-l în împotrivirea lui, îi răpesc orice putinţă de a se mişca...". Hunii erau în acelaşi timp capricioşi, nu-şi respectau tratatele de pe o zi pe alta, fiind „peste măsură de schimbăcioşi la orice adiere de nădejde nouă"; neavînd un rege, ei mulţumindu-se „cu conducerea zgomotoasă a şefilor", luau hotărîri „pripite". Mai tîrziu, cînd vor avea un rege ca Attila, hunii vor face să tremure toate împărăţiile lumii. Unele informaţii preţioase privind acest teribil personaj din zbuciumata epocă a năvălirilor barbare, le-a furnizat Priscus Panites, care în anul 448 a făcut parte dintr-o solie la curtea lui Attila, trimisă de împăratul bizantin Theodosius al II-lea; în drum spre reşedinţa celebrei căpetenii hune, solul a trecut şi prin părţile noastre. Aflat la un ospăţ, Priscus Panites observă cu atenţie comportamentul lui Attila: „Cînd toţi au fost cinstiţi cu închinarea ce li se cuvenea, paharnicii s-au retras, şi pe urmă au fost aşezate mesele, dincolo de masa lui Attila, fiind cîte una pentru trei-patru bărbaţi sau chiar mai mulţi, aşa fel încît fiecare putea lua din bucate stînd la locul său, fără să iasă din rîndul scaunelor. Mai întîi a intrat sclavul lui Attila, aducînd o tavă plină cu cărnuri; în urma lui sclavii tuturor celorlalţi meseni au pus pe mese pîine şi bucate. Pentru ceilalţi barbari şi pentru noi au fost pregătite mîncăruri alese, servite pe farfurii de argint, însă lui Attila i s-a adus o tavă simplă, de lemn, pe care nu era nimic altceva decît carne. De altfel, el s-a arătat cumpătat şi în toate celelalte, deoarece pentru ceilalţi bărbaţi s-au dat cupe de aur şi de argint, pe cînd paharul său era de lemn. Simplă îi era şi îmbrăcămintea, căci nu se îngrijea de nimic altceva decît să fie curată. Şi nu se deosebea întru nimic, nici sabia, nici legăturile încălţămintei sale barbare şi nici frîul calului său, care nu avea podoabele de aur, pietre scumpe sau alte lucruri

de preț, ca al celorlalți sciți*". S-a mîncat și s-a băut din abundență, s-au recitat versuri, s-a făcut nespus haz pe seama unor bufonerii; „Numai Attila a rămas neclintit cu fața neschimbată și n-a arătat nici un semn de veselie, nici prin cuvinte, nici prin gesturi, decît că a mîngîiat pe obraz și a privit cu ochi dulci pe cel mai mic dintre copiii săi, anume Ernas, în clipa cînd acesta a intrat și s-a apropiat de dînsul".

Un contemporan al evenimentelor desfășurate în Peninsula Balcanică în secolul al VI-lea, Procopius din Caesareea, care l-a însoțit pe vestitul comandant bizantin Belisarius în multe campanii militare, a înfățișat, în scrierile sale, acțiunile și obiceiurile semințiilor barbare, căzute ca un blestem peste fruntariile romanității. Dintre neamurile gotice, numeroase, el le deosebea ca fiind cele mai mari și puternice pe acelea ale goților, vandalilor, vizigoților și gepizilor, avînd obiceiuri și fizionomii asemănătoare. „Căci toți sînt albi la trup — scrie Procopius — și au părul blond, înalți de statură, frumoși la chip și folosesc aceleași legi. Toți sînt de credința lui Arius și au o singură limbă, numită gotică". Scriitorul bizantin avea credința că toți goții se trăgeau din același neam, deosebindu-se ulterior după numele diferiților șefi care i-au diriguit, fiind originari din ținuturile de la nordul Istrului. El a mai scris și despre anți și sclavini, neamuri slave, care, pînă a trece la sedentarism, au făcut mare prăpăd în provinciile bizantine. Aceștia credeau într-un Dumnezeu unic, făuritorul fulgerului și singurul stăpîn al tuturor lucrurilor, căruia îi jertfeau diferite animale. În fața morții (de boală sau pe cîmpul de luptă), ei făgăduiau divinității jertfe și, dacă scăpau teferi, își țineau cu promptitudine făgăduiala, avînd convingerea că și-au răscumpărat viața cu prețul acelei jertfe. Dar anții și sclavinii mai cinsteau „și rîuri, nimfe și alte zeități", jertfind tuturor și făcînd „prorociri". Trăiau răzlețiți în colibe jalnice sau în corturi, pentru că nu stăteau multă vreme în același loc. În război, majoritatea luptau ca pedeștri, înarmați cu scuturi mici și lănci, fără a purta platoșă („Unii n-au nici cămașă, nici manta; ci îmbracă numai niște pantaloni pînă la părțile rușinoase și pornesc așa la luptă împotriva dușmanilor"). Și anții și sclavinii erau înalți,

* Anticii numeau „sciți" toate neamurile ce s-au așezat în teritoriile locuite cîndva de acest popor.

bine făcuţi, puternici, nici blonzi, nici prea bruni, ci, mai degrabă, „roşcovani", duceau o viaţă aspră „şi neîngrijită", dar nu ar fi fost răutăcioşi din fire şi nici vicleni.

Desigur, nu acestea au fost ultimele neamuri trecătoare pe „bulevardul" de la Pontul Stîng şi Dunărea de Jos; pe aici vor mai trece încă şi încă alte seminţii (cumani, uzi, pecenegi, tătari), pînă cînd aproape întreg Imperiul bizantin va intra în stăpînirea semilunii (1453). În acest capitol nu am înfăţişat, însă, decît cîteva dintre impresiile unor călători, martori ai evenimentelor din zonă, despre vechile neamuri sălăşluitoare aici, începînd cu daco-geţii — strămoşii poporului român — şi popoarele vecine cu ei şi terminînd cu neamurile care au fost pe meleagurile euxine numai în trecere ori pe care le-au locuit vremelnic împreună cu daco-geţii romanizaţi sau românii pontici; dar despre ei, despre românii dobrogeni se va vorbi în capitolul următor.

Românii pontici

Fenomenul devenirii neamului românesc, această, de fapt, tulburătoare sinteză etnică daco-latină, care, în decursul vremilor, a stîrnit interesul științific al istoricilor, etnografilor și filologilor de la noi și de pretutindeni — interes încă viu și astăzi — a început, în ținutul dintre Dunăre şi Pont, cu mult înainte de dăltuirea monumentului de la Adamclisi și a Columnei Traiane, imnuri în marmură şi piatră ale vitejiei strămoşilor. Pentru că țara getică a Scythiei Minor — unde au stăpînit regi destoinici ca Rolex (în sud-vest), posesor al titlului de „prieten și aliat al poporului roman" (pentru ajutorul dat lui M. Licinus Crassus, proconsulul Macedoniei, în campania împotriva bastarnilor din anii 29—28 î.e.n.), ca vajnicul Dapix, cel ce a opus o dramatică rezistență oastei romane (oamenii săi ar fi murit, zidiţi de vii, într-o peșteră dobrogeană, în labirintul căreia și-au căutat refugiu) ori ca Ziraxes, suveranul Dobrogei nordice, cu reședința la Genucla —, va intra prima, dintre țările ce constituiseră odinioară marele regat al lui Burebista, sub scutul de fier al Romei. Prin anexarea, în anul 46 e.n., a fostului stat clientelar al odrysilor, ținuturile transdunărene vor trece definitiv sub administrație romană, cu toate consecințele, inerente unui asemenea important act politic, pentru viitorul populaţiei trăitoare aici. Ordinea civilizatoare romană și-a creat, prin instalarea sa în Sciția Mică, un prim avanpost la Dunărea de Jos. Vasile Pârvan, istoricul filozof, istoricul poet, cel care a studiat și a înțeles ca nimeni altul antichitatea de la Pontul Stîng, avea să spună: „Cu mult înainte ca dacii din Dacia să se facă romani, dacii din Dobrogea au început să vorbească latinește, să se închine ca romanii și să-și facă orașe și

sate romane, unindu-se cu civilii și veteranii cu adevărat romani". Neîndoielnic însă, ținutul pontic va cunoaște adevărata sa înflorire și prosperitate după războaiele dacice, datorită impresionantei opere militare și administrative realizate de Traian la Dunărea de Jos și strălucit consolidată de Hadrian, Antoninus Pius și Marcus Aurelius, împăratul cugetător. Triumful latinității în ținuturile carpato-danubiano-pontice devine o realitate și, după retragerea aureliană sub presiunea goților și a dacilor liberi (271 e.n.), Scythia Minor va fi, vreme de secole, un focar nestins de cultură și civilizație romană și bizantină, ce va iradia continuu binefăcătoare lumină înspre populația din stînga Dunării. Dobrogea este, deci, cea mai veche provincie românească. Descoperirea, la Capidava, a unui urcior amforoidal cu inscripția „Petre", imprimată cu litere grecești, considerată de specialiști „cea mai veche dovadă scrisă de limbă românească", are o semnificație cu totul particulară pentru ideea continuității neîntrerupte a poporului român la Dunărea de Jos. Desigur, elementul românesc din ținutul transdunărean va fi în permanență întărit cu locuitori din stînga fluviului, fugiți din pricina exploatării nemiloase a unor feudali locali din celelalte țări românești, mai ales după cucerirea otomană, precum și de continua prezență prin aceste locuri a oierilor transilvăneni, în peregrinarea lor mioritică de la munte la șes.

Cum, datorită extraordinarei agitații specifice unei zone bîntuite de invazii și războaie, informațiile documentare privind românii pontici sînt sărace (în ultimii ani însă, mai multe condici — defter — aparținătoare fiscului otoman începînd cu secolul al XVI-lea, traduse și valorificate științific de către specialiști, precum și o serie de documente dobrogene din perioada 1830—1877, au relevat o masivă populație românească în Dobrogea), mărturisirile unor călători prin meleagurile dintre Dunăre și mare despre populația sălășluitoare aici sînt desigur prețioase.

După dezastrul creștin de lîngă Varna (1444), un an mai tîrziu, cavalerul burgund Walerand de Wavrin, ajuns la Chilia cu flota sa, a găsit acolo români, cărora le-a cerut vești despre regele Ungariei (Vladislav, de fapt căzut în marea bătălie din 1444 — n.n.) „de care în adevăr aceștia nu știau nimic...".

Paolo Giorgi, nobilul ragusan, călător prin Dobrogea la 1595, scria despre orașele Caraorman, Constanța, Mangalia, Tuzla că „Nici unul (...) nu este locuit numai de români sau de creștini". Pomenind de alte tîrguri, ca Tulcea, Carasu

și Babadag, el spunea că acolo „locuiesc și turci, dar în fiecare din orașe numărul creștinilor este mai mare decît al turcilor“.

Celălalt ragusan, Aloiso Radibrat, aflat la 1603 în tabăra lui Radu Șerban, trece prin fața satului Dăieni, ce „poate fi asemuit cu un oraș mare și în care se adună multe mii de români cu familiile lor cu tot, fugiți de tirania foștilor domni ai Moldovei și Țării Românești“.

Uneori, românii de la Pontul Euxin sînt identificați de călători străini cu alți creștini ortodocși, „schismatici“, adică de rit grecesc (de obicei cu bulgarii și grecii); în această greșeală cade, evident, și arhiepiscopul Petru Bogdan Bakšić, care, la 1641, crede că a văzut în jurul Babadagului, unde se aflau șaizeci de case de schismatici, „multe sate și orașe de bulgari“, ce vorbeau însă... „și turcește și românește“.

Evlia Celebi (1652) precizează că la Silistra, oraș cu zece mahalale de ghiauri (de creștini adică), „majoritatea populației o formează negustori din Țara Românească și din Moldova“. După el, Dobrogea ar fi fost cucerită de Baiazid Ildîrîm de la bulgari, valahi și moldoveni, apoi, aici au fost așezați tătari și cete de ostași anatolieni. Grupul etnic existent pe vremea călătorului turc, așa-zisul neam „citak“, ar fi rezultat „din încrucișarea ostașilor cu valahii“, iar limba acestuia avea un vocabular „pe care nu îl poate înțelege orișicine“. Ca odinioară Aloiso Radibrat, și Evlia Celebi trece pe la Dăieni, „un tîrg asemănător cu un oraș mare“, în care locuitorii erau „valahi și moldoveni“. La Isaccea el găsește, pe lîngă români și greci, armeni și bulgari.

Cam în aceeași vreme, Robert Bargrave trece prin Băltăgești, un sat al cărui nume este curat românesc, dar Iglița — unde arhiepiscopul Paul din Alep ar fi întîlnit bulgari — îi apare ca „un sat grecesc foarte vesel“. În 1659, Filip Stanislavov găsește la Babadag români, alături de bulgari și greci.

Solul polon Rafael Leszczynski (1700) a fost întîmpinat, la Măcin, în drum pe cîmpie „de o mare mulțime de moldoveni“, care i-au adus daruri, iar la o jumătate de oră de la intrarea soliei în Dăieni, în întîmpinarea acesteia au ieșit „de asemenea moldoveni de rit grecesc cu călugării lor (...) cu multe daruri“; ei ar fi așteptat îndelung deși vremea era foarte rea.

Domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir, trecînd prin satul Alibechioi (azi, Izvoarele), a văzut mulți creștini, folosiți de un turc bogat la culesul recoltei, români, desigur, fie din par-

tea locului, fie aduși din alte comune. Ei nu lucrau în acel moment, spre mirarea lui Cantemir; întrebat, turcul l-a lămurit că fiind ziua Sf. Foca — sărbătoare creştină, adică — el nu-i putea pune pe lucrători la muncă, avînd convingerea că altminteri s-ar întîmpla o nenorocire.

A. de la Motraye vine în Dobrogea prin 1714, însoțit fiind o vreme de un moldovean din Ismail; a trecut prin Constanța, apoi prin Mangalia (care crede că ar fi fost Tomis), „numit de turci Pangala, de moldoveni Tomisovara, iar de greci Puglicora“ și, de aici, ajunge la o aşezare, după el anticul Callatis, locuită „de greci, cea mai mare parte moldoveni sau bulgari“.

Este posibil ca locuitorii creștini ai Hîrşovei (unde știm că în secolul următor mocanii vor avea un viceconsul, Nicolae Țîrcă, pentru a le susține interesele), care l-au rugat, în anul 1723, pe hatmanul cazacilor, Filip Orlik, în trecere pe acolo, să stăruie la Constantinopol pentru a li se permite să clădească biserică, să fi fost români.

Un călător (Stangret) ce se afla în cortegiul solului polon Iosif Podoski, la 1759, murind de ciumă, a fost îngropat din ordinul și cu cheltuiala solului, la Măcin, „de moldoveni“, care ar fi fost aşa de îndrăzneți, încît nu se sfiiră să-i ia defunctului uniforma cea nouă, rufele și încălțămintea.

Boscowich (1762), crede că la Băltăgeşti și chiar la Dăieni — veche localitate românească, realitate evidențiată de alți călători înainte — ar fi locuit turci și creștini bulgari, eroare explicabilă în cazul Băltăgeştiului, unde nici n-a putut intra, satul fiind contaminat de o molimă (deci nu i-a cunoscut pe locuitori), dar greu de lămurit pentru Dăieni, în care s-a înțeles cu locuitorii prin interpret, deși, ca slav — cum observa Gh. Vâlsan într-un articol — s-ar fi putut înțelege cu aceștia fără mijlocitor. La Sarikioi (Saraiu), sat de asemenea creștin — Boscowich de această dată nu mai face precizări etnice — preotul depindea de un episcop din Moldova. În sfîrșit, la Ienikioi (Mihail Kogălniceanu, județul Tulcea), întîlneşte sate de creştini „la fel de mizerabile ca de obicei“, care vorbeau limba română, foarte diferită de cea bulgară, fiind alcătuită de un amestec de idiomuri, însă, în principal, italiana și latina. Confuzie și la polonezul W. Chrzanowski (1780): deși, la Măcin, vede case clădite după felul moldovenesc, în ele ar fi locuit bulgari.

Prin 1793, călătorul rus I. Christian von Struve considera că Măcinul și ținutul din preajmă, pe o rază de trei-patru leghe, erau populate de „moldoveni și valahi“, de români adică.

În vara anului 1829, finlandezul Gustav Adolf Ramsay, mergînd de la Babadag spre Isaccea, face popasuri la Frecăței, localitate cu nume atît de românesc, apoi la Mănăstirești (Niculițel), sat încîntător, cu o frumoasă biserică ortodoxă, în care locuitorii erau moldoveni și refugiați ruși. Călătorul a vizitat aici cîteva case moldovenești „bine văruite și foarte curate“.

Potrivit însemnărilor lui Helmuth von Moltke din 1837, principala populație a ținutului pontic, un amestec etnic, ar fi fost, după tătari, moldovenii. Ofițerul prusac vede și miile de oi și cai, care vin în fiecare an de partea dobrogeană a frontierei să pască aici (ale mocanilor, de bunăseamă).

Carele ce trebuiau să ducă, la 1841, de la Constanța la Cernavoda, bagajele lui Andersen, erau mînate de „țărani români, în cojoace grele de oaie, cu pălării de pîslă neagră, a căror umbră uriașă le atîrna pe umeri ca o umbrelă“, iar scriitorul și ceilalți călători ce-l însoțeau primeau asigurări din partea companiei austriece de transport că țara este desăvîrșit de liniștită și că pînă la Dunăre nu vor întîlni decît „valahi nomazi“. Într-adevăr, Andersen are prilejul să vadă păstori români: ei purtau „sarici lungi de oaie cu mița în afară, iar pe cap pălării mari sau căciuli; părul negru lung și drept le atîrna pe umeri“, iar fiecare avea cu sine „o măciucă grea“.

În raportul său din același an (1841), Mihai Czajkowski apreciază că „moldo-valahii“ populează ținutul pontic de-a lungul Dunării, cu sate considerabile, numărul locuitorilor români ajungînd pînă la 25—30 de mii de suflete. Amintește și de mocani („les mokans“), care veneau în Dobrogea cu turmele, în schimbul unor sume plătite guvernului turc; ei ar fi fost în număr de circa „două sau trei mii de oameni“, supuși austrieci sau ai țărilor românești, dar rămîneau uneori zece ori cincisprezece ani în Dobrogea, fără a se reîntoarce în țările lor.

Vicontele Alexis de Valon întîlnește la Constanța, în 1843, printre călători, „munteni cu căciuli sălbatice“, precum și moldoveni, alături de bulgari, ruși, polonezi și sîrbi.

În preajma Măcinului existau multe sate „moldovenești“, constată, trei ani mai tîrziu, Xavier Hommaire de Hell. Într-o

frumoasă dimineață de toamnă, francezul a poposit pe malul Dunării, fiind găzduit de o familie „moldovenească" a cărei casă era „delicios așezată pe clina unei coline", ce cobora pînă la fluviu. Aici stăpîna casei i-ar fi preparat „o excelentă supă și niște imense plăcinte", în care abundau prazul, usturoiul și brînza. În satul dobrogean, călătorul este, fără a voi, martor al unei mici drame de familie. («În timpul mesei, un preot intră furios într-o casă vecină și reieși îndată tîrînd de păr „une jolie femme" — era soția sa — pe care o surprinsese vorbind cu un tînăr țăran. Strigătele acestei sărmane femei, aerul sperios al țăranului, care rămînea în aparență impasibil în fața brutalității bărbatului, făceau această scenă de moravuri foarte dramatică. Trebui să interviu personal, pentru a pune capăt potopului de reproșuri și lovituri care amenințau să dureze infinit. Femeia fu condusă de o vecină, și soțul se duse să înghită cu curaj cîteva pahare de țuică pentru a se consola»).

Spre sfîrșitul primei jumătăți a veacului trecut, ieromonahul Parthenie, cunoscător al limbii române, întîlnește la Măcin țărani creștini foarte primitori. „Acești țărani, numiți români, au portul bulgăresc și vorbesc limba valahă". Vrînd să știe pe ce drum s-o apuce spre Sfîntul Munte, țăranii români îi spun că sînt două drumuri, unul prin interiorul Dobrogei, mai scurt, dar mai neplăcut, deoarece sînt sate mai mult turcești, și altul de-a lungul Dunării pînă la Rusciuc, „cu locuitori de-ai noștri români". Firește monahul o luă pe cel de-al doilea drum.

Între călătorii mijlocului de veac (al XIX-lea), cel care a cunoscut cel mai bine situația etnografică a Dobrogei, cu deosebire elementul românesc, a fost Ion Ionescu de la Brad. În corespondența cu Ion Ghica, mai ales, dar și în articolul „Românii din Dobrogea" publicat în „România literară" din anul 1855 — studiul din 1850, apărut la Constantinopol, se oprește îndeosebi asupra economiei agrare a ținutului — starea românimii din dreapta Dunării — mocani, cojani ori dicieni (români autohtoni) — ne apare în toată realitatea ei. Despre mocani, pentru care nutrea o particulară simpatie, fostul pașoptist spune că, deși aceștia nu aveau dreptul de a sta în „țara turcească" decît șase luni pe an, ei rămîneau în Dobrogea cîte un an și doi, se însurau cu românce din dreapta Dunării, iar turcii încercau „a-i face raiale" (adică supuși creștini ai Imperiului otoman). Ei însă preferau să rămînă supuși austrieci. „Astă discuție au agiuns acum departe și de aceea pașa

au cerut de la Poartă dislegare ce să facă cu aceşti însurăţei“. Însă dezlegarea nu venea, iar bieţii mocani erau storşi de bani şi de consulul austriac şi de autorităţile otomane. Iată un exemplu: În satul Cochirleni, Ionescu de la Brad a tras la Dobrea sin Ion. Unii mocani sudiţi (adică supuşi austrieci) — îi spune acesta — se lăsau de sudeţie, se făceau raiale, însurîndu-se şi supunîndu-se astfel dărilor turceşti. Pe de altă parte, consulii căutau să-i oprească a se statornici. Ginerele lui Dobrea, Neculai Rău, murind, averea lui, potrivit legilor turceşti, trebuia să rămînă copilului văduvei; considerîndu-l sudit, consulul austriac vroia însă el să intre în posesia averii. Agronomul îi cere lui Ion Ghica o hîrtie de la Ţarigrad „spre a rămînea nesupărată văduva de d. Şamu“.

La Constanţa, Ion Ionescu de la Brad îl află pe fiul „celui mai bogat om din cazan“, anume Zaharia Blebea, la care urma să sărbătorească Paştile. Tot în corespondenţa cu Ion Ghica se găsesc ştiri preţioase despre mocanii înstăriţi aflători în Dobrogea. Aceştia erau: „din cazanul Balcicului: Ion Munteanu, Vasile Milea, Dimitrie Bobinaru, Neculai Şchiopu; în cazanul Chiustengei: Hagiu Poenaru, Zaharia Blebea (amintit şi înainte — n.n.), Jalea Duţul, Iacob Craiu (acesta a donat o carte de cult bisericii din Ostrov-Constanţa, aflătoare şi azi acolo — n.n.); în cazaua Tulcii: feciorii Oancei şi Golea, care se află în Tulcea aşezat“. La Seimeni s-a împrietenit cu Radu Jălea, mocan din Săcele, „om foarte de omenie“, care „se hrăneşte de 20 de ani în Dobrogea, speculează vitele“. Ionescu de la Brad îi găseşte pe mocani deosebiţi din punct de vedere economic în trei „clase“ (stări) sociale. În prima, puţin numeroasă, se aflau mocanii bogaţi; în a doua, intrau asociaţiile mai multor mocani („care se pun subt un sol şi pe numele lui păstoresc“), iar în ultima „cea mai numeroasă din toate“, se grupau păstorii care aveau între o sută şi cinci sute de oi, care nu erau „în relaţii cu guvernul“, ci cu aienii (primarii) şi satele ce le vindeau păşuni; pe aceştia îi jefuia toată lumea.

În studiul dat publicităţii, agronomul patriot relevă importanţa elementului românesc, acesta fiind al doilea, numericeşte, după cel turcesc: în cazalele Tulcea, Isaccea, Măcin, Hîrşova, Babadag (judeţul Silistra), Chiustenge, Mangalia, Balcic, Bazargic (judeţul Varna) trăiau 4 800 de familii turceşti, 3 656 româneşti, 2 225 tătăreşti, 2 214 bulgăreşti precum şi alte naţii mai puţin numeroase. În statistica lui nu au intrat însă localităţile dintre Rasova şi Silistra, zonă compact românească, cum aflăm din corespondenţă — Mîrleanu (Dunăreni) cu 60 familii,

Beilic (Viile) cu 73 familii; Oltina cu 80 familii; Satu Nou cu 20; Cîşla cu 12; Galiţa cu 20; Bugeac cu 100; Almalău cu 40; Ghiopunar (Şipotele) cu 8; Coslugea cu 15; Ostrov cu 200; Vlahchioi cu 33; Aliman cu 52; Cuzgun (Ion Corvin) cu 15; Caranlîc (Negureni) cu 10; Parachioi (Băneasa) cu 15; Ghiuvengea (Cărpiniş) cu 6; Calaici (Făurei) cu 10; Demircea (Olteni) cu 8. În cazaua Chiustenge, Ionescu de la Brad întîlneşte cinci sate româneşti: Rasova, Cochirleni, Cernavoda, Seimenii Mici şi Seimenii Mari. („Oamenii cei mai însemnaţi din satele aceste în care am umblat sărbătorile Paştilor, pe care i-am cinstit la crîşme, cărora le-am făcut cunoscut neamul lor şi trebuinţele lor sînt: la Bogazchioi—**Cernavoda — n.n.** — Ilie; la Rasovata, Encică Purcel, Popa Mihail, Moş Enache Bălinită; ... la Cochirleni, ciorbagiul Ilie Căzan, Popa Ion, Dobrea sin Ion, Radu Pastramă, Stan Popa; la Săimenii Mici, Dumitru Dămianu, Radu Hodoroagă; la Săimenii Mari, ciorbagiul Mircea, Stan Grecu etc. etc." El constată, nu fără mîndrie, că „simţimintul naţionalităţii este la aceşti oameni (...) foarte încordat şi cu mult mai mult decît în satele din Principate". La Silistra, în care trăiau „tot felul de neamuri" (900 de case de turci şi 500 de creştini), între locuitorii nemusulmani, „românii au preponderent", precizează agronomul; aici — mai spune el — „limba românească este vorbită de toţi: bulgar, grec, arman, cazac, lipovan". La Turtucaia, tot pe malul Dunării, românii locuiau în patru sute de case, fiind „domnii Dunării, aşa cum englezii sînt domnii mărilor", deoarece toţi se ocupau cu meşteşugul pescuitului.

La Turcoaia, în nordul Dobrogei, ciorbagiul Petru Melcu, la care a tras Ionescu de la Brad, ar fi fost „putred de bogat, nice că ştie suma banilor ce are", manifestîndu-se şi ca un „înfocat naţionalist...". Fiind liberi — asuprirea otomană era cu mult mai blîndă decît cea a boierilor din principate — şi, mai ales, fiind muncitori, românii din Dobrogea aveau în general, o stare materială incomparabil mai bună decît a semenilor din stînga Dunării, potrivit mărturiilor agronomului paşoptist. „Români ţărani bogaţi ca aice în Dobrogea rar vei găsi. Eri am fost la lacul Razăm (Razelm — n.n.), pe a cărui mal sînt sate româneşti; şi între români am găsit mulţi hagii care au fost la hagialîc la Sfetagora. În acel nenorocit sat Calica (Iazurile) cu 110 români şi 30 ruşi, sînt români care au vite de o valoare de peste 15 000 galbeni...".

O altă observaţie făcută de Ionescu de la Brad: puţinătatea femeilor în satele româneşti din Dobrogea, unde burlă-

cimea era „ca frunza de multă". Însă femeile aflătoare pe aici erau „pre frumoase, mai ales acele de pe lîngă munți". Pe la 1842 ar fi fost aduse din principate, cu mare cheltuială, vreo 500 de fete. Dar — ține să precizeze el — „frumusețа de bărbați este mare, oameni sdraveni și vîrtoşi crescuți tot cu lapte dulce și mocănimea de la mînzări".

În anul 1854, Mihail Harret, trecînd cu vaporul prin dreptul Isaccei, află că localitatea avea peste 786 de familii, din care 360 românești, iar mai departe, Tulcea număra 2 960 de familii, din care 1 290 românești (probabil și cu satele înconjurătoare).

Între călătorii străini la Pontul Euxin, Camille Allard, medicul misiunii tehnice franceze din 1855, a scris cu cea mai mare înțelegere și simpatie despre românii pontici, pe care i-a cunoscut îndeaproape (însuși topograful misiunii, Aninoşanu, era român). Parte din lucrătorii folosiți de echipa tehnică franceză — poate chiar majoritatea — erau „valahi". Acești români — observă Allard — în momentele lor de repaus dansau continuu, în timp ce muncitorii de alte naționalități își treceau vremea cu băutura. „Și toți cădeau curînd laolaltă, unii de oboseală, alții de beție". La lucru, românii erau folosiți în exclusivitate („nu sînt puternici — scrie medicul francez — dar sînt muncitori"). Ca ajutor de bucătar (Tott, bucătarul misiunii ar fi fost un bun meseriaș, dar un prost gospodar) a fost ales un român. „Am remarcat un tînăr muncitor valah, pe care l-am folosit uneori ca infirmier. Fizionomia sa plăcută și inteligentă, încadrată de plete lungi și umbrită de pălăria largă, de fetru, era unul din tipurile *românești* (s.a.) cele mai remarcabile pe care le-am întîlnit". Costache — așa se numea viitorul ajutor de bucătar — ar fi fost binevoitor și isteț, însă de o pitorească neglijență. „Dar titlul de *român* — (s.a.) era suficient pentru tot ce i se putea cere". Caporalul însărcinat a-i da lui Costache „botezul civilizației" îl duse la malul mării, îl dezbrăcă de „roba valahă" și chiar îl văduvi de „frumoasele sale plete". După o toaletă completă, membrii misiunii au fost serviți la masă de «un servitor în pantaloni de nankin și în redingotă neagră, încheiată cu nasturi, dar săracul Costache avea ochii încă în lacrimi; căci la vederea pletelor ciuntite și a noului său costum, el se puse pe plîns, gîndindu-se la mama sa, „care — spunea el — nu l-ar mai recunoaște"». Tudor — o altă figură de român evocată de medicul francez — un transilvănean — era vizitiul misiunii. „Pălăria sa largă și neagră de fetru — povestește Allard —,

care ascundea aproape complet capul său înconjurat cu plete, dădea costumului său european un aspect ciudat. Unicul gînd al lui Tudor consta în a avea şase cai la trăsură şi de a ţine în mîini hăţuri lungi. Nu mă pot gîndi — continuă doctorul — fără să zîmbesc, la toate subterfugiile, la toate marile ori măruntele tertipuri folosite de Tudor pentru a evita umilinţa de a nu avea decît doi cai de condus“.

Rasova era, pe vremea lui Camille Allard, o localitate exclusiv românească. Populaţia de aici, ca în celelalte aşezări „valahe“, era „plină de acea inteligenţă care o caracterizează la un grad atît de înalt“. Probabil că „este înzestrată cu o forţă de resort remarcabilă, pentru că ea a putut rezista unei vieţi de teamă şi de mizerie care îi este hărăzită de atît de multă vreme“. Legăturile membrilor misiunii tehnice cu populaţia românească au fost în general facile „şi adesea — mărturiseşte Allard — la vederea plăcutelor lor fizionomii, a costumelor, asemănătoare cu ale anumitor ţărani ai noştri şi a dansurilor lor naţionale, ne credeam în mijlocul satelor noastre din Franţa“. În primele zile, populaţia a fost rezervată faţă de oaspeţii francezi, dar curînd, această neîncredere a făcut loc „celei mai prevenitoare atenţii“, mai ales după balul cîmpenesc dat cu ocazia luării Sevastopolului (de către anglo-francezi, în timpul războiului Crimeei), cînd bieţii „valahi“, mereu temători, s-au putut convinge că nu sînt păgîni, „cum îi lăsau să înţeleagă popii lor sau preoţii schismatici“. Camille Allard apreciază că „ţăranii valahi au conservat tipul italian“ şi că femeile lor au o figură plăcută, agreabilă, dar cu o expresie mai puţin melancolică decît cea a bărbaţilor; „pielea lor e albă şi talia de o mare supleţe...“. Femeile ar fi fost mai muncitoare decît bărbaţii, ocupîndu-se de toate lucrările din casele lor şi mai ales cu ţesutul stofelor de in sau de lînă „cu care familiile lor sînt înveşmîntate“. În preajma lacului Carasu, doctorul şi însoţitorii lui întîlnesc doi ciobani transilvăneni. „Aceşti doi bărbaţi — observă el —, la fel de sălbatici ca ţara lor, făceau un fermecător efect în mijlocul acelui solitar şi splendid peisaj. Tipul lor (etnic — n.n.) le trăda originea, şi noi am recunoscut valahi. Mai întîi ei nu au voit să ne răspundă din neîncredere (tendinţa românilor din Dobrogea de a-şi ascunde identitatea etnică era simptomatică şi se motivează prin teama de autorităţile turceşti spoliatoare; acest comportament explică, în parte, confuziile etnice ale unor călători străini — n.n.); dar cînd au socotit că n-au de nimic a se teme de noi, după ce ne-au recunoscut ca fiind francezi,

ei ne-au spus în româneşte („en roumain") că erau din Cilibichioi (Mircea Vodă)...". Şi la Ostrov, „populaţia valahă este la fel de inteligentă ca pretutindeni, dar mereu temătoare şi în suferinţă (din pricina nesiguranţei vremurilor — n.n.)". Ca odinioară Ion Ionescu de la Brad, şi Allard constată că românii populau masiv malul drept al Dunării, formînd „o notabilă parte a populaţiei din Tulcea".

Colegul lui Camille Allard, inginerul Jules Michel, vorbeşte în cartea sa privind valurile antice din Dobrogea şi despre configuraţia etnică a ţinutului, apreciind că populaţia de aici aparţinea a „cinci rase" distincte: „Pe malurile Dunării — scrie Michel — sînt românii, ale căror sate bine populate au o aparenţă de prosperitate, în ciuda continuei opresiuni otomane. Ei vorbesc aceeaşi limbă şi au aceeaşi origine cu valahii şi moldovenii de pe malul stîng al fluviului"; apoi, în vecinătatea Bazargicului, bulgarii; pe malul mării, pînă la Constanţa, turcii; între Rasova şi Constanţa pînă la Babadag, tătarii; în sfîrşit, în Deltă, cazacii (împreună cu lipovenii, dar şi cu românii şi încă alte multe naţionalităţi).

Şi subintendentul Eugène Blondeau, tot la 1855, îi află pe români populînd mai ales malul drept al Dunării pînă la lacul Razelm.

Geologul şi geograful G. Lejean, în cartea sa privind popoarele Turciei europene, scrisă după un voiaj făcut prin aceste locuri imediat după războiul Crimeei, apreciază că elementul românesc din Dobrogea „ocupă tot malul meridional al Dunării de la Dunavăţ pînă la porţile Silistrei", numărînd „33 000 de suflete aproximativ". Face şi el observaţia — pe care am remarcat-o şi la Ionescu de la Brad — că limba română era folosită de turcii din Dobrogea ca instrument de comunicare cu celelalte naţionalităţi — „et ce n'est que par suite de relations fréquentes, commerciales ou autres, que ceux (les Turcs) du N. E. parlent le bulgare, ceux du S. E. le grec et ceux de la Dobroudja le roumain".

Germanul Wilhelm Hamm vede la Tulcea, în 1858, între alte naţii, moldoveni şi are pentru ei numai cuvinte de ocară.

Un englez — Henry C. Barkley — care a trăit în Dobrogea în perioada 1857—1862, cu prilejul construcţiei căii ferate, a fost primit în gazdă, la Cernavoda, de nişte români, a căror casă era foarte curată. În însemnările sale, românii dobrogeni („moldoveni") apar ca nişte oameni foarte muncitori, trăind, în oraşul dunărean, în circa cincizeci de case.

Ținutul transdunărean a fost studiat, în anul 1864, de către geologul K. F. Peters, care, în lucrarea întocmită cu acest prilej, este de acord cu Lejean asupra numărului aproximativ al românilor dobrogeni (33 000). El arată că în jurul Tulcei trăiau circa 4—5 000 de suflete, la Măcin vreo mie, și află, de asemenea, români la Isaccea și Mahmudia. La Greci se aflau între trei sute și patru sute de români (Ionescu de la Brad i-a cunoscut pe românii din Greci), în marile sate („die grossen Dörfer") Niculițel și Topalu ar fi trăit mocani stabili, iar Rasova era și ea românească. Alte sate pe care Peters le indică a fi populate numai cu români sau cu o populație românească majoritară: Sarinasuf, împreună cu tătarii; Caraibil, (Colina), Sarighiol (Valea Nucarilor), Agighiol, Calica (cu ruși); Sabangia (numai români); Cataloi, Nalbant, Cîșla (Minerii), Somova, Parcheş (cu ruși), Rachel, Luncavița, Taița (cu ruși); Văcăreni, Garvăn, Jijila, Măcin, Turcoaia, Satu-Nou și Pecineaga. Moldovenii — aşa îi numeşte Peters pe români — locuiau în amestec cu mocani înstăriți, cu băștinași (dicieni, desigur), în marele sat Dăieni, Coiumpunar (Fîntîna Oilor), Igramăt (Măgurele), Cemşiler (sat desființat), Aracler (Făgărașul Nou) și altele. Românii, potrivit lui K. F. Peters, erau de asemenea numeroşi în satele din preajma Rasovei, între care Cochirleni și Vlahi erau în întregime românești. Mocani care au părăsit păstoritul, sedentarizați, sînt întîlniți de Peters la Varoș (Hîrșova), unde un fruntaș al lor, Zirka (Nicolae Țîrcă, pe care l-am aflat printre donatori în registrul de venituri și cheltuieli al bisericii Sf. Nicolae din Tulcea), era agent consular austriac, precum și la Groapa Ciobanului și Gîrlița. Mănăstirea Cocoșu, cu treizeci de călugări și cam tot atîția lucrători, era un lăcaș românesc. În sfîrșit, amestecați cu bulgari, Peters constată prezența românilor la Camber (Mihai Bravu) și Satu-Nou, două localități din districtul Babadag.

Prin sate românești („des villages roumaines") a trecut și arheologul francez Ernest Desjardins în timpul voiajului său euxin de la 1867. A vizitat Jijila și Garvănul. Ruinele de aici erau numite de locuitori Bisericuța, „care înseamnă în *românește* (s.a.) biserică mică, dar care se aplică tuturor antichităților". Desjardins notează că și Mahmudia era sat românesc, de asemenea Beştepe, Sarinasuf și Calica, iar lîngă Babadag exista satul românesc și turcesc Zebil.

Tot în anul 1867, după călătoria la Tulcea a domnitorului Carol, delegatul Principatelor Unite la Tulcea și Sulina, Constantin Stoianovici, cunoscător *de visu et auditu* al Dobrogei

şi locuitorilor ei, raportînd Ministerului de externe despre primirea ajutorului de 100 de galbeni oferit de domnitor pentru terminarea bisericii tulcene, scrie: „şi nu numai preoţii locali s-au foarte bucuratără, dar însumi de bucurie nu ştiu în ce chip frumos a vă mulţumi pentru mijlocirea ce urmăriţi în felul acesta pentru o viţă română din părţile acestea, carii să răsfăţ cu noi, pribegiţi din alte vremi prin părţile acestea şi carii se mîndresc cu noi ca nişte fraţi şi patrioţi herbinţi a patriei noastre şi carii au speranţa a se mai uni cu noi în viitor“. Un amănunt semnificativ, care dovedeşte, în plus, că Stoianovici era un bun apărător al numelui românesc în Dobrogea şi, totodată, un diplomat inteligent, aflăm din însemnările lui Alfred de Caston. Chemat, la izbucnirea Războiului de Independenţă, de Said paşa, guvernatorul provinciei, cu prilejul rechemării sale la Bucureşti, Stoianovici fusese luat cam peste picior de vicleanul paşă otoman, care l-ar fi întrebat dacă ostaşii români ce urmau să lupte cu armata sultanului nu sînt „en carton“; acesta îi răspunse cu demnitate: „Excelenţă vă veţi convinge curînd că sînt oameni ca oricare alţii!“.

După periplul său prin Deltă (1868), Adolphe d'Avril a coborît la Mahmudia de pe vapor pentru a merge *per pedes* pînă la Tulcea, dar rătăceşte drumul. La Prislav (Nufărul), un ţăran român îl lămureşte că mai are vreo trei ore bune pînă la ţintă, însă refuză a face pe ghidul. Este nevoit, deci, să caute o călăuză. Cu acest prilej constată şi el că limba română, pe care o cunoştea, fiind căsătorit cu o româncă (Maria, sora lui Al. Odobescu), era folosită în Dobrogea ca limbă de schimb („On est heureux ici de parler le roumain: c'est la langue d'echange“). După un sfert de oră, un alt român consimte să facă pe ghidul, numai că acestuia „i-au trebuit trei alte sferturi de oră să-şi pună opincile“ (călătorul era îngrijorat, deoarece se lăsase noaptea).

În periegeza sa euxină de la 1877, Nifon Bălăşescu, fostul revoluţionar paşoptist ardelean, scrie: „Românii din Dobrogea locuiesc 72 de comune, oraşe şi sate, dintre care unele sunt mari şi bine poporate, de 100, 300 pînă la 600 familii una, altele numai cu prea puţini bulgari, cele mai multe numai de români. Suma tuturor românilor din Dobrogea se urcă la numărul de 8 000 familii cu cel puţin 60 000 suflete. Din aceşti români din Dobrogea, o mare parte acolo sînt născuţi şi crescuţi, acolo s-au pomenit din vechime neam de neamul lor, dinainte de venirea bulgarilor prin aceste părţi. Alţii sunt ve-

niţi mai în urmă, din toată românimea din Dacia lui Traian, din România, din Moldova, Bassarabia, Bucovina. Transilvania, Banatul, Temişana, Ungaria şi Maramureş, ba şi din Macedonia". Aceştia au trecut Dunărea, găsind în Dobrogea conaţionali şi locuri multe unde se puteau stabili, „cine le va vrea şi cui unde îi va plăcea", fără obligaţii insuportabile, ca cele din „Moldo-Romania", impuse de boieri şi arendaşi ţăranilor pentru clacă şi boieresc, iar în Transilvania, „de nemeşii unguri pentru iobăgie". În dreapta fluviului, pămîntul era „o moşie mare, al cărei proprietar este sultanul...".

Vicontele Alfred de Caston indică după o statistică rusească de la 1877, pentru oraşul Tulcea şi districtele Măcin, Chiustenge, Babadag, Cernavoda, Sulina (fără regiunea din jurul Rasovei şi Ostrovului, unde elementul românesc era aşa de bine reprezentat), pe români ca fiind cei mai numeroşi, cu 5 527 de familii, urmaţi de bulgari (veniţi mai ales după războiul Crimeei din Basarabia) cu 4 190 de familii, ruşi cu 2 420 familii etc. (la o populaţie estimată la 7 880 suflete). El aminteşte şi de mocani („On appelle Mohans, les Roumains de la Transylvanie Autrichienne..."), care veneau cu turmele în Dobrogea. Mulţi dintre aceşti mocani — observă A. de Caston — s-au stabilit în această ţară, unde şi-au adus şi familiile.

Cel mai mare prieten al Dobrogei, în anii grei ce au urmat după războiul Neatîrnării, care va aduce şi unirea celei mai vechi provincii româneşti cu ţara, a fost, nu încape îndoială, Mihail Kogălniceanu. El, ca ministru de externe, a scris acel patetic manifest adresat dobrogenilor, la 14 noiembrie 1878, de către domnitor, în care recunoaştem, deopotrivă, istoricul şi omul de litere Mihalache Kogălniceanu („... Religiunea voastră, familia voastră, pragul casei voastre vor fi apărate de legile noastre şi nimenea nu le va putea lovi fără a-şi primi legiuita pedeapsă"). În expunerea de motive la legea de organizare a Dobrogei din 1880, ilustrul om politic afirmă: „Astfel românii fiind naţiunea cea mai veche statornicită în Dobrogea, limba lor era şi este şi cea mai răspîndită, fiind ea întrebuinţată nu numai între ei, dar servind şi de limbă de comunicaţiune între celelalte deosebite naţionalităţi". Aşa stînd lucrurile, „încorporarea Dobrogei cu România, reorganizaţiunea românească a acestei provincii în ce se atinge de declararea limbii române ca limbă de stat, nu va face dar altceva decît de a consacra ca *drept* o situaţiune *de fapt* (s.a)...".

După revenirea meleagurilor transdunărene la patrie, vremurile s-au liniştit, ivindu-se zorii unei epoci de prosperitate

la Pontul Euxin, prosperitate pe care aceste locuri nu au mai cunoscut-o din epoca romană. Numărul populației va crește, deși lent, an de an. Bruto Amante, călător pe aici la 1884, citează o statistică din acel an care indică existența, în județul Constanța, a 14 884 români, 14 947 turci, 22 584 tătari, 8 429 bulgari, 2 607 greci și alte naționalități.

Un fost funcționar în administrația otomană (reprezentant al „Companiei farurilor"), J. A. Nazarettean, mărturisește, într-o broșură publicată la Tulcea (1882) — amănunt deosebit de interesant — că, încă de la 1871, trimitea de la Sulina corespondențe la „Journal de Bucarest" prin care arăta „speranța și credința că Dunărea pînă la gurile ei va deveni română", credință pentru care ar fi fost considerat, atunci, un „utopist". Cu totul remarcabil ne apare faptul că în broșura amintită („Notițe istorice și geografice asupra provinciei Dobrogea") J. A. Nazarettean observă că toponimia dobrogeană indică permanența și continuitatea elementului românesc în ținutul transdunărean, observație care anticipează cu cîteva decenii studiile toponimice ale lui Gh. Vâlsan, C. Brătescu ori C. C. Giurescu („Dobrogea ab-antiquo — afirmă J. A. Nazarettean — a fost locuită de români și cu drept cuvînt se poate asigura că ei sunt locuitori autohtoni ai acestei provincii; chiar și localitățile unde sunt așezați locuitorii de altă gintă au păstrat pînă astăzi numirile române care le aveau din vechime. . .").

Publicistul ardelean V. Grozescu (1886) observă că, spre deosebire de celelalte așezări dobrogene, „Comunele românești care se estind de la Mangalia, Ostrov, Tulcea înspre Dunăre" sînt deosebit de prospere. „Vă mărturisesc că români mai frumoși, mai robuști, mai bine regulați în ale economiei, mai bine păstrată fizionomia română (. . .) nu am aflat niciunde prin alte părți. Îți rîde inima de bucurie cînd privești aceste comune, care sub imperiul turcesc au știut atît de bine să se conserve pe sine. . .)".

Tot la aceea vreme, etnograful francez Léon de Rosny avea să remarce: „Viitorul, în Dobrogea, aparține românilor; și pe coastele acestei provincii, săracă azi, dar care promite a deveni bogată mîine, tînăra naționalitate este în drept a fonda frumoase și legitime speranțe, dovedind Europei aptitudinile sale de a deveni o putere maritimă și comercială. La țărmul Mării Negre, națiunea română nu are frontiere care s-o îngrădească: ea are în față Oceanul și libertatea".

La 1900, după Eugène Pittard (savantul elvețian remarcă în cartea sa despre Dobrogea că poporul român „nu se află cuprins numai în limitele politice actuale" — adică cele de la sfîrșitul secolului trecut; ei mai populau tot malul basarabean al Prutului, iar în Austro-Ungaria trăiau două milioane și jumătate de români, astfel că, potrivit opiniei sale, centrul „națiunii române" putea fi situat în apropiere de orașul Brașov), populația Dobrogei se prezenta astfel: 118 816 români; 11 533 turci; 29 437 tătari; 42 021 bulgari etc., fiind remarcabilă creșterea elementului românesc, deși, politica statului român, flexibilă și tolerantă, a creat condiții de dezvoltare tuturor categoriilor etnice (scriitorul rus Korolenko, călător și el la Pontul Euxin, avea să declare: „În Dobrogea, românul respectă credința și obiceiurile tuturor celor ce nu sînt de un neam cu el").

Desigur, statul român încuraja popularea Dobrogei, acordînd înlesniri mai ales veteranilor din războiul de independență, dar aclimatizarea, din pricina greutăților de tot felul, era deosebit de anevoioasă. Carmen Sylva, cu prilejul unui periplu dunărean, în primăvara anului 1904, avea să recunoască: „Acum s-a început cu împămîntenirea veteranilor în Dobrogea; aici se sădește viță veche în pămînt nou; familii întregi și mari se pot așeza acolo ca proprietari liberi. Ei sînt mulțumiți, dar începutul este greu. Cînd este secetă, nu au ce mînca și mor de foame împreună cu vitele lor. Și anul acesta lipsa de ploaie apasă greu; cu frica în sîn, ei îndreaptă privirea spre cer. Prin multe locuri, firul de grîu abia a răsărit din pămînt, parcă s-ar fi semănat abia acum, pe timp de secetă..., e de desperat".

Mihail Sadoveanu a rămas uimit la vederea în Dobrogea a unei românimi atît de nealterate în ființa etnică. „Niculițelul — scrie marele povestitor — e străveche așezare românească; pare a fi de pe vremea lui Mircea; monede de-ale acestui voievod s-au găsit și se găsesc necontenit în aceste părți. Oamenii știu că și bunicii și străbunicii lor sînt născuți acolo. Satul lor, foarte mare, e frumos; ca gospodari vrednici au păstrat înfățișarea, portul, graiul curat românești (...) Locuiesc în satul Niculițelului români cu nume frumoase: Jecu Cimpoiașu, Gheorghe Sterpu, Constantin Constandache, Nistor Arsene. Unii au nume ce amintesc stăpînirea turcească: Gheorghe Cearsambă, Petre Uzum-Toma.

Graiul li-i limpede, fără împestrițături străine. Deosebiri dialectale nu sînt. Deosebirile moldovenești și muntenești aici se amestecă.

Într-adevăr trăiesc o clipă între ai mei și mă găsesc ca la mine acasă".

Iată și cîteva rînduri despre întreprinzătorul element mocănesc din ținutul pontic aparţinînd lui Ioan Adam: „Dacă mocanii au pus mîna pe pămînturi, în schimb ei și-au închinat sufletul idealului nostru de aspirațiuni și stat. Barbarii aceștia noi sînt frații noștri, ei au adus în mijlocul nostru sînge proaspăt și tenacitatea care ne lipsea. Cu ei, noi ne regenerăm prin noi înșine".

În sfîrșit, geograful Emmanuel de Martonne, în studiul său de după primul război mondial, precizează că recensămintele rusești și românești din 1878 și 1879 indică, pentru județul Tulcea, o populație românească majoritară, iar recensămîntul din 1880 evidențiază pentru județul Constanța o majoritate turco-tătară, dar, imediat după musulmani, vin românii, apoi bulgarii (fapt remarcat și de relația lui Bruto Amante). În urma recensămîntului din anul 1911, românii reprezentau 55% din populația Dobrogei. Creșterea numărului populației românești se datorează — mai aprecia geograful — procentului foarte mare al nașterilor și foarte redus al deceselor, precum și imigrării care s-a produs în două rînduri: între anii 1880—1885 și în urma împroprietăririlor din 1895—1900. Această imigrare nu a fost altceva decît o continuare a marii mișcări de populație din zonele subcarpatice și Transilvania, suprapopulate, spre zonele fertile ale Dunării, proces istoric care nu s-a întrerupt niciodată.

Încheiem acest capitol dedicat românilor pontici tot cu un citat din studiul lui Emmanuel de Martonne: „România are dreptul de a fi mîndră de progresul realizat în Dobrogea. Dintr-o țară mizerabilă, în parte turco-tătară, ea a făcut o țară prosperă, unde majoritatea românească este destinată să devină tot mai mare".

Alte neamuri de la Pontul Stîng

Românii pontici au trăit, încă din îndepărtate timpuri, alături de alte populații, nu puține, de cele mai diferite origini și limbi, ținutul dintre Dunăre și mare fiind un adevărat mozaic etnic, exotic și pitoresc, un adevărat miraj pentru cercetătorii antropologi și etnografi. Turci, tătari, bulgari, ruși, cazaci, lipoveni, greci, germani, armeni, evrei, italieni, găgăuți, cerchezi, arabi (ale căror comunități au fost atestate în timp), fără a mai enumera grupările etnice cu totul mărunte ori indivizi izolați picați aici din toate colțurile lumii, au viețuit în localitățile euxine, alături de populația românească majoritară, cu deosebire în porturi, care au prezentat, firesc, trăsături mai pronunțat cosmopolite. Pînă în primele decenii ale secolului nostru, acest aspect al realității dobrogene a fost adesea evocat de călătorii la Pontul Euxin. Este interesant de remarcat că, după revenirea Dobrogei la România, nu au existat pe aceste locuri manifestări violente de șovinism, de neînțelegeri acute între diversele grupări etnice trăitoare aici; românul s-a înțeles și cu turcul, și cu tătarul, și cu bulgarul, grecul ori lipoveanul, limba română fiind, cum am văzut în capitolul precedent, încă înainte de 1877, instrumentul de comunicare între celelalte populații ale locului.

O comunitate multiseculară în Dobrogea este cea tătară — prezentă și azi în număr destul de mare. Tătarii s-au așezat pe aceste locuri începînd cu secolul al XIII-lea, în valuri succesive, pînă în secolul al XIX-lea, venind din nordul Pontului Euxin. De la fratele minorit Wilhelm de Rubruquis, călător în anul 1253 prin părțile răsăritene, aflăm cîteva amănunte interesante despre această populație nomadă, care, cîndva, a înspăimîntat întreaga Europă prin furia ei devastatoare. Mo-

nahul scrie: „Casa în care dorm (tătarii) e așezată pe roate și e făcută din ramuri împletite, iar grinzile sînt tot de ramuri și toate se adună sus la o roată mică, de unde se înalță un gît ca un coș de sobă, pe care-l acopăr cu postav alb, uns adesea cu var sau cu humă albicioasă și cu praf de oase, ca să strălucească și mai tare. Uneori este și negru. Postavul din jurul coșului ei îl împodobesc cu tot felul de picturi. La intrare, ei spînzură o perdea de postav cu multe figuri; căci ei cos bucățile de stofă adevărată așa încît să închipuie copaci și vite și păsări și dobitoace. Casele le fac așa de mari, încît unele au 30 de pași în lățime. Eu însumi am măsurat odată lățimea dintre urmele roților unui car și am aflat 20 de picioare; și cînd casa stă așezată pe car, ea trece de roți, de ambele laturi, cu cel puțin cinci pași“. La acest fantastic vehicul ar fi fost înhămați douăzeci și doi de boi, „unsprezece la șir în sensul lățimii carului și alți unsprezece înaintea lor“. Coverga era făcută din ramuri împletite și acoperită cu postav impermeabilizat cu zer sau lapte de oaie. Carele, cu două roate, trase uneori și de cămile, puteau trece rîurile prin vad. Aceste locuințe mobile, unde tătarii nomazi își păstrau tot avutul, erau rareori coborîte de pe care. Wilhelm de Rubruquis își exprimă în notele sale amărăciunea de a nu fi cunoscut arta desenului, deoarece acele case tătărești nu puteau fi descrise mai bine „decît pictîndu-le“. Un bogătaș tătar ar fi avut de la o sută pînă la două sute de asemenea care. „Baatu (șef tătar — n.n.) are — notează fratele minorit — 26 soții și fiecare din ele are cîte o casă mare, în afară de altele mai mici, pe care le așază înapoia celei mari și servesc de odăi pentru copile“. Gospodăria unui bogătaș era aidoma unui mare sat, cu foarte puțini bărbați însă, deoarece o femeie singură conducea douăzeci sau treizeci de care, ținutul fiind cîmpie nesfîrșită; acestea erau legate unul de celălalt, „iar muierușca sta în cel din capăt, mînînd dobitoacele...“.

Iarna, tătarii lui W. de Rubruquis preparau o băutură „foarte bună“ din orz, mei, grîu și miere de albine. Vara, însă, beau cumîs, o băutură preparată din lapte de iapă, fără a se mai îngriji „de altă mîncare“. Monahul descrie cu lux de amănunte prepararea cumîsului. Tătarii legau de un otgon mînjii iepelor care trebuiau mulse; acestea veneau la mînji lăsîndu-se mulse fără a se agita. Cînd se aduna suficient lapte, îl băteau într-un burduf cu un lemn mai gros la un capăt (cît un cap de om) și scobit, pînă se întărea și fermenta („și cu cît bat mai iute, cu atît laptele fierbe mai tare, ca vinul nou“). Lichidul

obţinut astfel provoca, după ce era băut, „multă veselie în sufletul omului“. Tătarii de vază preferau şi o altă băutură, numită „caracumîs“, obţinută tot prin baterea laptelui, pînă acesta lăsa la fund un fel de drojdie, care se dădea slugilor, provocînd somnul, iar „partea limpede o beau stăpînii“, fiind foarte răcoritoare şi sănătoasă“.

În ceea ce priveşte mîncarea, mai cu seamă iarna, ei nu aveau obiceiul să sacrifice animalele, ci le consumau imediat după ce acestea mureau, deoarece în imensele lor turme accidentele nu erau rare. „De aceea — scrie monahul — dacă se întîmpla să moară vreun bou sau un cal, ei le taie carnea în felii subţiri şi o usucă la soare şi la vînt, fără sare şi fără să capete miros urît“. Nu consumau prea multă carne, de vreme ce un berbec putea hrăni de la 50 pînă la o sută de oameni; carnea, mărunţită în bucăţele mici, era fiartă cu sare („alte bucate cu sare nu gătesc...“).

Bărbaţii îşi rădeau părul de pe cap lăsînd numai un mănunchi; mai lăsau, de asemenea, să le crească părul „la unghiurile dinspre occipital“, pe care-l împleteau în codiţe. Coafura feminină era asemănătoare.

Femeile se ocupau cu mînatul carelor, mulsul vacilor, prepararea untului, pregătirea pieilor, pe care le coseau cu aţă meşterită din vinele animalelor. Pentru a nu mînia divinitatea, tătarii nu-şi spălau hainele niciodată, ba îi puneau să fie biciuiţi pe cei ce ar fi făcut acest lucru; de asemenea nu obişnuiau nici vasele a le spăla.

Bărbaţii aveau în sarcina lor meşterirea celor trebuitoare războiului: arcuri, săgeţi, frîie, şei; tot ei construiau carele şi casele, mulgeau iepele şi preparau cumîsul, făureau burdufuri etc.

Pieile le tăbăceau cu lapte de oaie înăcrit şi cu sare, burdufurile le făceau din piei de vită, uscate la fum, iar din pielea de pe spatele cailor meşteşugeau „încălţăminte foarte frumoasă“.

Pentru a se spăla pe mîini sau pe cap, „umplu gura cu apă şi pe urmă puţin cîte puţin varsă din gură pe mîini apa cu care îşi udă şi părul şi astfel îşi spală capul“.

Tătarii descrişi de W. de Rubruquis îşi cumpărau soţiile, altfel nu se puteau căsători. Călugărului i se pare curios că ei puteau lua în căsătorie „dintr-o dată sau pe rînd două surori“, şi, lucru încă şi mai curios, deoarece femeile rămase văduve nu se mai măritau (avînd convingerea că după moarte

se vor întoarce la primul soț), se întîmpla ca, uneori, fiul să ia în căsătorie „pe toate soțiile tatălui său, care-i revin ca moștenire împreună cu gospodăria părintească...“.

Călătoria prin ținuturile tătărești a fost deosebit de anevoioasă, deoarece întîlneau multe triburi în cale și fiecărui șef trebuia să i se ofere daruri; proviziile se terminau văzînd cu ochii, pentru că mîncau din ele, în afară de cei cinci călători (W. de Rubruquis era însoțit de „fratele Bartholomeu de Cremona, Gossel purtătorul darurilor, omul lui Dumnezeu Turgemannus și copilul Nicolae...“), încă trei călăuze, pe lîngă alți „musafiri“ ocazionali. Carnea nu le mai ajungea și nu găseau nici de cumpărat. Însă cel mai mult, îi supărau călăuzele, cu comportamentul lor sălbatic, pe acești călugări pudici și cumsecade. Fratele minorit scria cu năduf: „Chiar cînd ne odihneam în umbra carelor noastre, fiindcă era arșiță mare în vremea aceea, aceste călăuze se vîrau supărătoare în noi, culcîndu-se alături, fiindcă voiau să vadă toate ale noastre. Dacă îl apuca pe vreunul din ei nevoia să-și golească stomacul, nu se îndepărta de noi mai mult de o aruncătură de piatră; ba chiar stînd de vorbă cu noi, își făceau pe loc murdăriile și făceau multe altele peste măsură de scîrboase“.

Ibn Battuta, și el, vorbește despre tătari, după întîlnirea cu ei în timpul călătoriei sale prin nordul Pontului Euxin (sec. XIV). El constată că tătarii nu-și păzeau vitele de hoți, avînd legi foarte aspre față de aceștia. „Iată care este judecata lor în această privință: acela la care s-ar găsi un cal furat e silit să-l înapoieze stăpînului și să-i mai dea încă nouă cai pe deasupra; dacă nu poate, i se iau copiii drept amendă; iar dacă n-are copii, atunci e sugrumat ca o oaie“.

La 1570, vede tătari în Dobrogea Maciej Stryjkowski; aceștia ar fi fost alungați din Podolia de către „litvani“. Familii de tătari a întîlnit pe meleagurile euxine și François de Pavie, baronul de Fourquevaux; și ei locuiau în căruțe „foarte lungi“, care ar fi avut „mai multe caturi“ și chiar „o moară de vînt cu patru sau șase pînze, pentru ca să macine făina lor“; căruțele erau trase „de mai multe perechi de cai sau de boi“.

Și Petru Bogdan Bakšić, în trecerea sa prin Dobrogea la 1641, a întîlnit tătari, sedentari de această dată, locuitori în douăzeci de sate și veniți aici din „țara tătărească“. Aceste sate erau scutite de dări, tătarii fiind musulmani, precum și de alte angarale, însă ele trebuiau să dea oameni pentru oastea sultanului. Hrana lor consta din carne de cal și lapte de iapă.

Ei preparau şi un fel de băutură din mei, numită „busa" („este albă şi fermentată şi se pot îmbăta cu ea, ca şi cu vin..., dar nu este la îndemîna oricui").

Bakšić a văzut la Babadag şi ragusani, catolici, desigur care „nu au biserică, nici preot şi n-au nimic pentru a oficia slujba". El mai întîlneşte aici armeni, care locuiau (circa o sută douăzeci de suflete) în douăzeci de case („n-au biserică, dar se închină în case ca şi ai noştri").

Călătorul turc Evlia Celebi (1651) spune despre locuitorii Mangaliei că cei mai mulţi ar fi fost lazi, populaţie originară din nord-estul Anatoliei, de regulă negustori „care cu toţi sînt, din mamă, născuţi kaloglii (descendenţi din sclavi, fii de ieniceri sau de ostaşi din oastea de pază)", dar că mai trăiau aici greci şi evrei.

În afară de turci şi români, Filip Stanislavov precizează că, la 1659, în Babadag se mai aflau schismatici bulgari şi greci. Toţi schismaticii, la un loc, numărau circa 2000 de suflete şi aveau biserica lor.

Tîrgul Isaccei era populat, în mare parte, pe la 1678, după aprecierile solului polon Ioan Gninski, „de greci, armeni, bulgari, evrei şi turci".

Michel Eneman, pastorul suedez, trecînd prin Babadag, la 1709, observă că oraşul era locuit „în majoritate de creştini", aflîndu-se aici şi „numeroşi evrei".

Ragusani, italieni, levantini, armeni, un tălmaci evreu întîlneşte la Chilia (cea nouă), în 1768, negustorul austriac Nikolaus Ernst Kleeman (desigur, aici se mai găseau mulţi turci şi moldoveni).

Hector de Béarn (1828), aflat în preajma Bazargicului, vede spectacolul terifiant al exodului populaţiei bulgare (gonită de otomani cu o nemaiînchipuită brutalitate, din sălaşurile ei) spre ţinuturile Basarabiei (o parte a acestei populaţii se va stabili apoi, peste mulţi ani, în nordul Dobrogei). Ofiţerul francez scrie cu amărăciune: „Poposiţi lîngă o fîntînă pe jumătate ruinată, te uitai cu groază la mizeria şi suferinţa care le era întipărită-n faţă; în timpul cînd le împărţeau ajutoare, ne atraseră privirea doi copilaşi tare frumoşi: prinţul Trubeţkoi se apropie de unul dintr-înşii şi începu să-l mîngîie pe căpuşorul lui blond, dar sărmanul copilaş fu apucat deodată de nişte convulsiuni straşnice, încît fu potolit cu mare greutate. Ni se spuse că turcii îi măcelăriseră părinţii în faţa lui şi că, de atunci, sărmanul copilaş, ori de cîte ori simte pe căpuşorul lui mîna cuiva, îl apucă groaza, crezînd că are să i se taie şi

lui capul aşa cum pățiseră părinții lui. Nevoia şi mizeria puseseră pînă într-atîta stăpînire pe aceşti nenorociţi, încît părinţii căutau să-şi vîndă copiii, ca să-i poată scăpa cu viaţă. Aşa vroi să-mi vîndă mie un moşneag, pe preţ de 40 de ruble, pe cele două fiice ale sale, culcate la picioarele lui, într-o căruţă ca vai de lume. Le sculă, bietul, să le pot vedea şi eu şi să mă conving că are marfă bună; şi, într-adevăr, că cea mai mare era destul de frumoasă; dar suferinţa era întipărită adînc în obrajii ei slăbiţi şi palizi şi în ochii ei negri puteai vedea cea mai sfîşietoare expresie a durerii".

Mozaicul etnic de la Cetatea Albă înfăţişat de I. G. Kohl, la 1838, este impresionant: printre cei 13 000 de locuitori, se aflau evrei, armeni, gruzini, greci („din toate unghiurile grecimii"), germani, ruşi, bulgari („din colonii venite după 1812"), francezi („elveţieni de la Şaba") şi moldoveni. De elveţienii din cartierul Czaba al Cetăţii Albe aminteşte şi scriitorul polonez I. I. Kraszewski în 1843 (moldovenii locuiau în cartierul Păpuşoaia sau „pe moldoveneşte cucuruza, unde este şi biserica ortodoxă", iar în cartierul „Turlaki" se aflau numai ruteni).

Tot în acelaşi an, dr. Karl Koch, care a călătorit pe drumul de diligenţe Cernavodă—Constanţa, vorbeşte de trei sute familii de şvabi, care neprimind autorizaţia de a se aşeza în Dobrogea mergeau (afară de unsprezece familii ce se îndreptau spre Silistra) în Muntenia.

Xavier Hommaire de Hell (1846) scrie: „Cinci ore de mers, după ce am părăsit Constanţa, ajunserăm la cel mai mizerabil sat pe care l-am întîlnit. Mii de purici, numeroşi cîini lătrînd plîngător, o sărăcie şi lipsă completă de alimente, ne cam întristară timp de cîteva ore de repaus pe care trebuia să-l facem. Cei cîţiva tătari, care locuiesc în aceste locuri aşa de plăcute, sînt un rest al faimoasei hoarde din Bugeac, care urcă la hanii din Crimeea. Ei ocupă aici cam 50 de sate, a căror populaţie poate fi evaluată la 2 000 familii. Tipul mongol este şi aici mai denaturat prin încrucişarea cu rasa turcă, ca şi la nogaii de la Marea Azovului. De altfel găseşti la aceşti sărmani oameni ospitalitatea cea mai *touchante* (s.a.)". Prin preajma Măcinului el constată „un amestec de rase foarte pitoresc". Alături de români („moldoveni") el vede evrei, cazaci, ruşi, numeroşi greci.

În statistica publicată în studiul său de la 1850, Ion Ionescu de la Brad relevă (pe lîngă turci, români, tătari şi bulgari), lipoveni (747 familii), cazaci (1092 familii), greci (300 familii), egipteni (212), arabi (145), germani (59), armeni (126) şi evrei

(149). Unele comunități aveau organizarea lor — ca cea tătară, de exemplu. Agronomul îi scria lui Ion Ghica: „În starea de astăzi, pentru 2 225 case de tătari este un caimacam, Han Mîrza, care caută de interesele lor și cu care guvernul se întreabă pentru tătari. Astfel de organizare n-ar fi de dat și românilor ?".

La 1853 — primul an al războiului Crimeei — Sulina număra, după Engelhardt, circa 1 000—1 200 locuitori, cei mai mulți ionieni, greci și maltezi.

Lucrătorii terasieri ai lui Léon Lalanne, de care vorbea C. Allard (1855), la venirea lor în Constanța, oraș dezolant după distrugerile războiului, au înlocuit „tăcerea morții" cu „animația cea mai zgomotoasă și cea mai ciudată pe care o poți imagina". Aici și-ar fi dat întîlnire „toate populațiile Orientului" (români, ruși, cazaci, turci, bulgari, evrei).

Dr. Wilhelm Hamm observă, în 1853, și la Galați populație cosmopolită: români, greci, turci, ruși, italieni, unguri, nemți, dalmațieni, albanezi etc. La Tulcea, mulți greci, bulgari, italieni, nemți, sîrbi, unguri. Cum am văzut în capitolul precedent, Hamm nu-i avea la inimă pe moldoveni, dar nici nemții nu i se păreau mai simpatici. Ei aveau o situație precară, trăiau în sărăcie și mizerie; numărau vreo patruzeci de familii, originare din Württemberg, Baden, Ungaria și Polonia. Și-au încercat norocul mai întîi în Basarabia, apoi, în timpul războiului Crimeei, pentru a scăpa de serviciul militar, au venit în Dobrogea. După conflagrație, ar fi dorit a se întoarce în Basarabia, dar acolo nu-i mai primea nimeni. În afară de limbă („și ea stricată") și religia lutherană nu mai păstrau nimic german. Foloseau pentru culturi (porumb, cartofi, orz, ovăz) unelte rusești, rudimentare și trăiau „în murdărie, dormind pe vatră și împărtășind casa cu porcii și găinile, într-un miros grozav". Pe acești nemți, guvernul otoman ar fi vrut să-i facă raiale. Hamm întîlnește la Atmagea o colonie nemțească mai importantă, ai cărei locuitori proveneau din Posen (Prusia) și din Württemberg, după ce și ei trecuseră prin Rusia (părinții lor ar fi emigrat din Germania în 1815). Nemți și la Cataloi, dar cei din Atmagea erau mai cuprinși „și guvernul prusian se interesa mult de ei prin agentul consular Blücher din Galați".

Doctorul Carol Davila, aflat în suita domnitorului Alexandru Ioan Cuza, ce întreprindea, în 1864, a doua strălucitoare vizită la Poartă, a putut vedea emigrația circaziană în Dobrogea (acest popor, dezrădăcinat de vitregiile istoriei din săla-

şurile sale caucaziene, va pricinui, pînă la 1877, cînd a dispărut aproape fără urmă din această zonă, multe nenorociri populaţiei creştine din ţinutul transdunărean). Din Constantinopol, Davila scrie soţiei sale: „Mai întîi la Cernavoda, cea mai îngrozitoare mizerie a unei emigraţiuni. Un popor întreg, circazienii, părăsind mormintele strămoşilor lor, spre a forma colonii în Balcani. De opt sau zece luni, nu se nutresc decît cu ierburi (. . .). N-au mai rămas decît bătrînii, femeile şi copiii, oamenii valizi au pierit aproape toţi cu arma în mînă. Se văd acolo, zăcînd în noroiul uman, femei minunat de frumoase în zdrenţe aurite, cu care încearcă să-şi ascundă goliciunea. Copii în pielea goală, slabi, palizi, se uită totuşi fără sfială, pe cînd mamele lor caută cu un gest să-ţi deslușească (faptul) că părinţii, soţii, protectorii dorm acolo în patria părăsită. Se fac distribuţii abundente de pîine, chiar de orez, dar aceste stomacuri prăpădite nu mai rezistă. Aceste inimi mîndre, sfîşiate de durere se pleacă sub fatalitatea care le zdrobeşte. Vărsatul domneşte, diareea slăbeşte pe cei mai tari şi ucide pe cei slabi, pe ici, pe colo, disenteria apare, se ivesc şi cazuri de lingoare, care ne fac să întrezărim ravagiile ce vor urma“. Fiecare baracă adăpostea circa 40—60 de indivizi, care stăteau lungiţi pe pămîntul gol; mortalitatea era îngrozitoare. Davila mai scrie: «O femeie, care din bogăţia de odinioară, mai avea pe dînsa un pieptar de argint zmălţuit, îmi zicea, arătîndu-mi pruncul mort în braţele ei: „sadi“ (băiat) . . .».

La Cernavoda, Alexandru Ioan Cuza a avut, pe bordul navei „Arhiducesa Sofia“, o întrevedere cu generalul Nussret, şeful emigraţiei circaziene; acesta i-a expus domnitorului situaţia în care se aflau conaţionalii săi în căutarea unei noi patrii. Cuza a promis generalului că va da ordin să se livreze circazienilor toată cantitatea de lemn ce se putea ridica din pădurile unei insule româneşti din apropierea oraşului Cernavoda. Într-adevăr, la întoarcerea domnitorului, prefectul de Ialomiţa a fost însărcinat de către ministrul Bălănescu să pună la dispoziţia generalului Nussret paşa lemnul făgăduit.

Un an mai tîrziu (1865), dr. Louis Ernest va întîlni şi el emigraţia circaziană, de astă dată la Constanţa. Francezul consemnează: „Chiustenge serveşte de asemenea de refugiu circazienilor izgoniţi din căminele lor, ca să zic aşa, şi care vin acolo să moară de foame şi de febră“. Mizeria acestor nenorociţi l-ar fi emoţionat pe medicul călător „pînă la lacrimi“.

Trecînd pe la Tulcea şi Sulina (1868), Adolphe d'Avril se arată impresionat de faptul că, deşi multe naţionalităţi trăi-

toare aici sînt de aceeaşi religie — greci, moldoveni, bulgari, ruteni —, ortodocşi adică, fiecare dintre aceste naţionalităţi şi-a ridicat biserică proprie, semn al dorinţei lor ardente de a-şi păstra fiinţa etnică. „Aici este explicaţia întregii chestiuni a Orientului“ — constată el.

Dr. Carl Schuchhardt, în 1884, a primit, în Dobrogea, drept călăuză, un tătar. Potrivit opiniei omului de ştiinţă german, limba tătărească ar fi o turcească stîlcită; dar şi ei, tătarii adică, la fel „ca toate naţiunile străine, încep încet, încet să vorbească ceva româneşte“.

Picat din Bucureşti la Cernavoda (1887), Barbu Delavrancea vede pentru întîia oară tătari. El exclamă: „O ! Tătarii ! Ce chipuri ! Un hoge turc cu mătăniile în mînă ne priveşte şezînd turceşte pe nişte grinzi. Ce s-o fi petrecut în capul lui la vederea dorobanţilor români care sînt de gardă la debarcader ? Nu multe, desigur; e turc, e fatalist; aşa a voit Dumnezeu; timpurile se schimbă şi noi ne schimbăm cu timpurile. Dacă hogea va fi zicînd aşa, e tot atît de inteligent ca şi fataliştii germani“. Delavrancea a vizitat şi cîteva sate din Dobrogea, „ţară curioasă“, cu cele „12 ori 14 naţionalităţi“ ale sale, ce nu se amestecă, stînd toate „ca-n conăcire“. Totuşi, „tătarul nu se ceartă cu mocanul, nici acesta cu lipoveanul; neamţul nu supără pe turc“, iar părintele catolic din Caramurat, un „călugăr din cinul pasioniştilor, fost exilat de ruşi în Siberia şi acum poposit în Cara-Murat (Mihail Kogălniceanu), o fi prietin de căciulă cu hogea turc şi cu popa românesc“. Tot în acel sat, vătăşelul primăriei era un tătar „şi sprinten şi deştept“. La fosta moară de apă de lîngă Mamaia, Delavrancea vede un ţigănuş „un gaşper *di primo cartelo*, atît de murdar, atît de soios, atît de negru, de zdrenţăros, de urît, de rînjit, încît un Fortuny, un Ziem sau un înamorat al paletei veneţiene ar fi leşinat de admiraţiune în faţa acestui produs adevărat al *gitanilor* dobrogeni. Ce tip ! Ce fiinţă omenească !“.

Grigore Dănescu, om de ştiinţă ce a studiat mult Dobrogea (a publicat dicţionarele geografice ale judeţelor Constanţa şi Tulcea — pentru care a obţinut Premiul Academiei Române —, o monografie a provinciei euxine precum şi alte lucrări), distingea, la sfîrşitul secolului trecut (recensămîntul din decembrie 1899), 25 de naţionalităţi trăitoare în ţinutul dintre Dunăre şi mare, grupate de el în şase categorii, astfel: A. Elementul latin: români (118 919), italieni (1 391), francezi (121), belgieni (11); B. Elementul greco-albanez: greci (8 445), albanezi (576); C. Elementul germanic: germani (8 566), englezi (66),

elveţieni (10), danezi (9), norvegieni (3); D. Elementul slav: bulgari (38 439), ruteni (13 680), lipoveni (12 801), polonezi (63), muntenegreni (93), sîrbi (32); E. Elementul mongol: turci (12 146), tătari (28 670), găgăuţi (3 832), unguri (675); F. Alte elemente: evrei (4 654), armeni (2 749), ţigani (2 852), persani (4).

Provenind de la un savant antropolog venit în ţinutul pontic pentru a studia populaţiile de aici (în 1900), mărturiile lui Eugène Pittard ne apar deosebit de semnificative. „Din punct de vedere etnografic — observă omul de ştiinţă elveţian — Dobrogea este un ţinut extraordinar". Pe meleagurile euxine, Pittard a întîlnit cincisprezece naţionalităţi ce trăiau laolaltă. În statistica publicată de el, celelalte naţii care vieţuiau aici (la data voiajului său) alături de români, turci, tătari şi bulgari, erau: ruşi, lipoveni, greci, germani, italieni, armeni, evrei şi alţii. În această ultimă categorie intrau ţiganii, curzii etc. Existau în Dobrogea şi naţionalităţi ce locuiau temporar, cum erau sîrbii, care treceau frontiera la vremea recoltării cerealelor, lazii, care veneau din Asia Mică pentru a face negoţ cu lemn, instalînd joagăre pentru cîteva luni, apoi albanezi, muntenegreni şi chiar arabi („aceştia au constituit cîndva cîteva sate").

Pitorescul cartier ţigănesc al Constanţei îi apare lui Pittard drept „un preţios cîmp de studiu". Aşezat pe faleză, de unde domina marea, casele sale („sînt astea case ?") erau însă aşezate cu faţa spre cîmp. Aceste locuinţe, construite din pămînt şi balegă de vită, acoperite tot cu pămînt pe care creştea iarba, cu ferestre minuscule, erau joase, insalubre. Murdărie pretutindeni, pisici moarte ce putrezeau la soare, bălţi cu apă infectă în care înotau lucrurile cele mai diferite, păduchi („copiii se scarpină cu îndărătnicie"), case cu aspect de vizuină, locuite de oameni pe care este preferabil să nu-i întîlneşti la margine de codru. Cu toate acestea, cartierul ţigănesc ar fi fost de un „splendid" pitoresc: „O apoteoză de lumină, culoare şi viaţă". Pe un fel de stradă, doi greci şi-au deschis cafenele; i s-ar fi spus: „Numai greci pot trăi aici".

La 2 Mai, savantul îi cunoaşte pe lipovenii din secta „scopiţilor". «Aceşti oameni — notează E. Pittard — execută à la lettre preceptul biblic: „dacă un ochi te stinghereşte, scoate-l şi aruncă-l în gheenă". Toţi sînt mutilaţi de bunăvoie». Scopiţii se ocupau cu agricultura şi locuiau în case bine construite; erau paşnici, cinstiţi (şeful poliţiei din Mangalia i-ar fi spus că nu există nici o plîngere împotriva lor), nu beau alcool, nu fumau

(dacă un străin fuma în casa lor, scoteau toate mobilele și purificau încăperea); figuri spîne, voci de femei, gesturi domoale.

La Gheringic (Pecineaga, județul Constanța) savantul elvețian i-a studiat pe tătarii nogai, care ar fi emanat un miros specific. („O zi întreagă petrecută pentru a-i examina de aproape nu este un fleac“). Tătarii, în Dobrogea, se ocupau cu agricultura („încă primitivă“), cultivînd în special orz și mei, precum și cu creşterea cailor. În oraşe ei dețineau comerțul mărunt. „În general — apreciază Pittard — ei sînt muncitori, economi, sobri, bucurîndu-se de o situație economică bună“. Soțiile tătarilor nu se îndeletniceau cu agricultura, stăteau în case supraveghind menajul și făcînd broderie. Aveau locuințe construite din pămînt întărit cu paie, joase, unele fiind în întregime săpate în sol, astfel că acoperișul — făcut din stuf, paie ori lut — abia dacă depășea nivelul pămîntului. De regulă, casele dispuneau de două camere: una pentru bărbați, alta pentru femei. Bucătăria se făcea afară sau în prima cameră (bogații aveau adesea o bucătărie servind de încăpere centrală). Zidurile erau spoite cu var. Tătarii practicau religia musulmană și, totuși, erau disprețuiți de turci, tot musulmani și ei, dar care se considerau „de origine superioară“. Multă vreme în cafenele ei stăteau separat. Un turc considera dezonorant faptul de a se adresa unui tătar. „Aceste obiceiuri — scrie E. Pittard — s-au atenuat, fără însă a dispare“.

La Caramurat — sat vizitat odinioară și de Delavrancea — existau trei comunități: germani, români și tătari. Aspectul caselor ilustra calitatea etnică a locuitorilor. Nemții ocupau un capăt al satului, tătarii celălalt. Casele tătărești, ca peste tot aiurea, erau joase, cu acoperişuri de stuf, de înălțimea unui om. Fiecare locuință se afla împrejmuită cu un zid lutuit pe care se usca tizic. „Aproape pretutindeni — observă savantul — un craniu de cal albit de ploaie și de soare este înfipt în capătul unei prăjini în fața casei“. Germanii și-au construit casele într-un singur bloc; locuințele lor se alipesc una de cealaltă „ca pentru a conserva mai sigur unitatea rasei“. Acești nemți din Caramurat și-au conservat ființa etnică (limba, obiceiurile, vestimentația etc.), dar unii erau protestanți, alții catolici (aici, majoritatea practicau catolicismul, dar cei din Cogealac, mai la nord, erau protestanți). Buni agricultori, economici, cu o situație materială — în comparație cu a altor populații — prosperă.

Eugène Pittard, în frumoasa lui carte despre voiajul dobrogean, vorbeşte și despre bulgari: „Tipul fizic al bulgarului

diferă sensibil de cel al românului. Costumul este, de asemenea, cu totul altul. El se compune dintr-un pantalon à la turque, strîns pe glezne, de regulă brun, întotdeauna de culoare închisă, şi dintr-un fel de haină, tot brună, căptuşită cu molton, cu tighele şi romburi. Vesta este făcută dintr-o stofă roşie. O căciulă de blană completează găteala. Femeile poartă şorţuri brodate, aproape întotdeauna pe un fond roşu sau negru. Aceste broderii se execută în prezent cu lînuri de proastă calitate pe care negustorii evrei le-au răspîndit în ţară". Dar Pittard a văzut în Dobrogea şi broderii bulgăreşti vechi „pe care muzeele ar fi mîndre să le posede".

Trecînd prin Slava Cercheză, savantul genevez aminteşte de populaţia cercheză (circaziană), complet dispărută din Dobrogea. Această populaţie (circa 400 000 de suflete) s-a refugiat către anul 1864 şi în anii următori în Imperiul otoman; Pittard îşi exprimă uimirea că circazienii din Dobrogea, foarte numeroşi, au putut dispare într-un timp atît de scurt, „fenomen etnologic rar înregistrat".

La Slava Rusă el a găsit două mănăstiri lipoveneşti: una de bărbaţi, alta de femei (aceasta aflîndu-se chiar în sat). La Jurilovca, tot lipoveni, care — zice antropologul elveţian — „nu constituie propriu-zis un grup etnic". Ei sînt, aproape în totalitate — după părerea sa — ruşi aparţinînd mai multor regiuni din imensul imperiu rusesc, uniţi printr-o legătură religioasă. În Rusia ei se numesc rascolnici, „adică schismatici", termen care serveşte la clasarea tuturor „dizidenţilor" religioşi.

La plantaţiile de tutun de la Isaccea lucrau, în mare parte, lazi, care se mai ocupau, cum am văzut, şi cu negoţul de lemne. „Această frumoasă populaţie — observă Eugène Pittard — este remarcabilă prin albeaţa tenului, regularitatea trăsăturilor. Bărbaţii sînt de talie înaltă, subţire. Nu poartă turban, ci un fel de capişon făcut din stofă pliată de mai multe ori (. . .). Un destul de mare număr dintre ei au păstrat obiceiul de a deforma craniile copiilor printr-o compresiune iniofrontală (. . .). Irisul şi părul sînt, în general, de culoare închisă".

Cam în aceeaşi vreme, M. Ionescu-Dobrogeanu, un militar, membru al Societăţii Române de Geografie, care a colindat Dobrogea vreme de mai bine de un deceniu, şi care, la 1904, va publica o masivă monografie a acestei provincii („Dobrogia în pragul veacului al XX-lea"), premiată de Academia Română, a descris unele obiceiuri ale populaţiei din acest ţinut.

Vestimentaţia bulgarilor — potrivit însemnărilor lui Ionescu-Dobrogeanu — se alcătuia dintr-o cămaşă cu mîneci

lungi, un fel de şalvari asemănători cu cei turceşti, iar pe cap o căciulă de oaie. La mijloc se încingeau cu un brîu. Femeile îşi împleteau coadele în jurul capului, pe care-l împodobeau cu monede, flori şi panglici; cu capul descoperit umblau numai fetele, în timp ce femeile purtau baticuri de diferite culori, potrivite cu vîrsta. Cămăşile lor erau lungi şi deschise la piept, împodobite la guler, mîneci şi pe poale cu flori, frumos lucrate de mînă; rochia se confecţiona din lînă groasă, ţesută cu multă măiestrie. La mijloc, femeile purtau cordon cu paftale, la mîini brăţări şi inele, nelipsindu-le cerceii şi salba.

Iată şi obiceiurile turcilor, potrivit observaţiilor aceluiaşi călător. Casele de rugăciuni musulmane, moscheile adică, erau construcţii cu un interior foarte simplu; la un colţ al edificiului se ridica minaretul, prevăzut cu o scară interioară, unde muezinul, de cinci ori pe zi, urca în galeria superioară cu un fel de balconaş circular, a cărui deschidere este întotdeauna spre Mecca, pentru a chema credincioşii la rugăciune, strigînd: Dumnezeu e mare, Dumnezeu e Dumnezeu. Nu e decît un singur Dumnezeu. Alergaţi la fapte bune. Alergaţi la rugăciune. Dumnezeu e Dumnezeu şi Mahomed profetul său". La fiecare rugăciune, turcii trebuie să se spele. Preoţii lor sînt imamii, care citesc, în moschee, Coranul, în timp ce credincioşii stau cu picioarele încrucişate. Femeile sînt admise într-un loc separat de al bărbaţilor. Turcii au patru posturi pe an. Ramazanul este în a noua lună a anului musulman (mai); în post ei se abţin de la mîncare şi băutură de la răsăritul pînă la apusul soarelui (noaptea, adică, interdicţia nu funcţionează), iar cînd apare luna nouă următoare, începe Bairamul, adică veselia şi petrecerile. Anul 622, numit de musulmani Higeret, iar de creştini Egira, este începutul erei mohamedane.

Femeile nu aveau voie a-şi arăta faţa decît soţilor; în felul acesta, tinerii musulmani se însurau fără a şti cum arată viitoarele soţii. Căsătoria la ei era doar un act civil, încheiat de cadiu (judecător) cu martori. Un mahomedan putea lua în căsătorie legitimă patru femei, precum şi cîte soţii nelegitime putea întreţine (harem). Coranul interzicea cu desăvîrşire bărbaţilor să intre în societatea femeilor (chiar în haremul său, bărbatul nu putea intra dacă acolo se afla în vizită o femeie străină). Femeile necredincioase puteau fi lesne vîndute.

Băile calde erau foarte mult uzitate de femeile musulmane; ele zăboveau în baie cîte cinci-şase ore, unde, uneori, li se servea şi dejunul. După ce erau frecate de băieşiţe pe tot trupul

cu un petic de lînă, îşi spălau capul cu săpunul compus din argilă fină amestecată cu foi de trandafir. Părul, curăţit şi parfumat, era împletit în coade.

Doliul — mai observă Ionescu-Dobrogeanu — era cunoscut la tătari, dar nu şi la turci. Ei îşi îngropau morţii după cinci-şase ore, deoarece exista convingerea că sufletul, pînă la îngropare, s-ar chinui îngrozitor. Musulmanii erau îngropaţi goi, înveliţi numai cu o pînză nouă, legată la ambele capete; deasupra defunctului se făcea o căptuşeală de scînduri, peste care se arunca ţărîna. După înmormîntare, toată lumea se retrăgea, doar imamul rămînea pentru a-l chema pe defunct din groapă.

La Cernavoda, în 1904, Carmen Sylva a primit la bordul vasului vizita unor turcoaice dobrogene. Acestea, înainte de a urca pe puntea navei, au pus o „fermă condiţie: să nu fie nici un bărbat pe aproape". Regina-scriitoare povesteşte: „Cînd am intrat în salon, turcoaicele au lepădat vălul şi stăteau înaintea mea în hainele cele mai frumoase. Erau îmbrăcate în catifea roşie cusută cu mult aur şi în mătase de culoare verde şi albastră să te minunezi; erau cu giuvaeruri bogate, mai ales cu salbe de aur, de bani frumoşi şi poate foarte vechi. Coadele lor văpsite cu *henna* atîrnau pe spate şi erau legate la cap cu tulpane fine, de care atîrnau cusături drăgălaşe şi firfirici".

Despre tătari a scris şi Ioan Adam. El spune că acestora, ţăranul român le recunoaşte o calitate „pentru care îi laudă": sînt cinstiţi, mai ales bătrînii, care „ajung pînă la virtute"; este cu totul rar cînd nu se ţine de cuvînt tătarul. Deşi nu lucrau la cîmp, tătăroaicele erau specializate în creşterea curcilor, dar creşteau şi găini. Femeile tătare aveau obiceiul de a-şi vopsi unghiile de la degete cu o boia roşie cărămizie, precum şi sprincenele şi părul pe care şi-l împleteau „în codiţe subţiri, cu mărgele albastre şi cu bănuţi găuriţi".

Tot pe la începutul veacului nostru, Nicolae Iorga a văzut la Tulcea, grămădindu-se, prăvălii bulgăreşti, greceşti, evreieşti — „căci Tulcea are 2—3 000 de evrei, cari votează şi ei la comună". În cafenele „se înşiră pe scaune unele lîngă altele căciuli bulgăreşti, căciuli mocăneşti, pălării ţărăneşti, pălării orăşeneşti, fesuri turceşti, turbane tătăreşti şi hainele corespunzătoare, într-o tărcată expoziţie etnografică". N. Iorga îi descrie şi pe nemţii din Cogealac, veniţi din Basarabia, „unde făcuseră un stagiu între muscali, de la care au luat şăpcile şi portul întreg, fără a-şi pierde însă numele şi limba, legea". Altfel „oameni mîndri, bucuroşi de cîntec". Mîncau bine, beau vin; îşi ridicau case zdravene, „cu mai multe odăi şi mobile",

dar nu erau legaţi de locuri, încercîndu-şi norocul prin alte părţi („pleacă lesne, cum n-ar face bulgarul, rusul şi alt român decît mocanul iubitor de călătorii; ajung pînă în America, încearcă alt cîştig, pierd şi peste cîtva timp Cogealacul îi vede din nou pe strada sa“). La Silistra, N. Iorga a întîlnit „turci arhaici“, pierzîndu-şi vremea prin cafenele, dar şi ţărani, tot turci, „cari se petrec de la tîrg, curaţi, mîndri, cu ochi de foc, subt turbanele învîrtite elegant“. La Mangalia, într-o cafenea, un turc „de o frumuseţe hieratică“ îi deşteaptă imagini de album. Tot la Mangalia, ţigănci în pitoreşti şalvari priveau „din fugă, cu ochi mari în faţa stropită de albul ultimei văruieli“.

Şi savantul Ion Simionescu a evocat realităţile etnice din ţara dintre ape în primele decenii ale veacului nostru. A remarcat, ca şi Eugène Pittard, la Caramurat, deosebirile pronunţate dintre cele trei etnii aflătoare în acest vechi sat dobrogean: români, tătari şi germani. Partea de sat tătărască, cu casele răsfirate în neorînduială, mici, „un mimetism omenesc“. Urma aşezarea românească, cu locuinţele mai înalte, acoperite cu stuf, strălucind de albul varului, împrejmuite, dar „uliţele sînt însă întortochiate“. După ea, cartierul nemţesc, cu uliţe drepte, case mari şi acareturi „una cu clădirile stăpînilor“. Savantul conchide: „Sînt trei etape principale din evoluţia omenirii întregi, precum şi caracteristica a trei culturi deosebite. Tătarul reprezintă vremea primelor aşezări omeneşti, trecerea de la pribegia nomadului la stabilitatea agricultorului. Trezeşte icoana vremurilor tulburi, de necontenită deznădejde şi nesiguranţă, cînd casele nu puteau fi decît bordeie, iar bucatele şi comorile se ascundeau în gropi bine bătute, greu de descoperit. Satul românesc reprezintă o tranziţie. Aşezarea e mai de lungă durată (. . .). Traiul e dus mai mult în aer liber, pe ogoare şi la drum. Satul nemţesc e aşezarea statornică. Clipele de odihnă se petrec în spaţiul larg al odăii, unde domneşte ordinea şi curăţenia“.

La Sulina, pitorescul port de la vărsarea marelui fluviu, unde, la împestriţarea etnică a contribuit mult, de bună seamă, Comisia Europeană a Dunării, Ion Simionescu observă că „fiecare neam s-a grăbit să-şi facă locaş de rugă“ (el distinge biserica anglicană „învăluită în iederă şi verdeaţă, un colţ oxfordian“, biserica ortodoxă, locaşul catolic, apoi cel grecesc, două geamii, una năruită, în sfîrşit, biserica lipovenească, „o locuinţă mai răsărită, cu o cruce mare deasupra“).

Bazargicul îi apare savantului încă îndestul de oriental, cu uliţe tătăreşti strîmte, „întortochiate“, cu case turceşti „bătute

de soare, cu zaplaz înalt, pe deasupra căruia se văd rămurele de arbori ori viță acățată pînă la acoperişuri"; pe străzi se strecurau turcoaice cu haine cernite trase „pînă la nas, de nu se văd din față decît ochii negri, melancolici".

În Dobrogea, observații etnografice a făcut și Henric Sanielevici. În tramcarul care îl ducea la Techirghiol, el a întîlnit o fată găgăuță (cum am văzut în capitolul „Drumuri și popasuri", N. Iorga a călătorit de la Tulcea la Constanța cu trăsura unui găgăuț). Sanielevici află că găgăuții ar fi fost greci turcizați (ca limbă), dar rămași ortodocși („fapt este că găgăuții nu știu nici ei de ce nație sînt"). Fata din tramcar era „de o frumusețe clasică; un pictor care ar zugrăvi-o purtînd amfora pe cap, înaltă și mlădioasă cum este, cu trăsăturile nobile și regulate, ar avea mare succes".

Ca estetician și biolog, Sanielevici se arată uimit a vedea într-un sat tătăresc mulți tineri „grași, curați la față, neînfățișînd nici un semn de mizerie fiziologică, cum te-ai aștepta de la o populație așa de primitivă". Este lămurit că tătarii consumau multă carne și seu de oaie și că „în general dau tot ce cîștigă pe mîncare".

Vizitiul tramcarului, Etem, un turc, care îi înfățișează lui Sanielevici realități din Dobrogea, îi mărturisește că musulmanii erau foarte mulțumiți de administrația românească („să fi știut noi de la început că are să fie așa de bine, luam și noi pămînt, ca mocanii, pe vremea cînd se lua cu o simplă petiție de 30 de bani; dar așa, am crezut că azi mîine plecăm...").

Între altele, Etem îi spune călătorului că românul are un cusur: nu-i curat. Întrebat, de ce nu-i curat românul, turcul i-ar fi răspuns lui H. Sanielevici: „Mestecă mămăliga cu melesteul, dă cu el în cîini și iar îl bagă în mămăligă... N-aș mînca mămăligă, să știu că mor de foame".

Dîndu-se în vorbă cu un mocan, călător și el în tramcarul de Techirghiol, Sanielevici află părerea acestuia despre nemți. „Avem un sat întreg, pe-aproape de noi. Au început să cam plece în America. Arenda s-a scumpit, pămînt au puțin, și așa, strîng ce au și se duc să cumpere pămînt în America; zice că ar fi ieftin... Altfel, oameni tare de ispravă; păcat că nu sînt curați...". Auzind afirmația mocanului, ultima, Sanielevici rămîne uimit: „*Curățenia* (s.a.) asta începe să fie o halima... — zice el. Românul de turc, — că nu-i curat; turcul de român, — că nu-i curat; d-apoi care atunci ? !". Îl întreabă, deci, pe mocan de ce nu-i curat neamțul. „Apoi, vezi, el în cazanul de rufe spală porcul... Vecinul meu, care-i neamț, mi-a dat niște

şuncă şi cîrnaţi; să mă crezi că i-am dat la cîini... Îi spui omului răspicat că cutare vas e spurcat; el îl spală cu săpun şi zice că de-acu-i bun de făcut mîncare... Altfel, la vedere, îi mare curăţenie la neamţ; dar numai la vedere...“ Henri Sanielevici conchide: „Cum s-ar zice, neamţul ţine la curăţenia ştiinţifică, iar românul la cea literară... E chestie de gust şi de punct de vedere...“

Asimilarea etnică produsă în Dobrogea este asemănată de Sanielevici cu impresionantul amestec de populaţii de pe vremea năvălirilor barbare sau cu procesul contopirii autohtonilor daci cu romanii cuceritori. El a observat la Mangalia fenomenul, curent în ţinutul pontic, al căsătoriilor mixte: „un român cu o rusoaică — s-a asimilat dînsa; un grec cu o româncă — s-a asimilat el; un bulgar cu o rusoaică — vorbesc turceşte, iar copiii, turceşte şi româneşte; un bulgar cu o grecoaică — vorbesc bulgăreşte şi turceşte, iar copiii bulgăreşte, turceşte şi româneşte (...); un mocan cu o grecoaică — copiii sînt români, dar ştiu greceşte (...)“. Nemţii se ţineau departe, nu se amestecau cu alte comunităţi; mocanii erau rezervaţi faţă de ceilalţi români, considerîndu-se superiori; turcii nu se încuscreau cu tătarii, din aceleaşi motive; în sfîrşit, mahomedanii nu se amestecau cu creştinii.

Francezul Paul Labbé, aflat la Constanţa prin 1912, reţine şi el diversitatea etnică a locului, unde a auzit vorbindu-se limbi foarte diferite şi a putut vedea tipuri etnice „dintre cele mai variate“. Mulţi musulmani, „ca de altfel în toată Dobrogea“, care aveau 31 de moschei în oraşe şi alte 183 de moschei la sate; şeful lor spiritual, muftiul, era numit „direct de şeicul-islam din Constantinopol“.

Lui George Vâlsan, melanjul etnic din ţara dintre Dunăre şi mare i se pare firesc, deoarece — cum au observat atîţia călători prin aceste locuri — „Dobrogea a fost pămînt de trecere, de războaie, de devastare şi deci de colonizare. Toate popoarele care au trecut pe aici şi-au lăsat urma“, deşi românii „sînt cei mai vechi locuitori“ ai provinciei pontice.

Cam în aceeaşi vreme cu G. Vâlsan — prin anii '20 — Lascarov Moldovanu, urcînd spre Tulcea, întîlneşte sate, între care unele erau „găgăuţeşti“, cu mori de vînt şi cu locuitori înveşmîntaţi în şalvari, altele nemţeşti („cu pastor avînd ochelari şi ochii albaştri, cu biserica bine îngrijită, lăsînd să se strecoare pe ferestrele ei sunetele de lemn ale orgei, cu femeile mergînd cu Biblia sub braţ la rugăciune, cu gospodăriile curate (...), cu aceiaşi oameni tacticoşi, politicoşi, buni platnici ai

dărilor, dar nu prea deschişi la minte şi la suflet şi puţin cam trişti..."). Trece şi prin Slava Rusă, sat lipovenesc asemenea Jurilovcăi; şi aici, ca în localitatea de pe malul lacului Golovița, lipoveni bărboși, biserici vopsite în verde cu turlele semănînd și mai tare cu niște „cepe", „cîrciumi vuind", totul — case, porți, îmbrăcăminte — în culori puternice („albastru tare", „roș sîngeriu", „galben de aur") etc. La Cataloi, observă trăind la un loc „pe picior de egalitate, ca în Elveția", trei nații: români, găgăuți și italieni. Iată cum ar fi ajuns italienii în Cataloi: „Acum vreo 30—40 de ani, dacă nu și mai bine, marele moșier Anghel din Moldova, un om de o mare îndrăzneală de cugetare (tatăl poetului Anghel), a hotărît, nici mai mult nici mai puțin, să cultive pe una din moșiile sale moldovene, orez. Unii îl căinau, alții îl luau în derîdere, — el însă a pornit într-o zi și a adus din Italia o colonie de muncitori italieni: cu neveste, cu copii, cu tot... și a început să cultive orez... Nu s-a făcut nimic un an, doi... În vremea aceasta, coloniștii, se înțelege, au mîncat prețul moșiei întregi... Ne mai avînd ce face cu ei și moșierul aflîndu-se la o mare strîmtoare, s-a gîndit să-i așeze în Dobrogea. Zis și făcut: gospodăriile italienești fură așezate la... Cataloi".

Vreme îndelungată deci, ținuturile de la Pontul Euxin au oferit călătorilor imaginea unui mozaic etnic, pe fondul masiv și viguros al majorității românești. Scriitorii mai ales, călători pe aici, au fost seduși adesea de farmecul etnic, cu deosebire de populația musulmană, care, cu portul și obiceiurile sale, conferea locurilor o romantică tentă orientală. Chiar literatura, multă-puțină, cîtă s-a scris avînd ca inspirație Dobrogea, este puternic tributară acestui orientalism de suprafață și nu întotdeauna de cea mai bună calitate (mai ales după 1900). Desigur, prelungirea în timp a coloraturii multietnice și orientale a fost favorizată și de faptul — cu totul remarcabil în Dobrogea — că autoritățile românești au dovedit o mare toleranță față de naționalitățile conlocuitoare, respectîndu-le religia, limba, datinile (rămînînd, deci, consecvente acelui vibrant și uman manifest adresat de șeful statului populației pontice la 14 noiembrie 1878). Iată, de pildă, cel mai frumos și impunător edificiu religios musulman din ținutul transdunărean — moscheea din Constanța, ridicată la cîțiva pași de catedrala ortodoxă —, o bijuterie arhitecturală, a fost construită de guvernul român în anul 1912, într-o vreme cînd țara se confrunta cu dificile probleme economice. Această toleranță a fost deplin manifestată și

față de celelalte naționalități, care aveau școli (unde, uneori, nici măcar nu se preda limba română), tipografii, ziare și societăți culturale proprii.

În zilele noastre, cînd populația Dobrogei — spusele lui Em. de Martonne s-au confirmat exemplar — este covîrșitor românească, de specificul multietnic și oriental de odinioară mai amintesc doar cele cîteva monumente de artă și civilizație musulmană aflătoare la Constanța, Tulcea, Mangalia și Babadag (conservate cu grijă), precum și alte cîteva locașuri de cult ale diverselor naționalități, unele aproape complet dispărute.

Azi, oamenii de alte nații ce trăiesc încă pe meleagurile de la Pontul Stîng, împreună cu românii, toți cetățeni cu drepturi și obligații egale ai României socialiste, sînt însuflețiți și legați de o singură, mare și nobilă credință: aceea a muncii, a ridicării acestui frumos colț de patrie pe culmile civilizației și progresului.

Urmele trecutului

Pămîntul ţării numite cîndva Scythia Minor, unde bătrînul Istru îşi adună domoalele şi tulburatele ape în undele limpezi şi albastre ale Pontului Euxin, este un depozit de istorie, o mare şi fascinantă cronică, încă nedescifrată îndeajuns, căreia abia — nu este nici o exagerare — dacă i s-au cercetat cîteva file, deşi, mai ales în ultimele decenii, arheologii au depus un travaliu impresionant pentru valorificarea ştiinţifică a vestigiilor din vechime aflătoare aici la tot pasul. Ici, un ţăran trăgînd brazdă adîncă descoperă o întinsă necropolă cu osemintele strămoşilor săi din veacul al IX-lea sau al X-lea; dincolo, un viticultor, săpîndu-şi via, scoate cu botul hîrleţului un vas cu monede turceşti din veacul al XVIII-lea; la malul mării, constructorii staţiunilor vacanţei prind în dinţii excavatorului colţul unui cavou în care odihneşte o femeie romană ale cărei veşminte şi delicate podoabe nici nu au fost atinse de patina vremii; în sfîrşit, în apropierea Dunării, arheologii dibuiesc, cu emoţie, statuete din lut de o neobişnuită expresivitate artistică, meşterite de oamenii locului încă din neolitic. Oriunde, în Dobrogea, crusta de pămînt este scrijelită, omul află alte şi alte mărturii despre tulburătoarea sa devenire: în ţinutul pontic, el, omul, sălăşluieşte neîntrerupt de o sută de mii de ani.

Aici, mai întîi vechii greci, apoi romanii şi bizantinii au ridicat cetăţi falnice — Histria, Tomis (Constanţa), Callatis (Mangalia), Dionysopolis (Balcic) şi altele, pe litoral; Durostorum (Silistra), Sucidava (Pîrjoaia), Păcuiul lui Soare, Axiopolis (Hinog-Cernavodă), Capidava, Carsium (Hîrşova), Troesmis (Igliţa), Dinogeţia (Garvăn), Noviodunum (Isaccea), Aegyssus (Tulcea), Salsovia (Mahmudia), la Dunăre; Tropaeum Tra-

iani (Adamclisi) şi Ulmetum (Pantelimon), în interior — legate cu drumuri trainice, cetăți cunoscute în lumea veche pentru comerțul lor întins cu produsele locului sau ca centre de cultură (Histria, Tomis, Callatis). Distruse pe rînd de năvălirile popoarelor din nord şi răsărit, orașele pontice — ale căror edificii puteau sta uneori, prin măreția execuției, alături de construcțiile din cele mai renumite centre ale antichității — au căzut în ruină și uitare, acoperite de țărînă, constituind secole de-a rîndul — niciodată, pînă la 1878, cînd provincia euxină va reveni la țară (unele nici după aceea), ele n-au mai putut reveni la măreția de altădată — un peisaj dezolant, apăsător, care îi va impresiona pe călătorii de aiurea.

La 1445, în drum spre gurile Dunării, Walerand de Wavrin a poposit cu galerele sale la Pangala (Mangalia). El a mai putut vedea marele dig al portului „lat de treizeci sau patruzeci de picioare", care înainta în mare. Deși digul era „stricat şi dărîmat în multe locuri", încă se mai recunoştea chipul vechiului port al Callatisului. De acest dig se zdrobeau multe corăbii din pricina furtunilor.

Erasm Otwinowski a întîlnit, la 1557, aşa-zisul Val al lui Traian, care crede a fi zidul împăratului Anastasie al Bizanțului (491—518); în realitate însă, potrivit ultimelor cercetări, el datează din secolul al X-lea.

Un turc bogat dintr-un „cătun unde fusese pe vremuri frumosul oraș Constanța" puse, la 1583, să fie săpate niște ruine antice de marmură „foarte frumoase", doar va afla vreo comoară — scrie în jurnalul său Giulio Mancinelli.

Aflat la Mangalia în 1651, după două veacuri de la popasul lui Walerand de Wavrin, Evlia Celebi nu mai vede nimic deasupra apei din fostul dig al portului, dar află de la localnici că aici a fost pe vremuri „un port mare cu două ieșiri". În mare, pe fundul apei, se observau totuși „pietre mari cît munții", corăbiile putînd acosta „numai la adăpostul acestor temelii de la țărm". Întîlnește și călătorul turc Valul lui Traian, cu „urme de construcții și turnuri", casele din partea locului fiind ridicate „cu pietre din această vale". Și la Constanța, pe vremuri „un port mare", Evlia Celebi recunoaște urme de construcții vechi.

Mulți dintre călători, trecînd prin orașele pontice, fac referiri la poetul Ovidiu şi la locul exilului, oraşul Tomis, pe care-l identifică adeseori cu alte localități. Filip Stanislavov, aflat la Babadag în 1659, crede că aici ar fi vestita, prin

nemuritoarea operă ovidiană, cetate Tomis. Şi Michel Eneman (1709) situează fostul Tomis, „capitala Pontului Euxin", undeva aproape de Babadag.

Ruine antice, şi la Isaccea — ne spune Dimitrie Cantemir, care a trecut des pe acolo — însă fără inscripţii doveditoare ale vechimii şi originii lor. El scrie: „Se spune totuşi că este opera coloniilor romane din Dacia, sau poate chiar a dacilor, chiar aşa precum sînt Tulcea, Babadag, Carassu şi alte foarte vechi cetăţi în Dobrogea".

În voiajul său de la 1714, A. de la Motraye a trecut şi prin Babadag, oraş pe care, observă el, „unii geografi îl iau drept Tomis (...) fondînd această opinie pe un lac vecin, al cărui vechi nume, Ouviduvo, li s-a părut a fi în legătură cu acela al lui Ovidiu". Ajuns la Mangalia (după ce a trecut prin Constanţa) greşeşte şi el la rîndu-i, considerînd că acest oraş ar fi fost locul de exil al poetului latin. Aici, trage la un preot grec, cunoştinţă a călăuzei sale. Călătorul îi puse preotului diferite întrebări privind locurile unde se afla şi ruinele din acel oraş. Răspunsurile preotului nu îl făcură pe la Motraye decît să se convingă de ignoranţa gazdei sale. Întrebat dacă ştie de faimosul poet Ovidiu, preotul ar fi răspuns zîmbind că este vorba de un sfînt catolic roman „care a suferit martiriul pentru religia sa", promiţîndu-i că a doua zi îi va arăta chiar „turnul în care Ovidiu a fost închis". În schimb, A. de la Motraye, numismat pasionat, şi-a întregit în oraşele euxine colecţia de monede.

Potrivit cercetătorului englez Trevor J. Hope, primul călător la Pontul Euxin care a remarcat ruinele de la Adamclisi ar fi fost lordul William Bentinck (1801); acesta s-a arătat în notele sale de voiaj puternic impresionat de Tropaeum Traiani, apreciind că este vorba de un monument triumfal „clădit în timpul romanilor". Lordul a părăsit Adamclisi mîhnit de a nu fi putut lua cu sine pietre ale monumentului pentru a le examina mai amănunţit.

Marele poet rus Puşkin, aflat în surghiun în Basarabia, merge la Cetatea Albă (1821), unde, potrivit unei credinţe curente în epocă, ar fi fost oraşul devenit celebru prin opera ovidiană. Aici, într-un turn vechi, Puşkin a petrecut o întreagă noapte cugetînd la poetul latin relegat la Pont şi la propriul său destin, asemănător, întrucîtva cu cel al lui Publius Ovidius Naso. A scris şi o poezie („Lui Ovidiu"): *Prin tristele meleaguri, Ovidiu, îmi port amarul / Pe-und-ţi-ai dus*

penații și te-a împins calvarul / Și urgisit din Roma, lăsa-tu-ți-ai cenușa. / (...) / Căci am avut o soartă amară ca și tine / Aceeași nu prin slavă, ci doară prin ursită.

După opinia lui Hector de Béarn (1828), Valul lui Traian ar fi, între lucrările executate de romani (de fapt de bizantini, în sec. X), „cel pe care timpul l-a respectat cel mai mult“, fiind aproape intact la acea vreme. Întinzîndu-se între Rasova și Constanța, și construit în calea invaziilor barbare, valul ar fi fost aidoma unui „colosal bulevard“, care „va sta multă vreme mărturie a grandorii și puterii autorilor lui“.

Și Helmuth von Moltke a văzut, în 1837, valurile dobrogene și crede că au fost făcute de romani. La Adamclisi, el a admirat ruinele despre care noi, azi, știm că au aparținut monumentului Tropaeum Traiani; turcii numeau ruina „biserica lui Adam“. Von Moltke notează: „Este o masă de pietre, solidă, boltită în formă de cupolă, odinioară îmbrăcată în basoreliefuri și coloane, care zac în jur“. El consideră că monumentul a aparținut unui general roman.

Hans Christian Andersen (1841) observă la Constanța case cu coloane antice și, foarte aproape de oraș, „urme însemnate din zidul lui Traian“ care — zice el — s-ar întinde „de la Marea Neagră la Dunăre“.

Ziduri antice, „încă impunătoare prin măreția lor“, a întîlnit la Constanța, în același an, Mihai Czajkowski.

Coborînd cu mare greutate de pe vaporul ce l-a adus la Constanța — marea era foarte agitată în februarie 1843 — G. Smancini, sceptic, nu vede în vechiul oraș decît „cîteva pietre risipite ici colo“, care nu erau altceva decît „nenorocitele rămășițe ale dominației romane“.

Resturile unui dig scufundat în apă, ziduri vechi, trunchiuri de coloane canelate, piedestale, materiale de tot felul de calcar terțiar și de marmură, mulți tumuli a putut observa romanticul inginer Xavier Hommaire de Hell, în 1846. El situează corect locul cetății Tomis pe vatra orașului Constanța, „locul de exil al lui Ovidiu“, unde au fost scrise „Tristele“. Nenumărate resturi antice, foarte diverse, făceau din Constanța — potrivit opiniei acestui călător — „un adevărat muzeu în aer liber“. Ruinele de aici, documente de marmură, merită întreaga atenție a călătorilor, deoarece „sînt pe pragul de a fi complet părăsite“. Hommaire de Hell a descris și Valul lui Traian, care ar începe „chiar de la vîrful capului pe care este așezat Tomi“. El a identificat două șanțuri, depărtate între ele cam de opt sute de metri, care se îndreaptă

spre vest, la Dunăre. Cel din sud „era apărat de un zid gros, ale cărui materiale calcaroase zac răspîndite și formidabile, avînd o lungime de 1—0,50 m". Peste tot, fragmente de construcții antice, cele mai multe ornamentate. Ceva mai departe de Constanța, el observă și cel de-al treilea val. Hommaire de Hell notează: „Din 20 în 20 de minute se observă urmele lagărelor întărite cu metereze și imaginația te poartă viu în epoca marilor evenimente...".

Ion Ionescu de la Brad a întîlnit la Tulcea „un negutător român care a studiat Dobrogea în privirea arheologică și are o mulțime de monete romane de aur și argint..." — iată o informație interesantă privind trecutul cercetării arheologice la Pontul Euxin. Pe cînd se afla la Mangalia, un bătrîn octogenar i-a povestit călătorului român că bunicul lui ar fi văzut digul din port în spatele căruia se adăposteau corăbiile; el avea o lățime ce permitea trecerea a două căruțe alături; zidul ar fi fost împodobit cu statui de marmură „în genul celor ce împodobesc astăzi Civita Vecchia". Agronomul a găsit digul mangaliot scufundat la două picioare sub apă, iar cînd marea era calmă, i se puteau zări chiar unele părți. Potrivit opiniei sale — din articolul publicat în 1855 — „nu este țară pe lume care într-o așa îngustă întindere de pămînt să cuprindă mai multe monumente artistice ca Dobrogea". Atît pe malul mării cît și pe cel al Dunării, Ionescu de la Brad a văzut ruinele cetăților antice, iar în interior, pretutindeni, movile (tumuli) „naturale și artificiale". El scrie că drumurile de la mare la Dunăre „sînt făcute de romani, strămoșii românilor". A întîlnit și el Valul lui Traian, care crede că ar fi „un drum așternut cu piatră". Agronomul consemnează: „La Chiustenge vezi idoli scobiți cu o iscusință, pot zice, neimitată încă. Tot acolo, în zid, am găsit o piatră cu două capete de bou, înconjurate cu ghirlandă și despărțite cu stele, piatră ce seamănă cu ornamentele Casei municipale din Turin; un aghezmatar mare, de marmură, sculptat tocmai ca benisteriul din Pisa; zidul de la Mangalia, care formează portul ruinat, seamănă cu cel de la Civita Vecchia; templul Dianei din Amcerca (Hamcearca), dezgropat de călugării români, cari și-au făcut acolo o mănăstire; templul de la Nicolițel, cetate zisă a lui Traian, prefăcut în biserică; stavila de piatră pe drumul Silistrei și o mulțime de alte asemenea lucruri rămase din vechea strălucire a Dobrogei sînt o dovadă de înrîurirea acestei țări, pe marginile între Europa și Asia". Tot în articolul publicat în România literară, Ion Ionescu de la

Brad, la cinci ani după experiența dobrogeană, va scrie: „am putea zice că românul în Dobrogea pășește pretutindeni pe ruinele măririi strămoșilor săi“.

Vechea Constantiana ar fi fost ridicată de către romani pe fîșia îngustă de pămînt ce leagă promontoriul cu continentul, care prezenta frumoase condiții de apărare — este de părere dr. F. Quesnoy (1854). Sub dărîmăturile caselor turcești, construite cu pietre antice, se puteau vedea fundațiile edificiilor vechi, precum și urmele unor străzi („cîteva resturi de porticuri, bolți sînt încă în picioare, și pe flancul colinei ce se înclină spre mare, coloane întregi, cu capitelurile bine conservate, atestă că în acest loc a existat vreun monument remarcabil“).

Deși tot nespecialist, inginerul Jules Michel, din misiunea tehnică franceză de la 1855, s-a preocupat, uneori cu bune rezultate, de antichitățile dobrogene. El este primul care a realizat o cercetare științifică asupra valurilor antice din Dobrogea, documentația sa asupra acestui subiect, publicată cîțiva ani mai tîrziu, fiind considerată ca deosebit de valoroasă — deși lacunară — pentru cei ce vor studia, de-a lungul deceniilor, acest atît de controversat și, totodată, atît de interesant obiectiv arheologic dintre Dunăre și mare. Jules Michel este, în același timp, primul care (ca inginer) a observat faptul că „marea n-a pricinuit mai puțin rău Constanței decît invaziile barbare“. Sub valuri zăceau, la sosirea inginerului francez, numeroase ruine „smulse orașului“, marea continuînd să se înverșuneze „contra mizerabilelor sale resturi“. Ar fi existat și încercări, în vechime, de a împiedica procesul de eroziune al mării, în partea de sud a coastei și în port. Jules Michel a văzut la un punct al promontoriului, lîngă ruinele unui turn, „un anrocament gigantic, compus din blocuri de trei-patru metri cubi, perfect arimate și unite unul cu altul cu enorme agrafe de fier dispuse în coadă de rîndunică“. Fierul a dispărut însă de mult, în locul său rămînînd doar crestăturile unde era fixat. Dintre construcțiile antice, inginerului francez i-au atras atenția conductele de canalizare ale Constanței. Una dintre ele se afla în întregime de-a lungul malului, aproape de nivelul mării, și, după opinia lui, era construită pentru a aproviziona orașul cu apă potabilă. „Un anumit număr de puțuri — scrie J. Michel —, dintre care unul este încă vizibil, aflat în legătură cu conducta subterană, permitea, fără îndoială, de a se scoate apă curată, pură, în locul celei salmastre ca a fîntînilor Constanței“. Conductele sub-

terane trebuie să fi fost — mai constată el — alimentate de la o sursă aflată la circa șase kilometri nord de oraş. Singurele surse de apă din regiune se aflau pe malurile lacului Siutghiol, de unde apa ieşea de la aproximativ patru metri sub nivelul mării, „și fără îndoială, conducta subterană a fost dirijată de-a lungul malului, unde putea fi executată fără dificultate“. La Canara (azi comuna Ovidiu), sat aflat pe malul lacului, conducta ar fi fost spartă, locuitorii avînd astfel „o excelentă fîntînă“; aceeaşi origine avea, potrivit părerilor lui, și fîntîna din Palazu Mare, deși aceasta era „mult mai puțin abundentă“.

Un pasionat arheolog amator a fost și subintendentul Eugène Blondeau, din misiunea militară franceză de la 1855. Dintr-o notă a lui Ch. Robert din „Analele Dobrogei“ reiese că E. Blondeau, căpitan de geniu, însărcinat cu recoltarea fînaţurilor din Dobrogea pentru armata franceză, a pus, ca lest, pe una din navele ce urmau să transporte baloturile de fîn, în Crimeea, cîteva piese arheologice (șapte la număr), depistate de echipa inginerului Lalanne, ce construia drumul Constanța—Rasova. Piesele au luat drumul Franței. Între aceste piese, se afla un piedestal de marmură (1,25 x 1,65 m), cu o ieșitură de 0,06 m la capitel și bază, și cu o inscripție în limba greacă („Norocului. Societatea armatorilor din Tomi a onorat pe Marcus Aurelius Verus Caesar, fiul împăratului, ridicîndu-i o statuie cu cheltuiala lui Titus, fiul lui Titus cel Tînăr“).

Turistul J. D. Bois-Robert (1857) apreciază că Mangalia trebuie să fie un foarte vechi oraș. „Am văzut, — notează el — printre galetele malului, la cîțiva pași de valuri, enorme pietre cioplite și trunchiul unei coloane canelate“. O temelie adîncă, perpendiculară cu malul ar indica „vreo veche cetate“.

Iată, în sfîrșit și un arheolog la Pontul Euxin: Ernest Desjardins. După un voiaj de studii în Dobrogea, el a trimis un raport Academiei din Paris în 1867, unde trece în revistă travaliul său arheologic în fosta Sciție Mică. Plecînd de la Troesmis (unde a făcut cercetări), „care nu este un tîrg, ci o simplă locuință, ocupată de un francez, d-nul Desiré More (un medic venit pentru a scoate piatră la Iglița, în baza unui firman împărătesc, dar care a făcut și săpături pentru ridicarea unor piese arheologice — n.n.), pe ruinele cetății antice și la nord de cele două fortărețe ale lui Justinian“, el a pornit într-o excursie de cercetare, înconjurînd Dobrogea pe la nord-est, pentru a determina, pe de o parte, amplasamentele

stațiunilor antice riverane și maritime între Troesmis și Tomis, iar pe de altă parte, pentru a cerceta interiorul regiunii. Pe lîngă multe alte observații și aceea că, între Sarinasuf și Calîca, într-un mic fort bizantin se afla un cimitir, în care materialele antice erau transformate în pietre de mormînt. Desjardins a găsit acest obicei răspîndit pe întregul litoral euxin vizitat de el. În zonă se aflau cimitire, aparținînd mai multor comunități (turcă, tătară, română, rusă, bulgară), la o destul de mare distanță de localitățile respective, deoarece oamenii locului au găsit în cetățile antice pietrele gata lucrate, pe care ei nu aveau decît a le răzui, părîndu-li-se „mai comod de a duce mortul la piatra sa, decît să care piatra pînă la mort“. După ce a trecut prin Babadag și a cercetat cetățile Enisala și Histria, el a ajuns la Constanța. După opinia lui E. Desjardins, Tomisul nu trebuie căutat aiurea, ci la „Kostendjé“, de vreme ce denumirea turcă nu este altceva decît transcrierea denumirii latine Constantia, „impusă, cum se știe, în secolul al IV-lea orașului grecesc, vechea metropolă a Pontului Euxin“. La vremea vizitei sale, E. Desjardins observă cu amărăciune distrugerea necontenită „a unei mine inepuizabile de monumente interesante“, folosite în construcția drumului de fier și a depozitelor de cereale. Îi apare fericită ideea unor greci de a împodobi fațadele construcțiilor ridicate de ei cu fragmente antice. Dacă cineva — apreciază arheologul occidental — resemnîndu-se a împărtăși soarta lui Ovidiu, ar consimți să locuiască la Tomis, la capătul cîtorva ani ar reuși să aibă un muzeu și un corpus de inscripții locale. Firește, Desjardins a făcut aici desene și a copiat inscripții.

Primul arheolog român care a întreprins cercetări de anvergură în ținutul pontic a fost Grigore Tocilescu, imediat după 1878. De numele său se leagă reconstituirea monumentului de la Adamclisi. În 1882, el a văzut pentru prima dată ruinele fostului Tropaeum Traiani care, în solitudinea lor bizară, l-au impresionat profund: „Acum avem monumentul în față; cîteva sute de pași și sîntem la poalele lui. Impresiunea ce-ți produce este din ce în ce mai impunătoare; numai acum îți dai seama de grandiositatea, tăria și înălțimea clădirei; dar după ce agățîndu-te de colțurile bolovanilor, și mai mult pe brînci ajungi sus pe creștetul ei, rămîi cîtva timp nemișcat într-o mută contemplație înaintea ochilor“. El a muncit enorm, cu o perseverență ieșită din comun, pentru adunarea pietrelor risipite în satele din jur și mai apoi trans-

portarea acestora la Bucureşti, în condiţii tehnice cu totul precare. A cărat piesele, pînă la Dunăre, cu un car-tăvălug la care a înhămat 40 de perechi de boi, „cu mare cheltuială şi cu dificultate procuraţi"; transportul nu înainta pe zi mai mult de 80—100 m, deoarece osiile de oţel ale carului trebuiau mereu înlocuite, iar jugurile şi lanţurile se rupeau. Împreună cu austriecii Otto Benndorf şi George Niemann, Tocilescu a făcut reconstituirea şi descrierea ştiinţifică a monumentului, construit de împăratul Traian în anii 108/9 e.n., pentru a consemna biruinţa romanilor asupra dacilor în sîngeroasa bătălie care a avut loc în regiune. Cum părerile privind valorificarea acestui monument au fost foarte contradictorii în epocă, Tocilescu a fost nu de puţine ori aspru criticat pentru transportul pieselor la Bucureşti (problema aceasta va fi rezolvată definitiv abia în 1977, cînd monumentul a fost reconstituit în machetă de mărime naturală, iar piesele originale, aduse de la Bucureşti, puse în muzeul construit special la Adamclisi).

Dr. Carl Schuchhardt a poposit în Dobrogea în anii 1884—1885 şi 1917 pentru a studia atît de mult discutatele valuri dobrogene. Valorificînd informaţiile unor cercetători ca G. Tocilescu sau Paul Polonic, el va întocmi o documentaţie care constituie cel mai bun izvor ştiinţific asupra acestui subiect. În prima călătorie la Pont — despre care am mai amintit — C. Schuchhardt a remarcat, la Constanţa, mulţime de resturi antice (pilaştri, arhitrave, coloane, capiteluri etc.), „care se văd adeseori zidite în pereţii caselor sau în curţile şi pe străzile Constanţei". El consideră că, după găsirea în acest oraş a unor inscripţii cu „Civitas Tomitanorum", orice discuţie privind localizarea cetăţii de exil a lui Ovidiu apare fără rost. Aici a văzut şi un uriaş „phitos" (chiup mare de lut ars, de dimensiunea unui butoi, pentru păstrarea lichidelor sau grînelor; cîteva asemenea piese pot fi văzute în parcul arheologic din Constanţa — B-dul Republicii). Cercetătorul german remarcă, în apropierea hotelului Carol, casa lui Mihail Kogălniceanu, împodobită cu fragmente antice. Mergînd spre valurile dobrogene — ţinta sa — C. Schuchhardt află într-un cimitir turcesc o inscripţie grecească pe care o copiază. El a identificat trei valuri: unul de pămînt, mai mic, unul tot de pămînt, însă mai mare şi un al treilea, de piatră. Valul de piatră — observă el — dacă nu a trezit oamenilor locului interes ştiinţific, a stîrnit însă interes practic: toate satele din jur s-au alimentat, pentru construcţii, cu pietre din el (blocuri

de un metru pătrat, nelegate cu mortar) și chiar șantierul englez al căilor ferate a folosit material din val. La Hasancea (azi, Valu Traian), călătorul neamț a putut vedea stive de pietre antice destinate Constanței. Tocmai atunci sosise la Cernavoda, în gară, statuia lui Ovidiu (sculptată de Ettore Ferrari din Sulmona). Cum nu existau fonduri pentru plata transportului (o mie de lei), a trebuit să se organizeze un bal. Schuchhardt exclamă: „Bietul Ovidiu! Nici turnat în bronz nu revine bucuros la locul exilului său".

Cunoscînd preocupările lui Remus Opreanu, prefectul județului Constanța, de a ridica o statuie lui Ovidiu și incitat de informațiile privind antichitățile de aici primite de la doctorul C. Drăgescu, organizatorul sanitar al Constanței, italianul Bruto Amante, se hotărî să facă un voiaj la Pontul Euxin în toamna anului 1884, pentru a se documenta asupra locului cetății Tomis. Pînă la acea dată — menționează Bruto Amante, vatra Tomisului a fost pe rînd localizată la Ovidiopol (lîngă limanul Nistrului), la Kiev, pe Borystene (Nipru), la Sabaria sau Stein (Austria), la Sarwar, în Ungaria, la Anadolchioi (comună lîngă Constanța, azi cartier al orașului) etc. Ajuns la București, vizitează antichitățile dobrogene adunate de Tocilescu. În Dobrogea, face observații la Anadolchioi, Palazu Mare, Canara, Insula Ovidiu, unde întîlneşte pretutindeni vestigii arheologice. Despre Valul lui Traian scrie: „N-am trebuință de-a spune că aici nu e vorba despre construcții datorate Împăratului Traian, căruia poporul îi atribuie tot ce lovește ochiul sau imaginația, ci de construcții ridicate de comitele Traian și de Profoturo, căpitani ai împăratului Valens". A constatat și el că englezii, constructorii liniei ferate Constanța—Cernavoda, au folosit piatră din val pentru construcția terasamentelor. Despre studiul întocmit de Bruto Amante imediat după voiajul dobrogean — „Una visita a Kustendié (Antica Tomi) sul Mar Nero" — Remus Opreanu spunea: „Este o lucrare foarte frumoasă, importantă și erudită. Fără îndoială această operă este cea mai completă și cea mai exactă ce s-a scris pînă azi asupra chestiei ubicuității orașului Tomis".

„Casa, curioasă prin pietrele cu inscripțiuni și prin sculpturile antice, a d-lui M. Kogălniceanu" este remarcată și de Barbu Delavrancea în voiajul său de la 1887. În acel an urma să fie inaugurată statuia poetului Ovidiu. Între invitați, și Mihail Kogălniceanu, care îi vorbi despre antichitățile sale. „Am multe — ar fi zis marele om politic. Fac acum la Mur-

fatlar din cele găsite o poartă. Am capete de coloană foarte bine conservate; lespezi minunate cu nişte sculpturi d-o fineţă remarcabilă. (. . .) Dobrogea e interesantă și va deveni din ce în ce mai interesantă cu cît va fi mai bine cunoscută“. Mari divergențe privind locul amplasării monumentului: unii, între care și M. Kogălniceanu, optau pentru faleză, alții, între care și Remus Opreanu, iniţiatorul lucrării, pentru piața Independenței; dar aici, în piața orașului, se afla și cafeneaua lui Said. Kogălniceanu ar fi protestat: „...de ce să-l afumi cu tutun internațional și de regie românească? de ce să-l închizi în mica piață a orașului și să nu-l aduci pe malul mării, cu această perspectivă infinită? (. . .) O perdea de arbori în spatele statuei, în față bulevardul și marea“.

În toată Dobrogea ar fi existat vreo 5 000 de tumuli — potrivit opiniei francezului Paul Labbé — care aici poartă numele de „movile“. Monumentul de la Adamclisi atribuit lui Traian — mai observă el — avea 40 de metri înălțime, friză dublă de pietre sculptate și suporta un gigantic trofeu. Monumentul „ar fi putut fi consolidat sau reparat inteligent“, pentru a atrage turiștii care trec prin Cernavoda; dezaprobă ducerea pieselor la București, „unde sînt expuse în grădina muzeului“.

Trecînd imediat după primul război mondial pe la Adamclisi, N. Iorga constată cu amărăciune starea de părăsire în care se afla monumentul de acolo: „Ce păcat că nu înțelegem azi ce se poate face aici! Şi ce păcat că din grija noastră pentru cetatea lui Traian n-a mai rămas decît sătișorul românesc, cu oameni inteligenți, vioi, dar săraci (. . .), terenul desfundat de arheologi și un mic muzeu, întemeiat de Pârvan, pînă la care e greu de străbătut. O, cum nu știm unde să punem mîndria noastră !“.

Cea mai proeminentă personalitate a istoriografiei românești care a cercetat antichitatea de la Pontul Stîng a fost, neîndoielnic, Vasile Pârvan. Peregrinările sale euxine au fost tot atîtea izbînzi ale valorificării tezaurului de istorie veche aflat în ținutul dintre Dunăre și mare. Într-un raport către ministrul Instrucțiunii și cultelor, el scria: „Dobrogea, d-le ministru, este una din cele mai bogate provincii ce au aparținut Imperiului roman, în rămășiți antice, ba din punctul de vedere al cantității nicăieri pe cuprinsul de odinioară al Imperiului roman nu se găsesc, pe un teritoriu așa de mic, o așa mulțime de resturi, în special resturi cu caracter militar: cetăți, drumuri și valuri de apărare“. În anul 1911, el a

studiat ruinele de la Tropaeum Traiani — explorate mai înainte de Gr. Tocilescu și G. Murnu — apoi, în același an, a deschis, cu metode noi, șantierul de la Ulmetum, unde va zăbovi patru ani. Apoi, în 1914, Pârvan deschide șantierul de la Histria, la care va osteni ani în șir. La Ulmetum și Histria — cum observa profesorul Radu Vulpe, un strălucit elev al său — Vasile Pârvan a realizat ceva mai mult decît o spectaculoasă valorificare științifică: a creat o școală românească de arheologie și istorie veche (D. M. Teodorescu, Scarlat Lambrino, Paul Nicorescu, G. Mateescu, H. Metaxa, I. Andrieșescu și alții). „Personalitatea lui morală — scrie Radu Vulpe — era la înălțimea distinsei lui personalități intelectuale“. Vasile Pârvan, deși de o extraordinară scrupulozitate științifică, nu era un cercetător neutru, rece, detașat de obiectul investigației, el trăia emoțional istoria dezvăluită în cursul cercetării, era un gînditor, un filozof și un poet totodată. Într-un articol despre Callatis, el scria, îndurerat de indiferența contemporanilor față de valorile culturii clasice, următoarele rînduri, poate cele mai vibrante dintre cele ce s-au scris vreodată întru apărarea vestigiilor antichității de la Pontul Stîng: „Callatis se va acoperi încet de urîțenii moderne. Anticii vor dormi încă mult sub moloz. Bucuria lor copilărească — spusă pe atîtea din pietrele lor de mormînt — de a mai vedea o dată buna lumină a soarelui nu le va fi sortită. În mormintele artei și vieții lor se vor coborî subsolurile măcelăriilor și cîrciumilor moderne. Din marmorele lor vor face mortar și piatră de clădit pentru cazărmile lor informe. Dar eu atunci voi fi, însumi, de mult trecut la umbre“.

Temerile acestui intelectual generos și înflăcărat patriot, iscate, desigur, de realitățile vremii sale, cînd cercetarea arheologică era aproape un demers particular, iar patrimoniul istoric și artistic al țării lua adeseori calea străinătății, nu se vor mai justifica în anii de după Eliberare, cînd explorarea științifică a antichității vestpontice va cunoaște o amploare remarcabilă. Descoperiri, uneori spectaculoase, ca, de pildă, mormîntul cu papirus (Mangalia), depozitul de statui de pe locul fostei gări, între care piese de inestimabilă valoare, ca șarpele Glykon ori zeița Fortuna cu Pontos și monumentul roman cu mozaic (Constanța), statuetele tip Hamangia — „Gînditorul“ și „Femeia șezînd“ (Cernavoda), bazilica din secolul IV cu martyricon (Niculițel) etc., precum și o impresionantă activitate concentrată asupra scoaterii la lumină și valorificării numeroaselor vestigii geto-dacice, ale per-

manentei sălășluiri românești pe aceste locuri, la care se adaugă elaborarea și tipărirea unor lucrări fundamentale de arheologie și istorie veche privind ținutul dintre Dunăre și mare sînt dovezi elocvente ale interesului manifestat în vremea noastră antichității de la Pontul Euxin. Azi, prin strădania specialiştilor de la Institutul de arheologie din București și a celor grupați în cadrul puternicelor unități muzeale de la Constanța și Tulcea, Dobrogea a devenit, cu sprijinul permanent al organelor de partid și de stat, un uriaș parc arheologic, o adevărată „țară a muzeelor“, tulburător loc de referință al istoriei patriei și poporului nostru.

Război și pradă

Unui român i se pare uluitor, incredibil, faptul că, azi, turistul care trece prin Florența poate vedea casa în care s-a născut Dante (1265) sau că municipalitatea din Stratford-on-Avon invită drumeţii să viziteze căminul lui Shakespeare (sec. XVI—XVII); catedrala Sfînta Sofia, ridicată în timpul împăratului Justinian (sec. VI) la Constantinopol există și astăzi, iar cetățenii Romei pot admira încă monumente aproape bimilenare, cum ar fi Columna lui Traian ori Colosseum-ul. Războaiele necurmate care au avut loc, de-a lungul secolelor, în ținuturile românești au făcut praf și pulbere tot — sau aproape tot — ce oamenii acestor locuri au ridicat cu sudoarea muncii, în puținele, foarte puținele clipe de răgaz oferite de istorie. În Dobrogea, unde cîndva s-au ridicat cetăți și monumente mărețe, lucrurile stau încă și mai rău; exceptînd două-trei edificii, scăpate ca prin minune de tăvălugul războaielor — biserica din secolul al XIII-lea de la Niculițel, geamia din Mangalia, precum și alte cîteva edificii de la Babadag și Tulcea — nimic nu s-a mai salvat de la distrugere în ținutul dintre Dunăre și mare. Invaziile barbare, nenumăratele războaie nu au permis, veacuri de-a rîndul — pînă la 1878, anul cînd Dobrogea a revenit la patrie — localităților din Dobrogea să prospere cît de cît.

Prima importantă expediție militară de la Pontul Stîng a fost aceea a lui Darius (514 î.e.n.). Ajuns la Istru, după ce i-a biruit pe geți și i-a înrobit, regele regilor și oastea sa neverosimil de mare (800 000 de oameni !), au trecut fluviul pe podul de vase construit de ionieni; apoi Darius a poruncit — spune Herodot — să se strice acel pod. Dar la sfatul — înțelept, cum se va dovedi — al lui Coes, un tiran ionian,

fiul lui Histaspe nu strică podul, pentru a avea pe unde să se întoarcă în caz de înfrîngere. Biruindu-și orgoliul și ascultînd povața unui supus (ionianul, prin sfatul său, îndrăznise să-i sugereze ideea, umilitoare, că putea fi înfrînt de barbarii sciți), Darius se dovedi el însuși înțelept spre salvarea lui și a numeroasei sale oști. Pentru că acest teribil monarh ar fi suferit în stepele nord-pontice un dezastru: sciții nu voiau să primească lupta, dar pîrjoleau totul în urma lor spre disperarea trupelor persane, hărțuite și înfometate. Herodot scrie: «În timp ce căruțele erau duse [spre miazănoapte], sciții care alergaseră înaintea [dușmanului], de îndată ce au descoperit că perșii se află la o depărtare de trei zile de Istru, și-au ținut tabăra la o zi de marș în fața perșilor, nimicind toate roadele pămîntului (...). Regii sciților își dădură seama cum stau lucrurile și trimiseră un crainic care i-au adus daruri lui Darius: o pasăre, un șoarece, o broască și cinci săgeți (...). După socoteala lui [Gobryas], darurile aveau următorul tîlc: „Perșilor, dacă nu vă veți preface în păsări, ca să zburați în văzduh, dacă nu veți ajunge șoareci, ca să vă ascundeți în pămînt, sau prefăcîndu-vă în broaște — nu veți sări în bălți, atunci nu vă veți mai întoarce în țara voastră, ci veți pieri de săgețile noastre». Despre celebra expediție persană a scris și Iordanes. După ce s-a întors din stepele nord-pontice, unde ar fi pierdut vreo opt mii de soldați, Darius a pornit în mare grabă spre Tracia fără a mai zăbovi prin Moesia. Pentru a răzbuna „insulta“ părintelui său, Xerxes, fiul lui Darius năvăli și el în ținuturile geților cu nu mai puțin de 700 000 de oșteni și cu alți 300 000 de oameni în trupe auxiliare, sprijinit fiind de 1 200 de nave de război și 3 000 de transport. „El n-a izbutit în încercarea sa — zice Iordanes — de a lupta cu ei, fiind depășit de curajul și fermitatea goților (geților — n.n.). Și s-a întors precum a venit cu trupele sale, fără a da nici o luptă“.

După ce l-a înfrînt „prin viclenie“ (anul 339 î.e.n.) pe regele scit Atheas, care voia să se așeze cu poporul său în dreapta Dunării, pe pămînturile unui puternic rege get din preajma cetății Histria („rex Histrianorum“), Filip al II-lea a capturat douăzeci de mii de copii și femei, un mare număr de vite și a trimis în Macedonia douăzeci de mii de iepe de rasă pentru prăsilă. Se pare că regele macedonean nu a fost mulțumit cu această pradă, deoarece la sciți el nu a găsit nici aur nici argint. Trogus Pompeius scrie: „Pentru prima oară Filip s-a încredințat că sciții au spus adevărul, cînd au

afirmat că sînt săraci“. Nemulţumirea lui Filip se va transforma curînd în jale şi iată de ce. Tot de la Trogus Pompeius aflăm că: „Pe cînd Filip se întorcea din Sciţia, tribalii (popor de la sudul Dunării — n.n.) i-au ţinut calea şi au refuzat să-i dea liberă trecere, dacă nu le dă şi lor o parte din pradă. Din această pricină s-a iscat ceartă şi apoi luptă în regulă. Filip a fost rănit în coapsă de o săgeată, care trecu prin trupul său şi îi omorî calul. Fiindcă toţi credeau pe rege mort, prada a fost pierdută. Prăzile luate de la sciţi parcă fuseseră blestemate, atît de mare jale au pricinuit macedonenilor“.

Peste cîţiva ani (335 î.e.n.), Alexandru cel Mare porneşte o expediţie de pedepsire împotriva tribalilor şi ilirilor, care se răsculaseră; cum o parte dintre tribali şi traci s-au ascuns în insula Peuce (Delta Dunării), Alexandru a umplut cu hopliţi şi arcaşi corăbii mari pe care le trimite la gurile Istrului, dar aceştia nu reuşiseră să debarce pe insulă deoarece, spune Arian, „barbarii atacau în acele părţi ale fluviului unde corăbiile căutau să tragă la mal“. Mai apoi, cum ştim, Alexandru a trecut fluviul, undeva în susul Dunării, să se războiască în ţinuturile geţilor.

Pe vremea relegării sale la Tomis, poetul Ovidiu a trăit într-o permanentă nesiguranţă, teamă şi deznădejde din pricina deselor războaie ce aveau loc în zonă. După trei ani de exil, el va scrie: *Aici, ordii de barbari te-ameninţă cu jafuri / Şi cu război: ruşine li-i altfel a trăi! / Pe-afară nu eşti sigur: colina e încinsă / Cu ziduri mici şi locul se apără pe el. / Cînd nu te-aştepţi, ca stolul de păsări vin duşmanii; / Abia-i zăreşti, şi-ndată cu prada s-au şi dus.* Războaiele erau aşa de numeroase, încît păstorul cînta din nai avînd pe cap coif, deoarece, aici, turma nu se temea de lup, ci mai degrabă de război. În asemenea condiţii, cetăţenii măruntei, pe atunci, urbe tomitane, şi printre ei şi Ovidiu, trebuiau să stea mereu cu mîinile pe arme. Poetul se plînge: *Eu care-n tinereţi am cam fugit de arme / Şi numai pe la jocuri cumva le-am mînuit, / Bătrîn acum, cu scutul şi sabia în mînă, / Îmi pun, vai mie! coiful în capul meu albit!* Această permanentă nesiguranţă era determinată, desigur, de realitatea politică a timpului. Ţinutul transdunărean va intra definitiv în componenţa Imperiului roman aproape trei decenii mai tîrziu, după ce Ovidiu va muri la Tomis; pînă atunci, Dobrogea s-a aflat sub stăpînirea regatului clientelar al odryzilor, slabă, fapt ce permitea dese năvăliri — mai ales cînd Istrul îngheţa —

ale geţilor, bastarnilor şi sarmaţilor, care, într-un iureş năprasnic, prăpădeau totul în cale pînă pe litoral, unde se loveau de zidurile cetăţilor greceşti. În anul 12 e.n., geţii au trecut Istrul, au atacat cetatea Aegyssus şi au măcelărit garnizoana odrydă de acolo. Poetul, contemporan cu acel eveniment, relatează: *Cetate veche este la Dunăre sau Istru, / Cu ziduri tari: într-însa nu-i lesne de pătruns;* totuşi geţii au cucerit-o, dar vor fi alungaţi îndată de regele odryd venit cu oaste numeroasă şi prin intervenţia unei legiuni romane din Moesia. În anul 15 e.n., geţii au cucerit şi Troesmis-ul, eveniment care a prilejuit acţiunea militară energică a legatului Moesiei, L. Pomponius Flaccus *(Sub dînsul n-aveai teamă de Istrul cel barbar / Căci el ţinu supuse ale Moesiei popoare / Şi-nspăimîntă pe geţii ce se încred în arc. / Cu apriga-i virtute luă-napoi Troesmisul / Şi Dunărea cu sînge barbar o înroşi* — mai scrie Ovidiu).

Veacuri de-a rîndul, presiunea popoarelor de la nordul Pontului va fi o problemă greu de rezolvat pentru autoritatea romană, apoi bizantină, ţinutul de la Dunărea de Jos fiind, cum am văzut în alt capitol, un drum de penetraţie a barbarilor spre sudul civilizat şi prosper. După războaiele dacice a urmat o perioadă de pace, organizare şi construcţie (circa 130 de ani), apoi iar năvăliri şi războaie; începe acel „bellum scythicum“, care se va termina în anul 269 prin marea încleştare armată de la Naissus. Dar năvălirile şi dezastrele vor continua.

Puternice convulsii în ţinutul transdunărean au avut loc pe vremea împăratului Valens, care a trecut în două rînduri Istrul (la Daphne şi Noviodunum) pentru a-i pedepsi pe goţi. Themistios, contemporan cu acele evenimente (ar fi trecut pe podul lui Valens de la Noviodunum), aminteşte despre desele incursiuni ale barbarilor aciuaţi în deltă, fără a putea fi înfrînţi, deoarece cu greu se putea pătrunde în smîrcurile insulei peucine. El notează: „Această regiune fusese înainte un fel de ascunziş de unde [barbarii] porneau atacurile lor, îndrăznind să năvălească în cete şi pe faţă; fiindcă pacea, care era doar de formă, îi oprea, ei săvîrşeau furturi şi nelegiuiri, în bărci cu un singur rînd de vîsle; stăteau la pîndă în luntrile lor ascunşi în ostroave şi năvăleau fără de veste peste localnicii din apropiere“.

Ammianus Marcellinus a descris dramaticele evenimente din anul 376 e.n., cînd goţii, îngroziţi de presiunea hunilor, cer lui Valens drept de sălăşluire în sudul Dunării; acesta,

cum știm, acceptă, dar goții fiind primiți rău în imperiu se răsculară. Dezmățul got nu cunoscu margini. Folosind drept călăuze foști sclavi din neamul lor, goții au pătruns peste tot, făcînd un măcel cumplit. Am. Marcellinus relatează: „. . .copilași micuți erau smulși chiar de la sînul mamelor lor și uciși, mamele erau răpite, soțiile văduvite, fiindu-le măcelăriți soții sub ochii lor, băieții mai mari și mai vîrstnici erau tîrîți peste trupurile neînsuflețite ale părinților lor. În sfîrșit, un mare număr de bătrîni cari strigau că au trăit destul, după ce și-au pierdut averile, împreună cu femeile lor distinse, cu mîinile legate la spate, plîngîndu-și cenușa părinților și a rudelor, erau duși între străini, departe de căminurile lor". La Ad Salices, lîngă Histria, a avut loc o mare înfruntare între armata romană și masele răzvrătite ale goților, cu pierderi grele în amîndouă părțile. Bătălia a fost de o cruzime înspăimîntătoare, cum reiese din scrierea lui Marcellinus, el însuși militar, deci cunoscător al artei războiului: „Lupta s-a încins, prefăcîndu-se în măceluri dese, și fiecare se arunca grăbit în învălmășeală înfruntînd săbiile și sulițele, care curgeau din toate părțile ca o grindină. Călăreții urmăreau pe fugari, spintecîndu-le cu brațul vînjos ceafa și spinarea, iar soldații pedeștri, pe de altă parte, tăiau picioarele celor care cădeau și erau împiedicați în mersul lor din pricina spaimei. Cînd pămîntul s-a acoperit peste tot cu trupurile celor morți, mai zăceau printre ei cîte unul pe jumătate mort, nutrind încă nădejdea de a scăpa cu viață: unii erau loviți cu glonțul aruncat de praștii sau de fierul săgeților, iar alții aveau capetele despicate prin mijlocul frunții sau prin creștet, atîrnîndu-le într-o parte și alta a umerilor și pricinuind spaimă mare. . .". Nemaifiind în stare să țină piept goților, care, năuciți de foame și lipsuri, dezrădăcinați, cu hunii în sălașurile lor, luptau cu deznădejde și sălbăticie, pentru că nu le mai rămînea de ales decît între măcelul hun și mizeria administrației funcționarilor lui Valens, trupele romane se retrag la Marcianopolis. Avînd, deci, calea liberă, goții s-au năpustit cu întreită furie asupra ținuturilor sud-dunărene; ei au ajuns pînă la Rhodope și strîmtori, semănînd pretutindeni jale și lacrimi. Scriitorul citat, martor al evenimentelor din epocă, relatează: „Ei le-au amestecat pe toate de-a valma în chipul cel mai rușinos, săvîrșind omoruri, furturi, vărsare de sînge, incendii și pîngărind trupurile cetățenilor liberi. Atunci puteai să vezi lucruri înspăimîntătoare pentru auz și văz, femei înnebunite de groază mînate de lovituri de bici, purtînd în pîntecele lor făpturi încă necoapte, care

trebuiau să îndure o mulțime de nelegiuiri înainte de a se naște; aveai prilejul să auzi scîncetul copiilor mici ținîndu-se strîns de poala mamelor lor sau plînsetele băieților mai vîrstnici și ale copilelor, duse cu mîinile încătușate într-o sălbatică sclavie".

Remarcabilă este și narațiunea scriitorului bizantin Leon Diaconul privind ostilitățile de la Durostorum din anul 972 între energicul împărat Ioan Tzimiskes și cneazul kievlean Sviatoslav. „Cînd oștile ajunseră într-un loc lîngă Durostor — relatează Leon Diaconul —, numit de obicei și Dristra, tauroscițiii (rușii — n.n.) își îngrămădiseră trupele în formații înguste și ascuțite ca niște ziduri spre a cuprinde dușmanul la mijloc. Împăratul îi rîndui pe romani în față, așeză în ambele laturi călăreți greu înarmați, îmbrăcați în zale, iar în spate puse arcași și aruncători cu praștia; le porunci să arunce fără încetare și porni oastea la luptă". Trupele bizantine erau sprijinite și de o puternică flotă de trireme incendiare pe Dunăre (cu asemenea corăbii fusese respins și atacul kievlenilor sub Igor, tatăl lui Sviatoslav, la 941, împotriva Constantinopolului), care, sosind la Durostorum, „romanii se umplură de o nespusă bucurie, iar sciții fură cuprinși de spaimă...". Lupta se desfășura cu nespusă îndîrjire și de o parte și de alta, victoria părînd nehotărîtă. Dar iată că apăru un erou: «Unul din oastea romanilor se avîntă și izbi cu sulița pe al treilea în rang din rîndurile tauroscițiilor după Sviatoslav, un luptător inimos, voinic și tînăr. La această lovitură, tauroscițiii se înspăimîntară; ei începură să se tragă înapoi în cîmpie și să se îndrepte spre cetate. Atunci Teodor, poreclit Lalacon („Mîrîială), un bărbat temerar și neînvins prin înălțimea și tăria trupului său, ucise mai mulți nefericiți din rîndurile dușmanilor cu un buzdugan de fier; îl mînuia cu atîta putere, încît zdrobea cu o singură lovitură și coiful și capul dușmanului». Dar oamenii lui Sviatoslav trecură și ei la contraatac. Astfel că „rușii își pregătiră armele (...) și ieșiră în cîmpie, încercînd din toate puterile să incendieze mașinile de război ale romanilor; pentru că nu puteau suferi proiectilele izbite cu zgomot și foarte mulți sciți fuseseră uciși zilnic de către pietrele aruncate de aceste mașini. Ioan Curcuas, *magister militum*, din neamul împăratului, avea în seamă paza acestor mașini, cînd zări deodată năvala cutezătoare a dușmanilor. Fiind amețit de vin și abia sculat de la masă (căci era după prînz), el încălecă și împreună cu cei ce îl urmau se repezi să-i înfrunte. Dar calul său căzu într-o groapă și-l aruncă jos pe *magister*. Sciții se uitară la armele sale vrednice de băgat

în seamă, la zalele calului şi la toate celelalte podoabe strălucitoare (căci se întîmpla să fie poleite cu aur) şi crezură că e împăratul; ei alergară din toate părţile cu armele şi-l sfîrtecară în chip sălbatic cu săbiile şi securile, apoi îi înălţară capul într-un vîrf de lance şi-l fixară deasupra turnurilor (cetăţii Durostor — n.n.), bătîndu-şi joc de romani, zicînd că le-au măcelărit împăratul ca pe o vită de sacrificiu". Dar alt erou apăru în tabăra lui Ioan Tzimiskes: „Îndemnaţi de izbîndă, ruşii ieşiră a doua zi din cetate şi se rînduiră pentru luptă. Romanii îşi aşezară oastea în rînduri adînci şi păşiră să-i înfrunte. Era unul Icmor, care conducea armata scită după Sviatoslav şi avea rang îndată după dînsul, un bărbat voinic şi tînăr. Cînd îl zări Anemas, unul dintre lăncierii împăratului şi feciorul conducătorului cretanilor, cum înainta plin de încredere, împreună cu o ceată de însoţitori pedeştri şi ucidea o mulţime de romani, fu cuprins de mînie, scoase sabia de la şold, îşi potrivi calul încoace şi încolo, îi dădu pinteni, se repezi asupra lui Icmor, ajunse pînă la el, îl izbi peste grumaz şi reteză cu mîna dreaptă capul scitului, rostogolindu-l la pămînt. La căderea acestuia se înălţă din mijlocul sciţilor un strigăt amestecat cu plînset, iar romanii se avîntară împotriva lor". În faţa ofensivei bizantine, oastea lui Sviatoslav se refugie în cetate; apoi noaptea, oştenii kievleni ieşiră în cîmp spre a-şi plînge camarazii morţi, pe care i-au ars pe ruguri, potrivit datinilor, jertfind totodată numeroşi prizonieri — bărbaţi şi femei. Urmară ceremonii funebre, în timpul cărora au fost înecaţi în apele Istrului copii sugari şi cocoşi. Ruşii erau însă foarte viteji — spune Leon Diaconul — nu se lăsau uşor învinşi, iar cînd nu mai vedeau nici o speranţă de scăpare, pentru a nu cădea în robie, îşi curmau zilele, înfigîndu-şi săbiile în măruntaie. Lupta a continuat cu şi mai sporită îndîrjire, astfel că împăratul se văzu nevoit să intervină personal pentru a-şi îmbărbăta oştenii. În cele din urmă însă, cneazul Sviatoslav nu mai putu rezista asediului şi ceru pace în schimbul unor condiţii, precum şi o întrevedere cu Ioan Tzimiskes. („Acesta n-a stat mult pe gînduri — consemnează scriitorul bizantin —, ci s-a îmbrăcat în zale de aur şi a sosit călare pe malul Dunării, ducînd cu dînsul o ceată numeroasă de călăreţi echipaţi cu arme poleite în aur".)

Pornind în căutarea nefericitului rege Vladislav al Poloniei şi Ungariei, căzut în lupta de la Varna, pînă la Chilia şi Cetatea Albă, căpitanul general al ducelui de Burgundia, Walerand de Wavrin, îşi va împleti apoi acţiunea antiotomană (1445) cu aceea a domnitorului Ţării Româneşti, Vlad Dracul

şi a lui Ioan de Hunedoara, asediind cetăţile dunărene. Cu opt galere (fiind însoţit şi de cardinalul Condolmieri, legat papal, conducătorul suprem al flotei creştine), W. de Wavrin, împreună cu oştenii domnului român, parte dintre ei îmbarcaţi pe monoxile, încercară să impresoare Silistra, însă turcii aveau acolo multă trupă, aşa că luptătorii creştini renunţară la acest plan. Reuşiră însă a cuceri cetatea Turtucaia („Castelul Turkan"); cetatea, de formă pătrată, avea la trei dintre unghiuri cîte un turn mic, dar la al patrulea avea unul masiv, „înalt de vreo zece picioare". Deasupra turnului se aflau o galerie şi pridvoare mari de scînduri, de unde turcii se apărau „cu îndîrjire", aruncînd „pietroaie mari şi bîrne".

Au fost aduse opt tunuri de pe galere (care drept obuze aveau pietre) şi totodată, fură „rînduiţi în acel loc puşcaşi, arbaletieri şi arcaşi. S-a dat asaltul, cetatea fiind lesne cucerită, afară de turnul cel mare. Pentru a-l cuceri şi pe acesta, un turn foarte solid construit, hotărîră să dea foc galeriei de deasupra, îngrămădind lemne la marginea zidului („Şi aveau toată putinţă să o facă, deoarece nu era nici un turc aşa de cutezător ca să se arate la posturile de apărare, nici să rămînă pe galerii din cauza tunurilor şi a culevrinelor care băteau acolo şi nici aveau alt loc pentru apărarea acelui turn"). Au dat foc apoi lemnăriei, întreţinîndu-l cu snopi de bob şi ovăz; flăcările au urcat pînă la creasta turnului, cuprinzînd suprastructura. Turcii sînt nevoiţi deci, să deschidă porţile turnului. Subaşul cetăţii, cu sînge rece, scoase sabia şi se năpusti asupra lui W. de Wavrin, fiind la un pas de a-l ucide, dacă nu intervenea energic un cruciat. Ceilalţi turci din cetate au fost unii ucişi, alţii luaţi prizonieri. După aceea, alt necaz mare: creştinii, „care erau de mai multe neamuri", se luară la încăierare, pentru împărţirea prizonierilor; aşa că şeful cruciat hotărî uciderea tuturor prinşilor. Dar „cearta a reînceput pentru hainele [morţilor], trăgînd de hainele turcilor, unul într-o parte, altul într-alta şi fiecare pleca luîndu-şi bucata sa [de haină] şi apoi iarăşi se certau pentru săbii sau pentru iatagane, de la care unii aveau tăişul şi ceilalţi teaca, unul cîte un arc şi celălalt cîte o tolbă". Mulţi răniţi şi în tabăra creştină, însuşi Walerand de Wavrin fiind grav lovit de o piatră. Porniră apoi să cucerească cetatea Giurgiu („foarte puternică"). Aici, cavalerul burgund, din pricina rănii căpătate la Turtucaia, se îmbolnăvi şi mai rău („Cînd s-a făcut dimineaţa, medicii i-au pus ventuze mari pe umeri, pe spate şi la capătul spinării. Şi crestau cu briciul carnea şi scoteau cu ventuza sîngele pe care îl cîntăreau într-o ba-

lanță ca să știe cîte uncii au scos“). Împresurară și această cetate cu foc; între timp, subașul se înțelese cu domnul Țării Românești să înceteze lupta și să abandoneze cetatea, cu condiția ca turcilor dintr-însa să li se cruțe viața și bunurile. Apoi, domnitorul, care dorea ca cetatea să nu fie distrusă, ca fiind cea mai puternică de pe Dunăre, îi convinse pe cardinalul Condolmieri și pe W. de Wavrin să o lase nevătămată. Vlad Dracul mai spuse: „Dacă îmi pot redobîndi întreagă cetatea mea, pe care tatăl meu (Mircea cel Bătrîn — n.n.) a pus să o ridice, atunci chiar și femeile din Țara Românească, cu furcile lor de tors, vor fi în stare să cucerească Grecia“. De aici galerele și oastea românească porniră spre Rusciuc, dar turcii de spaimă, aflînd despre cele petrecute la Turtucaia și Giurgiu, au dat foc cetății și satului, luînd-o la fugă. În preajma Nicopolului, cruciații și românii s-au întîlnit cu forțele lui Iancu de Hunedoara. Alte lupte, dar fără izbînzi prea mari. Lăsîndu-se însă frigul, de teama înghețului, galerele apucară în grabă calea întoarcerii, ajungînd la 2 noiembrie 1445 la Constantinopol, încărcate cu pradă.

Peste un secol și jumătate, călătorul-sclav Diego Galán, martor ocular al unor lupte în timpul campaniei lui Sinan Pașa, care a culminat cu bătălia de la Călugăreni (23 august 1595), va relata cu impresionante detalii grozăviile acelui război, terminat, cum se știe, cu o strălucitoare victorie a lui Mihai Viteazul. Galerele pe care se afla vîslaș Diego Galán, conduse de renegatul scoțian Mami pașa, ajung în dreptul Tulcei. Aici, căpetenia orașului îi ceru comandantului galerelor să însoțească o flotilă de o sută de luntre, întocmită de el pentru a ataca un oraș moldovenesc de pe malul celălalt al Dunării, probabil Reni. Luntrele plecară în fruntea galerelor, dar, ajunși în dreptul orașului, turcii nu îndrăzniră să debarce, deoarece își făcură apariția două companii de cavalerie, care păzeau fortăreața. Cum tunurile galerelor aveau tirul mai scurt decît distanța pînă la fortăreață, Mami pașa hotărî să renunțe la această afacere, urmîndu-și drumul pe fluviu, „căci misiunea lor era mai importantă decît grija de a ajuta pe acești nenorociți“. Dar cei din oraș, văzînd că galerele s-au îndepărtat, întocmiră și ei o flotă de monoxile și atacară Tulcea, prădînd-o și dîndu-i foc („la înapoierea noastră am găsit-o arsă cu desăvîrșire, fără nici un suflet“). Cele patru galere au trecut prin dreptul Brăilei, dar au scăpat de proiectilele celor douăsprezece tunuri ale fortăreței de acolo, deoarece nu nimereau ținta; au fost nevoiți însă a mări viteza pentru a depăși primejdiosul loc, înainte ca tunarii „să fi avut vreme să încarce din nou tunurile“. Silistra

este găsită ruinată, în cea mai mare parte, de Mihai Viteazul cu o iarnă înainte, traversînd Dunărea înghețată. Mai sus de Silistra, galerele trec printr-o puternică ambuscadă. Diego Galán nota: „În clipa în care am ajuns în fața ambuscadei, am primit deodată toate [loviturile] artileriei, precum și lovituri de archebuze. Au fost peste două sute de morți atît turci cît și prizonieri; o ghiulea a smuls mîneca dreaptă a hainei roșii a comandantului nostru. Această ploaie de gloanțe a stîrnit printre noi o panică atît de mare, încît turcii fugeau să se ascundă sub punte și prizonierii părăseau vîslele. Stăpînul meu a văzut această dezordine și a început să străbată puntea cu iataganul în mînă, strigînd că acela care ar îndrăzni să părăsească vîsla își va pierde odată cu ea și viața ...". Trăgătorii din ambuscadă au avut vreme să-și încarce din nou tunurile, acoperind cele patru galere otomane cu un adevărat potop de foc. Bieții vîslași, cu frica morții în suflete, trebuiau acum să aibă și grija de a astupa găurile provocate de obuze și de a scoate apa din galere pentru a evita scufundarea. Următorul episod din relatarea călătorului spaniol este terifiant: „Această a doua salvă a trimis spre banca vîslașilor o ghiulea mare cît o portocală și a ucis pe doi din cei patru prizonieri care țineau ultima vîslă, pe cînd celorlalți doi le-a pîrlit pantalonii de pînză groasă pe care îi purtau. De acolo ghiuleaua a ricoșat la banca din fața noastră și la stînga și a retezat capul unui turc; trupul a rămas în picioare cît ai spune de două ori crezul, agitat de o mișcare de du-te-vino, ca și cînd nu ar fi crezut în propria sa moarte". Dar vîslașii, înspăimîntați, nu aveau măcar putința de a se lăsa în voia fricii, pentru că, necruțător, Mami pașa, cu iataganul în mînă urla: „Înainte ciini ! Va fi pentru toți viața sau moartea !". Însă nici scăpați din raza ambuscadei, galerienii nu au putut răsufla ușurați, deoarece începu urmărirea. Românii, pe mal, cu tunuri lungi „care aruncau ghiulele de 12 livre", trase de căruțe ușoare, îi bombardau fără cruțare, pricinuindu-le însemnate pagube. Galerele se puseră pe fugă în josul apei, dar tunurile, trase de către patru cai, ajungeau tot atît de repede și, la fiecare popas, românii le puneau în funcție, spre groaza turcilor și a prizonierilor. Flota lui Mami pașa își află scăparea abia în spatele unei insule, care le oferi adăpost de ploaia ghiulelelor. Aici „am aruncat ancora spre a ne odihni — scrie Diego Galán — și după un ceas s-a lăsat și noaptea, mai întunecoasă ca de obicei. Turcii erau foarte supărați, pe cît erau robii de

mulțumiri; dar noi ne ascundeam mulțumirea și ne făceam că sîntem întristați de teamă să nu plătim prea scump bucuria [noastră]".

În anul 1603, Aloiso Radibrat a fost martorul campaniilor antiotomane ale energicului domnitor Radu Șerban. La 8 februarie, cînd Dunărea înghețase, românii porniră atacul împotriva orașului Silistra (pînă în secolul al XIX-lea, capitală a vilaetului cu același nume). Cetatea era înconjurată de un șanț adînc și apărată de o numeroasă oaste. Atacul românilor a fost însă deosebit de puternic, astfel că turcii și tătarii aflați în cetate o abandonară, ieșind pe una din porțile dinspre Dunăre; dar mulți s-au înecat în fluviu, gheața fiind pe alocuri slabă. Alții au fugit prin altă parte; printre aceștia aflîndu-se și personaje importante, ca, de pildă, Ahmet pașa, ginerele hanului tătăresc ori Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul, „care domnise mai înainte în Țara Românească". La Silistra, oștenii se puseră pe prădăciune, „căci — spune Aloiso Radibrat — pe cît erau de viteji în luptă, pe atît erau de nesupuși disciplinei și ordinei militare, de dragul prăzii". Gheața începea însă bine a se topi, așa că domnitorul hotărî retragerea. Într-un loc, gheața chiar a cedat, scufundîndu-se însăși trăsura domnitorului, cu cai cu tot, „fiind înghițită de valuri împreună cu unele lucruri și cu bănetul ...". La întoarcere, drumul a fost mai anevoios, din pricina lipsei de alimente și frigului, pierind „un mare număr de cai". Domnitorul Radu Șerban continuă totuși atacurile la dreapta Dunării: au fost măcelăriți turcii din cetatea Hîrșovei, apoi, românii, îmbarcați pe monoxile, au atacat, la cîteva zile după luarea Brăilei, multe localități de pe malul celălalt al fluviului „și au adus un mare număr de robi și de vite". Un grup de spahii — vreo trei sute — „dintre cei mai de seamă ai pașalei de Silistra", au trecut la stînga Dunării, dar au fost îndată izgoniți, nu de oaste regulată, ci de strînsură, fiind măcelăriți, deși erau ei, spahii, „toți delii, adică viteji". Tot de la Aloiso Radibrat mai aflăm: „Turcii au fost atît de îngroziți încît au părăsit, timp de mai bine de o zi, toată bucata de pămînt cîtă este de la Brăila pînă la mare și Ahmed pașa s-a retras pînă la Bazargic ...".

În trecerea sa prin Babadag, la 1641, Petru Bogdan Bakšić a văzut acolo un turn, ridicat de un pașă — cum a fost informat de oamenii locului — pentru a stăvili desele invazii ale cazacilor prin aceste locuri; în turn, oșteni turci stăteau permanent de pază, observînd ținutul dinspre țărmul mării. Într-adevăr, cazacii — cum arătam în alt capitol — îmbarcați pe vase

uşoare prădau deseori litoralul, pînă la Varna şi chiar mai departe, fenomen manifestat pînă tîrziu — călătorii amintesc adesea de invaziile lor — în secolul al XIX-lea.

Evlia Celebi, în 1651, remarcă şi el distrugerile provocate de cazaci. Oraşul Constanţa, de pildă, fiind aşezat pe malul mării, nu putea prospera, fiind în repetate rînduri călcat şi ars de cazaci. La Caraharman, Evlia Celebi a văzut cetatea, solidă, construită pentru a sta în calea cazacilor care veneau de multe ori cu şeicile, pe la Enisala, şi atacau Babadagul. „Odată — scrie călătorul turc — ei au devastat şi au luat vasele şi tingirile şi alte lucruri, aparţinînd lui Saltîk-Baba, dar la plecare s-au rătăcit timp de o zi şi o noapte, neputînd să-şi găsească bărcile. Pînă la urmă au adus la lăcaş toate obiectele de aramă, dar la întoarcere au căzut prizonieri în mîinile populaţiei vilaetului . . .“. El consideră că acest oraş — infloritor la acea dată —, aflat pe drumul ce ducea spre vadul de la Isaccea, avea neapărată nevoie de o cetate care să-l apere.

Polonezul W. Chrzanowski notează în jurnalul său de la 1780 că, mergînd de la Măcin spre Babadag, a aflat în această ultimă localitate „grozave“ urme ale ultimului război: o mie şi cinci sute de case erau cu totul ruinate, iar locuitorii fugiseră fie în Rumelia, fie în alte părţi: odinioară oraşul ar fi avut cincisprezece mii de locuitori, iar la trecerea călătorului nu mai existau decît cîteva case de armeni. Desigur, este vorba de distrugerile din timpul războiului ruso-turc, încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi.

Urmele războiului la Pontul Euxin au fost evocate şi de Wenzel von Brognard, în 1786. Constanţa, care altădată număra 800 de case, fusese aproape complet incendiată („Este grozav să vezi acum acest oraş în ruine, în care n-au mai rămas nici 200 de case nevătămate“). Toate magaziile de cereale ale porturilor litorale fuseseră dărîmate, grămezile de grîu fiind depozitate sub cerul liber pînă la încărcare (Caraharman).

Distrugeri la Caraharman constată, în timpul periplului său euxin de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, şi J. B. Lechevalier (ruinarea cetăţii şi a unei mari magazii cerealiere).

Hector de Béarn, călător în timpul răboiului încheiat cu pacea de la Adrianopol (1829), află Babadagul părăsit de locuitori. Turcii obişnuiau — spune călătorul francez — ca în timpul retragerii să care toată populaţia cu ei, distrugînd apoi „tot ce nu putea fi luat“, otrăvind chiar şi apa fîntînilor. Localităţile care ar fi întîrziat executarea ordinului de evacuare erau prădate şi arse „iar bieţii locuitori ucişi fără milă“. Intr-un sat,

unde a făcut popas, ofiţerul francez, căutînd un loc umbrit, intră pe uşa unei cocioabe; aici a dat peste mai multe cadavre decapitate, ascunse neglijent în gunoaie, precum şi de un nefericit care fusese tras în ţeapă. În toiul acestor orori, el asistă la un moment de „reculegere": armata ţarului se strînsese în jurul unui altar unde se oficia un Te-deum. Îl impresionează mulţimea de militari, care ascultau într-o „profundă reculegere" muzicile regimentelor şi corurile ruseşti, cerul întunecat şi brăzdat de fulgere de dinaintea furtunii, bubuiturile tunurilor ce distrugeau tot ce mai rămăsese în picioare în nenorocita Constanţă, „splendoarea hainelor sacerdotale", prezenţa însăşi a împăratului etc. („toate acestea aveau ceva grandios într-însele şi impresia nu s-ar putea exprima"). Hector de Béarn este şi martorul unor ostilităţi: zvonindu-se că turcii ar fi venit din direcţia Bazargicului cu vreo 12 000 de oameni, ruşii pornesc degrabă într-acolo, pe o căldură înăbuşitoare, cu trupe de cazaci şi o avangardă compusă din douăsprezece batalioane şi unsprezece escadroane cu treizeci şi şase de tunuri. Avu loc o luptă de cîteva ore, turcii lăsînd pe cîmpul de luptă morţi şi răniţi („lucru destul de rar la turci, care socotesc că-i o poruncă a religiei să-şi ridice sau să-şi ia cu ei morţii şi răniţii").

Pe vremea aceluiaşi război, finlandezul Gustav Adolf Ramsay, la vederea Bazargicului răvăşit de lupte, este deosebit de impresionat. Aici ar fi existat altădată — află el — vreo trei mii de gospodării, dar lucrările de fortificaţii au redus numărul lor la cinci sute. Ruină şi jale pretutindeni: o adevărată epopee a distrugerilor războiului. Case năruite, „una cu pămîntul", fîntîni înfundate, pivniţe deschise, coşuri de sobă descoperite, mizerie peste tot. Grădinile rămase, mai mult de jumătate dintre ele, erau folosite drept spitale, unde zăceau peste 12 000 de bolnavi şi unde mortalitatea era „înspăimîntătoare". Aceasta era imaginea Bazargicului în aprilie 1829 (oraş pe care un călător polonez de la 1678 îl găsea „une jolie petite ville"). Ofiţerul finlandez vede oraşul şi în iunie: mai existau vreo sută de case în picioare, dar nici un locuitor şi nici armată (afară de o gardă de 22 de oameni); se ivise ciuma şi totul fusese evacuat de aici, trupe şi spitale. Molima bîntuia îngrozitor. Ramsay notează cu nespusă amărăciune: „Mă întorc din campanie sănătos, dar singur, căci toţi compatrioţii mei, toţi prietenii au fost seceraţi de molima care bîntuie prin lagăre . . .". Toată Dobrogea acelor ani grei („nu trebuie — notează el — să-şi închipuie cineva că ţara aceasta a fost totdeauna aşa de nenorocită") fusese răvăşită

cumplit de război: satele arse, fîntînile distruse (atît de prețioasele fîntîni dobrogene !), grădinile tăiate și părăginite.

Frederik Nyberg, luptător și el în armata țaristă la 1829, a descris Silistra, așa cum arăta acest vechi oraș sud-dunărean după capitularea garnizoanei otomane. Intrînd în cetate, i s-a desfășurat prin fața privirilor o priveliște „înspăimîntătoare": o grămadă de moloz informă, fără străzi, fără un zid în picioare, totul fusese răscolit de obuze și gloanțe. Garnizoana își găsise refugiu în tranșee, sub metereze. Și, deoarece pînă și străzile fuseseră transformate în cimitire, unde erau îngropați peste 6 000 de ostași, în aer persista pretutindeni un miros fetid. Prizonierii turci, după capitulare, semănau mai degrabă cu niște schelete.

Un român dobrogean, în fața nedumeririi ieromonahului Parthenie, pricinuită de curiosul lucru că într-o regiune așa de bogată locuitorii păreau așa de săraci, va explica voiajorului în sutană pricinile acelei stări de lucruri. Desigur, mizeria oamenilor ce trăiau în dreapta Dunării se datora foarte deselor războaie („din zece mult în doisprezece ani") ce se desfășurau pe aici; unii fugeau în țările românești din stînga Dunării, alții, care rămîneau, erau duși robi la turci; satele erau date pîrjolului, iar culturile nimicite. După liniștirea lucrurilor, oamenii se întorceau în vechile lor sălașuri și, din nimic, își întemeiau alte gospodării. El încheie: „Gîndește acum, cînd ne mai putem noi îndrepta ? Se mai întîmplă încă și altă nevoie: după fiecare război începe ciuma, care încă începe a ne secera; atunci lăsăm toate și fugim și ne temem unii de alții, frate de frate, și fugim unii de alții. Cu această mînie ne mai cearcă Dumnezeu adesea".

Xavier Hemmaire de Hell, în 1846, mai putea vedea distrugerile războiului din 1828—1829, dovadă că oamenii obosiseră să reconstruiască și iar să reconstruiască; Cavarna, „altădată un înfloritor și magnific burg de mai mult de o mie de case", era, la trecerea francezului, „complet distrusă". Spectacol trist, dezolant, rezultat al unui război „de exterminare", vizibil de-a lungul întregului litoral; urme de „prădări violente, cărora trebuie să li se fi opus puțină rezistență". Mangalia prezenta același aspect deprimant; din cele circa 500 de case care ar fi existat odinioară nu rămăseseră decît dărîmături („războiul din 1828 nu i-a fost mai puțin fatal..").

Un peisaj cu desăvîrșire trist va fi fost acela ce i se înfățișa privirii lui Ion Ionescu de la Brad în 1850, trecînd printr-o Dobroge în care o mulțime de sate fuseseră rase de pe fața pămîntului; de vetrele acestor sate mai aminteau cimitirile și

cîte un semn pe vreo hartă militară. „Acum 20 de ani — scrie agronomul — satele se ţineau lanţ; astăzi mergi numai pe ruinele unor oraşe înfloritoare altădată şi întîlneşti doar cîteva sate: atît de dezastruos este războiul cu urmările lui“. Din cele 35 de sate ale cazalei Chiustenge cîte figurau în hărţi, el nu a mai putut identifica decît 10 („şi încă şi pe acestea mai mult sub formă de cimitire“). Ionescu de la Brad observă şi el ruinele Cavarnei şi ale Mangaliei („oraş distrus acum 20 de ani“), iar în alt loc din scrierile sale dă şi o listă de 65 de sate care nu mai existau, între care foarte multe româneşti: Beştepe, Satu Nou, Crucea, Fîntîna Nedelii, Mangina, Roseşti, Strajea, Stancele etc. Urmele multor sate româneşti dispărute, agronomul călător le-a găsit în zona lacului Razelm.

În primii ani ai celeilaltei jumătăţi a veacului al XIX-lea, un alt mare război avea să pustiască meleagurile pontice: cel cunoscut în istorie cu numele de Războiul Crimeei (1853—1856). Trecînd, în 1854, cu trupele franceze ale generalului Conrobert, de-a lungul litoralului euxin, dr. F. Quesnoy constată că cele cîteva oraşe întîlnite în cale nu sînt altceva decît nişte mormane de ruine („care marchează trecerea başbuzucilor devastatori şi grămezile de cenuşă încă fierbinţi acuză instinctul lor barbar de distrugere...“). La Mangalia, călătorul francez nu găseşte decît cîteva familii turceşti, iar Constanţa nu mai adăpostea printre ruinele sale nici un suflet omenesc. Dr. Quesnoy va fi martorul dezastrului provocat trupelor franceze de o cumplită epidemie de holeră: „Întoarcerea — scrie fancezul — a fost şi mai tristă, şi mai penibilă; dificultăţile creşteau zi de zi pentru a ne transporta bolnavii cu puţinele harabale de care puteam dispune...“. Nicolae Iorga, răsfoind memoriile medicului Cabrol, ataşat la persoana mareşalului Saint-Arnaud, şeful corpului expediţionar francez în acel război, avea să scrie despre evenimentele petrecute în vara anului 1854 pe meleagurile euxine (holera a izbucnit la 13 iulie, la Galipole). Expediţia în Dobrogea a fost anunţată la 20 iulie. Zuavii pleacă spre Constanţa, fiind chiar pe drum prinşi de holeră. Au loc lupte cu ruşii sub comanda generalului Youssouf lîngă Babadag, dar boala începe să facă ravagii. Generalul Espinasse hotărăşte încetarea ofensivei, divizia sa fiind îndeosebi atinsă de flagel. Generalul Conrobert, venind de la Varna, pe itinerarul descris de dr. F. Quesnoy, se opreşte la Constanţa, unde încearcă a încuraja moralul trupelor. Se înregistrează o mie de holerici, ce urmau să fie transportaţi cu patru nave franceze sosite în port. Corpul de expediţie era însoţit de un pluton de gropari. Saint-

Arnaud scria fiicei sale: „Dacă Dumnezeu ocrotește Franța, el uită de copiii ei care merg departe să lupte pentru onoarea steagului (francez)". Cum se știe, o parte din victimele holerei au fost îngropate pe locul actualului cazinou, aceste triste rămășițe ale campaniei franceze din anul 1854 fiind descoperite abia în 1904, cu prilejul săpării fundației noului cazinou. Atunci ambasada franceză a depus osemintele în cimitirul central al orașului Constanța, unde a ridicat și un obelisc (existent și astăzi), cu inscripția: „La France / a ses / soldats morts / pour / la Patrie / 1854—1855".

După război, orașele renasc însă, cu timpul, rănile încep să se vindece, greu, dar oamenii revin pe vetrele pustiite, repară, reconstruiesc. Subintendentul Eugèn Blondeau nota că la 1 iunie 1854 nu erau la Constanța decît 15 familii; la 1 ianuarie 1855, populația fostului Tomis ajunsese la 50 de familii, pentru ca la începutul anului 1856 să ajungă la circa 150 de familii (în preajma războiului 1877—1878, Constanța va număra circa 3 000 de locuitori). Dar abia reînfiripate, localitățile euxine cad pradă altei conflagrații: războiului ruso-românoturc (după încheierea căruia Dobrogea va reveni la țară).

Vicontele Alfred de Caston a relatat dramaticele evenimente din Tulcea anului 1877. Ahmet aga, șeful trupelor otomane auxiliare („un fanatic" și „un sangvinar") și ajutoarele sale (Hagi pașa și Cara Mustafa, un negru), aflînd că Said pașa, guvernatorul provinciei, ar fi primit ordin ca populația nemusulmană să fie evacuată dincolo de Valul lui Traian, au început, împreună cu oamenii lor (bașbuzuci și cerchezi) să se dedea unor atrocități de neînchipuit. Corpul consular, în frunte cu viceconsulul Franței, Langlais, un prieten al românilor, se prezentă la conac pentru a-i aduce la cunoștință lui Said pașa zvonurile privind masacrarea populației creștine. Cum demnitarul otoman a negat veracitatea acestor zvonuri, Langlais a inițiat o anchetă la fața locului, după care i-ar fi spus lui Said pașa: „Nu am văzut nimic excelență, decît sate pustii, unde nu a rămas nici măcar un cîine pentru a atesta că omul a locuit acolo". Consulul francez a plănuit chiar organizarea unei miliții creștine pentru apărarea orașului, iar corpul consular trimitea depeșă după depeșă guvernelor pentru a se evita un masacru general. În sate, bașbuzucii își făceau de cap: la Cataloi, pastorul protestant Liebig a fost biciuit, deoarece a vrut să apere două fete spre a nu fi batjocorite. Din întîmplare, Hagi pașa și Cara Mustafa au fost prinși de trupele rusești și duși la Tulcea. Acolo, un mocan se apropie de Cara Mustafa și începu

să-l lovească; cum un soldat rus a intervenit, spunînd că nu-i cinstit să baţi un prizonier, mocanul i-a răspuns: „Dar ăsta nu-i soldat, e un monstru! (...) După ce m-a surprins în casa mea, în fruntea unei bande de mizerabili, şi m-a pus la zid, sub ochii mei, mi-a dezonorat soţia şi fata, un copil de doisprezece ani, care se tîra în genunchi, implorîndu-l pe acest bandit, a cărui inimă este de piatră“.

Dick de Lonlay, tot la 1877, a găsit, într-o casă din Măcin, cadavrul unei mame şi ale celor două fiice ale sale, care, după ce au fost batjocorite, au fost maltratate cu o „rafinată“ cruzime. („Este suficient de a şti — scrie călătorul — că aceste nenorocite au fost legate împreună cu curele de carne vie, tăiate de pe braţe“).

Mari nenorociri a adus atît de încercatei provincii pontice şi primul război mondial, în timpul căruia remarcabile înfăptuiri de după 1878 — economice şi social-culturale — au avut de suferit enorme prejudicii (fără a mai vorbi de mizeriile de neimaginat ale ocupaţiei străine, deşi vremelnice).

Gala Galaction avea să deplîngă, în însemnările sale de călător, starea jalnică în care se afla oraşul Mangalia în anii imediat postbelici: „Războiul — notează autorul Roxanei — a fost cu deosebire nefast pentru acest oraş“. Cînd a văzut, prima oară după război, Mangalia, scriitorul a avut în faţă o grămadă de moloz. Vreo două sute de ghiulele, trase de pe un vapor inamic, au făcut oraşul una cu pămîntul. De la fosta biserică grecească şi pînă la sediul de atunci al primăriei, numai case pustii ori ruinate. „Era odată o stradă de-a lungul portului — îşi aminteşte scriitorul. Erau pe ea magazii, cafenele, case particulare. Azi portul e mort şi strada de asemenea“.

Puţine clipe de răgaz — mărturiile călătorilor sînt edificatoare — au avut, deci, în multiseculara istorie a ţinutului pontic, oamenii sălăşluitori aici pentru a clădi, semăna şi culege rod. Cînd pacea s-a instalat însă şi la Pontul Euxin şi cînd, mai ales, locuitorii acestor meleaguri şi-au putut concentra energiile, voinţa şi talentul spre un ţel măreţ şi generos, Dobrogea a devenit ceea ce este azi: o falnică, mîndră poartă a ţării spre lume.

Drumurile spaimei

Deşi, nici în zilele noastre, călătorul nu poate fi deplin sigur că, plecat de acasă, pe drum nu va avea neplăceri — se mai poate întîmpla să-i fure cineva portofelul din buzunar, ştergătoarele de parbriz sau chiar maşina, ori suindu-se în avion pentru Paris, să ajungă în mijlocul Saharei — o călătorie pe vremuri era o adevărată expediţie în necunoscut. Secole la rînd, în ţinuturile vestice ale Pontului Euxin, unde otomanii au fost atotputernici, de paza drumurilor şi de „confortul“ călătorilor nu se prea îngrijea nimeni. În schimb, pretutindeni, mai ales la codru des (pe vremuri, exista multă pădure în Dobrogea, cu deosebire în zonele nordice — de la Babadag pînă la Dunăre — şi în cele sudice — Deliormanul, care se întindea mult mai spre nord) sau în stufărişul bălţilor, mişunau sumedenie de tîlhari. Stăpînirea otomană îşi exercita autoritatea prin bei, cadii şi aiani, adesea coruptibili şi puşi pe chiverniseală, precum şi printr-o legislaţie, care putea fi lesne răstălmăcită şi eludată. Deseori, demnitarii locali nu mai voiau să asculte de autoritatea sultanului — istoria otomană abundă de asemenea cazuri —, tăind şi spînzurînd în vilaetele şi sangeacurile lor, recrutîndu-şi numeroase gărzi personale formate, de regulă, din indivizi odioşi, puşi pe jaf şi crime. Cînd demnitarii respectivi îşi pierdeau funcţiile — cel mai adesea odată cu capul — oamenii oploşiţi pe lîngă ei, văzîndu-se fără slujbe şi nepricepîndu-se la altceva decît la mînuirea iataganului, se apucau de furat şi tîlhărit. Rîndurile acestora se îngroşau după fiecare război, cînd mulţime de ieniceri şi spahii, chiar ofiţeri, precum şi numeroşi voluntari din trupele auxiliare, obişnuiţi ani îndelungaţi numai cu războaiele, ieşeau la drumul mare. Nu de puţine ori, sate întregi erau la discreţia acestor bandiţi, care

se înverşunau de obicei pe populaţia creştină, sub privirile îngăduitoare ale administraţiei corupte. Drumurile nu erau foarte sigure nici în stînga Dunării — fapt care explică măsurile atît de severe luate de Vlad Ţepeş — însă situaţia de acolo nu era nici pe departe comparabilă, în ceea ce priveşte siguranţa călătorilor, cu starea de lucruri din dreapta fluviului.

Cînd cavalerul burgund Ghillebert de Lannoy, călător la Cetatea Albă, în 1401, a fost, împreună cu tălmaciul său, trîntit de pe cal şi jefuit („şi am pierdut — zice el — între 100 pînă la 120 de ducaţi şi alte lucruri şi giuvaeruri...), domnul Moldovei, Alexandru cel Bun, a intervenit prinzîndu-i pe tîlhari. Călăreţul va povesti : „...au fost prinşi cam vreo nouă hoţi şi daţi pe mîna mea cu ştreangul de gît, cu slobozenia să-i omor". Dar, reintrînd în posesia ducaţilor săi, Ghillebert de Lannoy, generos, îi scapă de la moarte.

Mult s-a bucurat Tommaso Alberti, cînd ajuns la Măcin (1612), cu carele pline de marfă, s-a putut acolo descotorosi, „dar cu multe greutăţi, de acel blestemat neam al turcilor" şi „de acei vicleni de căruţaşi turci care erau cu noi".

Călătorii trebuiau — aflăm din relaţia lui Bakšić de la 1641 — la popasuri, noaptea, să lase pe cineva de strajă pentru a semnala eventualele pericole. Cum trecătorii străini prin aceste locuri credeau că nenumăraţii tumuli presăraţi pretutindeni sînt de dată recentă, adică mormintele unor călători ucişi de bandiţi, teama lor era, fireşte, încă şi mai mare. Prelatul scria îngrozit că, trecînd prin Dobrogea, „în tot timpul eşti în aşteptarea morţii", deoarece se văd oriunde „morminte de oameni care au fost ucişi şi acest fapt bagă spaimă în trecători, de aceea trebuie să ai cai buni ca la mare cumpănă să poţi fugi ori să-ţi aperi viaţa".

Printr-un moment de spaimă a trecut şi Markos Antonios Katsaitis în timpul voiajului său dobrogean (1742). Înainte de a intra în satul Caugagia (azi, Unirea), unde urmau să înnopteze, călătorul şi soţii săi aflaţi călări, în timp ce trăsurile şi carele cu bagaje erau mai la urmă, auziră focuri de armă; desigur, au bănuit îndată că ar putea fi un atac al tîlharilor. O porniră astfel în mare grabă, cu puştile pregătite, înapoi spre caravană, de unde auziseră împuşcăturile. Din fericire, fusese numai o părere (cei din caravană au tras cu arma auzind zgomote suspecte), dar nu s-au mai răsfirat şi — scrie călătorul — „uniţi cu toţii, ne-am continuat cu multă circumspecţie drumul".

Înainte de a ajunge la Ienikioi, lordul Baltimore Calvert (1763) a poposit într-un sat, Convada (probabil Cernavodă), „locul în care — spune el — turcii aveau reputația ca fiind în cea mai mare parte hoți și tîlhari".

Călătorind prin Dobrogea pe la anul 1780, venind dinspre părțile tătărești, baronul de Tott a fost atacat de tîlhari. El spune în însemnările sale că aici răufăcătorii erau la adăpostul legilor, întrucît ei nu puteau fi prinși în flagrant delict. A dat și un exemplu de cum putea fi întoarsă legea în folosul tîlharilor. Un turc — notează el — ucisese pe tatăl său, pentru a-i moșteni averea; faptul era bine constatat, și sentința dată; dar iată că un amic al ucigașului intervine pe lîngă judecător, care îi arată că mijlocul de a scăpa pe omorîtor de pedeapsă constă în a dovedi cu martori că adevăratul ucigaș nu este fiul, ci el, amicul. Astfel, urmîndu-se întocmai povața judecătorului, este condamnat la moarte prietenul ucigașului, dar fiul, „generos", intervine și cere grațierea așa-zisului asasin al tatălui său, crima rămînînd astfel nepedepsită.

O tristă reputație ar fi avut și Bazargicul — aflăm din relația solului polon Toma Alexandrovici de la 1766: „E vestit orașul — notează el — prin tîlhăriile ce se întîmplă în împrejurimile lui".

Străinii ce călătoreau spre Moldova sau Muntenia preferau să treacă pe la Constanța — scrie von Brognard — deși locuitorii de aici erau răutăcioși și-i storceau de bani, decît să debarce la Varna, pentru a traversa un ținut împădurit foind de tîlhari.

De o rebeliune condusă de un anume Deli Mehmet, cu reședința la Chiustenge, în 1787, cînd „autoritatea sultanului era necunoscută la Caraharman și în alte cîteva localități vecine", amintește J. B. Lechevalier.

În dreptul Isaccei, doctorul Adam Neale și însoțitorul său (1805), aflați pe bordul ambarcațiunii cu care călătoreau pe Dunăre spre Sulina, se auziră strigați de un turc, care ordonă să fie luat la bord. Echipajul nu-i ascultă însă porunca, dar se treziră, după ce au depășit o insulă, cu turcul pe urmele lor, trăgînd zdravăn la vîslele unei bărci. Pentru a-l opri, îndreptară puștile spre tîlhar, „limbaj pe care el avea să-l înțeleagă foarte bine". Individul — un bătrîn chior — care, fără îndoială, voia să le perceapă vreo taxă piraterească, fu nevoit să renunțe la planul său, „blestemînd printre dinți pe cîinii de creștini".

Cu un an înaintea voiajului său, mulţime de hoţi „au supărat Dobrogea“, află Ion Ionescu de la Brad; au fost prădaţi mocanii cu stare, între care şi Zaharia Blebea. „Anul acesta — notează el îngrijorat — hoţiile poate vor fi şi mai mari“. Prin ţinutul Silistrei, într-un sat, un fost hoţ de drumul mare ajunsese subaşă. Agronomul trece prin păduri cu teama în suflet. El scrie: „Dă doamne să scap şi din codru, sărac dar măcar teafăr. Nu mi-e frică de alta decît să nu mă stîlcească şi betejească să nu mă pot hrăni“.

Piraterie în regulă se practica la gura Sulinei — cum relatează Engelhardt, un francez de la Comisia Europeană a Dunării. La 1853, anul începerii ostilităţilor în războiul Crimeei, la Sulina, aflată sub administraţie ţaristă, erau aciuaţi numeroşi aventurieri, oameni ai mării — cei mai mulţi greci —, trăitori în cîteva barăci de scînduri şi colibe acoperite cu stuf. Cum căpitanii ce treceau cu vasele lor pe la gura canalului aveau nevoie de pilotaj, aceşti aventurieri îşi ofereau îndată serviciile. Nivelul apei era întotdeauna atît de scăzut — nimeni nu se îngrijea de dragare — încît vasele mari, pentru a putea trece cu încărcătura de grîu, trebuiau să-şi transfere marfa în şlepurile sulinioţilor, pentru a o urca apoi din nou pe vase, după trecerea barei. Numai că şlepurile aveau fundul dublu, în care banditii ascundeau o parte din marfă — de regulă cereale — cînd nu puteau fura întreaga încărcătură. În apropiere, o pădure de mori de vînt măcinau de zor făina furată. Un incident însă, de la începutul anului 1855, i-a fost fatal acestei populaţii de aventurieri. Iată despre ce este vorba. Echipajul unei nave de război engleze a coborît la Sulina în misiune de recunoaştere. Un foc de armă, tras din stufăriş, l-a ucis pe comandant; cum cercetările, printre sulinioţi, de a se afla vinovatul, s-au dovedit zadarnice, englezii au trecut la represalii, distrugînd întreaga aşezare. Pentru o vreme, traficul la Sulina a fost blocat, dar şi-au făcut apariţia alţi aventurieri. Engelhardt nota: „Îndrăzneala acestor bandiţi n-a mai avut margini. Înşelînd încrederea căpitanilor, în faţa cărora ei se prezentau ca piloţi, provocau foarte des, în trecere, înnămolirea bastimentului căruia îi luaseră conducerea. Lăsat adesea propriilor sale resurse, în operaţia salvării, căpitanul nu întîrzia să se convingă de inutilitatea eforturilor sale şi abandona nava, rămînînd pradă acestor piraţi“.

În peregrinările sale euxine de la 1855, dr. Camille Allard va întîlni adesea renumiţii başbuzuci „care par a avea — no-

tează el mîhnit — singurii monopolul crimei și brigandajului". În timp de război — explică Allard — başbuzucii erau trupe voluntare, fără soldă, iar în timp de pace, pentru a trăi, ei prădau populaţia.

La Sulina, „unde pe strada mare nu e clădire fără cîrciumă", Wilhelm Hamm vede și el, la 1858, multă mizerie omenească: „Aici — scrie călătorul neamţ — a curs lepădătura întregii Europe: matrozi fugari, piraţi urmăriţi, galerieni scăpaţi, ucigaşi care se ascund de lege ori de răzbunare, jucători, prea bine cunoscuţi oriunde aiurea, și dezertori, şarlatani de tot felul și de toată categoria". Se cîștigă mult cu descărcatul vapoarelor, dar aurul intră în buzunarele cîrciumarilor sau în cele ale trișorilor, deoarece se joacă mult cărţi „între înjurături și descărcări de pistoale".

Cîţiva ani mai tîrziu, trecînd prin faţa Sulinei, dr. Sigismond Wallace a văzut sute de lucrători de toate naţiile, recrutaţi, majoritatea, din „clasa decăzută" a Constantinopolului, care vagabondau pe malul apei, populaţie ce îi inspira teamă lui și celorlalţi voiajori de pe vapor, așa că nu le-a părut rău că nu au coborît să facă o plimbare pe mal, ba chiar bucurîndu-se cînd vaporul se îndepărta spre larg.

În timpul sejurului său tulcean de la 1877, un localnic i-a povestit, la un pahar cu vin, vicontelui Alfred de Caston, cu mult regret, de vremurile de dinaintea războiului Crimeei, cînd pirateria era în floare. În bună înţelegere cu beiul din Tulcea, care era anunţat înainte („on avait généralement la courtoisie de le fair prévenir..") și care avea grijă să se închidă în conac — reşedinţa sa — împreună cu cei treizeci-treizeci și cinci de zapcii (poliţaii urbei). Astfel că „urcaţi pe cinci sau şase bărci, cu pistolul la centură și cu pumnalul în mînă, patruzeci de buni camarazi puneau stăpînire pe întregul oraş". Urmau jaful și batjocura („Atunci, ale noastre frumoasele fete! A noastră, prada! Tot oraşul era al nostru...!").

Și Mihail Sadoveanu a auzit de la bătrînii dobrogeni despre isprăvile de odinioară ale bandiţilor de pe aici. Naraţiunea sa, cu jefuirea bogatului mocan Drăgan, căruia, pentru a destăinui unde ţine ascunşi galbenii, i-a fost ucis copilul de către banditul Ibrahim, apoi răzbunarea mocanului, relevă un episod simptomatic al trecutului atît de zbuciumat — deseori dramatic — al românilor din această provincie.

Nici după revenirea Dobrogei între fruntariile patriei, cînd administraţia românească a introdus ordinea atît de necesară aici, banditismul nu a dispărut cu totul, codrii Baba-

dagului ori bălţile dunărene continuînd să mai fie ascunziş pentru răufăcători; totodată, ca reacţie la abuzurile marilor proprietari, şi-au făcut apariţia şi o serie de haiduci, intraţi în legenda locului.

Eugène Pittard, aflat împreună cu Ion Bănescu, pe atunci revizor şcolar (acesta îl va însoţi pe savant în tot timpul voiajului pontic), lîngă localitatea Ester (1900), află de la acesta că trecînd prin acelaşi loc, cîţiva ani înainte, a trăit o întîmplare terifiantă. «Deodată — ar fi povestit Ion Bănescu — caii de la căruţă se opriră fremătînd. Căruţaşul tătar se apleacă, zicînd: „Allah ! Allah !“ Un cap omenesc, proaspăt tăiat, zăcea la doi paşi de cai. Cîţiva briganzi — mai există încă — au trecut pe acolo. . .». Trecînd prin pădurea Babadagului, elveţianul află că locul „este faimos pentru briganzii săi“. Doar cu o lună înainte, aici fusese arestat, grav rănit, Pamfil, un celebru şef de bandă, la cîteva zile după ce îl atacase şi jefuise pe consulul turc din Tulcea, mai află Pittard.

Cînd Nicolae Iorga, şi el, a trecut prin pădurea Babadagului, „unde trăsura străbate cu greu potecile înguste“, a auzit că „se vorbeşte chiar cu teamă de furturile ce s-ar fi săvîrşind aici“.

Zăbovind mai mult tot prin pădurea de la Babadag, Ion Simionescu îi pricinui mari griji gazdei sale: „Îngrijorarea nu-i venea — scria savantul — numai din pricina ploii, ci şi din a oamenilor răi, cari îşi găsiră bun ascunziş în pădurea deasă din apropiere. Aduse vorba despre ei, căci fu victima lor; încă nu-i trecuse spaima“.

Fireşte, în jurul atîtor întîmplări, s-au iscat, de-a lungul timpului, fel de fel de legende — ne spune Lascarov Moldovanu, cu a cărui mărturie încheiem acest capitol — cu crime, haiduci şi răpiri de cadîne. Căruţaşul dobrogean — un tătar „îmbrăcat în şalvari şi cu boandă de şiac“ — ce îl ducea, prin anii '30, prin aceiaşi „teribili“ codri ai Babadagului, „neatinşi odinioară de setea de distrugere a antreprenorilor de lemne“, unde „îşi ducea banditul veacul, apărînd cînd nimeni nu se aştepta, din cine ştie ce stufăriş sau după vreun gorun gros cît o bute“, îi spuse legenda haiducului Licinski, ce înspăimîntase pe bogaţi şi ajuta sărăcimea. Încolţit de poteraşi, Licinski a murit împuşcat, după ce s-a apărat cu îndîrjire. «Şi căruţaşul îmi slomneşte — scrie L. Moldovanu — povestirea lui adăogind de la el episoade sîngeroase şi glorioase — şi, dînd din cap cu jale, zise la urmă, cînd fu să-şi încheie povestirea: „Şi-aşa a murit Licinski !“».

Abuzul puterii

Abia scăpaţi de pustiirile şi prădăciunile altui război şi altei năvăliri, bieţii locuitori de la Pontul Euxin, după ce, în puţinul răgaz dintre nenorociri, îşi ridicau din nou colibele şi strîngeau ceva rod, peste ei cădeau alte şi alte asupriri: lăcomia de chivernisire a demnitarilor locali (cadii, aiani, emini, subaşi etc.), violenţa şi trufia solilor în drum spre Constantinopol, blestematele alaiuri ale sultanilor ce mergeau spre nord să cucerească noi ţinuturi şi să supună alte coroane... Situaţia creştinilor (raialelor) şi mai ales a românilor era încă şi mai grea. Ei erau puşi cu silnicie să lucreze ogoarele feudalilor otomani, să plătească tot felul de angarale, să suporte toate umilinţele. Cum se va vedea, şi după 1877, deşi legile erau de partea lor, mulţi dobrogeni vor suferi de pe urma abuzurilor unor funcţionari josnici, din fericire nu mai numeroşi decît cei care, în primii ani de la revenirea Dobrogei la ţară, au fost ca o lumină de faptă românească şi gînd bun întru ridicarea acestui ţinut în care s-a plămădit cîndva o parte din fiinţa noastră etnică.

Relaţiile călătorilor la Pontul Euxin cuprind informaţii edificatoare despre abuzul puterii, în diferite timpuri, în ţinutul dintre Dunăre şi mare.

Olandezul Joris van der Does a fost martorul, în timpul periplului său euxin de la 1597, unei întîmplări care-l va răscoli profund. Pe corabia ce îl ducea de la Ismail, prin delta Dunării, în Marea Neagră, unde se mai aflau mulţi polonezi şi armeni, s-a urcat şi un turc, „geambaş de sclavi“, împreună cu două femei cumpărate în Moldova — din partea ocupată de turci după 1538 — şi cu un copil. Pe navă se mai aflau şi cîţiva călugări. Unuia dintre ei, un rutean, „care nu

era de loc obişnuit cu moravurile turcilor", ar fi mîngîiat copilul. Turcul, văzînd aceasta, „s-a repezit din patul său şi a dat cu ciomagul în capul acestui nenorocit monah, pînă cînd unul s-a obosit la culme tot dînd cu ciomagul și celălalt tot fiind ciomăgit". Călugărul ar fi fost aruncat peste bord, dacă ceilalți creştini, vreo șaptezeci la număr, nu ar fi intervenit „cu rugăminți şi cu linguşiri să-l cruțe pe acel nenorocit". Călătorul mai scrie cu mîhnire în jurnalul său: „Jalnic spectacol negreşit mi s-a părut acesta și [vrednic] să stoarcă lacrimi unui creştin, ca un singur musulman să aibă atîta putere şi cutezare, fiind de față atîția creştini...".

Uneori, românii dobrogeni au reacționat violent în fața acțiunii feudale. Românii din Dăieni, abia scăpaţi de boieri, cînd oamenii lui Şerban Vodă au atacat ținuturile turceşti de la dreapta Dunării şi au vrut să debarce în satul dunărean, au reacţionat puternic. Aloiso Radibrat avea să relateze (1603): „...ai noştri, nebănuind că la acei țărani să poată fi atîta îndrăzneală încît să vrea să lupte şi să li se împotrivească, au debarcat în acel sat. Țăranii s-au strîns cu toţii, după obiceiul lor, într-un grup care părea o oaste mare și organizată și privind de pe creasta dealurilor la ai noştri care erau jos şi văzînd că erau puţini i-au atacat cu atîta înverşunare, încît ai noştri abia au avut timp să se îmbarce. Şi, deoarece bărcile erau făcute, în cea mai mare parte, dintr-un singur trunchi, se răsturnau uşor; astfel, aproape 100 de oameni s-au înecat şi mulţi au fost ucişi".

Robert Bargrave, văzînd, în 1652, că mare parte din cîmpiile dobrogene erau necultivate, crede că această situație se datorează numărului mic de locuitori, dar şi faptului, notabil, că acestora „asuprirea cîrmuitorilor (măcar că sînt şi aceia turci) le răpeşte rodul muncii lor".

Creştinii erau folosiți cu forța la strînsul recoltei — putem înțelege din relatarea lui Dimitrie Cantemir, care spunea că la Alibechioi (azi Izvoarele, judeţul Tulcea) a văzut pe ogorul unui om cu mare vază și bogat peste o sută de creştini la lucru. Cînd creştinii — spunea acel feudal turc —, pe vremuri, au refuzat să lucreze de ziua Sfîntului Foca, au fost siliţi cu bătaia să îndeplinească porunca. Întîmplîndu-se însă o nenorocire, turcii au renunțat a-i mai sili să lucreze în acea zi.

Pe la Măcin, în 1782, trăiau mulți creştini — notează în jurnalul său Stanislav Chometowski — dar, într-o stare de mare decădere, stare pe care solul o pune, judicios, pe seama asupririlor („se vede că sînt în robie").

Boscowich avea să cunoască — deşi călătorea în marele alai al unui ambasador —, în preajma Dăieniului, ostilitatea demnitarului local „Ali Aga Voievod sau guvernatorul acestui loc“, care le-ar fi adus „un foarte rău serviciu“, îngreuindu-le voiajul (1762).

Negustorii greci din Cetatea Albă, cîteva zeci, erau „nişte nenorociţi întotdeauna cu teama morţii în suflet din pricina samavolniciilor şi anarhiei turcilor de aici“ — observă Walerian Dzieduszcki la 1785.

Grădinile de zarzavat ale unor turci din Valea Carasu „care se mulţumeau a sta pe pragul colibelor cu luleaua în gură, privind berzele tot atît de amorţite pe malul apei“, erau muncite de creştini cu plată — ne spune un călător de la 1843 (Alexis de Valon).

Cînd mateloţii de pe barcazul ce îl ducea pe Adam Neale la Sulina (1805) au coborît la Tulcea pentru a cumpăra lapte de capră, locuitorii, luîndu-i drept turci, au luat-o la goană, abandonîndu-şi casele.

Mocanii constituiau, atît pentru autorităţile austriece, cît şi pentru cele otomane, izvor de venituri — îl va informa Ionescu de la Brad pe Ion Ghica în 1850. Ei trebuiau să plătească, la fiecare şase luni, încă 6 lei autorităţilor turceşti pentru o teşcherea (paşaport). Cei care luau locuri de păşunat în arendă trebuiau să plătească şi beilicul (o oaie din zece, „care este mai frumoasă şi mai bună“). Pe harnicii locuitori ai satelor româneşti din preajma Cernavodei îi specula Hagi Murad, mudirul de Chiustenge, de care Ionescu de la Brad era convins că este un hoţ; acesta însă pe musulmani nu îndrăznea să-i spolieze (astfel procedau toţi mudirii din Dobrogea). Mudirul de la Mangalia — scria agronomul — „ţine tot cazanul întreg pentru 48 000 lei pe an, dijmuirile de la 36 sate“. Ţăranii din satele de pe malul Razelmului erau „asupriţi în datul uşurului (dare anuală din plugărie — n.n.) ca şi în alte dări“. Uşurul sau dijma nu se lua în funcţie de rod, ci la aprecierea spoliatorului otoman; cum însă, de exemplu, nu de puţine ori recolta de struguri era foarte slabă, după plata uşurului ţăranilor nu le mai rămînea nimic. „Turcii din Baba — scrie Ionescu de la Brad cu indignare — mai ales sînt ciocoii românilor. Li ieu 3 zile la săcere, 3 zile la coasă şi alte multe lucrări. . .“. Subaşii de prin sate erau mai asupritori decît seniorii feudali. În localităţile unde turcii convieţuiau cu românii, ca la greci, de pildă, pămîntul tot era cuprins de turci, lăsîndu-i pe ceilalţi „cu lacrimile pe obraz“ (pămînturile, în sate

deşi delimitate, nu aveau hotarele păzite). Următoarele rînduri, scrise de înflăcăratul patriot lui Ion Ghica, au patetismul şi căldura unei litanii: „Dar la toate muncile publice numai pe români iau; la toate interesele private ale aianilor numai pe români iau; pe ceilalţi însă îi lasă în pace. Turc sau tătar la coasă, la săcere, la aian nu au mers, căci şi turcul şi tătarul este boer ca şi subaşa şi aianul, ci numai pe român, care este iobag paşii, aianului, subaşei, bindaşei şi cîţi hagii şi capanlîi, toţi boeri, toţi ciocoi de ciupesc pe români, care îi socoate de păgîni şi de cîini (...)“.

Românii, mai mult decît ceilalţi creştini, erau asupriţi şi pe cale religioasă, deoarece nu erau organizaţi într-o comunitate religioasă proprie (ca evreii, armenii şi grecii), ci „uniţi cu grecii şi bulgarii“. Ionescu de la Brad notează: „Şi aice în Dobrogea în mîna unui grec sînt daţi românii şi este cu dreptul ca şeful religiei lor să fie român...“. Uneori episcopii greci erau de o rapacitate nemaiîntîlnită. Astfel, vlădica din Tulcea, „om jăfuitor şi cu neruşinare“, se manifesta, în folosul său, ca un adevărat „arendaş de venituri religioase“ („Au afurisit pe un român pentru că i-au dat bani şi după ce i-au dat, l-au dezlegat. Ce batjocură, ce dispreţ“). Nici părintele Visarion, fondatorul acelui locaş de cuget şi simţire românească în vremi de asuprire otomană, de pe dealul Cocoşului, nu a scăpat de afurisenie pentru că a refuzat să-i plătească cine ştie ce dare. Preoţii aflători în satele din jurul Cernavodei trebuiau să plătească vlădicăi grecesc din Silistra „cîte 500 lei şi mai bine pe an dajdie“; dar episcopul nu se mulţumea numai cu atîta şi mai lua apoi „prin sbirii săi“ şi „cîte 6 1/2 lei pe an de fiecare casă“.

Dick de Lonlay, care a fost de faţă la intrarea trupelor ruseşti în Măcin la 1877, pe vremea războiului ruso-româno—turc, a constatat că „singura răzbunare a populaţiei creştine consta în prădarea arhivelor conacului (reşedinţa caimacamului)“; acest lucru se explică lesne prin abuzurile de care se făceau vinovaţi, faţă de această populaţie, majoritar românească, demnitarii locali.

Un călător deosebit de atent la alcătuirile sociale a fost Ion P. Licherdopol. Periplul prin deltă (1900) i-a prilejuit cunoaşterea grelelor condiţii de muncă ale pescarilor şi exploatarea lor nemiloasă, a fărădelegilor unor funcţionari incompetenţi şi venali. Un vapor întîrzie pe călătorii săi vreo patru ore, pentru completarea unor hîrtii; în realitate cel care cauzase întîrzierea „avea să cîştige un kil de vin“ — era vorba

de un rămășag („Fapt petrecut sub ochii mei în ziua de 9 iulie 1900“ — consemnează Licherdopol). Omul de știință român pune această stare de lucruri pe modul defectuos în care se recrutau funcționarii publici în România acelor vremuri („Unicul titlu ce se cere pentru ocuparea unei funcțiuni fiind aparținerea lor la cutare partid; iar legile și regulamentele se fac fără ca să se ia avizul oamenilor practici“). Înalți funcționari de la centru încurajau de multe ori această stare de lucruri, transformînd locuri și instituții în feude proprii. Cînd Licherdopol, însoțit de protoiereul județului și fiul acestuia au tras la mănăstirea Cilic-Dere, unde stareța le-a oferit o cameră destinată unor demnitari centrali, aceia nimerind și ei „cu treburi“ pe acolo au făcut scandal și multă mizerie maicilor pentru că au dat altora camera „rezervată“ lor.

Un căpitan, Melinescu, de la Isaccea, „comandantul corpului teritorial, mai mare peste toate pichetele de pază de la Galați și pînă la mare“, transformase delta în moșie personală — avea să consemneze în memoriile sale Ionescu-Johnson. Avînd putere, căpitanul era, desigur, respectat de tot tîrgul. „Îi vezi ? — zicea Melinescu. Toți îs ai mei... fac armata cu schimbul la mine. Am de ăștia cîți poftești !“. Pe o rază de cacirca 200 km, pe care se aflau șaizeci-șaptezeci de pichete, căpitanul își organizase „un front“, aducător de însemnate venituri; căci fiecare pichet era bine gospodărit: trei-patru hectare de pămînt, viță de vie, grădină de zarzavaturi, oi, păsări, porci, o vacă sau două, iar la unele pichete ar fi existat și o cășerie mică. La bogăția „frontului“ se adăuga peșcheșul: „Ba un curcan sau o pereche de bibilici, ba un miel sau un purceluș de lapte, ba o putinică de brînză, o damigeană de țuică, un poloboccel de vin, niște ciortani afumați, mă rog, orice ar fi, numai să fie, că era năpraznic domnul căpitan cu cei ce-l tremeau cu vederea la asemenea prilejuri“. Cum căpitanul trăia în preajma deltei, nu-i lipsea, firește, pescăria. „Peștele — scrie Ionescu-Johnson — îl aduceau pescarii, în zori de zi, mai înainte de a trece pe la cherhanaua lor. Singuri coborau în pivniță și singuri îi așezau pescăria, după sort: aici morunii și nisetrii, dincolo păstrugile și cegile, mai încoace ciortanii; dar ce ciortani ? Cît viței !“. Chefurile se țineau lanț, căpitanul era om de viață. Mesele sale erau, creștinește, binecuvîntate de preotul tîrgului. Ospățul începea „după tipicul de ieri“, cu icre negre și țuică de Văleni și se termina cu „fisticurile, care, după așa masă, lăsau parcă niște bureți setoși în beregată“, apoi băuturile și muzica. Desigur, Melinescu avea

deosebită grijă să trimită prin birourile comandamentului coşuri pline şi damigene, care, ca prin farmec, topeau indignarea pricinuită de reclamaţiile şi zvonurile iscate pe seama sa.

Cum se ştie, Dobrogea, în anul revenirii la patrie, era un ţinut slab populat. Între măsurile, multe, luate de administraţia românească pentru ridicarea provinciei a fost şi popularea acesteia prin colonizare. Deoarece mulţi veterani ai războiului de neatîrnare trăiau în sărăcie şi nevoi, ei au fost printre primii care au intrat în posesia unor titluri de proprietate în ţinutul transdunărean. Deşi aşezarea acestor oameni în Dobrogea a fost un act patriotic, se găseau, în unele locuri, funcţionari incorecţi, spoliatori care compromiteau prin necinste şi abuz o acţiune de importanţă naţională. Mihail Sadoveanu, în „Privelişti dobrogene“, a consemnat întîmplarea veteranului Neculai Dominte, care, lăsîndu-şi rostul din comuna lui, a venit în Dobrogea, împroprietărit fiind de stat, să înceapă o viaţă nouă. Sosit în satul indicat în actul de împroprietărire, luptătorul de la Plevna sau de la Smîrdan află cu stupoare de la primar, omul care trebuia să aplice legea, că pămîntul e dat. „Mă uit eu la dînsul (zise veteranul — n.n.); mi-a venit aşa, o ameţeală. M-am dus, tulbure la cap, prin sat. M-am întîlnit cu vreo doi gospodari. Străini ei, dar mi-au spus: Omule, zice, pămîntul tău l-au împărţit primarele, popa, notarul şi cu perceptorul“.

Dar, în ţinutul pontic — altfel nu s-ar fi realizat nimic aici — nu au existat numai funcţionari venali. Dobrogea, încă din primii ani de la integrarea ei în circuitul firesc al vieţii naţionale, a avut privilegiul de a fi teren de acţiune şi luptă pentru devenire şi progres al unor personalităţi de excepţie, oameni înaripaţi de gîndul nobil al dragostei de ţară, ca Remus Opreanu, Ion Neniţescu, dr. Marin Sadoveanu, dr. C. I. Drăgescu, Ion Bănescu şi mulţi alţii, care nu au fost doar corecţi funcţionari ai statului, ci făclii de speranţă în vremuri grele, pionieri ai înfăptuirilor româneşti în această înapoiată şi urgisită provincie. De aceea, vom încheia acest capitol sumbru, care a relevat abuzurile demnitarilor şi stăpînilor în Dobrogea, din mărturiile călătorilor, cu evocarea uneia dintre cele mai luminoase figuri ale începuturilor, Ion Bănescu, reorganizatorul şcolii de pe meleagurile pontice şi iniţiatorul unor remarcabile proiecte edilitare, evocare făcută de un savant prestigios — Eugène Pittard.

Într-o scrisoare trimisă revistei „Analele Dobrogei“ în 1927, la mulţi ani după voiajul său euxin, savantul aminteşte

că l-a întîlnit la Constanța pe Ion Bănescu, pe atunci revizor școlar (1900). Acesta s-a arătat viu interesat de cercetările sale etnografice, dîndu-i, ca unul ce cunoștea foarte bine provincia pontică, tot concursul. „Îmi amintesc cu recunoștință — scrie Pittard — multele ore petrecute împreună, în fața hărții Dobrogei, subliniind, la indicația sa, numele satelor unde trebuia să întîlnesc sau români, sau turci, sau bulgari, sau tătari, sau lipoveni etc. Mulțumită lui nu m-am angajat orbește în acest voiaj“. Bănescu făcea totodată numeroase și pertinente observații etnografice, savantul regretînd că ele n-au fost niciodată publicate. Antropologul genevez își amintește, nu fără melancolie, de serile cînd, în colțul unei cafenele constănțene, discuta cu Ion Bănescu despre peregrinările euxine, despre culturile agricole și creșterea animalelor, despre viitorul Dobrogei, despre dificultățile politice întîlnite uneori de guvernul român. Eugène Pittard încheie: „Bănescu iubea această provincie al cărei rol activ în economia țării putea fi atît de mare; el, bineînțeles, a contribuit la a o face cunoscută. Țara îi datorează recunoștință“.

Stampe euxine

Dacă răsfoim jurnalele de voiaj ale drumeților de aiurea, care, în diferite timpuri, au poposit pe meleagurile de la Pontul Euxin, putem reconstitui — în parte, firește — din însemnări și note adesea fugare, unele anodine, incolore și stîngace, altele — nu puține — nuanțate, pline de forță evocatoare, cu indiscutabile virtuți de stampă, chipul acestei provincii, cu fizionomia ei atît de diferită de a celorlalte ținuturi românești.

Cum știm, Herodot a călătorit și de-a lungul țărmului de nord și vest al Pontului și a văzut, deci, gurile Istrului — după el, cinci la număr — precum și gurile celorlalte fluvii din apropiere, „care se bucură de renume“, fiind navigabile, ca Tyras (Nistru), Hypanis (Bug) sau Borystene (Nipru), dar nu a poposit în nici una din cetățile grecești de pe litoralul dobrogean, spre regretul istoricilor acestor locuri — și nu numai al lor.

Despre meleagurile unde și-a petrecut exilul poetul Ovidiu, în „Tristele“ și „Ponticele“ sale nu ne oferă detalii prea numeroase. Știm de la el, care se miră că *Sînt și pe-aici orașe grecești (n-ar crede nime), / Pe-un țărm așa sălbatic, cu barbare numiri !*“, un amănunt interesant: Tomisul era, în primii ani ai erei noastre, o cetate măruntă, fără importanță, „cu ziduri mici“, peste care zburau lesne săgețile barbarilor atacatori *(Ades pe străzi culegeam săgeți înveninate)*. Este posibil să fi văzut și cetatea Aegyssus (Tulcea), despre care spune că era o „cetate veche“, așezată la Istru, „cu ziduri tari: într-însa nu-i lesne de pătruns“, dar și Histria ori Callatis, de vreme ce, într-un loc, spune că se afla la mare cinste, nu numai la Tomis, ci și în alte cetăți. Lui Ovidiu, împrejurimile Tomisului i s-au părut cu totul dezolante: *Dar locul cum arată ! Nu-i frun-*

ză, nu e arbor, / Și iarnă după iarnă urmează ne-ntrerupt. Ținutul n-avea, deci, nici un farmec, ba chiar, zice poetul *„În toată lumea asta nu este loc mai trist"*. Poetul exagera, desigur, din dorința de a-i înduioșa pe cei ce i-ar fi putut reda libertatea de a se întoarce în patrie ori măcar de a-i schimba locul exilului cu altul în care clima să fie mai blîndă. Meridionalului Ovidiu gerurile tomitane i se păreau cumplite: *Vai! însă iarna tristă cînd își arată colții / Și geru-mbracă țara în albul lui veșmînt, / Și cînd la miazănoapte e crivăț și ninsoare; / Atunci îi vezi pe barbari de viscole goniți.* După Ovidiu — dacă ar fi să-l credem — iernile pe aici erau atît de aspre, încît, ca la Cercul Polar, zăpezile nu se mai topeau niciodată *(Și-n multe părți rămîne omăt, din două ierni)*, vinul îngheța în urcioare și pentru a fi băut, trebuia mai întîi sfărîmat, iar vînturile alergau cu o viteză înspăimîntătoare, luînd cu ele acoperișurile caselor și prăvălind turnuri de piatră. *Atunci* — mai scrie poetul —, *de frig, barbarii își pun pe ei cojoace, / Își pun ițari: nu-și lasă decît obrazul gol; / Dar țurțurii de gheață le zuruie în plete, / De albă promoroacă scînteie barba lor.*

În descrierea periplului său euxin de pe la anii 131—132 e.n., Arian vorbește, dînd amănunte pitorești, despre Insula Șerpilor. Cine navighează — zice fostul guvernator al Capadociei — prin dreptul unei guri a Dunării — numită de el „Psilon" — „drept spre larg cu vîntul nord-vest", vede o insulă, numită fie „Insula lui Ahile", fie „Alergarea lui Ahile", fie „Leuce", adică albă: „Se zice că zeița Thetis* a înălțat din apă această insulă pentru fiul ei, Ahile". Cum se știe, Insula Șerpilor a servit ca loc de escală corăbierilor milesieni, fondatorii cetăților Histria și Tomis.

După Ammianus Marcellinus (sec. IV), în această parte a Pontului se află insula Peuce (Delta Dunării) „în jurul căreia locuiesc troglodiții, peucinii și alte neamuri mai mici", apoi orașele Tomis, Apollonia, Anchialos, Odessos. A descris și Dunărea care, la vărsare, s-ar desparte în șase guri: Peuce, Naraucostoma, Colonstoma, Pseudostoma, Borionstoma și Stenostoma; ar fi existat și o a șaptea gură „încă și mai mîloasă, avînd o culoare întunecoasă asemenea unei mlaștini".

Peste zece secole, un alt meridional, Ibn Battuta, avea să cunoască și el, ca altădată Ovidiu, gerurile dobrogene. Deși călătorul arab ar fi avut pe el „trei cojoace și două rînduri

* Zeița apelor.

de nădragi“ și încălțăminte foarte groasă tot simțea asprimea iernii dobrogene. Era așa de încotoşmănat, încît nici nu se putea urca pe cal singur, avînd nevoie de ajutoare. Cînd se spăla, „cu apă caldă, chiar lîngă foc“, apa se transforma în țurțuri ce-i atîrnau în barbă și mustăți, făcîndu-l să semene cu barbarii lui Ovidiu. Ibn Battuta a trecut și pe la Babadag, „cel mai îndepărtat oraş care aparține turcilor“; aici a aflat legenda Sfîntului Saltîk, „un contemplativ sau un proroc“; de aici și pînă la granița Imperiului bizantin ar mai fi fost „18 zile de mers printr-un pustiu fără apă“, nelocuit. Turcii cărau apa în burdufuri, încărcate pe harabale; tot în burdufuri transportau lapte, pe care-l beau după ce-l amestecau „cu dughie fiartă“, potolindu-și setea într-un ținut atît de uscat.

Giovanni Maria Angiollelo relatează necazurile voiajului său pontic, în suita sultanului Mahomed al II-lea, în martie 1476. Trecînd de Varna, unde crede a fi văzut urmele celebrei bătălii de la 1444 și chiar „mari mormane de oase adunate, înălțîndu-se în multe movile“, captivul italian nu va întîlni, vreme de două zile, nici un fel de așezare omenească, apoi, încă opt zile, pînă la Dunăre, nu a putut afla nici urmă de om, iar de-a lungul țărmului a suferit cumplit de lipsa apei („timp de mai multe zile n-am avut altă apă decît aceea a mării“). Dar ca să-i fie chinul și mai mare, oastea otomană a fost întîmpinată de o neobișnuită invazie de lăcuste. „Lăcustele acelea — scrie Angiollelo cu năduf — alcătuiau nori așa de groși, încît întunecau soarele și cînd coborau pe pămînt rodeau pînă și sacii cu pesmeți din corturi, de la primul la ultimul“. Nu puteau să-și prepare mîncarea, deoarece, imediat ce oalele erau descoperite, se umpleau cu lăcuste, iar caii, pentru a fi ocrotiți de insecte, erau ținuți cu botul în săculeți, „acoperiți pînă la urechi“. Ajunși la Dunăre, ostașii semilunei, însetați, au tăbărît cu burdufuri și diverse vase să-și potolească arșița din intestine „cu apă dulce“, dar mulți „au băut cu nesaț și au murit, căci le mergea la inimă“. Lăcustele ar fi plecat mai departe spre Polonia, spre „țara nemțească“ și spre alte zări.

Iezuitul Giulio Mancinelli a călătorit prin Varna și Mangalia (1583—1586). A întîlnit apoi un cătun care ar fi fost pe vremuri „frumosul oraş Constanța“.

Pe la 1585, François de Pavie, baron de Fourquevaux, a vizitat Insula Șerpilor. Călătorul francez ar fi văzut așa de mulți șerpi în această pustie insulă, încît nu se putea păși, fără

a călca unul, iar corăbierii însetați, ce încercau a scoate apă din vreun puț aflat în insulă, se pomeneau cu găleata plină de șerpi.

Plecînd de la Provadia (Bulgaria), Petru Bogdan Bakšić (prima jumătate a secolului al XVII-lea) observă că pînă la Babadag provincia care se numește Dobrogea este un șes întins, fără munți, dealuri și păduri și chiar fără rîuri și izvoare. Neavînd lemn pentru foc, turcii de pe aici foloseau tizicul, un combustibil obținut din baliga vitelor uscată la soare, iar pentru a-și procura apa de băut, dobrogenii trebuiau să sape puțuri foarte adînci, „de la 60 pînă la 70 de pași mari“; din aceste fîntîni apa era scoasă „cu multă osteneală cu burdufuri făcute din piele de bou învîrtind cîte patru oameni deodată niște roți“. Casele locuitorilor erau mici, acoperite cu paie. Bakšić vizitează și Babadagul, „oraș deschis, așezat în vale, la poalele unui munte“. A văzut și el mormîntul lui Sarî Saltîk Baba — amintit și de Ibn Battuta —, sfîntul local, aflat într-o moschee, „înconjurat cu candele și cu sfeșnice în care ard lumînări de ceară“. În preajma mormîntului, mulțime de călugări musulmani (derviși), umblînd despuiați, trăind în comun o viață austeră. Acești derviși se arătau foarte primitori cu străinii, dar pentru a vedea mormîntul sfîntului, toți cei ce intrau în moschee trebuiau, obligatoriu, să se descalțe și să dea ceva de pomană. Interesant apare faptul că musulmanii din Babadag credeau că Sarî Saltîk Baba ar fi același cu Sf. Nicolae al creștinilor („o minciună mare“ — zice arhiepiscopul Bakšić). Ei mai credeau („altă minciună“) că sfîntul ar umbla noaptea și, de aceea, aveau grijă, în faptul serii, să-i aducă încălțămintea trebuitoare. Călătorul bulgar a găsit la Babadag 60 de case de schismatici, adică de creștini ortodocși, cu aproape 450 de suflete, care se închinau într-o mică biserică acoperită cu paie, 20 de case de armeni, cu 120 de suflete, fără biserică („dar au preot și se închină în case“) și peste 2 000 de case ale turcilor, cu peste 10 000 de suflete. Musulmanii aveau la Babadag 20 de moschei; una dintre ele ar fi fost cîndva „catedrală“ creștină, dărîmată de bombarde, în timpul iureșului antiotoman al lui Mihai Viteazul de la 1595.

O imagine vie, de o remarcabilă plasticitate, a locurilor de la Pontul Euxin, așa cum arătau pe la 1651, ne oferă, în însemnările sale de voiaj, Evlia Celebi. Silistra ne apare ca un oraș mare, cu multe „mahalale“, dintre care zece ar fi fost locuite de creștini (ghiauri), una de evrei, iar restul de musulmani. Orașul dunărean avea trei băi publice, cișmele, hanuri,

bazar cu vreo 800 de dughene, şcoli. Primăvara, mult noroi pe uliţele Silistrei; aşa de mult, „încît se îneacă în tină pînă şi elefantul-mamut". Călătorul ar fi găsit consemnată în registrele oraşului o hazlie întîmplare, cu un „deliu" (om viteaz ori nebun), care, beat fiind „cu must de miere", s-a înecat în noroi cu cal cu tot. Un valiu, om de bine, ar fi transportat din oraş în fluviu „optzeci şi şapte de mii de butoaie cu noroi". Rîndurile ce înfăţişează distracţiile locuitorilor Silistrei sînt de o mare plasticitate, amintind de pînzele unui Brueghel cel Bătrîn: „Aşezîndu-şi corturile pe Dunărea îngheţată, multe mii de oameni destoinici din Silistra petrec în ele cu mîncări şi băuturi. Meterhanelele sînt puse să cînte, iar toţi tinerii se dau pe gheaţă, oferind un spectacol uimitor. Unii se dau cu papucii, alţii au în picioare galenţi, iar în mîini bastoane şi merg astfel de la un oraş la altul cu iuţeala fulgerului. În cazul cînd în acest anotimp cade sărbătoarea Bairamului, atunci se aşază şi leagăne mari, în care se dau toţi îndrăgostiţii şi petrec, deoarece Dunărea îngheaţă de şase-şapte palme". Şi mai făceau şi alte isprăvi silistrenii, de care mult se minunează călătorul turc. Unii mergeau pe gheaţă cîntînd, dansînd într-un picior şi bucurîndu-se („încît nu li se văd pletele"), alţii săreau „peste un om ce sta culcat în calea lor, fără să-şi piardă echilibrul", ba chiar unii mergeau pe gheaţă cîntînd din vioară. Evlia Celebi a văzut oameni ce mergeau pe Dunărea îngheţată în grupuri de cîte doi, trei, vorbind între ei şi fumînd „în acelaşi timp". Tot pe gheaţă se aşternea pămînt pe care se aprindeau focuri, unde se puneau la frigare „oi şi vaci întregi" pentru ospeţe şi petreceri. Dar se întîmplau şi nenorociri, deoarece, pe alocuri, unde gheaţa era subţire, mulţi oameni se pomeneau în apa fluviului. Se practica şi patinajul, dar nu în sens sportiv, ci din raţiuni de utilitate. („Unii oameni, cu greutăţi în spinare, îşi pun sub tălpi două bucăţi de oase de vită şi, cu băţul în mînă, merg pe gheaţa cristalină ca briliantul, parcurgînd într-o zi distanţe de cinci-şase popasuri").

Călătorul turc găseşte Mangalia drept un oraş înfloritor, făcînd parte din vacufurile (fundaţiile) prinţesei Esmahan-Sultan, fiica lui Selim al II-lea. Ea a construit aici o frumoasă geamie — existentă şi azi —, unde slujitorii lui Allah erau toţi veniţi din Istanbul, „adică persoane instruite şi înţelepte". Negustorii, mulţi, locuiau în case solide. Se aflau aici trei hanuri, vreo trei sute de prăvălii, şcoli, „o baie mică", şapte cafenele, precum şi numeroase magazii pentru cereale, mai ales lîngă schelă, aici fiind „loc de negoţ". Hanul serdarului

(comandantului) ar fi fost cea mai bună clădire. Localitatea era un cadiat (unitate administrativă condusă de un cadiu) din vilaetul Silistrei. În afară de serdar, orașul mai avea un muhtesib (primar și polițai totodată) și un subașă (șef strîngător de dări). Mangalia era un loc de pelerinaj pentru cei ce nu puteau merge la Kaaba-Mecca, pentru sărăcime, adică. Spre miazănoapte de oraș, la Ghiuvenlia (Chirnogeni), în interiorul Dobrogei, Evlia Celebi constată și el lipsa apei, care se scotea din puțuri adînci, cu cai („aceasta e ceva de mirat“).

Trecînd apoi prin sate „bogate și înfloritoare“, călătorul musulman ajunge și la Constanța, un oraș mic, cu numai vreo 150 de case, „acoperite cu olane și șindrilă“, într-o singură mahala, și o geamie modestă, lîngă schelă. Mai exista și un han, 40—50 de hambare („care seamănă cu niște hanuri“) și cîteva prăvălii. Orașul făcea parte din vilaetul Silistrei și depindea de cadiul din Carasu.

Cetatea Caraharman (azi, Vadu), pătrată, cu o circumferință de „o mie și o sută de pași“, era așezată într-un loc „plăcut și productiv“, pe malul lacului Sinoe. În cetate, numai douăzeci de case, locuite de paznici, care băteau tobele și cîntau „din țimbale și zurnale“ și strigau „Allah e unic, Allah e unic!“. Lîngă cetate se afla comuna Carharman, cu 300 de case, o geamie și „vreo șaptezeci-optzeci de hanuri de neguștori, pline cu tot felul de mărfuri“, guvernată de un naib (ajutor de cadiu).

Evlia Celebi a descris și Babadagul, care era „un cadiat însemnat“ și „un oraș înfloritor“. Avea hass (feudă cu un venit anual de peste 100 000 de aspri), pașă și voievodalîk, în vilaetul Oceakov. În subordinea Babadagului se aflau o sută de comune. El a văzut aici vreo trei mii de clădiri cu un cat, unele, chiar „seraiuri înalte cu două caturi“, zidite din piatră, dar și „alte numeroase case“. Multe geamii, școli, medresele, opt hanuri, trei băi publice — cea mai importantă ar fi fost aceea a lui Baiazid Veli — și vreo șaptezeci particulare, „de casă“, aproape patru sute de dughene, majoritatea ragusane, în care se vindeau stofe, săgeți, arcuri etc. Existau aici, de asemenea, cafenele și tăbăcării. Aerul și apa erau plăcute la Babadag, dar iernile foarte aspre.

Un oraș creștin (azi dispărut), cu puțini musulmani, era Asterabad (Ester), în districtul Babadag. Locuitorii se adăposteau, potrivit însemnărilor lui Evlia Celebi, în o mie cinci sute de case — deci, un oraș mare — acoperite cu olane sau șindrilă. Și aici hanuri, cîrciumi, bragagerii, „vreo două sute de

prăvălii“, biserici etc. Alt oraş, Caramurat (azi, Mihail Kogălniceanu), avea o mie de case, o geamie, două hanuri, zece prăvălii, şcoli. Călătorului turc i-a plăcut aspectul minaretului geamiei, cu o boltă ascuţită de scînduri, lucrată artistic („e aşa de minunată încît prin fineţea ei nu-şi are egal în nici o ţară“).

Important, pe vremea voiajului întreprins la Pontul Euxin de Evlia Celebi, trebuie să fi fost şi oraşul Carasu, unde se afla un agă al paşei şi un voievod, ce guvernau cu o sută de oameni, un chehaia de spahii, un serdar de ieniceri, un strîngător de taxe şi un muhtesib. Zestrea edilitară: o mie de case, unele cu etaj, acoperite cu olane ori şindrilă, geamie, han, o baie „întunecoasă“, şcoli, depozite de apă, cafenele, „două prăvălii cu vopsele“, bragagerii şi alte cîteva zeci de dughene. La Carasu, voiajorul remarcă prezenţa cîntăreţelor numite aici „güvendé“, care, numeroase, mergeau din casă în casă, cîntînd din dible „acordate la întîmplare“, ori cutreierau grădinile fluierînd („aceasta nu se considera o ruşine“). Fireşte, bărbaţii erau încîntaţi de farmecele acestor sirene dobrogene, din care pricină, autorităţile nu puteau lua măsuri eficiente împotriva lor. Cîntăreţele din Carasu ar fi ruinat „mii de oameni de familie“, care deveneau, în cele din urmă, servitorii lor.

Călătorul turc a cunoscut şi Delta Dunării, unde remarcă teroarea ţînţarilor, care, mai ales la asfinţit, îi aduc pe cei ce trec pe acolo, oameni şi cai, în situaţia de a-şi dori „mai degrabă moartea“. Iată şi un cumplit obicei al locului: femeile din Ismail, Chilia ori Tulcea, prinse cu legături uşuratice, erau duse în deltă, dezbrăcate şi lăsate pradă ţînţarilor, care le ucideau într-o singură noapte. Chilia, cea nouă, era un oraş mare, cu unsprezece mahalale, două mii de case, simple ori cu etaj, cu curţi îngrădite, multe geamii, şcoli, „o baie dublă cu acoperiş de plumb“, cîteva sute de dughene, hanuri pentru negustori. La Cetatea Albă, climă plăcută şi oameni cu feţe rumene, sănătoşi. Isaccea era „o fortăreaţă puternică de formă pătrată“, aşezată la Dunăre, iar Daia Mare (Dăieni), „un sat atrăgător, cît un orăşel, pe malul fluviului, cu două mii de case acoperite cu stuf, bazar şi un tîrg cu negustori înstăriţi“.

Cam în aceeaşi vreme (1652), englezul Robert Bargrave, părăsind Bulgaria, trece prin ţara numită Dobrogea. Pînă la Bazargic a făcut 12 ore de mers printr-o „cîmpie frumoasă şi cu pămînt roditor“, dar cultivată numai a zecea parte, din pricina numărului mic de locuitori. Mai departe iar cîmpii ne-

sfîrşite, a căror monotonie e doar, ici-colo, ruptă de prezenţa unui copac sau a unui colţ de stîncă. Pe această cîmpie creştea o iarbă foarte deasă, deoarece pămîntul nu era cultivat, locuitorii, şi aşa foarte puţini, fiind peste măsură de leneşi, „încît — zice Bargrave — dacă au destul pentru ziua de azi şi pentru ei înşişi, lasă altora grija zilei de mîine şi a averii lor“. Şi Bargrave constată lipsa apei potabile şi a lemnului de foc, pe care locuitorii îl înlocuiau cu cunoscutul tizic, combustibil local din balegă uscată. Călătorul englez îşi închipuie că tizicul ar da un cărbune foarte prost, care nu ar fi bun nici să prăjeşti jumări pe el („dacă religia lor le-ar îngădui să mănînce slănină“). Trece prin Băltăgeşti şi Dulgherul, considerate aici sate importante, unde îl apucă vremea rea, cu „o ceaţă scoţiană“ a cărei umezeală îi pătrunde pînă la oase, apoi prin Igliţa, „un sat foarte vesel şi mănos“ aşezat pe malul Dunării, de unde o porneşte spre Măcin, port la marginea imperiului, „loc păcătos“, unde cu toate ordinele „răsunătoare“ avute în buzunare, abia dacă a căpătat o locuinţă mizerabilă, atît de strîmtă, încît cu greu se puteau lungi doi călători pe podea. Voiajînd de-a lungul Dunării spre bacul de la Galaţi, trece pe lîngă stînca Blasova, apariţie geologică ciudată, despre care i se spune că „ar fi fost asvîrlită aici de o fecioară uriaşă, de pe malul stîncos aflat la o depărtare de o milă, minune pe care n-ar putea s-o admită nici măcar crezul spaniol“.

Babadagul a fost vizitat, la 1659, de episcopul catolic Filip Stanislavov. Oraşul avea „1 700 de case de turci cu vreo 6000 de suflete“, şapte case de catolici, cu patruzeci de suflete, ce aveau biserica lor şi vreo trei sute de case de schismatici, cu circa două mii de suflete; aceştia, schismaticii, aveau şi ei biserică, fiind vizitaţi, rar, de arhiepiscopul din Silistra.

Secretarul soliei lui Ioan Gninski de la 1677—1678, Michal Floryan Rzewuski, starostele de Helm, notează în jurnalul său, tot despre Babadag, că era „un oraş destul de mare, lung, aşezat într-o vale joasă între dealuri“. Drumul principal — amănunt interesant — ar fi fost pavat cu dale de piatră, pătrate, avînd la mijloc şi un canal de scurgere. Potrivit însemnărilor acestui călător, şi Carasu părea un oraş cuprins, aşezat pe malul lacului cu acelaşi nume, căruia i se mai zicea şi „Czarna-Woda“ (apă neagră), deşi — se arată nedumerit drumeţul polonez — apa lacului e numai tulbure, „dar e albă“. Bulbuller (azi, Ciocîrlia) era un sat sărac, cu colibe de stuf, dar exista aici şi o clădire înaltă, cu două etaje „sub un acoperiş jos de olane“, probabil un ciflic (fermă, moşie). Lemne se găseau greu

pe aici, oamenii locului trebuind să și le procure „de peste mare“, adică din porturile litorale, care se aflau însă la cîteva mile depărtare. Dintr-o altă relaţie privind solia lui Ioan Gninski aflăm amănunte despre orașul Isaccea, „un tîrg așezat pe un deal“, neîmprejmuit cu ziduri, cu străzi înguste, „după obiceiul turcesc“, cu multe case, foarte puţine de zid. Cetatea era clădită pe malul Dunării, cu ziduri înalte și turnuri bune. În oraș existau două moschei „acoperite în întregime cu plumb“, precum și un frumos palat „în care a locuit sultanul cînd a mers la Cameniţa“. Un comerţ sărăcăcios se practica în mai multe dughene.

Dimitrie Cantemir în „Istoria Imperiului otoman“ a descris și el Dobrogea („eu am trecut adesea prin aceste părţi — mărturisește domnitorul — fiindcă pe aici îmi era calea din Moldova spre Constantinopol“). Cantemir situa Dobrogea „între Drîstor (denumirea românească a Durostorului — n.n.), în România, pînă la gurile acestui fluviu“. Peste tot numai cîmpie nesfîrșită, dar în preajma Dîrstorului se afla o mare pădure, numită de otomani Deli-Orman sau „pădurea nebunilor“. Și domnitorul a remarcat folosirea tizicului la încălzit, în locul lemnelor. Locuitorii își construiau casele din piatră — material atît de ieftin aici — dar nu foloseau mortar, așezînd pietrele una peste alta fără nici un liant; însă pentru a feri aceste locuinţe de frig, zidurile erau, pe dinafară, muruite cu pămînt amestecat cu balegă. Apa se scotea din puţuri foarte adînci. Cantemir explică apoi semnificaţia numelor localităţilor Catîrlez (Sf. Gheorghe) și Casimcea: „Cassim Giuni. Cu numele acesta numeau turcii pe Sfîntul Dumitru, despre care, ca și despre Sf. Gheorghe — numit la ei Chisrelles — zic legendele lor fabuloase, că a fost musulman. Ei ţin sărbătorile acestor doi sfinţi chiar în zilele în care le ţin și creștinii orientali, adică la 23 aprilie și 26 octombrie“. Otomanii — precizează domnitorul — își situau campaniile lor războinice între cele două sărbători, ţinînd la acest obicei cu mare strășnicie. Vorbește și despre Isaccea, așezare foarte veche, iar despre Silistra spune că această cetate, așezată pe malul sudic al Dunării, purta numele grecesc de Drisa, aici avîndu-și reședinţa un mitropolit grec. Pașii care aveau însărcinarea de a apăra provincia nordică a Imperiului otoman, deși își aveau sediul la Babadag, se numeau „pașa de Silistra“. Domnitorul relatează și o legendă din partea locului. În preajma Babadagului — cuvînt care pe turcește înseamnă „tatăl munţilor“, deoarece în partea dinspre oraș ar fi un munte (de fapt un deal) mai

înalt decît ceilalți — s-ar fi aflat o specie de corbi, mai mari decît în oricare alte părți și așa de numeroși, încît penele lor (și se foloseau numai 12 pene din coadă) ar putea împodobi „toate săgețile din Turcia și Tataria". Respectivele pene, care ar fi costat un leu bucata, aveau însușiri cu totul miraculoase: „Dacă cineva — scria Cantemir — are în tolbă mai multe săgeți, prevăzute cu alte pene și una e ornată cu o singură pană de la acești corbi și o lasă a se atinge de cealaltă, ea le mănîncă și le despoaie pînă la lemn".

Venind, la 1709, de la Ismail, prin Tulcea, poposește la Babadag, „un frumos orășel, locuit în cea mai mare parte de creștini", pastorul suedez Michel Eneman. Îmbolnăvindu-i-se un camarad, pastorul întîrzie în acest oraș, unde turcii s-au arătat foarte politicoși, spre deosebire de greci, „din pricina amiciției lor cu rușii". Ieșind din Babadag, Eneman călătorește urmînd linia țărmului mării și constată că aici „cîmpiile sînt foarte întinse". Regiunea ar fi „teribilă", deoarece el crede, greșit, că pe aceste locuri a avut loc celebra bătălie de la 1444 în care și-a pierdut viața regele Vladislav al Poloniei și Ungariei. A trecut și prin Carasu, „un mic oraș creștin", apoi prin Cobadin și Bazargic.

Părintele iezuit Francisc Gościecki, participant la solia lui Stanislaw Chometowski la Poartă (1712), trecînd din Moldova în dreapta Dunării, notează că aici sînt case bune, satele mai dese, iar orașele mai mari și mai populate, dar locuitorii, chiar cei creștini, i se par sălbatici, deoarece la sosirea unui străin în casele lor, le părăsesc, „luînd adesea cu ei și mobilele". Călătorul polon explică acest comportament bizar al creștinilor dobrogeni prin faptul că ei ar urma exemplul turcilor „care nu suportă pe un străin în camera lor...". După cum arătau casele în care locuiau, după îmbrăcăminte și după înfățișare, creștinii văzuți de Gościecki se aflau în stare de decădere, fiind în afară de orice îndoială că se găseau în robie. Casele lor erau mici, joase, cu o singură încăpere ,iar unele case constau doar într-un acoperiș, fără tavan deosebit, sprijinit pe patru stîlpi. Locuitorii nu obișnuiau să țină pe lîngă casă cereale ori animale, așa că în sate nu se aflau grajduri și nici hambare; recolta era treierată pe cîmp, iar vitele rămîneau acolo toată iarna. Ba chiar și oamenii ce nu mai aveau loc în locuințe rămîneau în cîmp și iarna, pe ger. „Nici în case — mai scrie polonezul — nu e mult mai bine, căci nu obișnuiesc sobe, ci numai cîte o vatră".

A. de la Motraye, cam în aceeaşi vreme (1714), trece Dunărea la Isaccea, „un orăşel cu un castel în stare proastă, flancat de şapte turnuri“. Ajunge la Babadag, apoi la Constanţa, mai degrabă un sat decît un oraş „chiar mediocru“, cu case mărunte. Neavînd vînt favorabil o porneşte pe uscat spre Mangalia, care crede a fi fostul Tomis („numit de turci Pangala, de moldoveni Tomisovara şi de greci de asemenea Puglicora“).

De la Constantinopol spre Iaşi a călătorit, în 1742, grecul Markos Antonios Katsaitis. El a întîlnit în Dobrogea sate mari şi bogate, aşezate într-o întinsă cîmpie, fără nici un accident de relief, fără copaci, fără tufişuri. A văzut peste tot grămezi de tizic ce se usucă la soare, pentru că aici se făcea „chiar şi cafeaua cu cărbune de bălegar“. Lipsea şi apa, care se scotea cu mare trudă, cu animale, din puţuri adînci de peste 100 de paşi, şi încă şi aceea de proastă calitate, fiind „pe jumătate sărată“; astfel că îşi astîmpărau setea cu... alcool.

Peisajul din preajma Măcinului este admirat de solul polon Iosif Podoski (1759), îndeosebi priveliştea Dunării, pe care trec agale, cu pînzele în vînt, ghimiile turceşti. De pe culmile dealurilor, de pe aici, membrii soliei aduc zăpadă; călătorul polonez crede că zăpezile de pe munţii Măcinului ar rămîne netopite în tot cursul anului. Petrece o noapte la Carasu, „odinioară oraş bun, azi abia un sat mare“. Iosif Podoski observă un obicei al vremii: deşi Dobrogea se afla în ţară turcească, solii poloni erau conduşi de către o călăuză a domnului Moldovei pînă la Carasu.

Imagini dobrogene din vara anului 1762 evocă, în jurnalul său, R. Giuseppe Boscowich, savant italian. Îndreptîndu-se spre Băltăgeşti, ajunge la Carasu, unde rămîne o jumătate de oră pentru a găsi o călăuză, apoi trece pe la Defcea, (Gherghina), „un alt sătuleţ“, unde el şi ceilalţi călători din alaiul ambasadorului Porter iau masa la umbra unor copaci. Aici ghidul i-a părăsit, dar au găsit un altul „pe cîmp“, care i-a condus pînă la Băltăgeşti, sat format din două îngrămădiri de case la un sfert de milă una de cealaltă. În sat — li se spuse — bîntuia ciuma, astfel că au fost nevoiţi să-şi instaleze corturile în afara lui, pe o pajişte, lîngă un fel de grădină cu pomi fructiferi, în mijlocul căreia se aflau un chioşc şi o fîntînă în ruine. Mai departe, în drum spre Sarichioi, Boscowich a întîlnit cîmpii necultivate, acoperite cu ierburi înalte, înflorite, scaieţi gigantici şi cucută cît statura unui om. Sarichioi era un sat cu circa o sută cincizeci de case, dintre care

nici una acoperită cu olane, cum ar fi văzut în alte sate. În interior însă ele păreau foarte proprii locuirii, cu camere mici, prevăzute cu sobe, indicii că frigul era intens pe aici. Ambasadorul a fost primit în locuinţa unui creştin, „şeful satului", un om cumsecade; locuinţă cu două camere, cu sobe şi cîte o mică fereastră; tavanele erau joase, iar uşile atît de puţin înalte, încît trebuia să te apleci mult pentru a intra. Lîngă uşa casei, culcată, o femeie, despre care li s-a spus că ar fi posedată de demon, fapt crezut şi de preotul locului. Examinată, boala acestei femei se dovedi epilepsie. Pe braţul Dunării, tinere fete practicau pescuitul; ele intrau îmbrăcate în apa care le venea pînă la brîu. Află că aici pescuitul ar fi fost în exclusivitate meseria fetelor". Ele au prins o cantitate de „frumoşi raci" şi diverse specii de peşti mici, pe care încă vii, i-au oferit călătorilor pentru cîteva parale. Boscowich şi convoiul lui Porter au ajuns apoi la Dăieni, „un sat mare compus din trei sute de case" apoi la Taşburnu (sat desfiinţat), după care poposiseră la Ienichioi (azi, Mihail Kogălniceanu, judeţul Tulcea), un cătun cu doar vreo cincizeci de locuinţe. Preotul locului i se păru mai ignorant decît confraţii săi: „Întreaga sa ştiinţă de istorie veche se mărginea la a şti că a existat un Constantin, mare monarh, care a fondat Constantinopolul. El plătea — mai află călătorul italian — 20 de piaştri pe an episcopului său. Mai departe, Măcinul, aşezare importantă cu case mari şi cîteva moschei cu minarete, dar ca în alte locuri dunărene, mulţi ţînţari şi musculiţe chinuiau călătorii. Toată lumea de aici bea apă din Dunăre, care, deşi tulbure, nu părea totuşi dezagreabilă.

Pe la 1763, o călătorie pe Dunărea de Jos a întreprins lordul Baltimore Calvert. El a trecut pe la Cernavoda, pe atunci un sat; mai departe, pînă la Ienichioi, lordul nu a văzut altceva decît cîmpii necultivate.

Toma Alexandrovici a văzut, la 1766, „orăşelul" Dăieni „în ruine", de asemenea şi Carasu, „oraş vestit pe vremuri şi populat, azi însă ruinat din pricina birurilor mari". Un oraş înfloritor i s-a părut a fi Bazargicul, unde a putut vedea geamii „împodobite cu ceasornic"; aici se aflau douăsprezece mii de ieniceri.

Nikolaus Ernst Kleeman, negustorul austriac, vizitează, la 1768, Chilia Nouă, un oraş frumos, cu numeroase geamii şi două lăcaşuri armeneşti; aici e întîmpinat de vameşul otoman.

în tîrg, multă plebe și gură-cască, etichetată de „leneșă“, trăind numai din precupeție, iar un tălmaci evreu își oferea serviciile.

După ce a cercetat țărmul apusean al Mării Negre, Wenzel von Brognard (1786) constată că Balcicul avea patru sute de case și un port bun, iar Cavarna avea și ea o schelă activă. Mangalia număra cinci sute de case, Constanța vreo două sute, iar satul Edreles, la nord de gura Sf. Gheorghe, număra o sută douăzeci de case locuite de oameni muncitori și dibaci.

Cam în aceeași vreme și Peyssonel descrie Balcicul ca pe un oraș mare, cu un port excelent; Cavarna de asemenea. Potrivit însemnărilor diplomatului francez, și Mangalia era un oraș mare, iar Constanța se prezenta ca o localitate destul de importantă, condusă de un agă.

J. B. Lechevalier observă, la finele veacului al XVIII-lea, că orașul Sulina nu avea mai mult de douăzeci de case, „al căror parter, ridicat cu trei picioare sau mai mult deasupra apei fluviului, nu este totuși niciodată inundat“. El a mai văzut aici o moschee și alte construcții neînsemnate, toate așezate pe o fîșie de nisip de cinci-șase stînjeni lărgime, dincolo de care se aflau mlaștini ocazionate de vărsările fluviului. Caraharmanul avea înfățișarea unui „sat întins“, aflat pe țărmul mării, neavînd ca fortificații decît „un castel pătrat“, cu latura de treizeci-patruzeci de stînjeni, „cu un turn rotund pe fiecare din colțurile sale“. De aici și pînă la Varna, cea mai importantă schelă din regiune, se mai aflau localitățile Constanța, Mangalia, Cavarna și Balcic.

Lui Adam Neale (1805), Isaccea îi apare ca „un mic sat“, iar mai încolo întîlnește, un alt sat, Tulcea, unde echipajul a coborît pentru a cumpăra lapte de capră. După călătorul englez, Dunărea se vărsa în mare prin șapte guri, iar malurile sale, adesea inundate, nu erau, pînă la mare, decît o înșirare de bălți, terenuri scufundate acoperite cu sălcii, arini și cătină, amestecate cu stufărișuri. Apoi, apele Dunării, unindu-se cu cele ale mării, produceau un clocot extraordinar; și cum undele fluviului erau mai tulburi, încărcate cu un sediment albicios, se puteau distinge cele două curente de apă, chiar la mai multe mile depărtare de mal.

Ofițerul francez Hector de Béarn, la 1828, în plin război, venind dinspre Basarabia, trece Dunărea și intră în Isaccea, împreună cu trupele țarului, după capitularea forțelor otomane. Aici l-a cunoscut pe pașa — care mai tîrziu își va pierde viața pentru că a predat orașul fără să-l apere —, „un om

înalt cu o înfăţişare gravă“. Demnitarul-prizonier le oferă cafea, „cîte o pipă“, iar celorlalţi militari, lapte de cămilă, amestecat cu un linguroi într-o putină „de o curăţenie mai mult decît îndoielnică“. De la Isaccea porneşte spre Babadag, un orăşel „destul de mizerabil“ dar aşezat într-un peisaj atrăgător, la marginea unui lac, în care toţi — ofiţeri şi trupă — s-au scăldat cu plăcere înainte de a intra „în stepa aridă şi uscată“. În vechiul oraş dobrogean Hector de Béarn admiră cazarma existentă acolo — după care a făcut şi un desen —, „o imensă clădire pătrată“, cu o curte vastă, în mijlocul căreia se afla o cişmea, „foarte frumoasă“, cu următoarea inscripţie dăltuită în marmură: „Sultanul Mahmud, victoriosul, a pus de s-a zidit cişmeaua aceasta. Beţi din apa ei dulce ca şerbetul şi invocaţi numele domnului. Dea cel veşnic ca viaţa Padişahului să fie lungă. Potoliţi-vă setea cu apa aceasta, asemenea celei a Semsenului (susanului); 1231 al Egirei“. Un oraş mare era Bazargicul, cu străzi multe, însă strîmte, douăsprezece moschei, cîteva cişmele frumoase, patru pieţe şi cîteva clădiri „aproape elegante“. Pe unele străzi ar fi existat şi trotuare, „ori simple pietroaie aşezate unul lîngă altul, pe care să se poată merge desculţ pe vreme de ploaie“. Cum locuitorii, părăsind oraşul — la venirea trupelor ruseşti — nu-şi puteau lua cu ei şi cîinii, numeroase haite, înnebunite de foame, vagabondau prin oraş şi prin cimitire, înconjurau bivuacul asediindu-l, astfel că „adesea s-a simţit nevoia să se tragă în ei“. Remarcabilă i s-a părut prin „eleganţă“ şi „graţie“ casa paşei din Bazargic. Situată în mijlocul unei curţi, continuate cu o grădină, casa ar fi avut mai multe caturi şi balcoane, iar coloanele şi ornamentele acoperişului erau, toate, confecţionate din lemn lustruit. La parter, în mijlocul unei săli pardosite cu marmură, un mic bazin din care ţîşneau coloane de apă. De la Bazargic, mergînd spre mare, ofiţerului francez i se arată un peisaj cu totul dezolant, pustiu, arid, nelocuit, fără apă, măcar „un strop“, doar, din loc în loc, cîte o fîntînă secată, înconjurată cu animale moarte, care se tîrîseră în zadar pînă acolo spre a-şi potoli setea. „Şi ca să ne apropiem de aceste fîntîni — scrie călătorul francez —, trebui să ne luptăm cu sute de vulturi, care tăbărîseră pe vitele moarte de sete; dar cînd ajungeam la ele, de obicei nu găseam în loc de apă decît un strat de noroi“. A ajuns şi la Mangalia, oraş aşezat chiar pe malul mării, dar fără port, cu o plajă frumoasă. Moscheea — desigur, cea descrisă şi de Evlia Celebi —, elegantă, lui Hector de Béarn i s-a părut nou construită. Ar fi

rămas cu o bună impresie despre acest loc, dacă noaptea, — se plînge călătorul — „ar fi putut închide cineva ochii, din cauza unui mare număr de insecte în și nearipate". Trece și prin Constanța, unde turcii ar fi ridicat, la începutul războiului, un mic fort. Orașul nu avea schelă, nefiind la acea dată decît un loc de debarcare. De aici, cu fregata „Flora", pleacă spre Odesa, în împrejurimile căreia vede o nemaipomenită invazie de lăcuste, care, cînd se lăsau pe pămînt, l-ar fi acoperit cu o pătură groasă de cinci sau șase degete.

Peste un an, tot cu prilejul acelui război, a călătorit prin Dobrogea finlandezul Gustav Adolf Ramsay, ofițer în armata rusă. A traversat Dunărea la Galați, trecînd pe lîngă Măcin, cetate aflată pe un deal pe malul Dunării, unde nu a putut intra, deoarece era bîntuită de ciumă. A călătorit apoi prin Greci, Cerna și Acbunar (azi, Mircea Vodă, județul Tulcea), printr-un peisaj de o insolită și sălbatică frumusețe („Ținutul — scrie Ramsay — nu era un șes monoton, ci o îmbinare fermecătoare de dealuri și văi, cu cele mai frumoase priveliști pentru ochiul călătorului. Miresmele pomilor înfloriți, pacea și seninătatea care pluteau prin aer, totul făcea ca această zi să fie cea mai plăcută a călătoriei noastre"). Babadagul, așezat într-o vale adîncă, i s-a părut un oraș mic, foarte neregulat, cu străzi înghesuite și casele apropiate una de cealaltă. Caută o locuință pentru a se adăposti și odihni, dar cînd comandantul încartiruirii îi arată casele cele mai bune, el se cutremură „intrînd în acele bordeie murdare, fără ferestre". Trage în cele din urmă la un han rusesc. De la Babadag spre Constanța, drumul tăia tot „prin livezi minunate", dar îndată priveliștea s-a schimbat, apărîndu-i în fața ochilor un platou uscat și trist. Neputînd intra în Constanța decît după „fumigațiune", orașul fiind în carantină, sînt nevoiți, el și însoțitorii săi, să se așeze lîngă cetate spre a se odihni. Ramsay se plimbă pe malul mării și examinează împrejurimile, privind cetatea din afară. Orașul era așezat pe malul deosebit de înalt aici, de unde, spre mare, se deschidea „o priveliște încîntătoare". Constanța nu avea port, ci numai o radă. Pornește apoi, pe malul mării, spre Mangalia; drumul era foarte aproape de buza malului abrupt, care se căsca deasupra mării, într-un mod îngrijorător („Mi se făcea amețeală cînd încercam să măsor cu privirea înlățimea acestui mal abrupt și prăpăstios"), dar teama era compensată generos de originala frumusețe a peisajului ce i se desfășura în fața ochilor, de spectacolul valurilor ce se spărgeau, furioase, la picioarele sale, într-o dantelă de

spumă. La Mangalia a scăpat de fumigațiune (de carantină adică), deoarece autoritățile de acolo, văzîndu-i sănătoşi, îi scutiră „de astfel de ceremonii". Aici a avut parte de o cameră spațioasă și o masă bună. În anul următor, după campanie, ofițerul finlandez se va întoarce cam pe acelaşi itinerar (Bazargic, Mangalia, Constanța, Babadag). Îl impresionează satul Mănăstireşti (Niculițel), sat plăcut, înconjurat de dealuri, cu o „frumoasă biserică ortodoxă". De aici vede Dunărea, Ismailul și Isaccea. În jurul bisericii, cîteva morminte cu niște cruci, care i s-au părut ciudate. În jur, pășuni, dealuri, împădurite și ogoare dintre cele mai fertile. Îi plac locuințele „moldovenești", văruite intens și, mai ales, foarte curate, care aveau, fiecare, în curte, cuptoare pentru rumenit pîinea. O apă excelentă — Ramsay cunoscuse lipsa apei potabile din Dobrogea sudică — se putea bea din cele trei fîntîni ale încîntătorului sat.

Voiajul oriental de la 1837 i-a prilejuit lui Helmuth von Moltke și cîteva popasuri euxine. La Silistra l-a cunoscut pe demnitarul locului, Said pașa, mare proprietar și totodată amator de distracții facile. Aici, ofițerul prusac a fost invitat de pașă la baia publică, unde, într-o primă cameră, i s-au oferit cafele şi a fumat lulea „sub peristil", apoi a intrat într-o altă încăpere, încălzită la 18 grade; aici se făcea masaj, în timp ce un biet evreu închipuia tot felul de comicării penibile, la care Said pașa „rîdea cordial". După von Moltke, Dobrogea era o țară de circa două sute de leghe pătrate, cuprinsă între mare și Dunăre, un ținut posomorît, trist, un pustiu. Prin aceste locuri, cît vezi cu ochii nu vezi arbori, nici chiar tufişuri, pretutindeni numai o mare de iarbă îngălbenită de arşița soarelui nemilos, unduită de suflarea vîntului; călătorul parcurge „leghe întregi" fără a întîlni, decît foarte rar, vreun „mizerabil sat, fără copaci, fără grădini, pe fundul unei văi lipsite de apă". În preajma Dunării, peisajul era însă aproape edenic, comparabil cu pînzele unui Everding sau Ruisdaël. „Am trecut — scrie călătorul german — prin apropierea unei insule dunărene, unde păşteau cai; cînd ne-au văzut, o luară la fugă, iar cîțiva mînji s-au aruncat în apă, înotînd pe partea noastră. Rațele ieşiră speriate din stufăriș, în timp ce un cîrd de lebede sălbatice se ridicară în zbor greu, trasînd cercuri nenumărate pe fața liniştită a apei".

Imagini dobrogene, de la 1841, aflăm şi din însemnările scriitorului danez Andersen. Constanța — unde a sosit cu vaporul de la Constantinopol — oraş cocoțat pe un țărm stîn-

cos, încrustat de scoici, oferă tabloul unor „colibe fără geamuri, cu acoperiş de stuf, cu împrejmuiri de piatră“ şi o moschee în ruină, „cu minaret de scînduri văruite“. Vede şi lume: femei care privesc spectacolul debarcării, tătari ce se agită în întîmpinarea pasagerilor, la o cafenea mizerabilă, turci nemişcaţi beau cafele şi „fumau narghileaua“, alţi turci, zdrenţăroşi, „cu barbă lungă, turban, caftan şi papuci“, adunau cu sîrg bălegarul străzilor pentru făcut tizicul („lemne nu se găseau decît la cîteva mile depărtare“). Undeva, pe o clădire flutura un steag, probabil al companiei de transport austriece. Afară din oraş, acelaşi peisaj dezolant, remarcat de toţi călătorii de la Ovidiu încoace („nici un semn de viaţă, numai cîmp verde, fără sfîrşit“). Însoţit de englezul Ainsworth, tovarăş de călătorie, face o plimbare pe malul mării pentru a aduna pietre şi scoici. La înapoiere, vizitează o colibă tătărească, mică, meschină, şi, din pricina focului ce ardea înăuntru — colibele tătăreşti nu aveau horn — plină de fum. O tînără tătăroaică, fără văl, frigea carne, iar scriitorul observă că „un pictor ar putea găsi aici motivul unui tablou original, cu lumină dublă, focul în colibă şi soarele în amurg, ce pătrundea sîngeriu prin uşa joasă“. A doua zi, plecarea. În drum, un sat cu case lipite şi temelii de piatră, apoi iar cunoscutul pustiu, a cărui monotonie e ruptă doar de prezenţa unui vultur uriaş care tronează în iarba deasă şi „nu se urneşte din loc decît după ce convoiul e la cincizeci de paşi“. Cernavodă — „un model de oraş în decadenţă“ — înfăţişa un pitoresc sălbatic: colibe cu acoperiş de rogojină sau de stuf, unele simple bordeie, copii mişunînd prin preajmă, unii „cu desăvîrşire goi“, alţii îmbrăcaţi sumar cu ce găseau de la părinţi etc. Se îmbarcă în portul dunărean, trece prin dreptul Silistrei, apoi al Turtucaiei, unde „orice casă are în faţă o grădiniţă“. Vede o ceată de cai, care „sar pe maluri zvîrlind pămîntul din copite“. Poetul se inspiră: „Armăsar sălbatic, purta-vei oare pe tînăra logodnică a domnului muntean? Te va mîngîia oare mîna ei fină şi-ţi va împodobi trupul negru şi lucitor cu covoare bogate?...“.

Studiind Dobrogea la 1841, polonezul Mihai Czajkowski scrie că pe aici pămîntul era pretutindeni frumos, fertil, dar puţin cultivat, din cauza — consideră el — numărului mic al locuitorilor. Satele se aflau foarte departe unul de altul, iar oraşele păreau mai degrabă aşezări rurale. Constanţa nu avea decît patruzeci şi cinci de case şi un cimitir. Iată şi cîteva amănunte de ordin administrativ, cu pitorescul lor. Localită-

țile dobrogene aveau în frunte un fel de municipalitate: în fiecare an, satul își alegea un ciorbagiu (un fel de primar) și un cavas (un fel de polițai local, executorul ordinelor ciorbagiului). Ciorbagiul era intermediarul dintre sat și autoritatea otomană. Dacă nu știa turcește, el primea ajutorul unui dragoman (tălmaci oficial). Ciorbagiul avea dreptul de a încarcera pe culpabili și chiar de a le aplica pedepse corporale...

Deosebit de vie, sugestivă, este imaginea Cetății Albe, la 1843, sub pana scriitorului polonez I. I. Kraszewski, cu străzi neînchipuit de animate, pe care se plimbau moldoveni, armeni, evrei etc., iar în bărbieriile armenești, deschise pînă noaptea tîrziu, pe sofale, cu lumină puțină, stăteau mușterii rumeni și cu părul smolit, la gît cu prosoape. Luna arunca generoasă raze de argint pe apele limanului, în timp ce pe străzi își făcea apariția „armata cu muzică, tobe și fluiere, cîntînd fantastic și turburînd această noapte frumoasă“.

Tot la 1843, în zori, debarcă, la Constanța, G. Smancini, dar greu, pentru că marea era agitată, apoi cu caleștile — se bucură nespus că a putut schimba mijlocul de călătorie — pornește spre Cernavodă, dar nu e încîntat de peisaj, doar cîmpii întinse, „deși bogate în pajiști naturale“, apoi mlaștini la Carasu (bănuie chiar că ar fi niște munți prin apropiere). În sfîrșit, ajunge la Cernavodă, unde a stat cît să i se îmbarce bagajele pe vaporul ce urma să-l ducă mai departe („Argo“, al companiei austriece).

Dramaturgul F. S. Grillparzer, în același an, coboară pe Dunăre, spre Orient, cu vaporul. Noaptea sosește la Cernavoda, dar nu are liniște, îl irită căpitanul vasului care cunoaște meșteșugul unor noi și supărătoare „invenții“. Regiunea nu-i place, dar trebuie totuși să aștepte o zi întreagă venirea trăsurilor ce aveau să-l ducă pînă la Constanța. Pentru a trece timpul, pleacă la vînătoare în împrejurimi, dar fără succes, „cîinii sînt proști“, se rătăcește, pretutindeni pustiu, în sfîrșit revine la vapor. A doua zi, în zori, pornește spre Cernavodă. În drum nici un sat, „cel mult cimitire“, pînă în fostul Tomis, dar și aici peisajul e dezolant, pentru că localitatea pare devastată, ruinată, „ca tot ce e turcesc“. Ceva, totuși, îi mai îndulcește traiul de călător la Pontul Euxin: o cină bună cu pește de mare, după ce a răbdat de foame de la 5 dimineața, numai cu o cafea. Aici se plimbă pe malul mării, și, ispitit de ape, se dezbracă și face o baie, împreună cu alți călători. Un tînăr englez s-ar fi aventurat, înot, pînă la vapor, dar dramaturgul se mulțumește să facă

„exerciții“ în locuri mai sigure, la mal, adică. Apa s-a dovedit mai rece decît ar fi crezut și, pe deasupra, neplăcută la gust, însă „supa caldă și vinul de Tenedos servit la un prînz bun ne fac să simțim cît de binefăcătoare a fost baia de mare“. Apoi, împreună cu un neamț, Coblentz, misionar minorit, care l-a însoțit de la Cernavodă, din nou plimbări prin împrejurimi.

Un francez, Alexis de Valon, plecat din Constantinopol spre Occident, în deceniul al patrulea al veacului trecut, găsește că Kiustenge „abia dacă merită numele de port“, fiind un sat cu bordeie (Hütten), care s-ar asemăna „cu locuințele castorilor“. Populația, vreo sută cincizeci de suflete, trăia în mare mizerie și nevoi. Ieșind din oraș, în drum spre Cernavodă, același pustiu, unde el nu a văzut „nici măcar o pasăre“. Mai departe însă îi apare priveliștea unui lac — probabil Carasu —, cu copaci la mal, iar la mijloc, cu o insulă acoperită de pădure „asemănătoare cu aceea de la Armenonville“. Vede aici, la marginea lacului, cîteva colibe singuratice, „locuite de niște pustnici“, adică de „trei sau patru familii turcești“, a căror singură avere constă în cîteva vite și o grădină de zarzavat.

În 1844, dr. Karl Koch, un călător german, pentru a evita carantina de la Galați, merge tot pe drumul Cernavodă—Kiustenge, dar, neavînd ceva mai bun de făcut „în acest pustiu, pe alocuri mlăștinos, unde vitele pasc în larg și omul n-are decît ici, colo căsuțe proaste“, hotărăște în cele din urmă să facă botanică.

Îmbarcat la Galați, pentru Constantinopol, în 1845, Vasile Alecsandri, cînd întîlnește, la Sulina, marea, exclamă: „Aici începe grandiosul, imensul, sublimul...“. În jurnalul său, poetul scrie entuziasmat, după periplul euxin: „Nimic nu e mai frumos ca o frumoasă seară pe mare, poate o noapte cu totul calmă și misterios luminată de lună“.

Corespondența dobrogeană a lui Ion Ionescu de la Brad din timpul „excursiunii“ sale agricole de la 1850 abundă de imagini ale locurilor de aici. El a găsit că așezarea Constanței pe un promontoriu de „forma unei limbi“ ce înaintează în apele euxine „este cea mai frumoasă“. Existau aici, în acel an, cincizeci de case, iar între două fîntîni se afla un loc „slobod“, unde mudirul (demnitar local) l-ar fi invitat să-și zidească o casă. Condițiile nu erau grele: urma să plătească haraci (un fel de fisc), care pentru săraci se ridica la 15 lei anual, pentru cei cu venituri mijlocii, la 30 de lei, iar pen-

tru bogaţi nu mai mult de 50 de lei. Dar nu era nevoie să ridice casă nouă, deoarece la Constanța se găseau multe locuințe pustii, cu stăpîn și fără, chiar pe malul mării, „în partea dinspre Țarigrad", adică la sud. La Cernavoda, împrejurimile erau neobişnuit de pitoreşti. Micul canal ce unea Dunărea cu renumitul — în epocă — lac Carasu i s-a părut a fi un adevărat Bosfor în miniatură. Se urcă pe dealul în coasta căruia se afla implîntat satul Bogazchioi (Cernavoda): în fața ochilor i se desfăşoară panorama unui peisaj cu totul impresionant, cu o largă deschidere („la deal de Dunăre, la cotul Oltenița, cale de 10 ceasuri și la vale pînă la Hîrşova"). De aici se vede întreaga baltă „presărată cu copaci, ape, fînețe și arături", iar și mai departe se zăresc „satele Dudeşti, Chetroiu, Stelnica, Maltezu, Parțac, Cegani". Prin părțile Măcinului, Isaccei şi Niculițelului, străvechi aşezări româneşti, unde se află şi mîndra ctitorie a Cocoşului, cu monarhi transilvăneni, peisajul nu avea asemănare în frumusețe. Ionescu de la Brad scrie cu însuflețire rînduri de slavă pentru aceste locuri, rînduri ce pot sta în orice bună antologie la literatură inspirată de meleagurile pontice: „O, ce frumos loc Niculițălu, sat înconjurat ca o cetate de munţi şi codri, sat făcut pe ruinele antice romane (...). În satul acesta se face și panairi (tîrg — n.n.) şi sînt în el circazienele române. Acolo am văzut o fată atît de frumoasă, cît, zeu, nici Ileana Cosînzeana n-au putut să o întreacă în mîndrețe. Veste de frumusețea fetei au ieșit. Cînd am văzut-o avea un trandafir în cosiță și sta la o stative, țăsînd o pînză mai subțire decît a păianjenului, căci pe aici se face borangic și sînt aguzi poate și de 100 de ani de bătrîni. De cînd am văzut-o, nu o mai pot uita. Cînd aş fi un Făt Frumos !".

În studiul publicat în chiar anul voiajului său în revista lui Nogué de la Constantinopol, Ionescu de la Brad a descris Dobrogea sub toate aspectele. Iată și cîteva detalii privind organizarea administrativă a acestui ținut de margine al Imperiului otoman. La acea vreme, provincia era sub ascultarea vizirului de Rusciuc, fiind împărțită în mai multe plăşi, numite cazale, gospodărite de mudiri. Aceste cazale erau: Bazargicul, Balcicul, Mangalia, Constanța, Babadag, Tulcea, Isaccea, Măcin, Hîrşova, cazaua Alfatlar, formînd tranziția între Dobrogea şi Deliorman. În Deliorman se aflau cazalele Silistra, Ceardac, Tobcea, Omurkaki şi Cubair-Tatar. În apropiere de Hîrşova, la Ceatalorman (Pantelimon) și-ar fi avut reședința Mîrza bei, căpetenia tătarilor autonomi.

Ionescu de la Brad a descris și Bazargicul, așezat într-o poziție deosebit de pitorească, pe fundul unei văi, înconjurată de dealuri acoperite cu vii şi livezi. Oraşul avea o baie publică, opt moschei, o biserică grecească și alta armenească. Aici se găsea apă bună și din belşug. Turcii locuiau în şapte sute de case, bulgarii în o sută zece, armenii aveau și ei vreo cincizeci de case, iar țiganii, patruzeci. Dar nicăieri în Dobrogea — scrie călătorul român — nu poți obține date statistice precise „pentru că aici se numără numai casele și bărbații".

Ieșeanul Mihail Harret, de la Galați, o pornește pe Dunăre, începîndu-și voiajul spre Atena, la 1851. A trecut prin dreptul tîrgului Tomarova (Reni), „cu o carantină, pe o așezătură desfătăcioasă pe care se aflau mulțime de grădini, biserici și mori de vînt", apoi pe lîngă Isaccea, renumitul tîrg dobrogean, unde se vedeau două geamii frumoase. Tulcea ar fi fost un oraş în formă de secere, comercial, clădit pe un „dîmb înalt"; avea şi o geamie, dar minaretul i se pare prea alungit, precum şi o baie („feredeu"). Dughenele și celelalte clădiri erau construite „în stil mai modern", dar toate din lemn şi cu acoperişuri de „oale". La Sulina (pe atunci sub administrația țaristă) exista o cazarmă rusească, biserică și case de locuit, pe ambele maluri fiind „tîrgușoare", un vaporaș („cu care se servesc pentru pericole") și un far înalt, de piatră, ce „luminează în depărtare marea". Vede întîia oară apele Pontului, „vinete" și atît de limpezi „în cîtu la o adîncime de doi stînjeni se poate zări ori ce lucru mic s-ar arunca". Harret a putut admira și delfinii ce se învîrteau în preajma „batelului", un fel de pești „mari și groși, cu botul ascuțit ca de porc și cu aripi negre". Compară meduzele, multe, cu niște „flori de apă", cu „ciupercile" ori cu „bonetele", dar a mai văzut și altele cu „felurite figuri".

Boucher de Perthes (1853) voiajează și el pe la gurile Dunării. Sulina avea o singură stradă, lungă de o jumătate de kilometru de-a lungul fluviului, garnisită cu cheiuri de lemn. Pe malul celălalt, casele erau clădite separat una de cealaltă, probabil de teama incendiilor și cu acoperişurile vopsite în roșu. Casele se aflau dominate și pe un mal și pe celălalt de mori de vînt. Înaintînd spre Tulcea, o mare verde de stufăriș, pe fondul căreia navele par a naviga prin prerie. Tulcea avea aparența unui oraș destul de întins, ale cărei case, și aici separate, unele chiar cu două etaje, susțineau acoperișuri de lemn; vede și o moschee. Depărtîndu-se de oraș, Boucher de

Perthes, din mijlocul fluviului, larg aici de un kilometru, admiră panorama orașului și a portului, cu casele aflate între pîlcurile de copaci, care cresc pînă la malul apei, cu catargele navelor dominate de aripile morilor de vînt.

Mergînd pe litoral, de la Mangalia spre Constanța, doctorul Quesnoy din trupele franceze descrie, la 1854, un peisaj cu totul sălbatic. Nu a întîlnit nici un locuitor, vreme de două zile, cît a durat această cale, ci numai lacuri, mlaștini, sate distruse, și, uneori, cete de cai sălbatici, precum și stoluri de gîște ce se ridicau deasupra apelor la trecerea călătorilor.

Un alt francez, Bois-Robert, tot în acea vreme, depășind Cavarna, observă că satele se răresc, ajunge și la Mangalia, care avea străzi lungi, o populație de o mie de suflete, apoi întîlnește iar sate, sărace, terenuri mlăștinoase, „sursă necontenită de miasme pestilențiale", cîmpii imense, cît vezi cu ochii, acoperite cu „iarbă, iarbă și mereu iarbă", îngălbenită de soare și vălurită de vînt. Poposește la Constanța, „capitala maritimă a Dobrogei", care nu-și merită numele de oraș: „cu golfulețul său, bordeiele sale mizerabile (...), acest sat nu ar fi în Franța decît cel mai murdar dintre cătunele Bretaniei". Și Cernavoda, tot un cătun, cu vreo douăzeci de case, unde cîțiva turci prăpădiți „trăiesc serviți de bulgari încă și mai mizerabili". Este impresionat, aici, de frumusețea marelui fluviu, bătrînul Istru. Bois-Robert scrie: „În acest moment mă gîndesc la Rhin și compar cele două fluvii: Rhinul, cu decorurile sale de operă, ar face, lîngă acest gigant al Europei, o tristă figură".

Cînd medicul Camille Allard cobora de pe pachebotul ce l-a adus, în 1855, la Kiustenge, a fost întîmpinat de priveliștea sumbră a plăjii, unde zăceau pretutindeni schelete de animale, iar cîini slăbănogi își disputau dezgustătoarele resturi. Printre crăpăturile unei ruine, o turcoaică, înfășurată în vălul său alb „ca o apariție funebră", părea că, din cînd în cînd, încearcă să-i spioneze. Dar „tot acest sumbru tablou servea drept cadru unor copii, care, prin vioiciunea lor, prin strălucitoarele culori ale veșmintelor lor orientale, păreau un viu protest împotriva morții" — observă Allard, fără a-și pierde optimismul. În acel timp, potrivit notelor sale de voiaj, Dobrogea nu era decît o imensă prerie, de șaizeci de kilometri lungime. O parte din iarbă servea la hrana animalelor, dar restul se usca la soare și, începînd cu luna august, „începeau incendiile". După ce iarba era mistuită de flăcări, stepa oferea

un spectacol inedit: focul descoperea ruinele, scheletele de animale, pietrele tumulare şi trasa mii de drumuri fantastice, după cum vîntul orienta flăcările într-o direcţie sau alta. Medicul francez a căutat urmele oraşului Carasu, aşezare înfloritoare odinioară, de care au amintit — cum am văzut — mulţi călători înaintea sa. El citise într-o lucrare, scrisă de Poujade, despre navigaţia la Dunărea de Jos, că oraşul ar fi avut cincisprezece mii de locuitori, dar nu a găsit pe vatra sa decît cîteva fîntîni, pietre funerare şi ruinele unor ziduri culcate în mijlocul ierbii uscate. Un tîrg anual se mai ţinea totuşi aici, amintind de vechea animaţie a locului. Referindu-se la Constanţa, Allard dovedeşte o intuiţie remarcabilă: „Acest (...) oraş, favorizat de admirabila sa poziţie geografică, ar putea într-o zi să devină centrul unei civilizaţii pe care ieri am văzut-o născîndu-se". Într-adevăr, lucrările misiunii tehnice franceze din 1855, la care participarea românească a fost substanţială, au însemnat prima piatră pusă la edificiul Constanţei moderne.

Străzi largi cu case în mijlocul unor grădini plăcute şi caice la chei vede, în 1858, la Isaccea, Wilhelm Hamm. Tulcea era un oraş îndestul de mare, cu douăzeci de mii de locuitori. Moschee frumoasă cu un curios minaret — observat şi de Mihail Harret, dar de pe vapor — „căsuţe sure", o clădire a Comisiei dunărene, un hotel german („Ringler") şi multe case de lemn, cu acoperişuri de olane, aparţinătoare musulmanilor plecaţi în Rumelia, care puteau fi cumpărate de la cadiu pentru „cîţiva piaştri". Europa este reprezentată aici prin consuli, de numeroşi italieni şi altă lume, precum şi de cîţiva medici, „cu tăbliţă la poartă". La Cataloi, case bune, nemţeşti. Mare animaţie la Sulina, care ar fi avut vreo cincisprezece mii de locuitori, cei mai mulţi fără familii (dacă în tot oraşul existau vreo douăzeci de femei !); şi aici moschee, dar de lemn şi case improvizate, de scînduri, ca în Far West. Pe strada principală, numai cîrciumi, cu chefuri monstruoase, jocuri de cărţi şi scandaluri din care nu lipseau focurile de revolver, totul într-o atmosferă îmbîcsită de fumul ciubucului şi miros de peşte. În împrejurimile Sulinei se practica vînatul „ca distracţie pentru călători". A văzut şi cimitirul — interesant şi azi —, în care sub pietre cu inscripţii franţuzeşti odihneau oameni de la alt capăt de lume.

Într-o lucrare tipărită la 1868, un ghid oriental, Adolphe Ioanne şi Emile Isambert aduc la zi informaţiile privind oraşul Carasu, bazaţi pe studiul lui Ion Ionescu de la Brad, care,

încă de la 1850, semnalase că localitatea nu mai există. Aceşti autori, ce probabil au călătorit pe aici, mai precizează: „De trei ani, Carasu renaşte sub numele de Medgidia, mulţumită eforturilor unui paşă care l-a colonizat cu tătari din Crimeea, compromişi datorită simpatiei lor pentru trupele aliate“ (franco-engleze în timpul războiului Crimeei — n.n.). La acea dată, Medgidia ajunsese deja să numere circa cinci mii de locuitori. Este amintită şi Sulina, care, dacă înainte de 1853 nu avea mai mult de opt sute de suflete, la 1860 era locuită de aproximativ patru mii de oameni (cifrele variază, deci, de la călător la altul, pentru că, în epocă, aici nu făcea nimeni statistică).

De pe vasul ce îl duce pe Dunăre pînă la mare, face observaţii — ca mai înainte, Mihail Harret ori Boucher de Perthes şi ei voiajori pe aici „à vol d'oiseau“ — privind locurile prin care trece şi englezul dr. Sigismund Wallace (1864). Silistra, localitate care altădată avea douăzeci de mii de suflete, i se pare acum insignifiantă, cu numărul locuitorilor redus de ravagiile pestei la nici nouă mii. La Cernavoda, unde se minunează de a fi văzut o cale ferată „în această ţară sălbatică şi nelocuită“, află că oraşul vecin, Medgidia, ar fi avut douăzeci de mii de locuitori, tătari aşezaţi cu permisiunea sultanului. Ajunge la Tulcea, „oraş turcesc“, construit în formă de semilună pe malul fluviului, capitala Dobrogei şi reşedinţa paşei, guvernatorul provinciei. Pavilioanele austriac şi prusac pe vîrfurile unor catarge de vapor indică prezenţa consulatelor acestor puteri la Tulcea. Un oraş mic, mizerabil, compus în cea mai mare parte din barăci de scînduri: era Sulina. Aici doar biserica creştină, meschină şi ea, farul şi cîteva case erau singurele construcţii din piatră.

La 1868, tot pe Dunăre, voiajează şi Adolphe d'Avril; trece pe la Isaccea, Tulcea, unde fiecare naţionalitate avea biserică proprie, apoi prin Vîlcovul basarabean, Sulina, Sf. Gheorghe, cu şaizeci de case de pescari, ca, în cele din urmă, să se întoarcă, tot cu vaporul, pe la Mahmudia şi de acolo, pe jos — o aventură — la Tulcea.

Un englez, W. Beatty-Kingston, crede, la 1874, că Sulina ar fi un loc imposibil de locuit, iar că Tulcea ar avea douăzeci de mii de locuitori „în stradele căreia te plimbi noaptea cu cavasul care duce înainte felinarul. . .“.

Cîteva schiţe ale portretelor ultimilor şase paşi sau bei care au administrat sangeacul cu reşedinţa la Tulcea, între anii 1867—1877, a făcut vicontele Alfred de Caston. Ahmet

Razim paşa, care a fost succesiv guvernatorul Varnei, Rusciucului şi Trebizondei, fiu al unui ienicer şi al unei grecoaice, ar fi administrat „cel mai bine Dobrogea" — ne spune A. de Caston. I-a urmat Suleiman paşa, „un om animat de cele mai bune intenţii, dar incapabil a pune una singură în aplicare". Succesorul său, Ismai bei, căsătorit cu o grecoaică, ar fi iniţiat un proiect de a aproviziona Constanţa cu apă potabilă, însă „era în fond un administrator mediocru, un judecător foarte parţial şi un albanez foarte orgolios", care nu a mulţumit pe nimeni, nici chiar pe turci. Pe Fahri bei, călătorul francez îl înfăţişează ca pe un funcţionar „foarte european, foarte liberal, foarte blînd şi de loc fanatic", dar Sublima Poartă l-a schimbat repede din această funcţie (numindu-l mai apoi trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar în Persia). Pe postul său din Tulcea a venit Ali bei, „un tînăr fermecător", care n-a făcut nici rău, dar nici bine în administraţia sa. În sfîrşit, Said paşa, un bătrîn fin, spiritual şi bun vorbitor al limbii franceze, „dar suferind de o oftalmie chinuitoare, ceea ce nu putea să nu aibă o anume influenţă asupra şarmului său natural".

Imediat după revenirea Dobrogei la ţară, în iarna anului 1878—1879, a cules impresii din provincia pontică baronul d'Hogguer. El combate opinia unor călători, chiar medici, că acest ţinut ar fi peste măsură de insalubru. Este adevărat — zice baronul — că în cîteva zone „frigurile domnesc într-o stare aproape endemică", însă fără a vădi trăsături pernicioase ori tifoidice. D'Hogguer explică această stare de lucruri prin existenţa bălţilor şi, totodată, prin necunoaşterea de către locuitori a celor mai elementare reguli de igienă. Aceştia, în casele lor, se odihneau pe rogojini, uneori direct pe solul umed sau chiar pe nămolul abia zvîntat, mîncau prost, alimentaţia lor fiind nevariată şi de tot inferioară: peşte proaspăt ori sărat, ceapă, cafea de proastă calitate, pîine tot la fel şi cam atît. La mizeria alimentaţiei se adaugă îndelungile posturi pe care aceşti locuitori le respectau cu străşnicie. Dar locul cel mai încercat de friguri era Medgidia, „orăşel tătăresc". Aflată la marginea unei bălţi, care, toamna, prin evaporare, căpăta aspectul unei mări de noroi „negru şi fetid", o aglomerare de materii organice aflate în descompunere sub acţiunea soarelui, localitatea avea, desigur, toate apele puţurilor infectate, acestea fiind, de regulă, săpate chiar în imediata apropiere a focarului de paludism. Mai mult, casele din Medgidia — explică în continuare călătorul francez —

erau făcute din pămînt, acoperite cu stuf din bălți, cu camere foarte mici, neaerisite, situate adesea sub nivelul străzii. Iarna, într-o singură cameră locuia întreaga familie — „bărbatul, nevasta și cîte cinci, șase copii" —, împreună cu animalele („trei, patru cîini, păsări etc."), pentru că cealaltă încăpere o foloseau drept cămară.

D'Hogguer a vizitat și Măcinul, oraș cu vreo patru sute de case și circa două mii de locuitori (întreg districtul era format din douăzeci și cinci de sate, dintre care numai cinci ar fi avut pînă la trei sute de case). Sulina trecea drept „un oraș mic", cu cele aproape trei mii de suflete ale sale (populația scăzuse mult numericește în timpul războiului din pricina gîtuirii traficului naval); aici își aveau reședința viceconsulii Italiei, Angliei, Olandei, Suediei, Norvegiei și Austro-Ungariei, iar Comisia Europeană a Dunării își clădise un edificiu impunător. Districtul Babadagului, compus din cincizeci și nouă de sate, i s-a părut baronului a fi „partea cea mai bogată, cea mai sănătoasă și cea mai interesantă din toată Dobrogea". În Constanța viețuiau circa 4 000 de locuitori, iar în Mangalia, 1 600.

Iată imaginea Constanței anului 1881 desprinsă dintr-o scrisoare trimisă de la Pontul Euxin Veronicăi Micle de către Mihai Eminescu, aflat aici la băi, pe vremea obositorului său travaliu la ziarul „Timpul": „Constanța sau Chiustenge — scrie poetul — este un mic orășel, dar îndestul de frumos. Nu are a face de loc cu Rusciucul. Casele au oarecare eleganță în clădirea lor, căci piatra e eftină aici și clădirile sînt din piatră pătrată, iar primăria, de cînd stăpînesc românii și există un consiliu comunal, a făcut foarte mult pentru orînduirea și înfrumusețarea orașului. O terasă pe țărmul mării înalt (a locuit la Hôtel d'Angleterre — n.n.) dă o frumoasă priveliște pe toată întinderea mării și cînd luna e deasupra apei, ea aruncă un plein de lucire slabă, care plutește pe o parte a apei".

Opiniile, curente în acea vreme, privind insalubritatea Dobrogei, au fost criticate și de A. Montandon, naturalist belgian, călător în ținutul transdunărean la 1884. În primul rînd, spune el, mlaștinile nu sînt principala caracteristică fizico-geografică a provinciei, dimpotrivă, Dobrogea este traversată de lanțuri deluroase, înălțimi ce depășesc, uneori, 500 m. Aici sănătatea publică nu lasă prin nimic de dorit. Sînt, desigur, și excepții, locuri, mai ales de-a lungul Dunării și în jurul Medgidiei, unde febrele paludice domnesc în stare

endemică — dar, precizează naturalistul, asemenea lui d'Hogguer — „fără a avea în nici o parte un caracter pernicios“. Admiră şi Montandon încîntătorul peisaj din zona Isaccei şi a Niculiţelului, cu mănăstirea Cocoşu. Aşezat pe coasta unei coline împădurite, lăcaşul se putea vedea de departe; clopotniţele albite cu var şi cupolele vopsite cu minium ale bisericuţei se zăreau, luminoase, din marea de verdeaţă, înconjurate, de un cadrilater cu ziduri solide ce adăposteau chiliile celor treizeci de călugări, ca o cetate. Din turnul ridicat la poarta de intrare a zidului de incintă admiră „grandiosul peisaj“ ce se desfăşoară sub ochii săi, cu păduri seculare ce se întind pînă la Dunăre, iar dincolo, pe malul stîng al fluviului, se zăresc scînteind în soare acoperişurile metalice ale edificiilor din Galaţi şi Reni, iar mai la nord, marile lacuri basarabene ce se cufundau în albastrul orizontului. Ajuns la Babadag, savantul-călător se miră cum Jules Verne, scriitor „atît de bine informat de obicei“, în romanul său „Keraban-le-Têtu“, unde îşi poartă eroii prin Dobrogea şi Delta Dunării, a plasat acest oraş în mijlocul unei cîmpii pustii, cînd, dimpotrivă, el se află înconjurat de înălţimi împădurite, la marginea unui încîntător lac. Jules Verne comite o eroare şi mai mare — apreciază A. Montandon — cînd, aducîndu-şi eroii la Tulcea, afirmă că acesta ar fi unul dintre cele mai importante oraşe ale Moldovei, „or, din toate hărţile pe care le-am consultat, nici una nu mi-a arătat o asemenea eroare“. El spune că în orice hartă Tulcea figurează pe malul dobrogean al Dunării; „traversînd cele două braţe ale fluviului, vis-à-vis de acest oraş se ajunge în Basarabia, la Ismail, traseu pe care şi cel mai încăpăţinat *(têtu)* turc nu-l va putea în mod sigur niciodată să-l efectueze *en voiture*“. Călătorului belgian i-a plăcut Constanţa, devenită „staţiune la modă“ pentru multă lume atrasă de băile de mare. În fostul Tomis se ridicaseră frumoase edificii; marea i s-a părut încîntătoare, plaja plăcută, cu nisipul fin, iar falezele care o dominau se acopereau puţin cîte puţin cu păduri şi vii. „Încă vreo cîţiva ani — scrie Montandon — şi această staţiune nu va mai avea de ce să invidieze pe rivalele sale din Occident“. Plaja Mangaliei, aflată pe amplasamentul vechiului port, era încă şi mai frumoasă decît cea a Constanţei, cu un nisip de o „remarcabilă fineţe“.

În acelaşi an (1884), iarna, C. Schuchhardt poposeşte la Cernavodă; aici, portul, gara fluvială şi un mic restaurant acceptabil erau laolaltă, iar oraşul la un sfert de oră depărtare. Cîrciumarul, un grec însurat cu o vieneză. De aici, cu

trenul, călătorește spre Constanța, oraș care îi face o plăcută impresie. Lîngă hotelul „Carol", vede frumoasa vilă a lui Mihail Kogălniceanu, locuință de vară, cu fațada ornamentată cu piese antice; însă în preajmă sînt mai multe vile, deoarece vara vin numeroși turiști. Pornește apoi în interiorul provinciei pe urmele Valului lui Traian și, pe un timp frumos, deși cu ger strașnic, traversează Valea Carasu, care, închisă cu un dig de către englezi la Dunăre, cu ocazia construcției căii ferate, băltea mai puțin. În vale, mulțime de colibe ale păstorilor; un păstor, bătrîn, „îmbrăcat cu o sarică închisă ca o haină de călugăr", făcea focul cu „o turtă primitivă" — desigur, cunoscutul tizic — și îl ațița cu stuf smuls din acoperișul bordeiului său. Aflăm că bătrînului păstor nu i-ar fi plăcut carnea de iepure oferită de călător, zicînd că e obișnuit să mănînce mămăligă cu brînză și — altă curiozitate pentru un occidental — păstorul dobrogean nu călcase niciodată la Cernavoda, oraș situat la doar cîțiva kilometri de acest loc.

La Constanța, în 1886, a făcut băi de mare, care l-au fortificat, publicistul ardelean V. Grozescu, în timpul unei călătorii spre Grecia. «Mă simțeam ca renăscut — notează mulțumit condeierul transilvan. Devenisem flexibil ca un om de sport. Da, băile de mare sînt excelente. Serile venețiene, soarele, balurile, musicile militare (...), trenul *„Pui"* ce zilnic ne duce la băile de la „portul genoves", gondolele fantastice ce sburau printre valurile agitate ale mării, menagiul delicat de pește de mare (...) ce se consuma între rîsete și prieteni (...), admirarea vapoarelor, mișcarea comerciului, admirația furtunilor, toate acestea mă oțeliră...».

Tînărul Delavrancea, aflat în drum spre Constanța pentru a scrie reportajul comandat de directorul „Românului", al cărui redactor era, vede de pe vapor Ostrovul și se gîndește cu compătimire la ofițerii din garnizoana locului, „trecuți din saloanele bucureștene în cocioabele cu pămînt bălțat din Dobrogea", un fel de dureros exil, care îl face să înțeleagă mai bine chinul lui Ovidiu. „S-ar crede — scrie Viator (pseudonimul lui Delavrancea de la „Românul") — că pintenii care răsunau cu mîndrie și *douces conquêtes* pe trotuarele Bucureștilor sună în Ostrov a jale și mîhnire". Seara (15 august) sosește la Constanța. În urbea de la Pontul Euxin, scriitorul, deși se afla doar într-o mică așezare provincială, simte atmosfera specifică a stațiunilor estivale marine, sărbătorească, atît de diferită de monotonia prăfuită a tîrgurilor de aiurea. În

gară, lume extraordinar de pestriță, un funcționar „rătăcit" la Constanța, cu „giobenul ceva cam *défraichi,* un țigan musulman („cinghiné"), cu cialma, cu ochi de un negru arzător și cu pielea sclivisită în cărămiziu", turci cu fes, comisari de paradă cu lampasuri și chipiuri de general, în sfîrșit, „culori peste culori mișună". La hotel, rostogolirea valurilor i se pare a fi un „concert indefinibil", iar „marea, odată auzită în neîntrecutele ei cînturi, te atrage neînduplecată"; în acel moment, fostul Tomis era *„purement et simplement* de toată frumusețea". A doua zi, pe o vreme splendidă, prilej pentru o plimbare pe „bulevard", care începea de la cazinoul cel vechi (amplasat cam în același loc ca cel de astăzi, construit mult mai tîrziu, între anii 1904—1910, de către arhitectul Ed. Redont) și de la vila Poenaru—Bordea, terminîndu-se în strada Elenă, în apropierea haltei „Ovidiu" a liniei ferate pe care circula trenulețul spre băile de la „Vii". Acest bulevard, celebru în epocă, domina întinderea mării de la o înălțime de șapte metri. În zonă, edificiile mai importante erau — potrivit însemnărilor lui Delavrancea — hotelul Carol, unde scriitorul a locuit, ticsit cu lume bucureșteană, cîteva vile între care și aceea a lui M. Kogălniceanu — amintită și de Schuchhardt — și catedrala, o construcție foarte nouă „reproducțiune reușită și, poate, cu mai juste proporțiuni decît originalul a *Domniței Bălașa* din capitală". Într-un chioșc de pe bulevard „unde se vinde rahat, meși, cafea, fesuri și alte turcești *cișituri",* îl întîlnește pe însuși Mihail Kogălniceanu, „bine, vesel, respirînd cu lăcomie aerul salin al mărei", cu care se întreține. Cum toată lumea vorbea despre Ovidiu — chiar în acel an urma să fie dezvelit monumentul poetului latin —, desigur, cei doi vor discuta tot în jurul problemei ovidiene. Viator relatează: „Cu aceeași vioiciune a spiritului său totdeauna tînăr și puternic și cu aceeași universalitate de cunoștințe care îl făcea să discute la Paris teologia cu superiorul capelei române, diplomația cu miniștrii, pictură, chiar impresionistă, cu d. Iorgu Bélla, drept cu tinerii jurați români și, în fine *de omni scibili,* chiar și de porcelanerie — *Sevre pâte tendre* și *Saxe-Meissen* — d. Kogălniceanu începu acum a ovidianiza". Face și incursiuni prin satele din împrejurimi. La Caramurat (M. Kogălniceanu) vede cîmpii întinse, posomorîte; aici, cîteva cămile „cari rumegă alene ciulinii de pe marginea drumului" accentuează, cu prezența lor, impresia de deșert și pustiu.

Cîteva rînduri despre catedrala din Constanța, pe care a văzut-o în timp ce vizita fostul Tomis în anul 1897, ne-a lăsat scriitorul Iosif Vulcan. Edificiul, impunător — remarcă directorul revistei „Familia“ — poate fi văzut din depărtare de călătorii ce sosesc la Constanța cu vaporul. Arhitectura catedralei relevă un stil modern, iar „ornamentica este făcută cu lux mare“. Numai că picturile din interior, realizate de pictorul G. D. Mirea — un artist peste măsură de apreciat în epocă, azi aproape uitat —, contraveneau spiritului artei bisericești. Acesta ar fi pictat „niște sfinte nu numai evlavioase, dar și frumoase din cale, la care să te tot uiți“ (cu vremea, fresca lui Mirea s-a deteriorat, fiind înlocuită). Chestiunea a stîrnit vîlvă, unii afirmînd chiar că pictorul ar fi folosit „modeluri vii“, astfel că a trebuit să fie constituită „o comisie de oameni competenți, în frunte cu regretatul academician Odobescu, spre a se constata dacă biserica nu e profanată (...)“. În numărul din 25 octombrie 1898 al revistei „Familia“ din Oradea, tot Iosif Vulcan a publicat și alte cîteva note despre voiajul euxin. La Constanța, în gară, „unde vezi români, auzi limba noastră“ patriotul de peste munți se simte „mîngîiat ca de o adiere românească“. Ajuns, cu o birjă, la serviciul maritim, unde-și lasă bagajele, Iosif Vulcan, copleșit de ineditul locului, nu știe ce să contempleze mai întîi. „Să privim stradele — se întreabă el — clădirile, otelurile, catedrala, geamiile, care, toate laolaltă ne fac o impresiune necunoscută încă, ori să admirăm nesfîrșita mare, ce împrejmuiește colțul extrem al orașului și ale cărui valuri verzi și turbate cuprind tot orizontul...“. Firește, scriitorul orădean alege cea de-a doua alternativă, adică să privească mai întîi marea, care, „cu cît o privim mai mult cu atîta ne atrage mai tare, cu atîta ne cucerește mai adînc. Impresiunea ce simțim văzînd întîia oară marea e zguduitoare. Panorama ei ne oferă atîtea minunății, de care nici n-am visat“. Cutreieră apoi orașul a cărei poziție geografică i se pare a fi „foarte romantică“. O plimbare pe bulevard, locul de promenadă al constănțenilor, îl încîntă. Notează: „Începînd de la port (bulevardul) ne conduce pe marginea extremă a mării și ne arată cele mai minunate priveliști. Mergînd în sus, ochii noștri sînt ațintiți tot în dreapta și trec din surprinderi în surprinderi. Formațiunea stîncilor, pe vîrful cărora stau clădite palatele și casele, a căror temelii sînt bătute de valurile mării mugitoare, oferă o altă și altă panoramă, în jurul cărui cadru vecinic e marea-n infinit“.

În însemnările sale de voiaj, de la 1900, I. P. Licherdopol afirmă — făcînd, într-un fel, propagandă turistică — necesitatea de a se acorda un interes mai mare acestei provincii, care **atrage nu numai pe istoric şi arheolog,** ci, avînd în vedere marea varietate a configuraţiei sale fizico-geografice, a faunei, florei şi etnografiei sale, şi pe geolog, botanist, zoolog, etnograf, economist; „chiar şi turistul şi sportmanul rămîn pe deplin satisfăcuţi după o petrecere de cîtva timp în acest microcosm". Pentru că — argumentează el — „ceea ce în România cisdanubiană nu se găseşte sau se găseşte numai răspîndit pe o suprafaţă de peste opt ori mai mare ca a Dobrogei, în Dobrogea se găseşte în profuziune la fiecare pas". Apropiindu-se, cu barca, de Sf. Gheorghe, Licherdopol descoperă un peisaj de o particulară frumuseţe; aici marea şi cerul, deopotrivă, înfăţişau privirii un colorit fantastic, insolit, pe care călătorul încearcă să-l surprindă în însemnările sale: „Marea, în apropiere de mal, era gălbuie; mai departe, verzuie, apoi verde deschis şi în fine albastru lucitor. Cerul, la orizont, era vişiniu deschis; mai sus, gălbui şi aproape de zenit, albastru". Satul Sf. Gheorghe, care pe turceşte se numea Catîrleţ, cu două sute de familii, era „cotropit" de periculoasa înaintare a dunelor, altfel regulat, cu case construite unele din chirpici, altele cu pereţii de trestie, chiar de zid acoperite cu tablă, „aproape curate şi igienice". Cele mai multe aveau acoperişuri de stuf, artistic meşteşugite. Străzile, drepte, aveau pavaj natural, de nisip, iar biserica, în care se cînta româneşte şi ruseşte, ar fi fost „admirabilă". Ajunge la Periteasca, de unde, după ce trage barca pe uscat, cu tăvăluci, soseşte la Razelm şi poposeşte la Jurilofca. În această localitate de pescari, malacologul bucureştean observă, ca nicăieri în altă parte, efectele ichtiologiei: prolificitatea, longevitatea şi lepra. Pleacă spre Sarichioi, dar neavînd vînt favorabil, trage barca la ţărm, în apropiere de ruinele cetăţii Enisala. Prigonit de ţînţari, Licherdopol înnoptează pe malul Razelmului. Noaptea, pe apele lacului, spectacol feeric, bine surprins în notele sale: „Splendoarea ce mi se înfăţişează brăzdată de nenumărate şiruri paralele de dungi sclipitoare cari se formau în depărtare succesiv, unele după altele, cari dispăreau, reapăreau şi se rezolvau în miriade de perle fosforescente, şi care păreau că la fiecare moment vin să incendieze uscatul...". Şi, parcă spre a-i fi satisfacţia deplină, naturalistul-turist găseşte aici o importantă colecţie de melci

şi scoici. La Sarichioi va admira primăria şi şcoala, care — zice el — pot rivaliza cu multe primării şi şcoli bune din oraşele României cisdunărene.

Spusele lui Ovidiu privind caracterul respingător al locurilor şi climei de aici nu trebuie luate à la léttre — ne asigură, după voiajul său tot de la cumpăna celor două secole, alt om de ştiinţă, antropologul elveţian Eugène Pittard. „Fără îndoială — notează acesta — Dobrogea nu este o ţară comparabilă cu Italia. Dar imensele cîmpii ondulate, acoperite cu iarbă, de care vorbeşte poetul, nu sînt fără grandoare. Trebuie să le vezi spre sfîrşitul zilei, în lumina violetă pe care le-o aruncă soarele la apus. În această frumoasă lumină a Orientului, stepa solitară capătă o maiestuozitate suverană“. A suferit şi Pittard, ca atîţia călători înaintea lui, de lipsa apei potabile. Chiar într-un oraş cum era Constanţa, principalul port maritim al României, apa se scotea numai din anumite fîntîni şi cărată la consumatori cu butoaiele de sacagii, în cărucioare trase de un cal. Călătorul elveţian o putea bea, fiind rea la gust, numai transformată în ceai ori cafea. În interiorul Dobrogei, situaţia stătea şi mai rău, lipsa apei chinuind-ul cumplit pe călătorul obişnuit cu răcoroasele şi limpezile ape elveţiene. Pittard a descris Constanţa, care i s-a părut foarte orientală şi foarte pitorească. Oraşul forma un fel de semilună la malul mării, îngrămădind case albe, spoite cu var, construcţiile înalte, europene fiind destul de rare. În cartiere, prăvălii felurite îşi etalau mărfurile pînă aproape de trotuare: fructe sudice şi pepeni zemoşi. Diverse religii în acest Turn Babel, cu bisericile lor: catedrala ortodoxă, biserici protestante, catolice, armeneşti, greceşti, iar „minaretele turceşti înalţă siluete fine pe cerul albastru“. Strada părea aidoma unui caleidoscop oriental. Grupuri de ţigănci şi copiii lor şedeau pe trotuare etalîndu-şi zdrenţele multicolore; tătăroaice defilau înfăşurate în largi stofe albastre; un evreu îşi încerca norocul. În brişti de lemn evoluau toate tipurile etnice dobrogene, toate costumele. Negustori ambulanţi, „precupeţi“ vînd lapte bătut, fructe, un fel de limonadă (bragă, desigur) în frumoase „doniţe“ de lemn sau metal. Pe tarabe, briza mării fîlfîie stofele ţipătoare, sandalele atîrnate, eşarfele. Un turc, foarte bătrîn, cu barba albă, cu picioarele încrucişate, aştepta mila trecătorilor, mormăind rugăciuni. Sacagii îşi zdrăngăneau cu mare zgomot butoaiele metalice. Constanţa ar fi fost, în ochii acestui occidental, metropola unei mulţimi de meserii care nu cer nici o muncă. Vînzători de pepeni aşezaţi cu „nonşalanţă“ în faţa tarabelor, lustragii, vînzători de produse „ne-

verosimile“, asemenea semințelor de dovleac și de fistic, vînzători de pescărie și dulciuri etc., etc. Mulți — observă Pittard — stau toată ziua, cu răbdare, la colțul vreunei case, așteptînd cumpărătorii. În căldura sufocantă a verii, sub soarele care incendiază literalmente casele albe, nimic mai penibil decît a umbla ori numai a face semne pentru a atrage clienții. Elvețianul simte în nări mirosul de ulei încins, de piper, de tomate coapte, de ceapă prăjită, „toată gama picantă a bucătăriei orientale“. Tenta orientală a fostului Tomis era îngroșată de mulțimea cîinilor, de toate speciile, de toate mărimile, culorile, în sfîrșit, de toate felurile de lătrat. La restaurant avea întotdeauna trei, patru cîini între picioare. Îi găsea pretutindeni, pe trotuare, în prăvălii, în stradă, se urmăreau, se băteau pentru un os, se mușcau, iar noaptea prezentau „veritabile concerte“. Dar Eugèn Pittard nu caută pitorescul cu orice preț, el vede și elementele, nu puține, care confereau Constanței acelei vremi dinamism: construcția noului port, dezvoltarea economică și edilitară. „Fără îndoială — notează el — Constanța este un oraș de mare viitor“. Vizitează și Mangalia, un orășel amorțit, cu vreo mie două sute de locuitori, împărțiți în patru cartiere principale: turcesc la sud, lîngă el cel tătar, în spate țiganii musulmani ,iar în apropierea mării cartierul românesc. Una dintre moscheile orașului i s-a părut foarte veche — a aflat chiar că avea peste trei sute de ani —, fiind vorba, neîndoielnic, de moscheea Esmahan. Imamul l-a invitat pe călătorul elvețian în minaret, unde a urcat pe o scară strîmtă, în spirală. A călătorit și la nord de Constanța. Pe drumul către Canara (azi Ovidiu) a putut admira o priveliște orientală, „de o foarte mare frumusețe“. E. Pittard notează: „În spatele unei coline a apărut deodată un fel de car lung, tras de boi albi, cu pas mărunt. Carul era condus de un turc cu barbă albă. Turbanul verde, de vechi credincios, îi împodobea capul. În mînă ținea un baston și mergea, maiestuos, înaintea boilor, ca un patriarh din vremi apuse. În car, două sau trei femei, îmbrăcate cu un fel de halat, de culoare închisă, înfășurat turcește, nearătîndu-și decît ochii, ședeau degajat, pe vine. Carul a ajuns la cotitura drumului. La marginea cîmpiei necultivate, soarele apunea. Discul său roșu era deja mai mult de jumătate dincolo de linia orizontului. Deodată, carul apăru pe fondul sîngeriu al discului solar. Boii albi, bătrînul turc, femeile învoalate, păreau scăldate în lumină, amplificați, transfigurați. Siluetele lor subțiate, franjurile de aur roșu, apăreau ca într-un tablou de vis“.

Imagini de stampă din Dobrogea primilor ani ai secolului nostru a schițat Ioan Adam, pasionat călător la Pontul Euxin. În fostul Tomis, el a remarcat impactul trecutului cu prezentul: între casele turcești, joase, spoite cu var ori lipite cu lut galben, unele etajate, „cu balcoane podite, vopsite bizar“ și ruinele antice, „multe, mărturii din strălucite epoci“, aflătoare pretutindeni, „se ridică trufaş și tînăr, orașul cel renăscut, cu clădiri mari și sprintene, cu lumină multă și năzuință nouă“. Asemeni lui Pittard, Ioan Adam este tulburat de stridența orientală a străzii constănțene: vede și el mulțimea de cîini vagabonzi ce hălăduiau în tot locul, sugerîndu-i atmosferă „de Constantinopol“, prinde în nări miros de sosuri cu seu prăjit, zărește, prin ferestrele cu obloane larg deschise, crătiți cu pilaf gras, în care tronau căpățînile de oaie; prin dreptul caselor și prăvăliilor treceau în iureş mare ferecatele căruțe tătărești pline cu aurul recoltelor, spre pîntecele vapoarelor și caicelor din port. O splendidă priveliște a Constanței de altădată putea fi contemplată de pe movila Avretük-Tepe — aflată pe locul unde azi se intersectează bulevardele Tomis și V. I. Lenin —, priveliște străpunsă ici, colo de vîrfurile minaretelor, ce încercau a se ridica spre cer. Tenta orientală era încă viguroasă: „Minaretele de piartă — scrie Ioan Adam —, sprintene și rotunde, se înalță subțiri și albe deasupra geamiilor greoaie și joase. Sus se încingeau cerdacuri înguste și se acopăr cu turle țuguiate și verzi ca niște chivere. În vîrfurile lor, deasupra de tot, încearcă parcă să scînteie semiluna în dogoarea arșiței“.

Se pare că pe vremea lui Ioan Adam, delfinii erau foarte numeroși pe aici (azi ei mai pot fi văzuți la delfinariu și, mai rar, în larg, doar de pescari și navigatori), de vreme ce, flămînzi, ei intrau puhoi în bazinul portului, pe la ora prînzului, dînd iama în scrumbii, spre deznădejdea pescarilor amatori. La Anadolchioi, el a văzut fîntînile, de unde sărmanii sacagii, pitorești, cu butoaie trase de cai jigăriți, cărau apa de toate zilele a constănțenilor. Apa curgea din două „țipuri“, rece și bună, „în două unde de tinerețǎ“.

Rînduri memorabile despre meleagurile de la Pontul Euxin, așa cum arătau ele în primul sfert al veacului în care trăim, ne-a lăsat Nicolae Iorga, marele prieten al Dobrogei. Imaginile sugerate de însemnările sale de călătorie sînt parcă schițe viguroase de pictor grăbit, *en plain air*, să nu piardă lumina, cu linii și tușe sigure de maestru, care nu mai are vreme pentru migala atelierului. Iată schița Isaccei: „un număr de căsuțe foarte umile, revărsate pe coasta unui deal dobrogean ars de

soare și uscat de lumină". N. Iorga își mută apoi șevaletul la Tulcea: „Un chei larg, ulițe strîmte, strîmbe, de cetate veche turcească, acățîndu-se pe coasta celor patru dealuri, biserici, dintre care una, lipovenească, se mîndrește naiv cu acoperișurile-i verzi, edificii publice, al căror caracter arhitectural amintește alte stăpîniri de cît cea românească. Iar, sus de tot, aleargă pe muche o golgotă de mori care-și lungesc în cerul de amurg ca niște negre brațe de cruce aripile de lemn vechiu". Intră și în oraș, al cărui centru i se pare pustiu și trist; are totuși ochi să vadă și amănunte subtile: „pe un trotuar trece mărunt un domn tînăr, care trage cu ochiul în dreapta, iar pe trotuarul din față calcă mărunt o cucoană elegantă, care trage cu ochiul în stînga", surprinzînd, poate, începutul uneia din acele istorii ce animă, uneori, viața molcomă din tîrgușoarele de provincie. Nu-i place savantului — chestie de gust — monumentul lui Mircea cel Bătrîn din orașul dunărean (monument dărîmat în primul război mondial, apoi, în anii noștri, înlocuit de Ion Jalea cu un altul), deoarece el nu l-ar fi închipuit neapărat ca pe un bătrîn, ci, oricum, „ca pe un om cu o deosebită socoteală în faptele lui". Monumentul nu corespundea acestei viziuni, înfățișînd — zice marele istoric — „un moșneag cu barba mare și cu ținută dîrză, avînd în mîini un buzdugan pe care-l arată onorabilului public în atitudinea cuiva care ar voi să-l vîndă, fie și cu pagubă". Lîngă domnitor, astfel închipuit, N. Iorga a mai putut observa „un leu năbădăios", care „se sucește în jurul unei stînci". Nu-l entuziasmează nici celălalt monument tulcean, al Independenței — ridicat pe colnicul „Hora", distrus, de asemenea, tot în primul război modial și refăcut abia în 1977, la forma inițială, de sculptorul Cristea Grosu — „alcătuit din două figuri de bronz prinse pe un stîlp de piatră. Un dorobanț bine modelat de Vasilescu și un animal cu aripi în care localnicii sînt deprinși a recunoaște un vultur". Îi place însă peisajul înconjurător, cu o largă deschidere spre deltă și bălțile basarabene, peisaj „cum nu se află multe în toată țara". Măcinul l-a văzut pe vreme de iarnă; aici a ajuns traversînd Dunărea cu săniile, pe gheață. În vechiul oraș dobrogean, cu circa trei mii de locuitori, erau încă multe case turcești; existau și numeroase prăvălii cu cele mai felurite mărfuri trebuitoare omului și meșteșugurilor practicate prin partea locului, între care și pescuitul. N. Iorga se uită la firme și se bucură a vedea „nume românești destule", observă chiar «un hotel „Transilvania"», dar și, mai rar, nume bulgărești și chiar armenești. Pe ulițe, caldarîmul ar fi fost făcut din piatră

încă de pe vremea turcilor, dar bordurile trotuarelor s-au pus de administrația românească, fiind mai europene, adică. Pitorească este imaginea Sulinei, cu cheiul ei de piatră în care sînt plantați stîlpi de felinare, ce transformă întunericul în semiobscuritate, încă și „mai tristă, mai plină de fiori decît lipsa deplină a luminii“, semiobscuritate în urma căreia nu poate desluși nici o clădire mai semeață, care să fie „ca un far asigurător de primejdii“. În prăvălii, în cîrciumi şi cafenele, asemenea luminate prost, cu lămpi chioare, lucrătorilor de port și marinarilor din toată lumea li se storcea „în plăceri dobitocești banul smuls în lupta cu furtuna şi cu marea“, iar pe lîngă zidurile clădirilor de lemn se strecurau „oameni în haine murdare“. Vede chiar și o trăsură, al cărei rost nu-l poate pricepe în această așezare cu numai o stradă, pe care „doi jandarmi, în dolmanele lor învoalate, cu puşca în curmezişul spinării, trec iute, ca pentru urmărirea unor hoți nevăzuți“. Babadagul îi prilejuieşte lui N. Iorga considerații privind casele dobrogene, cu frumoasa culoare roşietică a acoperişurilor de „oale“, făcute din chirpici, „cărămida țării“, dar învelite în exterior cu piatră și cu ferestrele dispuse la înălțime, după datina turcească, potrivit căreia „privirea străinului pîngăreşte casa“. În fosta locuință a caimacamului, o clădire cu „două rînduri și balcon de lemn“, s-a instalat sediul subprefecturii. O altă clădire la Babadag: moscheea, cu celebrul mormînt al lui Sari-Saltîk şi fîntîna cu apă bună și limpede, edificiu, care, sub razele lunii, îi apare gîrbov, „cu toate reparațiile nepotrivite“. Alături, tristă, părăsită și dărăpănată, clădirea fostului seminar musulman — instituție multiseculară, mutată la începutul veacului nostru în Medgidia — completează peisajul acestui complex religios, faimos cîndva, sub stăpînirea sultanilor. Pe Nicolae Iorga, obișnuit cu semeţia codrilor carpatini, pădurea Babadagului nu-l impresionează; i se pare a fi doar un crîng, cu copaci minusculi, chirciți, „în care vezi cu mirare foile glorioase ale stejarului“. Sosit la Constanța, după ce trece prin Anadolchioi, „prefața turcească“ a fostului Tomis, savantul-călător dă aici peste lume multă, mai cu seamă bucureşteni veniți la băi, de care gem hotelurile şi strada, „călcînd rar, solemn, cu figuri de ocazie foarte caraghioase, cum îi place românului de la oraș să și le iaie, de cîte ori poate“, iar birjarii tîrgului poartă pe ulițe „ilustre personagii anonime“. Iată şi renumita piață unde se află monumentul lui Ovidiu (dăltuit de sulmonezul Ettore Ferrari în 1883), „versificatorul elegant care a vorbit de rău Sciția barbară“. În preajma statuii, multă mişcare; se aflau

acolo o cafenea și o cofetărie cu „lume europeană“, dar și turci, negustori ambulanți ori sacagii, chiar și „muscali uitați de vară“, cu birje asemănătoare celor din București, sosite aici „de hatîrul stagiunii băilor“. Constanța se europeniza vizibil — avea deja un port modern —, lepădîndu-și „vechile zdrențe orientale“, pentru ca, „triumfătoare“, să devină „un oraș în adevăr românesc“, pe măsura marilor eforturi și sacrificii ale națiunii de a-și asigura ieșirea la mare.

Un alt împătimit călător la Pontul Euxin, în aceeași vreme, Mihail Sadoveanu, spunea, exagerînd puțin, că Dobrogea ar fi fost un ținut ocolit de turiști, călcat doar vara, cînd lumea venea pentru băi la Mamaia, puțini fiind acei care se încumetau să drumețească prin fantastica deltă ori prin minunatele plaiuri din preajma Constanței, iar funcționarii „nefericiți și disperați“, trimiși aici de datoria serviciului, veneau în provincia euxină ca într-un loc de exil. O mare nedreptate făcută Dobrogei, „țară cu multe frumuseți și curiozități“, bogată, „cu iarnă blîndă, cu orizonturi deschise, cu marea aproape“. Ca mulți călători care au trecut prin ținutul Niculițelului, și marele nostru prozator a remarcat frumusețea locurilor de aici, pe care le-a evocat cu căldură, în rînduri de aleasă expresie literară: „Mă opresc, privesc în juru-mi. În urmă dealul și pădurea; în altă parte, pînă-n cer, alte dealuri, cu păduri seculare; apoi buchetele de arbori, viile; totu-i frumos și prietenos în juru-mi; și parcă mă fură un gînd: ce bine ar fi de trăit în aceste locuri, într-o vălcică, într-un colț de pădure bătrînă, într-o căsuță albă; flori cresc pretutindeni; bolți de clematită și rouruscă singure se alcătuiesc; în văile acestea fericite, ce dulce ar fi fost o sihăstrie a tinereții !“

Prin formația sa — geolog și paleontolog — savantul Ion Simionescu, un mare călător prin ținuturile transdunărene, s-a aplecat mai cu seamă asupra caracteristicilor și curiozităților naturale ale Dobrogei. Acest pămînt, la scară redusă, cuprinde tot soiul de reliefuri — apreciază savantul. „Ai crede — scrie el — că un uriaș din vremea legendelor, vroind să facă o jucărie pentru vreun copil de al său, a făurit acest pămînt scump nouă, încingîndu-l cu lanț de ape în trei părți“. Totodată, mare diversitate faunistică, ținutul dobrogean fiind „o adevărată corabie a lui Noe“: de la mistreții din deltă, la „helghea cea ninsă“, de la vulturii și pajurile de temut la micul aușel „ce-și țese din pîslă cuibul ca o pungă“, apoi șerpi uriași, rude bune ale șarpelui Boa, șopîrle „cu bumbi de sidef“, pești — de la morun și somn la zvîrlugă —, țînțari și lăcuste, chiar foci și

flamingi, „tot noianul animalelor felurite mişună prin iarbă, pe sub pămînt, în ape ca şi în aer“. Vegetaţia nu se lasă nici ea mai prejos în diversitate şi exotic („Pînă aproape de Agighiol, liliecii înfloresc pe coastele dealurilor, iar seminţele plantelor din Transcaucazia şi Persia au încolţit în pămîntul dobrogean, alături de obişnuitele flori de pe meleagurile noastre“). Ion Simionescu susţinea ideea generoasă (concretizată abia în zilele noastre) că toată această excepţională varietate naturală, împreună cu vestigiile istorice să fie oglindită, spre desfătarea ochiului şi a minţii, într-un mare muzeu, de unde să nu lipsească, desigur, minunatele realizări ale oamenilor de aici, care să fie ca un „altar de dragoste de ţară“.

Ion Simionescu a drumeţit mult, cu deosebire în nordul provinciei, cu renumita căruţă dobrogeană, solidă şi bine ferecată, cu mult fier în ea, dar trasă de cai iuţi şi vînjoşi. Iată-l lîngă Turcoaia, la Iacob Deal, „muntele“ de granit, unde, la poale, se află o mică aşezare de cioplitori, de toate naţiile, „cu case dese, strînse grămadă în jurul rănilor pe care omul le face în munte“. Mica localitate avea aspect urban (case acoperite cu tablă, şcoală, spital), în „contrast viu“ cu satul alăturat, Turcoaia, ale cărui case erau lipite cu lut, acoperite cu stuf şi împrejmuite cu garduri de papură. Mare animaţie în carieră, zgomot de ciocane şi maşini şi bubuit de dinamită; ţara avea nevoie de piatră. Urcă apoi spre creasta dealului, ţinînd un drum presărat cu bolovani; sus, privelişte „minunată“. Spre apus, „în ceaţa argintie a zării“, se vedeau întinderile bălţii brăilene, acest, cîndva, mare rezervor piscicol (se prindeau, în anii buni, pînă la şase milioane kilograme de peşte); spre răsărit, pămînt uscat, însetat, cu lanţul munţilor măcineni, apoi dealuri, cu satele Cerna, Carcaliu, Satu Nou, în apropiere de ruinele cetăţii Troesmis şi, singuratică, în mijlocul apelor tulburi, stînca Blasova. Un alt „munte“ dobrogean: Consul, lîngă satul Ortachioi (azi, Horia), „o piramidă triunghiulară de porfir roşu şi verde“. Sus, la cei 329 m înălţime, se deschide o privelişte largă, spre nordul provinciei, cu zonele împădurite. La sud, lacul Babadag, a cărui apă „sclipeşte în bătaia soarelui ca o grămadă de fluturaşi“ şi, alături, cetatea de la Enisala, ale cărei ruine, încă în picioare, pot fi văzute şi azi. Solul de pe aici, format din lavă întărită şi sfărîmată de intemperii, explică bunătatea vinurilor de Niculiţel, terenul fiind asemănător „cu vestitele regiuni viticole de la Bozen din Tirol“; tot compoziţia solului explică existenţa pădurilor de stejar, ulm, uneori fag, oază de răcoare, unde au fost ctitorite mănăstirile Cilic şi Co-

coşu („ca o cetăţuie asvîrlită pe coama unui deal"). În acest binecuvîntat loc de natură veneau să-şi afle odihnă şi linişte orăşenii din Tulcea, Brăila şi Galaţi. Ţinutul dintre Consul şi Sf. Gheorghe arăta însă cu totul altfel, fiind înzestrat cu sol lutos, uscat, neprielnic vegetaţiei. Aici „cîmpurile sînt înverzite numai pe vremea slabei umezeli de primăvară". La vreme de secetă, regiunea semăna cu o mare galbenă, tristă, unde „rar cîte un salcîm prăfuit şi mai rar cîte un pîlc de tufiş" umbreau pămîntul pîrlit de arşiţă. Viaţa se adapta însă şi acestor condiţii şi nu fără mirare, călătorii ce se abăteau pe aici puteau zări nenumărate turme de animale „împrăştiate cu sutele" în mijlocul cîmpiei galbene, ce părea lipsită de orice hrană. În zonă, alt deal singuratic: Denistepe, lîngă Hagilar (azi Lăstuni). De pe coama sa, unde trăiesc şopîrle şi broaşte ţestoase, se poate vedea pînă departe în zările stepei ondulate pe care se răzlăţesc sate, cu turlele bisericilor sclipind în soare. „Atît e de desăvîrşită liniştea ce domneşte pe aceste vîrfuri joase şi totuşi aşa de depărtate de viaţa zgomotoasă a oamenilor — scrie Ion Simionescu — încît cu drept auzi zvîcnirile inimei". Savantul geolog urcă şi pe dealurile Beştepe, cu cele cinci „gheburi" aflate la marginea Dunării. De aici se văd delta şi dealurile Prislav şi Malcoci, precum şi cel pe care se află monumentul Independenţei din Tulcea. Aceste înălţimi sînt mărturii din străvechi ere geologice. Explică apoi formarea deltei, dintr-un golf maritim ce se întindea pînă spre Galaţi, din aluviunile cărate de bătrîna Dunăre, mîl ce fusese cîndva semeţe stînci din Alpi, Carpaţi şi Balcani, măcinate cu răbdare de ape. „Din fundul mării, pe zi ce merge, se înalţă pămîntul cu ostatecii războaielor duse între ape şi pietre de pe vîrfurile munţilor îndepărtaţi". S-au ridicat mai întîi grindurile — limbi de nisip de-a lungul ţărmului mării —, separînd apele golfului de acelea ale Pontului. Vegetaţia luxuriantă, mai ales stufărişul, des ca peria, în care s-au aciuat lupi, vulpi şi mistreţi, iar numeroase popoare de păsări şi-au făurit cuiburi, a devenit agent al înălţării deltei. „Totul este interesant în Dobrogea — mai scrie Ion Simionescu: manifestarea naturii, ca şi a oamenilor, pămîntul, ca şi tot ce-şi scoate hrana din el. A o cunoaşte e o datorie: nu numai faţă de ştiinţă, cît faţă de legătura strînsă ce trebuie să ţie unită provincia noastră transdanubiană cu patria mamă".

Iată imaginea Mangaliei de acum şapte decenii, aşa cum o vedea Henric Sanielevici: o stradă principală, în continuarea şoselei „unde, pe o parte şi pe alta, pe doar cîteva zeci de me-

tri, se aflau toate prăvăliile“. Ca turist ce se crede în Orient remarcă, asemenea altor călători, „un turc splendid, cu trăsăturile fine, încadrate de o barbă albă“: era un ceasornicar şi muezin totodată. Un armean, cu alură de prinț scăpătat, răsucea nervos „nişte mătănii negre“, iar, mai încolo, dugheana unui grec cu nişte lipovence amuzate în față. Într-o cafenea turcească, musulmanii sorbeau cafeaua nemişcați, contemplativi. Dar aici se mai aflau două cafenele: liberală şi conservatoare. În „centrul“ tîrgului, atît de familiara, pe vremuri, fanfară, formată din țigani îmbrăcați în uniforme militare, cînta valsuri vechi de un sfert de veac (ziua, muzicanții pescuiau numai cu pantofi și chipiu).

Scriitorul Ion Marin Sadoveanu şi-a petrecut cîțiva ani ai copilăriei la mare, fapt cu implicații profunde asupra devenirii sale sufleteşti; el a îndrăgit mult meleagurile euxine şi, de-a lungul întregii vieți, a fost un constant pelerin în Dobrogea. Cartea sa „Taurul mării“, scrisă spre amurgul vieții, este inspirată de bogăția materialului arheologic aflător la Histria şi Tomis, încercînd să reconstituie, cu mijloace literare, viața elină de la Pontul stîng în secolul al IV-lea î.e.n. Rîndurile scrise de I. M. Sadoveanu despre acest spațiu vibrează de lirism. Macii, care brodează cîmpiile aurite de holde, îi reamintesc „majusculele frumos încondeiate, în răbdarea mănăstirilor, din manuscrisele medievale“, păsările, în Dobrogea, „sînt de aur şi azur“; un pepene spart risipeşte „un pumn de răcoare“; satele dobrogene „în asfințituri, bătute parcă, de un ciocan, în aramă“, „adorm în valuri roşii şi diafan, inefabil de albastre ...“, iar „vînturile au trei tăişuri și un vag miros de cimitir în inima lor“ etc. Scriitorul a evocat, de cîte ori a avut prilejul, cu iubire şi cu nostalgică întoarcere la trecut, locuri şi oameni din Dobrogea de altădată, de pe vremea cînd Constanța îşi înghesuia prăvăliile şi casele abia începînd cu locul aflat azi, la intersecția bulevardelor Tomis şi V. I. Lenin. În romanticul port, vizitat adesea de poeții Anghel și Minulescu, în care încă mai ancorau micile caice turceşti, pe un remorcher cu zbaturi, ruginit, părăsit şi uitat, liceenii constănțeni improvizaseră un original „salon literar“, unde, pe fondul acustic al zbaterii apei şi ronțăiturilor de şobolani, se desfăşurau lecturi din Maupassant, Pierre Loti şi Anatol France. Apoi va cunoaşte ținutul euxin prin lungi drumeții „din miazănoapte pînă la miazăzi“, cunoaştere sporită „zi cu zi, nu după meridiane şi puncte geografice, ci după cotituri de şosea însemnate cu mori de vînt, după lanuri de grîu stropite cu maci, după raci şi după

paseri". O carte despre Balta Brăilei a unui neamț („Un rai al păsărilor de la Dunăre" de Hugo Adolf Bernatzik), în care acesta descrie și ilustrează cu simț artistic, după un periplu făcut cu arma de vînătoare la umăr și cu aparatul de fotografiat în mînă, frumusețile de aici, îl umple de entuziasm pe Ion Marin Sadoveanu, mai ales că autorul, pe drept, reproșează turistului german de a căuta aiurea și cu cheltuieli mari, pe continente îndepărtate, ceea ce cu prisosință poate afla într-o țară apropiată, România, în bălțile sale dunărene, un fel de „Congo european". Scriitorul mărturisește în recenzia cărții: „Și un fel de ciudată mîndrie m-a cuprins, cînd am găsit în această aristocratică societate de pelicani, astăzi europenizată, grație d-lui Bernatzik, o veche cunoștință: modestul și cenușiul fundac, ce pescuiește toată iarna pe sub stîncile Constanței, de îndată ce dă înghețul pe lac".

Fascinantul peisaj al bălților dunărene a fost evocat și de marele geograf George Vâlsan. Cum se știe, savantul a studiat ținutul de la mare și Dunărea inferioară cu pasiune și căldură („Nu există — spune el — ținut românesc mai original ca înfățișare fizică și etnică, mai prețios pentru rolul pe care îl împlinește, mai plin de amintiri străvechi și mai demn de cercetat decît acest pămînt al Dobrogei"). Vâlsan ne-a dat o elocventă descriere a bălții dunărene. Balta înseamnă partea din lunca Dunării cuprinsă între Dobrogea și Bărăgan; începe la Silistra, unde brațul Borcea se desprinde de Dunăre și, după ce se gîtuie la Hîrșova, se termină la Brăila, „unde Dunărea veche se unește cu cea nouă". În lungime, balta întreagă ajunge la circa 160 km; balta Ialomiței are 100 km lungime, dar nu depășește în lărgime 15 km; cea a Brăilei se întinde pe 60 km, cu o lățime de circa 25 km. G. Vâlsan compara acest teritoriu cu o „Mesopotamie românească". Pe malurile apelor se află orașe, sate și cătune, dar în interiorul ținutului băltit așezările sînt rare, locul fiind puțin ridicat față de nivelul Dunării, iar în timpul revărsărilor, primăvara, apa se ridica, uneori, la patru metri. Atunci — scrie savantul geograf — „Afară de cîteva grinduri, tot cuprinsul bălții se schimba într-o mare dulce, din care nu ies la lumină decît numeroasele păduri de sălcii, căci nu mai vezi copac străin...". Totuși, bogăția bălții atrăgea aici lume numeroasă; după retragerea apelor, sătenii din jur și chiar oameni de la munte veneau în zonă cu nenumărate turme de vite, oi, porci, pentru că hrană se află din belșug. „De asemenea, unde s-a putut, s-au întemeiat tîrle, care au ajuns cu timpul cătune. Numai în Balta Brăilei se pot număra:

Strîmba, Nedeicu, Iapa, Mărașu, Băndoiu, Țicău, Frecăței, Bou, Peceneaga, Blasova. Aceasta, afară de cherhanale sau așezări pescărești". Cătunele acestea deveneau, la vremea inundațiilor, Veneții de chirpici, cînd apele ajungeau la pragurile caselor, „iar păsările, purceii și văcuța stau grămadă pe o palmă de pămînt uscat, sub streașina casei". G. Vâlsan a călătorit și prin renumita, pe timpuri, gîrlă Filipoiul, unde pădurea de sălcii era suverană („Cine ar putea descrie frumusețea acestor păduri de sălcii?"), apoi prin Delta Dunării, unde, dacă prezența omului e destul de rară, în schimb, cu deosebire primăvara, poposesc aici păsări călătoare — acest loc fiind răspîntie de migrații — din toate colțurile lumii, cîtă frunză și iarbă („În Deltă se întîlnesc: drumul care urcă din Egipt pe la Constantinopol și de-a lungul țărmului Mării Negre, apoi drumul care vine dinspre Caucaz prin Crimeea tot pe țărmul Mării Negre, apoi drumurile care coboară din nordul Europei pe Prut și Nistru și, în sfîrșit, drumul care însoțește Dunărea din Europa Centrală"). Și în Deltă, satele sînt Veneții rustice, ca Sf. Gheorghe ori Periprava, pe străzile cărora se circulă cu luntre, iar, uneori, oamenii au chiar case plutitoare, pe șlepuri, „care poartă ghivecele cu flori, cotețul cu păsări și cățelul isteț și gălăgios care păzește gospodăria".

Memorialistica lui G. Vâlsan cuprinde evocări dobrogene de netăgăduit farmec literar. Codrii de tei de la Niculițel, cînd înfloresc, trimit pînă la Dunăre „un val de miros"; atunci, „Noaptea, pe vapoare, ies marinarii, se reazămă de balustradă și respiră. Iar cînd luna s-a înălțat ca un chihlimbar uriaș pe fruntea umbrită a nopții, pădurile Niculițelului răsună de cîntecul privighetorilor înnebunite de miresme, de dragoste și de lumină dulce. Sînt atît de aiurite de propriul lor cîntec, încît nu te mai văd". Iată cîteva frumoase rînduri despre răsăriturile de soare de la Pontul Euxin: „În zori, deasupra fierberii obscure a mării, plugul luminii despică întîi o brazdă roșie care se propagă orizontal, însîngerînd poala cerului. Apoi cîteva fîșii de raze trimise de un reflector nevăzut iscodesc înălțimile și trezesc pe rînd norii care adormiseră înghesuiți unul în altul. O glorie izbucnitoare, neînvinsă, umple aerul de vibrațiile unui cîntec de lumină care crește ca sunetul trîmbițelor, biruiește ca tinerețea, pînă culminează în apariția ochiului incandescent al soarelui. Marea s-a încins pînă la țărmuri și a devenit dureroasă la privit".

Între evocările euxine ale lui Vintilă Mihăilescu, alt mare geograf, deosebit de colorate sînt acelea despre Techirghiolul

balnear de altădată, cu cabinele sale primitive, de lemn, şi ele puţine însă, «aşa că în tot lungul lacului puteai vedea şi „draci negri“ uscîndu-şi nămolul la soare şi spălîndu-şi-l cu apa atît de sărată a lacului, încît înotul era o jucărie, iar o picătură în ochi — foc». În golful din apropierea Tuzlei a cunoscut un grec sfătos care spunea despre Ovidiu că ar fi fost un „rege“ şi că Ahile oprise „numai scuipînd în palme o locomotivă...“. Pe dunele de la Agigea, V. Mihăilescu a asistat, într-o vară, la aplicarea, prima oară la noi, de către savantul botanist Traian Săvulescu, a metodei „sociologiei vegetale“ a lui Braun-Blanquet: «Ne aşezam, eu şi regretatul meu prieten, pe plaja de dune turtite, limitam un pătrat cu latura de doi metri, smulgeam toate plantele, le grupam pe specii (determinate fără greş de Traian Săvulescu) şi calculam frecvenţa şi densitatea lor. Treceam apoi în alt pătrat, pînă se împlinea numărul „reglementar“».

Mangalia anilor de după primul război mondial a fost evocată, într-un bogat jurnal de călător, de către scriitorul Gala Galaction. Exista, aici, un restaurant „Brusallis“, de unde începea, de fapt, oraşul. O grădină publică în paragină, o stradă cu prăvălii şi „cîteva uliţe scurte, pierdute în dărîmături“ — Mangalia a suferit mult de pe urma războiului —, o geamie şi două mori — „una de foc şi una de vînt“ — formau tot oraşul. Tabloul era completat de epava vaporului grecesc „Smirna“, eşuat pe nisip. După război, rada portului s-a împotmolit cu totul, astfel că traficul naval a devenit nul. Singurele flori ale locului erau cele ale scaieţilor, „cu un miros dulce ca de miere şi de flori de tei“; planta aceasta, aflată la tot pasul, în curţi, pe străzi şi în afara oraşului, creştea mare, viguroasă, astfel că iarna folosea la făcutul focului, alături de tizic, lemnul fiind atît de rar aici. Lui Gala Galaction, Mangalia acelor ani îi apare ca o „burgadă orientală“. („Deşi, după neamuri, locuitorii ei sînt greci, turci, tătari şi români, după traiul şi după sufletul lor sînt toţi orientali“). Desigur, în fostul Callatis, scriitorul a vizitat singurul obiectiv arhitectural al locului, vechea geamie, remarcată de atîţia călători de-a lungul vremurilor. Pe atunci, edificiul era înconjurat „cu un zid gros de piatră“, care părea a fi „vechi ca şi geamia“. Deşi preot creştin, Galaction a fost puternic impresionat de acest lăcaş mahomedan. El scria: „Cînd am văzut pentru întîia oară acest locaş de închinăciune, am rămas locului, biruit de un farmec greu de lămurit. Sub ochii mei, într-o pădure de scaieţi, răzbeau deasupra cîteva columne funerare, înfăşurate la vîrf cu turbanul de onoare.

O fîntînă arhaică, cu furci şi cu scripete, veghea la căpătîiul unui sarcofag spart şi bătrîn, pare că de cînd piatra şi de cînd muşchiul. Nişte lespezi cu glorioasă literă arabă se înecau în hăţişul universal. Cîţiva copaci strîmbi, pe lîngă unul singur valid şi dominant, acopereau ceva din zidul geamiei, creînd un colţ de umbră şi de fugare arabescuri“. Morile, despre care am amintit, se aflau pe drumul ce ducea la satul Două Mai, la un kilometru distanţă una de cealaltă. Pe scriitor l-a interesat, nu se putea altfel, moara de vînt, părăsită, hieratică, cu o inscripţie în greceşte, care lămurea că a fost construită în anul 1880. Ea ar fi funcţionat pînă în ajunul războiului. „Văzută de departe, moara aceasta seamănă cu un bust militar, decorat cu o chivără enormă, ale cărei pene răsfirate le-ar sufla vîntul într-o parte“. Construcţia, de bîrne, avea o formă octogonală, fiind urcată pe un fundament de piatră, înalt de un metru, tot octogonal; sus se afla un foişor, la care se putea ajunge pe o scară, cu uşi şi ferestre, de unde se vedea oraşul, dealurile din jur şi, desigur, marea. Aripile morii, douăsprezece la număr, erau din pînză — în momentul cînd a descris-o scriitorul, nu mai exista nici o aripă întreagă, ci numai scheletul de sîrmă. Arhaica moară i s-a părut lui Gala Galaction mult mai pitorească decît cea cu motor — „de foc“ — „plată, vulgară şi antipatică“. I s-a spus că moara mangaliotă l-ar fi interesat şi pe neîntrecutul pictor Gheorghe Petraşcu. A vizitat şi izvoarele de pucioasă, „cele de la miazăzi, bune de scăldat şi bune de băut“, dar, în drumul pînă acolo, a trecut pe lîngă geamia tărărească, „simplistă şi rigidă“. La cîteva sute de metri mai sus, un loc de unde se poate admira panorama oraşului, pe care o înfăţişează cu talent de pastelist: „Profilul Mangaliei este elementar. O magazie, două-trei case cu etaj, o biserică începută şi neisprăvită, două minarete şi o moară de vînt. Mai este şi un far minuscul, dar trebuie să ştii pe unde vine, ca să-l poţi distinge“. Descrie şi băile de pucioasă: „Un şopron cu vreo 7—8 cabine, fiecare cu putina ei, şi încă un şopron dacă nu două, cu ceva aparate şi cu un bazin de colectare“. Merge şi la Caracicula (Limanu) pentru a vedea vestita peşteră de pe malul lacului Mangalia. Aici, un învăţător tînăr şi isteţ se oferă călăuză. Satul a pătimit de pe urma ultimului război. Galaction îl găseşte cu vreo trei sute de familii, cu străzi largi, „ca nişte bulevarde“. Învăţătorul îl conduse în peşteră. Prozatorul consemnează: „În pereţii fantastici — inegali, răsuciţi, capricioşi ca fumul — încep, la dreapta şi la stînga, să se caşte guri

negre înaintea cărora rămîi înfiorat și indecis, sub para luminării... Dacă lași în urmă-ți, fără precauțiuni de nici un fel, trei patru guri de acestea, ești în mare primejdie. Nu mai nimerești coridorul care duce la gura peșterii". Un amic mangaliot — „un hamal" — i-ar fi suflat lui Galaction că aici s-ar afla ascunse comori...

Mutat, în anul 1919, la circumscripția medicală Anadolchioi, din județul Constanța, medicul Georce Ulieru s-a atașat profund de aceste meleaguri, rămînînd pînă la sfîrșitul vieții un statornic iubitor al mării. Aici, la Constanța, G. Ulieru își va începe activitatea literară și tot aici inimosul medic de țară va publica primele dintre numeroasele sale lucrări de educație sanitară și de popularizare a efectelor terapeutice ale curei heliomarine. „Prin cîte locuri am colindat — scrie Ulieru — unele pline de măreție, măreție apăsătoare, cum ar fi prin potecile munților, în vînătorile mele, sau prin regiunile păduroase ale dealurilor, unde mi-am legănat visele și toată copilăria, nici un colț de pămînt nu mi s-a alipit mai mult de suflet ca pămîntul dobrogean". Rîndurile închinate stepei dobrogene din volumul „Amintiri" capătă valențele unui veritabil poem în proză: „Sînt frate cu iarba, cu dropia, cu jocul din picioarele și din nările cailor, cu tine de-a valma, pămînt dobrogean !"; „Cînd florile împodobesc pămîntul, iar tu țeși hlamida pe malul lacurilor lumii, la marginea drumurilor albe, în preajma satelor rare, din maci aprinși, din galbenă rapiță sălbatică și din albastra cicoare, nu-i hlamidă regească mai înflorită ca hlamida ta"; „Marea care te scaldă și lacurile în care se oglindește frumusețea ta sălbatică, una cu frămîntările și celelalte cu tainele, de ce mă țin atît de înlănțuit ?"; „Sălbatică stepă dobrogeană, nu-i pe lume loc de uitare și de viață mai adînc ca la sînul tău !".

Solicitat, în timp ce se afla la Constanța, de un redactor al „Revistei dobrogene", care apărea prin anii '30, de a oferi cîteva rînduri acelei publicații, marele Tudor Arghezi trimite o scrisoare cuprinzînd interesante aprecieri despre Dobrogea acelei vremi. Iată un fragment: «Mi-ați cerut ceva, o schiță, un filigran, un portret al ciudatului dv. pămînt, încremenit dinaintea unei oglinzi cu luciul frămîntat. I-am rămas țării dv. dator o carte, „Țara albă", de recunoștință pentru emoțiile cu care au binevoit să mă copleșească drumurile ei, timp de ore întregi, pustii de orice ființă vie, afară de troscotul meta-

lic, ruginit şi ghimpat al cîmpiei rupte şi vastele căldări cu păretele spiral, în golul cărora m-a purtat motorul. M-am întors acasă, acoperit de praful cimitirelor musulmane, şi scheletul pămîntului, descoperit în gropile geologice în acelaşi timp cu osuarele de piatră ale împărăţiei romane, a intrat în fiinţa mea sufletească... Şaizeci de zile de pribegie prin nişte tărîmuri asemănătoare, sînt sigur, cu deşertul, pe unde se afla Betleemul şi unde femeia samariteană a scos din fîntînă o ciutură cu apă, sînt în stare să obsedeze un om, să-l halucineze, să-i schimbe aptitudinile, să-l facă să scapere ca o lumină şi să-i dea năravuri serafice de îngeri».

Scriitorul Tudor Şoimaru, într-o carte dedicată Constanţei anilor '30, ne prezintă spectacolul, atît de caracteristic Chiustengei de altădată, oferit de mulţimea cafenelelor. Spre Cazino, lîngă port, se aflau „Café Sulina“ şi „Café Maritima“; alături, cafeneaua „La Timonier“, unde veneau hamalii şi „pleava“ oraşului. Mîncarea preferată: aterină cu roşii, stropită vîrtos cu băutură. În piaţa „Ovidiu“ — în centru adică — se afla „Café Elita“, local de lux, cu muzică, unde, la intrare, se mai şi plătea, dar, tot aici, şi populara „Cafenea a marinarilor“. Pe strada Carol — azi Tomis — alt lanţ de cafenele: „Café Poşta“, „Cafeneaua Vînătorilor“ (unde scriitorul vede greci jucînd biliard cu un popă), apoi „Valul lui Traian“ (aici, în caimac, se turna ţuică în loc de rom), „Comerciant“, „Select“, „Internaţional“, „Bucureşti“. Şomerii frecventau cafeneaua „Tripoli“, iar „peştii“ — numeroşi la Constanţa —, populau... „Naţionalul“. Zidarii şi dulgherii aveau şi ei cafeneaua lor, iar armenii sorbeau caimacul la „Ararat“; chiar şi birjarii frecventau o cafenea anume: „Bazargic“.

Tot în acei ani, un francez, Georges Oudard, se arată impresionat de realizările româneşti din provincia pontică, care ar fi avut „doar 20 000 de locuitori“ cînd a revenit la România, în timp ce Constanţa, singură, număra, la 1935, de trei ori mai multe suflete. În ciuda animaţiei din modernul port constănţean, viaţa în oraş i s-a părut domoală, înviorată doar vara, cînd „plăjile învecinate se umplu de frumoase *baigneuses*“. Lui G. Oudard nu i-a plăcut cazinoul: „Un lucru — notează el — este decepţionant în aceste locuri primitoare: albul cazinou, pretenţios complicat, al celui mai îngrozitor stil 1900, care încarcă ţărmul mării“. Exagera, desigur; azi, cazinoul din fostul Tomis este un loc de referinţă al arhitecturii „art nouveau“ din România.

Cu evocarea lui Oudard se încheie această încercare de a reconstitui, din note de voiaj, chipul locurilor de la Pontul Euxin, o imagine în mişcare, în evoluție, căreia, în decursul multor veacuri, fiecare călător pe aici i-a adăugat o linie ori o tuşă, potrivit acuităţii simţului său de observație şi, nu mai puțin, talentului său memorialistic. Imaginea dobîndită nu poate fi însă — cum arătam la începutul capitolului — decît una parțială; adevăratul chip al meleagurilor euxine poate fi zugrăvit numai folosind și celelalte mărturii: arheologice, documentare, arhivistice, atît de numeroase, privind locurile de la Pontul Stîng.

Bogăţii şi meşteşuguri

Ţinutul euxin, cel generos dăruit de natură, a fost întotdeauna bogat — holde îmbelşugate de grîne, turme fără număr, ape clocotind de vînzoleala peştilor, tîrguri şi porturi prin care treceau mărfuri din toate colţurile lumi şi unde, grămezi, se aduna aurul şi argintul —, de aceea, prin aceste locuri şi-au purtat oştile cuceritori dornici de pradă şi agoniseală fără muncă. Şi Darius, şi Filip II şi Alexandru — în vechime, apoi sumedenie de „regi" barbari, ale căror neamuri nimeni nu le-a ştiut vreodată exact numărul, numele şi legea, iar, mai spre epocile moderne, sultani şi împăraţi cu palate strălucitoare au venit la Dunărea de Jos şi Pontul Euxin, fascinaţi de generozitatea în roadă bogată a locurilor acestora.

Clima relativ blîndă şi păşunile aflătoare pretutindeni în ţara dintre ape au favorizat, neîndoielnic, străvechiul meşteşug al păstoritului. Încă pe vremea argonauţilor — ne spune legenda — păstorii îşi mînau turmele în Insula Peuce (Delta Dunării). Trecînd prin „Braţul Frumos" (probabil Sf. Gheorghe), vitejii lui Iason şi urmăritorii lor colchideeni aveau să-i înfricoşeze pe acei paşnici păstori cu insolita lor apariţie (Apollonios din Rhodos ne-a lăsat scris: „Dar în luncile joase din apropiere, patriarhalii păstori îşi părăseau turmele nenumărate, atît de speriaţi la vederea corăbiilor de parcă ar fi văzut nişte dihănii ivindu-se din marea unde mişună chiţi uriaşi. Căci nu mai văzuseră vreodată corăbii care brăzdează valurile. . .").

Alexandru cel Mare, traversînd Istrul, în anul 335 î.e.n., intră într-un ţinut cu pămînt roditor şi holde bogate. De la Arian aflăm că: „În cursul nopţii (Alexandru şi oştenii lui) merseră prin locuri unde holdele de grîu erau îmbelşugate. În

felul acesta rămăseseră mai neobservaţi în înaintarea lor (grîul era, deci, foarte înalt — n.n.). Cu ivirea zorilor, Alexandru se porni prin holde. El porunci pedestraşilor să înainteze culcînd grîul cu lăncile înclinate, pînă au ajuns la pămîntul necultivat“.

Desigur, Ovidiu, picat la Pontul Euxin din falnica, bogata, civilizata, sfidătoarea Romă a lui Octavian August, nu putea, nici nu voia să vadă — altfel tînguirile sale nu ar fi fost demne de crezare — altceva decît un ţinut peste măsură de arid, fără pomi, fără viță de vie, fără metale preţioase, din pricina barbarilor geţi și sarmaţi veniţi de dincolo de Istru, cu ogoarele cultivate prost, de țărani cu o mînă pe armă și alta pe plug. Ce dar să-i ofere prietenului său Fubius Maximus, prietenului care, singur, dintre atîția prieteni, îndrăznise să-l însoțească pînă la Brundisium, portul de unde avea să pornească spre locul exilului? Aici, la Tomis, porfiră nu se afla, lîna oilor era foarte aspră, iar pe cîmpiile toate pelinul creştea nestingherit. Îi trimite, deci, o tolbă de săgeţi — da, săgeți se găseau pe aici la tot pasul și încă otrăvite.

Despre bogăția piscicolă de la gurile Istrului a făcut referiri Ammianus Marcellinus (sec. IV e.n.): „Se ştie — spunea el — că înspre acest loc retras se îndreaptă din cele mai îndepărtate regiuni ale mării noastre gloate de peşti spre a depune ouă şi a-şi creşte puii în ape dulci și mai sănătoase, în limanuri adînci (care aici sînt foarte dese) la adăpost de lăcomia animalelor vătămătoare: căci în Pont nu s-a văzut nicicînd ceva asemănător în afară de cîțiva delfini neprimejdioși“.

Cînd, în anul 968, cneazul Sviatoslav a venit la Dunăre, văzînd că aici se adună bogății din toate părțile pămîntului, s-a făcut stăpîn pe întreaga Tracie şi pe Moesia și n-a mai voit să plece din regiune decît cu prețul unui război care se va termina în chip dezastruos pentru el. Dar nici înfrînt, Sviatoslav nu a plecat de la Dunărea de Jos cu mîna goală; potrivit înțelegerii care a condiționat încetarea ostilităților, împăratul Ioan Tzimiskes hotărăște ca fiecare luptător din armata rusă rămas viu după crîncena încăierare (circa 22 000 din 60 000 de oameni, cîți a avut cneazul inițial) să primească două medimne de alimente (aproape o sută de kilograme).

Ibn Battuta relatează că, plecînd prin Dobrogea (1330 sau 1331) spre Constantinopol, prințesa Bailun — soția hanului tătarilor — pe care o însoțea, primea la fiecare popas, pentru hrana ei și a mulțimii de slujitori, numeroși cai, oi, boi, precum și lapte; prințesa, generoasă, oferea călătorului arab, ori

de cîte ori primea daruri, doi sau trei cai și berbeci. Cum Ibn Battuta nu tăia caii pentru a se hrăni, a reușit să adune, în timpul călătoriei, cincizeci de cai.

Felul în care populația din aceste părți păstra produsele ne este relevat de cronica privind expediția pe Dunăre a cavalerului burgund Walerand de Wavrin. Aflați în preajma cetății Turtucaia, pe care oamenii cavalerului și românii lui Vlad Dracul o luau cu asalt, aceștia din urmă coborînd pe țărm „au găsit mai multe grînare subterane“. Cronicarul consemna: „În țările de pe acolo se fac gropi mari în pămînt ca niște cisterne unde se bagă grîu, ovăz și tot felul de grăunțe și apoi se acoperă deschizăturile gropilor cu pietroaie mari“. Deoarece noaptea fusese ceață, pămîntul se jilăvise, dar nu și deasupra gropilor, semn observat îndată de români, care descoperiră depozitele de produse (grîu, bob și mazăre) ce „se aflau în satul castelului Turcan (Turtucaia)“. Cum duceau lipsă de alimente „toți s-au îndestulat și fiecăruia i se părea că a căzut o mană din cer“.

Dintr-un itinerar grec de la sfîrșitul secolului al XV-lea aflăm că la Monocastro (Cetatea Albă) veneau vasele să încarce sare.

Erasm Otwinowski trece, în 1557, pe la Oblucița (Isaccea), unde era și vad și vamă pentru cai și mărfuri (deci viață comercială intensă), altă vamă nemaifiind decît la Constantinopol.

Ajuns la Dunăre, în 1570, Andrei Taranowski, paharnicul de Halics, cam la un sfert de zi distanță de Chilia, observă pescuit intens de moruni.

Alt polonez, Maciej Stryjkowski, a fost ospătat în Dobrogea, pe la 1570, cu struguri „din care se face vin“ și cu pepeni. El spune că pepenii („fruct mare și gustos“) ar crește numai în Tracia și în Dobrogea; a mîncat pepeni și în Țara Românească, dar aduși de pe alte meleaguri.

Englezul John Newberie, negustor aflat la gurile Dunării în 1582, constată la Tomarowa (Reni) un mare belșug alimentar. Aici se vindeau pe un aspru (monedă turcesacă de argint) douăzeci de ouă, iar pe doi aspri, „o găină bună“; alte alimente: carne de vacă, slănină, pîine, vin, bere, mied. Mare abundență de pește: pe un aspru se puteau cumpăra două știuci, mari de peste „trei palme“, și trei crapi. De asemenea, tot aici, sturioni, mai ales moruni. Newberie descrie și modul de preparare a caviarului: icrele erau puse la sărat într-un butoi, trei zile și trei nopți, după care se spălau; apoi, după

ce erau ţinute alte trei zile, într-un alt butoi, de asemenea găurit şi „călcate cu picioarele curate", presate şi întărite, se scotea fundul butoiului, pentru a fi înlocuit cu altul nou („şi astfel pot fi cărate prin întreaga lume").

Morunii erau conservaţi prin uscare pe furci de lemn, cum a văzut tot la gurile Dunării, în 1583, Giulio Mancinelli; cu 60 de aspri se putea cumpăra un astfel de morun „de înălţimea unui om". La Varna, Mangalia şi Preslaviţa, mare abundenţă de bucate: o găină costa doi aspri, cincisprezece ouă un aspru, iar „o măsură mare de vin", patru aspri.

O mare cantitate de moruni a văzut pescuindu-se în Delta Dunării François de Pavie, baronul de Fourquevaux. Mari cît „să încarce un catîr", aceşti moruni se vindeau cu doi bani bucata, dar erau pescuiţi mai mult pentru icre.

La Ismail, de asemenea, pescărie abundentă pe vremea voiajului euxin al lui Joris van der Does (1597). Aici, mare căutare aveau crapii, exportaţi în întreaga lume. Celelalte alimente costau însă scump, mai ales carnea şi laptele, iar cine venea în acest tîrg cu cai ar fi fost inspiraţi dacă îşi aduceau cu ei şi furajul.

Şi la Galaţi, peşte mult (morun, nisetru, păstrugă), foarte ieftin („aproape pe nimic"); aici se puteau cumpăra şi iepuri cu cinci bani bucata, dar găini — aflăm de la bolognezul Tommaso Alberti (1612) — nu se găseau şi nici alte păsări, deoarece tătarii pîrjoliseră totul patru luni înainte.

Potrivit observaţiilor lui Petru Bogdan Bakšič, călător la 1641, Dobrogea era bogată în vite şi în cai „foarte iuţi"; el a văzut prin aceste locuri şi cămile, însă „de altă rasă decît cele din Orient", cu două cocoaşe, foarte înalte „că le iei drept movile", nu purtau poveri, dar erau folosite la arat şi la tracţiune. În jurul Babadagului, Bakšič vede lacuri cu peşti, vii şi livezi.

În extraordinarul său voiaj de la 1651, Evlia Celebi a întîlnit o Dobroge deosebit de prosperă. Oraşul Silistra, „datorită Dunării", îi apare călătorului turc drept o localitate foarte bogată, unde soseau din ţările româneşti şi din alte părţi mărfuri dintre cele mai felurite: lemne, alimente, băuturi etc. Abundenţa peştelui era impresionantă aici. În copci se prindeau „moruni şi nisetri", cîntărind „pînă la o sută de ocale"; călătorul însuşi ar fi văzut „sute de mii de peşti mari" care veneau să respire la gura copcilor („este o minune!" — exclamă el). Primăvara se instalau talianurile, aparţinînd unui intendent căruia Poarta îi închiria dreptul de pescuit pentru

şaptezeci şi şapte poveri de aspri (o povară fiind egală cu 100 000 de aspri); dar el trebuia să-i dea şi paşei de Silistra „zece pungi pentru înregistrare" şi alte douăzeci drept cheltuieli. „Unii dintre intendenţi — scrie Evlia Celebi — stau pe Dunăre timp de opt luni şi cîştigă, dar mulţi alţii dau faliment, fiindcă aceasta este o bogăţie care atîrnă de noroc. Supuşii din cele patruzeci-cincizeci de cetăţi de pe malul Dunării, precum şi cei de la Chilia, Cetatea Albă şi ostaşii din cele cinci cetăţi ale Oceakovului trebuie să-şi ia soldele de la acest intendent al Dunării. În cazul cînd el pierde, atunci este închis şi i se ia din avere". Intendentul bara Dunărea cu pari de lemn din pădurile moldovene, aduşi de la Galaţi, pe care îi înfigea pe fundul apei, lăsînd loc „doar pentru trecerea unui peşte", dar el închipuia şi un fel de portiţă pentru trecerea corăbiilor. Pe stîlpi, în faţa portiţei, intendentul construia — lucru de mirare — „odăi şi cafenele, cu interioare şi exterioare, care merită să fie văzute". Aici el, intendentul, ar fi locuit cu toate ajutoarele sale (circa o sută-două sute de oameni !). La gura talianului era instalată o împletitură care colecta peştele captiv; cînd se umplea, împletitura era trasă cu funii, golită de peşte şi coborîtă din nou. Intendentul vindea recolta de peşte negustorilor cu cîte „una sau două pungi". Apoi intrau în acţiune „măcelarii de peşte", care le scoteau icrele, cleiul alb, îi sărau şi îi încărcau în harabale şi corăbii, pentru a lua drumul Poloniei, Rusiei, Danemarcei, „pînă în fundul Europei". Acelaşi tip de pescuit se practica şi la Chilia. „Cînd începea vremea grea, de iarnă — scrie călătorul turc — şi cînd după şapte luni de pescuit nu mai rămîn peşti, talianurile acestea, precum şi toate construcţiile miraculoase se demontează, iar cherestelele provenite din ele se depun ca nişte munţi pe cele două maluri ale Dunării".

La Silistra nu lipseau nici pîinea albă, carnea de oaie, de vacă, iar fructele se găseau din belşug, mai ales cireşe, vişine şi struguri zemoşi. O specie de gulie, cu gustul napului, dar mare „cît capul omului", servită cu carne grasă, de oaie, desigur, ar fi fost delicatesa locului, „foarte hrănitoare şi uşoară la digestie". Se bea sirop de miere de albine, precum şi o bragă preparată din mei alb, care, celor bogaţi, probabil, le-ar fi servit drept purgativ, dar amestecată cu bucăţi de pîine, constituia hrana săracilor. O altă specialitate a locului: pastrama, care se făcea pe o insulă dunăreană, unde, potrivit jurnalului de voiaj al lui Evlia Celebi, se sacrificau anual şaptezeci-optzeci de mii de vite. Călătorul consemnează cu uimire: „Dacă cineva

merge pe această insulă în timpul sezonului de pregătire a pastramei, i se tulbură mintea cum vede cum curge în Dunăre, ca un torent, sîngele a mii de vite, făpturi ale lui Allah! Umilul de mine, chiar am văzut odată cînd, dintr-o vacă tăiată, despicîndu-i-se burta, a ieșit un vițel care a început să umble și care a fost hrănit cu lapte". Pastrama aceasta lua calea Anatoliei, Arabiei și Europei („multe sute de mii de poveri").

Tot pe insula respectivă, mulțime de cazane topeau seul, care se amesteca apoi cu unt; tot aici se fabricau și lumînări.

O industrie importantă era, la Silistra, morăritul. Existau în jurul orașului multe mori de apă, dar cele de pe Dunăre i s-au părut lui Evlia Celebi deosebit de ingenioase. Aceste mori ciudate erau construite din două corăbii asemănătoare cu cele „de tranzit pe Dunăre", una mai mare decît cealaltă, prinse cu grinzi; între corăbii se aflau un fel de cutii de lemn, puse în legătură cu niște roți dințate, fixate în corabia mare. Într-una din roți, mai mare decît celelalte, se afla o piatră de moară care putea fi trasă abia cu trei perechi de bivoli. Călătorul consemna: „Aceste mori, funcționînd ziua și noaptea, produc cîte cincizeci de chile de Silistra de făină (o chilă avea între 22,50—25 l). (...). În fiecare moară locuiesc doi-trei oameni cu familiile lor. Fiecare din ele este acoperită cu scînduri, ca hanurile. Înăuntrul lor se află mai multe încăperi și bucătărie; au ferestre și coșuri. Multe din ele au și cuptoare, unde se coace pîine și plăcintă". Cum Dunărea curge cu mare iuțeală prin fața cetății, morile erau ancorate cu niște coșuri mari din tulpină de viță sălbatică umplute cu pietre și legate cu funii tot din curpeni de viță sălbatică. La venirea iernii, funia se tăia, iar moara era dusă la adăpost. Evlia Celebi ar fi văzut prin dreptul Silistrei vreo șaptezeci-optzeci de mori pe Dunăre.

Tot în acest oraș dunărean existau meșteri iscusiți care făceau șei și harnașamente „împodobite", precum și săgeți „cu înfățișare de pasăre".

Mangalia era un port important, unde se încărcau cu grîne „o mie de șăici, karamursel-uri (corăbii cu pînze) și zaban-uri (idem)", aici găsindu-se multe cereale. Dar portul nu era adăpostit, corăbiile fiind nevoite, în caz de furtună, să plece iute în larg după încărcarea mărfii. Rada portului a fost umplută cu pietrele (ce serveau de lest) descărcate de corăbierii „neascultători", îngreuindu-se navigația. Curățarea portului și aplicarea de amenzi celor care înfundau rada i se par lui Evlia

Celebi măsuri salutare. La Mangalia existau vii și grădini, chiar și un fel de parc, unde „toți bătrînii și tinerii își petrec timpul“.

În satul Ghiuvenlia (Chirnogeni), afinele creşteau mari „cît prunele“. Oamenii erau aici primitori de oaspeți, ținutul fiind bogat, cu pămînt roditor (aici o chilă de sămînță producea 50—60 de chile).

Și portul Constanța avea rada înnisipată, deşi încă mai putea primi „ușor o mie de corăbii“ (!); nu era ferit de furia furtunilor, așa că și aici, ca la Mangalia, se scufundau multe nave.

În orașul Babadag, numeroasele podgorii de pe coastele dealurilor din jur dădeau opt feluri de struguri. Aici existau și bostănării. Numeroase turme de oi, vite, cai completau bogăția locului. Se mînca pîine albă, iaurt, iar dintre băuturi, mustul de struguri avea mare căutare, mai ales la populația tătărească.

În preajma Babadagului se aflau păduri frumoase și locuri de vînat, dar nimeni nu putea lua „nici măcar un lemn, decît cu învoirea stăpînului (Dede Saltuk-Sultan)“. La Yeni-Sale (Enisala), belşug de vînat (potîrnichi, gîște, rațe și dropii). Aici se aflau locuri de recreere, cu palate, probabil un fel de reședințe de vară (astfel, palatele de odihnă Kavadjîk și cel al lui Kenan pașa), cu „un izvor de apă, dătătoare de viață, copaci înalți și numeroase conacuri și bucătării“.

Grîu din abundență se producea la Carasu, un oraș falnic la acea vreme și totodată tîrg renumit.

La Ismail, pescărie bogată cu morun, nisetru, icre negre, dar se găseau și miere de albine, lactate, „sare valahă“, pîine (din belşug), grîul și orzul fiind de calitate. Ca o curiozitate, aici se afla și un vestit tîrg de robi, unde erau oferiți spre vînzare „sclavi de culoare albă“ — bărbați și femei. „Toată populația — scrie Evlia Celebi — trăiește de pe urma negoțului, făcînd cumpărături cu valahii și moldovenii“. Tîrg de robi și la Chilia, cu prețuri joase („un rob ales se vinde cu douăzeci-treizeci de guruși“). Pastramă de bună calitate se prepara și aici, „iar din carnea de vacă și de oaie se prepară mîncăruri foarte gustoase și grase“. Și aici, unt, miere și, desigur, pește în cantități mari.

În portul Cetății Albe, și vara și iarna veneau corăbii din toată lumea, locul fiind renumit pentru „pîinea albă, untul de bivoliță, grîul roșu și nisipul pentru ceas“.

Părţile Isaccei se aflau acoperite cu numeroase podgorii, grădini şi bostănării înfloritoare, clima fiind prielnică.

La Bazargic ar fi fost de neîntrecut renume pîinea albă şi siropul cu miere. Aici se confecţionau cu deosebită măiestrie tolbe cu săgeţi. („Dintre meşteşugurile lor — scrie Evlia Celebi —, nu există în cele patru colţuri ale lumii tolbe ca aici, lucrate pe fir de aur, presate pe marochin. Punînd să le fasoneze cu sidef [în valoare] de o sută de guruşi, aianii le trimit în dar la Istanbul“). Tot la Bazargic se ţinea un mare tîrg săptămînal, unde, pe un maidan de la marginea oraşului, îşi expuneau mărfurile locuitorii din localităţile din împrejurimi.

În 1652, Robert Bargrave, intrînd în Dobrogea, merse pînă la Bazargic de-a lungul unei cîmpii roditoare. La Cavacler (Plopeni), locuitorii aveau vite numeroase şi cai („care sînt greu de deosebit de animalele sălbatice“). Vînat bogat de-a lungul drumului; lîngă satul Defcea (Gherghina), a văzut „lacuri uimitor acoperite în întregime cu păsări de baltă“. Şi în cîmpiile din cale, belşug cinegetic şi mulţi şoimi.

Şi Paul din Alep (tot la jumătatea veacului al XVII-lea) avea să descrie talianele de la Chilia, despre care a vorbit cu atîta entuziasm Evlia Celebi. Arhidiaconul a văzut paisprezece asemenea taliane pe braţul Chiliei, a căror construcţie era asemănătoare cu aceea a talianelor descrise de călătorul turc, căpriorii fiind însă aduşi din pădurile din preajma Isaccei („fiecare căprior costînd o mie de osmanini“). Cînd morunii ori alţi peşti intrau în îngrăditura talianului, erau ucişi cu suliţe lungi. Apoi peştele se săra şi se punea în butoaie. Pescuitul abundent începea în septembrie şi se încheia la începutul postului Crăciunului; în portul Chilia se prindeau, „în mod obişnuit“, între trei sute şi şapte sute de moruni. Morunii ajungeau la o greutate de peste două sute de ocale. Paul din Alep a cumpărat şi el, cu patru guruşi (80 de aspri) şi jumătate, un morun „de aproape optzeci de ocale“. Icrele erau oprite de intendent şi se ştia că ar fi fost mai ieftine la Galaţi. Cum a fost preparat morunul procurat la Chilia de înaltele feţe bisericeşti ne spune Paul din Alep: „Am adus un măcelar pentru a-l curăţa pe al nostru şi l-a desfăcut pe tot în bucăţi. Şi binecuvîntat fie Ziditorul cerului şi al pămîntului că nu s-a pierdut nimic din peşte, căci toate măruntaiele şi intestinele sale erau numai icre pe care ei le iau şi le pun separat pe o scîndură şi, adăugîndu-le o cantitate de sare, aşază deasupra lor o altă scîndură sau blană, cu pietroaie mari, ca să se scurgă sîngele şi zeama. Cît despre oase, le-am sărat şi le-am presat

cu pietre, pînă le-a pierit umezeala și apoi am umplut cu ele două butoaie mari, neazvîrlind ca nefolositoare nici cea mai mică parte. Pielea și zgîrciurile sînt chiar mai bune decît carnea; iar savoarea acestui pește este de nedescris. Cînd voiam să pregătim o parte din el, puneam apă cu ceapă și șofran într-o oală și cînd fierbea apa, puneam peștele înăuntru. Și minunat de spus! Îndată ce fierbea peștele, găseam o mare cantitate de grăsime plutind la suprafață, căci carnea de morun este plină de ulei curat".

Michal Floryan Rzewuski, starostele de Helm, relatează că trecînd solia lui Ioan Gninski (1667) probabil prin satul Inanceșme (Fîntînele), la un pîrîu au găsit „atît de mulți crapi că toată casa s-a săturat cu ei". Pe la Tariverde, polonezul a văzut și o moară de vînt cu opt aripi.

Abundență de pește și la Galați — relatează Francisc Gościecki, părinte iezuit din suita solului Stanislaw Chometowski (1712). Așa de mult pește se afla acolo, încît stătea în grămezi pe malul Dunării (știuci, crapi), fiind, deci, foarte ieftin (o știucă mare ar fi costat mai puțin de 20 de groși). Alte soiuri de pești, ca bibanul, de pildă, serveau de hrană porcilor. Iată cum se pescuia: „Pentru prinderea peștelui întrebuințează ca la noi plase, iar cegele le prind cu undița, și anume întind o frînghie lungă cu plută și atîrnă de ea undițele. Astfel pornesc pe apă cu bărcile și aruncă frînghia în locurile unde se află cega și dacă vreuna atinge undița, îndată se vede după mișcarea plutei. Atunci pescarii ținînd capătul frînghiei îndreaptă barca repede spre malul cel mai apropiat și de acolo trag frînghia și aduc peștele de cap pe uscat". Din sud, de la Constantinopol, pe ghimii, soseau „delicatese pentru toate gusturile: curmale, smochine, castane, lămîi, portocale rumene", foarte ieftine („trei portocale sau lămîi pe un ban"). Pornind de la Măcin spre Bazargic, trece prin cîmpii roditoare, acoperite cu grîne.

La 1742, Markos Antonios Katsaitis va remarca în Dobrogea o mare abundență de grîne și pășuni, precum și numeroase turme de animale (boi, vaci, cai, oi), care „oferă o foarte frumoasă desfătare a ochilor".

Trafic intens de ghimii a văzut la Galați, în 1759, Iosif Podoski; ele transportau grîne din orașele dunărene pentru Constantinopol. De acolo vin mai cu seamă coloniale („bacalia").

Apropiindu-se de Dăieni (1762), R. G. Boscowich a văzut de-a lungul Dunării „mai multe mii" de cai, iar în apropiere

de Ienichioi, cîmpii cultivate cu cereale. Pe malul fluviului, în dreptul unui sat (Mocrova, azi dispărut), acest călător a întîlnit „diferite ciflicuri sau ferme (exploatări agricole — n.n.) cu clădirile și hambarele lor“. Casa în care Boscowich se afla găzduit la Măcin, la căderea nopții a fost pur şi simplu asediată de mulțime de animale venite de la păşune.

Agentul comercial austriac Nikolaus Ernst Kleeman soseşte în 1768 la Chilia; el încearcă aici negoț cu fierărie, pînză, postav, însă nu contra cost, ci cu schimb de produse, deoarece banii turceşti n-ar fi avut nici o valoare (pe atunci erau ceruți pe piețele orientale galbenii venețieni, olandezi ori talerul austriac). La Ismail — află Kleeman — ar fi fost o bună piață de piei lucrate; aici „tătarii“ trimiteau piei curate lucrate după vechi procedee asiatice, „marochin adevărat“.

Alături de cîteva corăbii de negoț, W. Chrzanowski, agentul permanent al Poloniei la Poartă, a văzut, în anul 1780, lîngă vărsarea Siretului („care desparte Moldova de Valahia“) și două corăbii de război. („Acestea sînt construite de domnii moldoveni și ai Munteniei din porunca Porții“).

La Cetatea Albă, în 1785, Walerian Dzieduszycki, interesat fiind de probleme de navigație, observă numai corăbii mici (nici una mai mare de cinci mii de chile de Stambul, o chilă avînd 22 ocale). Ele transportau grîu la Constantinopol, dar se întorceau de regulă goale, „căci dacă ar aduce mărfuri turcești, n-ar fi cine să le cumpere“. De aceea erau zile cînd în tot orașul nu puteai găsi zahăr sau lămîi. Aceste corăbii ancorau în fața bisericii moldovenești aflată deasupra portului. Aici, mulți greci se îndeletniceau cu negoțul de stofe, șuncă și vinuri. La Cetatea Albă se construiau și corăbii, vreo opt anual, ce puteau încărca 4—5000 de chile de Stambul. Şi aici mult peşte, care, uscat, lua drumul Ucrainei și Poloniei.

Wenzel von Brognard, în raportul său de la 1786, aminteşte de locuitorii satului Edreles (Sf. Gheorghe), muncitori și dibaci, care trimiteau în țările românești peşte, ouă, brînză și aduceau de acolo cereale.

Fostul consul francez la Smirna, Peyssonel, într-o carte privind comerţul pontic publicată în 1787, furnizează date amănunțite asupra economiei ţinutului dintre Dunăre şi mare. La Balcic se exporta grîu, orz, secară, mei, pastramă, brînzeturi şi lumînări; la Cavarna, acelaşi comerţ. Prin portul Mangalia, unde existau mari depozite de cereale şi un port spaţios, dar neasigurat iarna, se exporta grîu, orz, secară, mei, brînză şi struguri, care erau din abundenţă. La Constanţa, aga, coman-

dantul oraşului, avea şi misiunea de a trimite la Constantinopol cerealele primite aici în mare cantitate; portul însă, asemenea celui din Mangalia, era prost asigurat. Multe magazii de cereale şi la Caraharman. Principalele pieţe ale Dobrogei de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, după cum reiese din cartea lui Peyssonel: Silistra, Babadag, Tulcea şi Isaccea.

Caii din partea locului — ne informează acest diplomat francez cu misiuni în Turcia şi părţile tătăreşti — se aflau la mare căutare, fiind mici şi puternici — asemenea cailor tătăreşti, dar mai bine croiţi şi mai mlădioşi.

Ţinutul pontic producea vin roşu în mare cantitate, dar de calitate mediocră, mai ales în zonele Isaccea, Tulcea, Dăieni, Măcin, Messembria, Deliorman. Anual, din Rusia şi din Polonia, între cinci şi şase mii de care încărcau în Dobrogea vin, care se vindea cu 50 parale chintalul.

Monedele turceşti, veneţiene, austriece, nemţeşti, ragusane, spaniole şi, de regulă, toate monedele care circulau la Constantinopol aveau în Dobrogea acelaşi curs ca în capitală, cu unele variaţii în tîrguri, pentru a se încuraja comerţul.

Bogăţia principală a Deltei Dunării o forma pescuitul morunilor — ştim tot de la Peyssonel. Acest pescuit era luat în arendă de vameş, care primea, în loc de bani, mărfuri. Se prindeau anual atîţia moruni, încît peştele sărat aducea 100 000 piaştri venit (fiecare peşte cîntărea în mod obişnuit 60—70 de ocale şi se vindea cu trei piaştri şi jumătate). Anual se comercializau şi circa 10 000 cîntare de icre (vîndute cu 8—12 parale ocaua). Peştele sărat se exporta în Turcia în boloboace de 12—30 cîntare; icrele se vindeau bine în Moldova şi oraşele dunărene, fiind de calitate inferioară celor din Crimeea.

Deşi o magazie de cereale fusese distrusă în timpul războiului la Caraharman, aici încă, la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, vasele mai încărcau „această marfă (cereale adică — n.n.) foarte abundentă în ţară" — ne spune J. B. Lechevalier.

Ajungînd în vara anului 1805 la Chilia, „un sat locuit de pescari", dr. Adam Neale cumpără de la aceşti pescari, care veniseră cu bărcile la nava sa, „cinci nisetri mari, pentru aproximativ trei şilingi (3 fr. 60 c.)".

Cu creşterea gîndacilor de mătase se ocupau — îndeletnicirea lor de căpetenie — locuitorii din Mănăstireşti (Niculiţel), lîngă Isaccea — informaţie pe care o avem din jurnalul de la 1828 al lui Gustav Adolf Ramsay. Un an mai tîrziu, mergînd spre Silistra, celălalt finlandez, Frederik Nyberg, avea

să se îndestuleze cu cireşe care se găseau pretutindeni în cantităţi mari, natura vrînd parcă să sfideze ororile războiului ce se desfăşura atunci.

Dacă Dobrogea era slab populată la sosirea lui von Moltke (1837), în schimb bogăţia faunistică a locului i s-a părut ofiţerului prusac impresionantă („Omul izgonindu-l pe om din această regiune, imperiul a căzut în puterea animalelor"). Von Moltke nu a mai văzut nicăieri păsări aşa de mari şi de puternice. Erau îndrăzneţe şi doar atinse cu biciul catadicseau să-şi ia zborul. Numeroase cîrduri de potîrnichi, dropii, cocori şi gîşte sălbatice se ridicau în văzduh la apropierea călătorilor. Mii de oi şi de capre veneau anual de partea cealaltă a Dunării pentru a paşte aici, bivoli numeroşi se scăldau în mlaştinile dunărene şi cîini asemănători lupilor vagabondau pe cîmpii.

Lui Andersen (1841) turmele de vite îi par „o oaste în linie de bătaie". Pe Dunăre, el vede mori de vînt alunecînd pe plute. La Nicopole, pe vapor se urcă negustori francezi de arici (îi colectau în Bulgaria şi-i vindeau în Franţa). Pe vas, aricii erau spălaţi, apoi atîrnaţi de nişte frînghii pentru a se zvînta. „Cîte unul — scrie Andersen — se plimba pe punte; un dănac de marinar, muşcat de un arici, umbla cu picioarele însîngerate".

Mocanii creşteau şi cai în Dobrogea „în mare cantitate" avea să raporteze Mihai Czajkowski ministrului Franţei la Istanbul, în acelaşi an cu voiajul euxin al lui Andersen. Aceşti cai nu erau frumoşi, aveau însă o statură zveltă, fiind buni pentru cavalerie. Cu 400 de piaştri se putea cumpăra un cal bun. Locuitorii aveau următoarele obligaţii anuale: trebuiau să plătească 15 piaştri de om, dacă n-aveau casă; 30 de piaştri pentru fiecare pereche de boi; 4 piaştri pentru fiecare porc; dijmă pentru toate produsele agricole; impozitul sultanului, care varia în funcţie de suma impusă de aian fiecărui sat. Potrivit însemnărilor lui Czajkowski, produsele ţării erau: grîu, animale, miere, ceară, lînă, peşte, piei. Importurile proveneau din Rusia şi Austria. Agentul polonez apreciază, just, că, dacă ar avea o bună administraţie, Dobrogea „ar promite mari bogăţii" în viitor. Acest ţinut nu ar avea egal în lume în privinţa cultivării grîului şi a creşterii animalelor.

Grillparzer mărturisea, după voiajul său de la 1843, că „niciodată" n-a văzut în viaţa sa „mai multe potîrnichi adunate la un loc". Şi Alexis de Valon, tot în acel an, avea să se mire de bogăţia vînatului, trezind în el instinctul vînătorii.

Pe vaporul pe care urma să se îmbarce la Cernavoda, Alexis de Valon întîlneşte un negustor de lipitori venețian, dar îmbrăcat turceşte, arendaş al „tuturor bălților bulgăreşti cu lipitori". Seara, lipitorile erau scoase din cutiile în care erau transportate pe puntea vasului — aşa cum se proceda şi cu aricii. „De acolo erau scoase cu mîinile şi aşezate iarăşi la locul lor". La Cernavodă, sărăcie mare; locuitorii duceau lipsă de pîine.

Tot la 1843, trecînd prin Valea Carasu „mulțime de sălbăticiuni de diferite specii" (vînat, adică) a văzut şi G. Smancini.

Xavier Hommaire de Hell, în apropiere de Balcic, la 1846, a întîlnit bivoli „aici mai monstruoşi decît la Burgas şi acoperiți peste tot cu noroi uscat"; dormeau la soare, amintindu-i călătorului de animalele antediluviene. În jurul Măcinului, turme de animale şi cîmpii de porumb. El apreciază că, în ultimii ani, s-a constatat în zonele litorale o ameliorare a culturilor agricole, nu numai la raiale (supuşii creştini), dar şi la turcii locuitori pe aici „stimulaţi de dorința de cîştig şi siguranța tranzacțiilor". S-ar fi pus în discuție chiar chestiunea unor ferme model.

Iată ce scria ieromonahul Parthenie despre ținutul euxin, în părțile sale dinspre Dunăre, după voiajul prin aceste locuri: „Partea aceea e bogată în roade şi cereale, îndestulată de toate bunătățile, cu adevărat rai dumnezeiesc, adăpată de Dunăre şi rîuri mai mici, de izvoare ce curg din munți şi păduri, bogată în peşti şi în toate roadele şi păduri şi lanuri cu pîine, şi vite şi stupi cu albine; şi iarnă pe aici aproape nu este. În pădure, mai mult de jumătate sînt pomi roditori, ca: peri, meri, vişini, cireşi, nuci felurite, corni şi viță sălbatică. Cît de bune locuri şi ce primitori creştini ! . . ."

Despre comerțul cu lipitori, de care amintea Alexis de Valon, a vorbit mai pe larg Ion Ionescu de la Brad în studiul său de la 1850. Acest pitoresc negoț ar fi fost „una din ramurile cele mai importante ale producțiunii Turciei". Capitala comerţului de lipitori era Rusciucul. Livra de lipitori se vindea cu 15 florini. Negoțul cu lipitori era considerat ca fiind foarte avantajos, productiv, deşi riscant. De la cumpărare şi pînă la vindere, lipitorile creşteau, mărindu-şi valoarea; în comerțul de vite, de pildă, de la locul producerii şi pînă la cel al consumării, întotdeauna se înregistrează o scădere în greutate, în comerţul cu lipitori întîmplîndu-se „tocmai contrariul". Aşa că negustorii căutau lipitorile cele mai mici, „ele fiind cele mai

profitabile". Ion Ionescu de la Brad a putut vedea, la Rusciuc, şi „peste 200 ocale" de lipitori la o încărcătură.

Dar fostul elev de la Roville şi-a notat şi alte aspecte ale economiei ţinutului transdunărean. La Aiorman (Dorobanţu), el a văzut procedeul de a scoate apa din puţurile foarte adînci de aici — procedeu remarcat şi de alţi călători. La gura fîntînii se instala un manej cu patru braţe, în legătură cu un ax vertical, pe care se răsucea o funie cu un burduf la capăt. Manejul era acţionat de un cal. Astfel, apa se scotea de la 25 de metri adîncime.

Balcicul trecea, în acea vreme, drept cel mai însemnat port dobrogean la mare, înaintea chiar a Varnei, corăbiile găsind aici un bun adăpost. Existau în acest port o sută cincizeci de magazii solide de cereale, acoperite cu olane, şi se construiau altele „căci acest oraş e debuşeul întregii Dobroge şi Deliormanului". Aici se încărcau anual 250—300 corăbii. Dar, ca în toate porturile dobrogene de pe atunci, care nu aveau nici măcar o mică schelă, hamalii duceau poverile pe punţi de scînduri, căzînd, nu de puţine ori, pe vreme de polei în mare, „mulţumiţi dacă pot să scape cu viaţă". Grîul de primăvară se vindea la Balcic cu preţuri variind între 40 şi 80 de piaştri chila (este vorba de chila de Dobrogea, de patru ori mai mare decît cea de Stambul, adică de 88 ocale); cel de toamnă, cu 30—60 piaştri; orzul cu 18—25 piaştri chila. „Alte cereale nu sînt". Porumb nu se producea (poate doar în preajma Măcinului, cum văzuse Hommaire de Hell în 1846) la acea vreme în Dobrogea. La Mangalia, în schimb, nu se făceau decît „afaceri fără importanţă", deşi cazaua producea circa 40 000 de chile de cereale. Aici nu se încărcau decît şapte-opt corăbii pe an, aceasta, desigur, din cauza stării proaste a portului, cum au observat atîţia călători; în această zonă se cultivau — constată Ionescu de la Brad — două soiuri de grîu de primăvară — cultura grîului de toamnă fusese abandonată —, „arnăutul cu boabe lungi" şi „colosul cu boabe rotunde". Recolta era de cinci sau şase boabe la una de sămînţă, şi nici cea mai bună recoltă nu întrecea zece boabe. Portul Constanţa, la fel de neadăpostit ca cel din Mangalia, nu încărca mai mult de optzece corăbii anual de grîu şi orz, dar cînd recoltele erau bune, [illegible] aici douăzeci şi cinci—treizeci de corăbii. Activitatea portului constănţean fiind neînsemnată, întîmplătoare, nu se percepea nici o vamă.

Pe Dunăre, grîul se mai transporta şi cu şlepurile, „un fel de hambare plutitoare". Pentru transportul a o mie de

ocale de grîu de la Rusciuc la Măcin se plăteau 20—25 piaştri, iar de la Măcin la Constantinopol, pentru mia de ocale se plăteau o sută de piaştri. Alte produse importante în ţara dintre Dunăre şi Mare: seul şi untul, Silistra avînd un bun renume pentru aceste mărfuri. Ocaua de seu se vindea cu 5—6 piaştri, iar pentru transport de la Silistra la Varna a o sută de ocale de seu se plăteau 25 piaştri. Se făcea un bun comerţ şi cu lemnărie, stejar pentru corăbii, scînduri de tei pentru Constantinopol în oraşele Măcin, Isaccea şi Tulcea. Ion Ionescu de la Brad, fostul specialist în reformă agrară al guvernului provizoriu din timpul revoluţiei paşoptiste, a înfăţişat şi starea economică a românilor din Dobrogea. În articolul publicat în „România literară“, el aprecia că românii din dreapta Dunării posedau „o avere, în vite, în miere şi în oloiu, ce se putea estima la 15 410 500 lei“, realitate economică relevată de cercetările sale la faţa locului, ceea ce însemna — scrie agronomul — o stare de prosperitate de care nici un ţăran de pe suprafaţa pămîntului nu se bucura. El punea această prosperitate pe seama relativei libertăţi de care se bucura ţăranul român în Dobrogea — spre deosebire de cel din stînga Dunării, exploatat crunt de boierime — unde avea un singur stăpîn: sultanul. Iată ce spune Ionescu de la Brad în corespondenţa cu Ion Ghica, despre starea românilor din Dobrogea de nord: „Nu am zi de călătorie în care să nu descopăr şi să nu cunosc nouă ramuri ale Californiei. De la Măcin la Saccea sînt 6 ceasuri şi se află 6 sate numai de români aşezaţi la poalele codrilor în coasta capului Carpaţilor (este vorba, desigur, de munţii Măcinului — n.n.) ce dau în mare şi malul Dunării. Iară de la Saccea la Tulcea, cale de 4 ceasuri, sînt 3 sate, asemine tot de români. Statistica acestor sate este următoarea (...) şi ce-am văzut pînă acum, oamenii trăiesc cu vieria ce le dă o cantitate superioară de vin, cu albinele ce le priesc la codri, unde sînt milioane de tei şi cu cherestea mai mult decît plugăria. Sînt foarte înstăriţi. Pretutindeni mai mulţi sînt mijlocaşi în plata haraciului. Fruntaşi de 60 lei haraciu şi codaşi de 15 lei sînt puţini. Şi mijlocaşii ce dă haraciu de 30 lei pe an au plugul lor şi 6 şi 8 boi şi vaci, iar fruntaşii au herghelii şi turme. Ramul de vite porci sînt foarte mulţi, căci îi favorizează balta şi se vînd cu preţ, pînă la 10 lei perechea“. Datele privind starea economică a satelor româneşti din ţinutul transdunărean, cuprinse în corespondenţa revoluţionarului paşoptist, ne relevă cu prisosinţă faptul că el nu a exagerat în articolul din „România literară“. Să luăm, de pildă, satele din cazaua

Chiustenge: Bogaschioi (Cernavoda), la 4 case existau 15 boi şi 60 de oi; Seimenii Mici, la 15 case, 600 de boi, 200 cai, 80 bivoli şi 300 oi; Seimenii Mari, la 50 de case, 700 boi, 250 cai, 20 bivoli; Cochirleni, la 48 de case, 700 boi, 250 cai, 12 bivoli şi 1500 de oi; Rasova, la 80 de case, 900 boi, 200 cai, 20 bivoli şi 1 200 oi. Aceeaşi situaţie prosperă şi în alte cazale. Cazaua Măcinului avea încă sate şi mai bogate: Balabancea, la 28 de case, 40 boi şi 50 stupi; Cerna, la 130 de case, 50 boi şi 20 cai; Luncaviţa, la 109 case, 600 boi, 150 cai, 500 oi, 800 porci şi 600 stupi; Văcăreni, la 94 case, 500 boi, 200 cai, 100 oi, 600 porci, 500 stupi; Garvăn, la 68 case, 1 600 boi, 600 cai, 2 000 oi, 800 porci, 1 500 stupi; Jijila, la 65 de case, 900 boi, 100 cai, 500 oi, 600 porci, 900 stupi. Iată şi cîteva sate dintre Rasova şi Silistra: Mîrleanu, la 60 de case, 60 boi, 130 cai, 3000 oi, 150 porci; Beilic, la 73 case, 800 boi, 200 cai, 8 000 oi, 60 porci; Oltina, la 80 de case, 1 200 boi, 500 cai, 3000 oi, 100 porci, 300 stupi, 20 bivoli; Satu Nou, la 20 case, 200 boi, 100 cai, 500 oi etc. etc.

Un mocan, Radu Jalea Duţu, care a bătut vreme de douăzeci de ani păşunile Dobrogei, poseda 4000 de oi ţigăi şi o herghelie de 200 de cai. Existau şi necazuri. Astfel, Jalea Duţu, împreună cu un negustor din Silistra, braşoveanul Ciurcu, încărcînd piei pentru Braşov, le-au lăsat în vamă, pentru a-l căuta pe Said paşa, ce urma să le comunice un nou preţ, deoarece nu le convenea 6 lei taxa de vamă. Între timp, pieile au ars, cei doi înregistrînd o pagubă de 2 500 galbeni.

Mănăstirea Cocoşu, fondată de transilvăneni, în frunte cu părintele Visarion îşi crease o gospodărie cuprinsă, un model pentru sătenii din împrejurimi. Ionescu de la Brad îi scrie lui Ion Ghica: „Omul acesta (părintele Visarion, adică — n.n.), în adevăr cuvios, au agiuns, zic, a avea încă 30 de slugi şi a face economia pămîntului, pentru care plăteşte haraciu, pe 20 de oameni 300 lei, dare 1 100 lei, 150 lei pentru stupi, 1600 lei pentru dijma viilor, 1000 lei pentru a grîului, 3000 lei beilicul, adecă peste tot din astă singură casă de români a da împăratului 7000 lei pe an zeciuială. Vra să zică ei produc o valoare de 70 000 lei. Au 1500 oi, 120 vaci, 300 capre, au 40 cai, 7 vii şi mereaua siliştei vechi Vilimad. Fac o mănăstire de piatră pentru căreia voie de zidit au dat 1 500 lei, o vacă şi 30 ocă unt şi alţi bani la cadiii şi fruntaşii turci. Toată aşezarea asta a românilor formează un capital (de) 400 000 făcut în 10 ani din nimică. . ."

Deşi Boucher de Perthes a călătorit prin Dobrogea „à vol d'oiseau", el a cules informaţii interesante despre locurile vizitate de la cei ce-l însoţeau. De pe vaporul care-l ducea pe Dunăre, vede că, dincolo de Tulcea, costişele devin tot mai împădurite (călătorea în à monte). Un ofiţer aflat pe navă îi spune că în pădurile de pe malul drept al fluviului vînatul este foarte abundent, şi că porcii mistreţi ajung aici la o mărime neobişnuită. Pielea unui astfel de porc mistreţ, împreună cu capul, ar fi cîntărit şaizeci şi trei de livre. Trăiau acolo şi cerbi, care, cînd se lăsa frigul, se apropiau de fluviu în turme de cîte o sută—două sute de capete.

Lupii, în anumite perioade, se arătau şi ei, dar nu atacau omul decît iarna şi numai atunci cînd le lipsea altfel de pradă. Porcii mistreţi erau de-a dreptul periculoşi dacă le ieşea cineva în cale. Ofiţerul i-a povestit lui Boucher de Perthes cum, un toboşar, abătîndu-se puţin de grosul detaşamentului de soldaţi ce se afla într-o recunoaştere în pădure, se pomeni cu o ceată de mistreţi în faţă. Neavînd timp să fugă, omul bătu toba şi, minune, mistreţii o luară la goană. Localnicii ar fi folosit un procedeu original de a vîna mistreţii: se ascundeau într-un butoi şi de acolo trăgeau asupra animalului, care-şi căuta, în zadar, pretutindeni, inamicul; uneori mistreţul se arunca furios asupra butoiului, cum însă rareori îşi relua atacul, nu se întîmpla să-l sfarme.

La Tulcea, acest călător a rămas uimit de mulţimea morilor de vînt, care, cu aripile lor, parcă ar fi făcut „un mare balet carnavalesc"; el a reuşit să numere vreo şaizeci de asemenea mori, cu şase şi zece aripi. Prezenţa morilor indica, desigur, abundenţă cerealieră.

Dincolo de Hîrşova, Boucher de Perthes observă mulţime de cai veniţi la fluviu să bea apă şi să se răcorească. Aceşti cai „semisălbatici" erau mici, dar viguroşi. Observă cete de cîte o sută—două sute de cai, succedîndu-se, fără întrerupere, de-a lungul fluviului, cîteva leghe. „N-am văzut — scrie călătorul francez — nicăieri o asemenea abundenţă de animale; ele trebuie să reprezinte valori considerabile".

Cete de cai sălbatici şi stoluri de gîşte, tot sălbatice, a întîlnit, în 1854, dr. F. Quesnoy pe drumul urmat de-a lungul litoralului, între Mangalia şi Constanţa („singurele fiinţe care anunţau că viaţa este posibilă în aceste triste locuri"). La Mangalia a văzut cîteva mori de vînt, care băteau aerul „cu aripile lor diforme" şi se întreabă de unde vor fi avînd locuitorii grîu de măcinat, deoarece în jur cîmpiile erau necultivate.

Cu vînătoarea, asemeni altor călători, s-a îndeletnicit şi Camille Allard în peregrinările sale prilejuite de construcţia şoselei Constanţa—Rasova (1855). Vînatul i s-a părut şi lui extrem de abundent aici. Mulţime de iepuri, potîrnichi, dropii de toate mărimile furnizau — spune el — o pradă uşoară lupilor, vulpilor şi păsărilor carnivore de toate speciile. Mult vînat se afla aciuat în şanţurile Valului lui Traian, venit „să caute sub mărăcini un pic de umbră şi răcoare". În apropierea Rasovei, C. Allard a remarcat şi el numeroase cirezi de boi, bivoli, herghelii de cai care păşteau pe malul Dunării; pescari români îşi aruncau plasele lor largi în apele fluviului. Cai şi mai ales bivoli, foarte numeroşi, pe malurile lacului Carasu. Pe vatra fostului oraş care purta numele lacului se desfăşura un tîrg anual.

Eugène Blondeau, tot la 1855, consemnează modul cum dobrogenii păstrau bucatele: orzul, în gropi, iar grîul în coşuri de mare capacitate, acoperite cu chirpici. Aproape în fiecare sat exista o moară de vînt pentru măcinatul făinei; multe asemenea mori, şi pe malurile lacului Siutghiol (Mamaia).

Ceva industrie — o fabrică la Letea, alta la Ceatal (localitate de la bifurcaţia braţelor Dunării), iar la Sf. Gheorghe vreo douăzeci de ferme şi fabrici — va consemna G. Lejean în jurnalul său de la 1857.

În 1860, un englez, James Jerry, îşi construieşte în apropiere de Pecineaga (judeţul Tulcea) o casă şi obţine de la guvernul otoman concesionarea unui teren, din care urma să extragă piatra necesară lucrărilor Comisiei Europene a Dunării.

Activitate vie în portul Constanţa găseşte, la 1867, Ernest Desjardins: vreo cincizeci de nave greceşti şi englezeşti încărcau grîul adus de la Cernavoda cu trenul şi cu căruţele tătăreşti.

Într-un studiu dedicat Dobrogei, publicat la Paris în 1886, I. I. Nacian, economist, profesor la Şcoala de silvicultură din Bucureşti, relevă, citînd diverse surse, activitatea din portul Sulina, unde traficul naval a fost mult înlesnit de lucrările realizate de Comisia Europeană a Dunării. În 1861 au intrat prin gura Sulinei 2 859 de nave (cele mai multe greceşti — 1099, apoi turceşti — 546, vasele româneşti ocupînd locul al şaselea ca număr — 106) cu un tonaj total de 473 914 tone (în acelaşi an au ieşit din canal 2 283 de nave, cu un tonaj de 480 944 tone).

O bancă agricolă, cu specific propriu (1% pe lună), exista la Tulcea, în 1868 — ne spune Adolphe d'Avril. Călătorind

prin deltă, el constată că locul nu-i neapărat „un pustiu de stuf"; aici existau și păduri, cum era aceea de la Letea sau cea de la Caraorman. Într-o oră și jumătate, o șaretă trasă de trei cai buni îl plimbă prin pădurea Caraorman, compusă din arbori piperniciți și presărată cu dune de nisip. Vede și două sate, unul rusesc și altul românesc („moldave"). La Sf. Gheorghe, pescuit de nisetru și murenă, făcut cu cîrlige foarte ascuțite (carmace, desigur); aici are ocazia de a vedea caviar proaspăt.

Antreprenorul Th. Trancu din Galați începe, la 1874, exploatarea carierelor din dealurile Pecineaga și Ortman din județul Tulcea.

În studiul său de la 1878, Nifon Bălășescu explică starea economică relativ înfloritoare a românilor din Dobrogea, ca Ionescu de la Brad, cu mai bine de un sfert de secol înaintea sa, bazat și el pe cunoașterea „de visu" a realităților de pe meleagurile pontice. Aici, românii nu mai erau „necăjiți" ca în „Moldo-România" de boieri și arendași pentru clacă și boieresc, sau ca în Transilvania, de nemeșii unguri pentru iobăgie. În Dobrogea, pămîntul era al statului „fiindcă — spune el — toată întinderea Imperiului otoman e o moșie mare, al cărei proprietar este sultanul". N. Bălășescu dă următorul exemplu: dacă un stăpîn de vite, la Sf. Gheorghe, după ce a numărat vitele de față cu zapciul ghiumurucciului (vameșului), își achita taxa cuvenită, primind un „răvaș că a plătit", putea apoi să cutreiere cu vitele lui tot ținutul, „oprindu-se numai acolo unde vrea, șezînd unde vrea și cît îi plăcea, nimeni n-avea să-l supere cu nimica...". Românii din Dobrogea făceau și negoț, speculînd cu vin, rachiu și grîu, alții se ocupau cu pescăria (atît cu producția de pește, cît și cu comerțul), precum și cu alte îndeletniciri. („Prin orașe și prin sate, dintre români sunt mulți și meseriași de tot felul, mulți sunt plugari, cultivă și viile, făcîndu-se bucate: grîu, porumb, orz, ovăz, alac, vinuri foarte bune, la Niculițel-Sarica — și în alte locuri, bun ca și cel de la Odobești".)

O cercetare atentă a economiei ținutului a întreprins baronul d'Hogguer (1878). Chemat de „afaceri de serviciu", el a sosit în Dobrogea, dar a fost nevoit să zăbovească mai mult aici, din pricina unei ierni neobișnuit de aspre, care a întrerupt toate căile de comunicație. După ce, în broșura pe care a publicat-o imediat ce s-a întors din ținutul pontic, a trecut în revistă starea sanitară a provinciei, d'Hogguer se ocupă de păduri. Între Măcin, Isaccea și Cilic-Dere exista pădure avînd

ca esenţă principală teiul, dar „ca mai toate cele din Dobrogea a fost în parte devastată prin tăierile rău înţelese". Mai ales cerchezii, în ultimii ani, au fost autorii maltratării pădurilor, însă „cu toate abuzurile comunelor, bogăţia forestieră a Dobrogei este încă mare". Pădure de stejar se afla între Babadag, Ciucurova şi Slava; ea acoperea „mai toţi munţii districtului Babadag". Ultimul inspector silvic sub administraţia otomană ar fi fost Brejovsky; el ar fi luat măsuri de limitare a tăierilor pentru ca această frumoasă pădure să poată regenera. Păduri, şi în insulele Letea („cu mult inferioară vechii sale reputaţii") şi Caraorman.

Baronul vorbeşte şi despre carierele de piatră şi de var, „cele mai importante fiind acelea din jurul Măcinului". Ştim că însuşi Alphonse de Lamartine, poetul romantic, ar fi posedat cariere de piatră la Măcin. Cea mai energică exploatare a acestor cariere a făcut-o însă Comisia Europeană a Dunării, scutită printr-un firman al sultanului de orice taxă. Străzile oraşelor Galaţi şi Brăila erau pietruite cu material adus din carierele de la Măcin, Igliţa şi Isaccea.

O importantă avuţie naţională — scrie d'Hogguer — reprezenta pescuitul în bălţile dunărene, deltă şi lacurile litorale. Administraţia otomană arenda pescuitul unui antreprenor care trebuia să plătească 7000 livre pe an, sumă pe care el şi-o însuşea întreit luînd dijmă pescarilor 10%, iar în unele bălţi chiar 30—40%.

Cultura mare era reprezentată prin grîu, orz, secară, porumb (în anii din urmă, mai ales în districtul Tulcea) şi mei. Grîul şi secara se exportau la Constantinopol, insulele arhipelagului şi „chiar pentru Grecia şi alte ţări", orzul cu deosebire în Anglia şi Olanda.

În timpul războiului 1877—1878 — ne spune baronul — musulmanii (circazieni, lazi, tătari nogai şi cobaili) au fost constrînşi să părăsească Dobrogea, „luîndu-şi cu dînşii vitele şi adesea şi vitele vecinilor"; ei au prădat ţara de două ori: în mai şi în iunie 1877. Astfel că în unele sate creştine nu mai rămăsese o singură vită pentru muncile agricole, uzul maşinilor fiind necunoscut; ţăranii de pe aici nu ar fi cunoscut „nici uzul ruloului, nici chiar uzul mlăciului, ci se servesc cu cai la treieriş", fiindu-le străină şi „arta de a face căpiţe şi snopi".

Vin se făcea la Isaccea şi Măcin, de calitate „de tot proastă", pentru consumul intern, dar se exporta ceva „de-a lungul Dunării" (în timpul războiului, viile rămăseseră necultivate).

Numărul oilor în Dobrogea ar fi fost evaluat de către „comercianţi bine informaţi“ la 750 000, 90% fiind de rasă ţigaie, restul aparţinînd unei specii inferioare, „care tinde a se pierde din zi în zi“. La Tulcea s-a încercat chiar o încrucişare cu berbeci din Basarabia, dar fără succes. 70% din lîna produsă în districtul Tulcea era albă, restul neagră şi cenuşie.

Călătorul francez s-a interesat şi de problemele comerciale. La Tulcea — observă el — comerţul se afla pe mîna negustorilor locali, care „tratau direct cu sătenii“; ei cutreierau ţinutul şi cumpărau lîna înainte chiar de tunsoarea oilor, dînd arvună ţăranilor sau împrumutîndu-i cu bani pentru a-i lega pe mai mulţi ani. Astfel se proceda şi cu celelalte produse (grîu, piei, brînzeturi etc.).

În anul 1876, comerţul Tulcei s-a ridicat la valoarea de circa 5 800 000 lei la export şi de aproape 4 000 000 lei la import. Potrivit însemnărilor baronului d'Hogguer se exporta: în Turcia şi Anglia — grîu şi brînzeturi; în Rusia — lînă, peşte, icre; în Franţa — grîne şi lînă; în România — peşte şi combustibili; în Austria — lînă şi secară; în Olanda, Grecia şi Italia — grîne.

Intens export de pescărie (560 000 de kg), piei de „grèb“ (bodîrlău), de vulpi (care se vindeau cu preţuri variind între 6 franci şi 55 centime şi 8 fr. şi 90 c.), de lup (între 6 fr. şi 65 c. şi 13 fr. şi 30 c.), „foarte frumoase, deşi argăsite neglijent“. În Franţa şi Austro-Ungaria se exportau piei de ied.

Se importau, la Tulcea: cafea (1876, în valoare de 138 968 franci), untdelemn (din Grecia, Asia Mică, Siria, Insulele Arhipelagului, prin Constantinopol), zahăr (din Franţa şi Olanda), spirt (numai din Rusia), săpun, ţesături de bumbac, îmbrăcăminte (din Austria), fierărie (Anglia).

„Industria din oraşul Tulcea şi din toată Dobrogea este încă nulă“ — apreciază călătorul francez, însă abundenţa materiilor prime şi calitatea acestora ar putea facilita rapida dezvoltare a unei industrii, cu concursul unui guvern luminat“.

În districtul Măcinului se cultiva un grîu de calitate superioară „foarte potrivită pentru aluaturi“, exportat cea mai mare parte la Neapole. Lîngă Isaccea se cultiva mult tutun.

Aproape 20 000 de cai şi vite cornute au fost „preţuite“ în districtele Măcin şi Hîrşova, la 1876.

La Constanţa, portul construit de englezi odată cu calea ferată era mic (adîncimea apei nu trecea niciodată de 18 picioare englezeşti), astfel că navele erau nevoite să-şi completeze

încărcătura în larg, cu multe riscuri, deoarece pe vreme de furtună trebuiau să ridice ancora și să se adăpostească, temporar, la Caliacra.

La Chiustenge se practicau două feluri de export — ne mai informează baronul d'Hogguer: de tranzit și al produselor locale. Principalele produse: grîu, săruri, piei și vite. În 1876, 18 000 de miei au luat calea Constantinopolului (cu cinci franci „pe loc“ mielul); tot cu aceeași destinație au fost încărcați la Chiustenge și 30 000 de berbeci. În respectivul an au fost exportate 300 000 ocale de lînă (1 oca = 1,28 kg), 200 000 ocale brînzeturi „de primă calitate“ și 50 000 ocale de calitatea a doua. Mai tot exportul se efectua prin Compania mesageriilor maritime franceze, Lloyd-ul austriac și Compania italiană „Florio“.

Baronul vorbește și despre tîrgul din Medgidia, de veche tradiție. Aici, la o milă depărtare de oraș, guvernul otoman a dispus construirea mai multor magazii „ca un fel de bazar“. Bîlciurile se făceau de două ori pe an, cîte cincisprezece zile, primăvara și toamna. Aveau loc tranzacții importante, locul fiind vizitat de negustori și țărani care „veneau chiar din țări foarte depărtate de Dobrogea“. La vremea bîlciurilor, tribunalele de comerț din Tulcea și Chiustenge se stabileau la Medgidia. Sătenii își vindeau grînele și alte produse ale locului, iar negustorii străini aduceau încălțăminte, haine, pînzeturi, postavuri, bumbăcărie, covoare, blănuri, obiecte de argint oriental etc.

În sfîrșit, referindu-se la viitorul Chiustengei, baronul d'Hogguer consideră, just, că dezvoltîndu-se și modernizîndu-se portul, orașul „fiind singurul debușeu al Dobrogei pe mare, nu va întîrzia a dobîndi o importanță reală pentru navigație și comerț“.

În timpul voiajului său dobrogean, F. Kanitz remarcă morile de vînt, „aceste modeste mărturii de meșteșug uman“, precum și fîntînile foarte adînci existente în sate, unde lipsa apei era acută. La săparea unei astfel de fîntîni cu manej, participa adesea un sat întreg. Mult păstorit prin aceste locuri, creșterea oilor fiind o ocupație de căpetenie (producția de lînă se estima la patru milioane livre englezești). Kanitz mai notează: „Lucrul cîmpului necesită fiecărei ferme șase perechi de boi, care constituie, cu bivolii, caii de frumoasă rasă, imensele turme de oi și de nenumărate vaci, unica bogăție a acestei populații amestecate a cărei existență amintește într-u totul pe aceea a vechilor popoare de păstori“. Vorbește și el de

peregrinările mocanilor cu turmele lor în Dobrogea; ei plăteau paşei de Tulcea „ca drept de păşunat“ patru parale pe cap de oaie, dîndu-i acestuia „a cincizecia parte din turmele lor“. Află însă că la Bucureşti s-a format o societate cu un capital de două milioane, pentru a face din Constanţa o modernă staţiune balneară cu hoteluri confortabile, salon de conversaţie etc. (este vorba, desigur, de construirea hotelului „Carol“, care va fi terminat şi dat în exploatare în 1882). Crede că Mangalia ar fi destinată a deveni principalul port al acestei provincii româneşti.

Trecînd prin zona Măcin—Isaccea (1884), A. Montandon a constatat că pădurile, datorită indolenţei administraţiei otomane, se aflau într-o stare deplorabilă. Tăierea unui copac din pădure avea, în obişnuinţa săteanului dobrogean, aceeaşi importanţă ca scoaterea unei găleţi cu apă din fîntîna satului său. Pentru el pădurea „nu avea stăpîn, aparţinea tuturor, asemenea aerului şi apei“. Deşi administraţia românească a întrerupt devastările, ea avea să lupte cu mentalitatea locuitorilor.

Tot în acelaşi an, Bruto Amante află de intenţiile guvernului român de a lega Dobrogea cu restul ţării printr-un pod deasupra Dunării, „care va fi unul dintre cele mai mari din lume şi care nu va costa mai puţin de 25 milioane de franci, iar pentru stabilirea unui port important, voieşte să consacre 30 milioane“.

Un exploatator de cariere din Galaţi, Emil Flamm, face cunoscut, în 1855, că a descoperit în plasa Măcin un granit foarte bun (la Piatra Roşie, Iacob Deal, Greci); acest granit va înlocui piatra de Pyrgos (Bulgaria) la construcţiile bucureştene.

A. de Richard, un mineralog, a călătorit prin Dobrogea în anii 1895 şi 1896. Trecînd cu vaporul pe lîngă Ostrov, vede spectacolul oferit de creşterea apelor fluviului, deopotrivă grandios şi trist, asemănător unui potop: mari turme de oi, precum şi alte animale (cai, boi) se înghesuiau pe peticele de uscat ce mai rămăseseră, unele stînd în apă cufundate pînă la abdomen. Pe litoral, în preajma lacului Tuzla, „o floră şi faună excepţionale“ l-au determinat să facă dese popasuri. Într-adevăr, diversitatea faunistică remarcată de acest călător era impresionantă: pelicani, lebede, gîşte, raţe sălbatice „de toate speciile“, călifari albi şi ruginii, dropii mari de stepă, flamingi, ibişi, fluierari, becaţe, bîtlani, cocori, berze, egrete, mulţime de pescăruşi, potîrnichi, prepeliţe, precum şi broaşte ţestoase de uscat, foarte mari şi numeroase („într-o clipită“ a umplut un sac) şi broaşte ţestoase acvatice. Îşi exprimă ciuda pe englezii de pe

nava „Cokatrice", care dădeau iama printre iepuri și potîrnichi, „cu nepăsarea rasei lor". Ei ar fi distrus toate potîrnichiile din împrejurimi.

La Mangalia, în lacul de acolo, A. de Richard remarcă belşug de pescărie, somn și alte specii mari (crapii mai mici de 1 kg erau aruncați în apă). Se mai pescuiau, de-a lungul țărmului, chefali, țipari („de dimensiuni extraordinare"), scrumbii și calcan. Mieii de pe litoral erau, de asemenea, reputați pentru carnea lor gustoasă, îmbogățind „economia gastronomică a locului".

Într-o carieră de calcar dolomitic, aflată la trei kilometri nord de Mangalia, mineralogul francez găsește un izvor de apă sulfuroasă (nr. 1). La un kilometru și jumătate distanță, pe același aliniament, află un lac (nr. 2) lung de 250 m și larg de 9 m aproximativ cu mai multe izvoare de aceeași natură, cu o temperatură de +22,23 și 24°C. Debitul celor cinci sau șase izvoare ale acestui lac depășea 500 litri pe minut. Pe malul drept al lacului Mangalia, el relevă șapte izvoare de apă sulfuroasă „nr. 3, 4, 5, 6, 7, 8 și 9", țîșnind invariabil de sub straturile de calcar dolomitic. Aproape de izvorul nr. 6, comuna mangaliotă a ridicat o baracă de scînduri cu o exploatație medie de 300 franci anual. Instalația constata în două piscine separate, cu cîteva cabine dotate cu scăldători pentru băile calde. Aceste ape mezotermale și sulfuroase meritau să fie exploatate, deoarece aveau o valoare terapeutică incontestabilă. Apa ar fi fost analoagă cu cea de la Pucioasa.

După opinia lui A. de Richard, Mangalia, cu lacul său (unde se puteau practica sporturi nautice), cu plaja și izvoarele sulfuroase, ar putea deveni o stațiune balneară și de divertisment, o „regină a plajelor românești", Constanța trebuind să rămînă eminamente orașul traficului naval.

Și Eugène Pittard, la 1900, întîlnește în Dobrogea o agricultură extensivă, care, alături de creșterea animalelor, reprezenta caracteristica predominantă a economiei provinciei. Existau aici mari turme de oi păzite de mocani, cirezi de boi, mulți cai, chiar cămile. Uneori, pe drum, savantul elvețian întîlnea „un bizar atelaj" cu aspect preistoric: două cămile înhămate la un car. „La fiecare pas — scrie el — își mișcau cocoașele păroase și își întindeau în față gîturile lungi". Caii aveau un aspect nițel frust, dar erau extrem de puternici, se mulțumeau cu ce găseau de mîncare, dormeau sub cerul liber și beau o apă de calitate mediocră. În afara satelor, ei nu cunoșteau, ca mîncare, altceva decît iarba stepelor.

La Constanţa, E. Pittard a văzut noul port în construcţie. „Acesta necesită lucrări imense şi foarte costisitoare" — apreciază el. Oraşul va deveni al doilea port al Mării Negre, după Odesa.

În împrejurimile Isaccei, „mari plantaţii de tutun", monopol al statului, tutun de o calitate excelentă, „cu o aromă, pe care n-o cunosc tutunurile noastre din Occident".

Călătorind în aceeaşi epocă prin ţinutul euxin, Ionescu-Dobrogeanu ajunge şi la Agemler (Ciobăniţa), unde, la o moşie, vechilul, un german, se ocupa cu creşterea păsărilor. El notează: „Mi-a arătat podul casei plin cu şunci de gîscă şi curcan, iar în casă două lăzi pline cu ouă bine aşezate în pleavă, gata a fi transportate la Constanţa şi de aici la Bucureşti. În nici o parte a Dobrogei n-am mîncat mai bună şuncă de gîscă, ca la germanul din Agemler".

Iată care erau tîrgurile şi bîlciurile dobrogene pe la 1900, după însemnările lui Ionescu-Dobrogeanu. În judeţul Constanţa, la Medgidia avea loc un bîlci care se ţinea între 15—30 iunie şi 15—30 octombrie; aici se comercializau vite, căruţărie, unelte agricole, curelărie, braşovenie, manufacturi; la Hîrşova, se ţinea un bîlci între 1 şi 14 septembrie; la Oltina, tîrg de vite (22—23 aprilie, 21 mai, 29 iunie, 15 august, 1 octombrie şi 9 decembrie); la Constanţa, Murfatlar, Medgidia, Cernavoda, Hîrşova, Boazgic (Dunărea), Rasova, Oltina, Dervent şi Ostrov, tîrguri de cereale, toamna; la Medgidia (vinerea), Cuzgun (Ion Corvin) şi Mangalia (duminica), tîrguri săptămînale; în judeţul Tulcea: la Babadag, tîrguri săptămînale (duminica) pentru cereale, vite şi alimente; la Tulcea, zilnic tîrguri de cereale; tîrg de vite, marţea şi sîmbăta, marţea, tîrg de alimente în piaţa Carol şi sîmbăta în piaţa Sf. Gheorghe.

Cîteva detalii privind economia Dobrogei ne furnizează şi G. Benger, care a cunoscut realităţile euxine tot de pe la 1900, după un voiaj prin aceste locuri. S. Benger remarcă diminuarea creşterii oilor în provincia pontică, deoarece păşunile au fost transformate în cîmp de cultură. Păşunile de aici „erau frecventate — ne spune şi el — mai mult de păstori români din Ungaria" (din Transilvania adică). Cea mai bună lînă produsă în România era cea de Dobrogea. La Constanţa, guvernul a fondat o crescătorie modernă de oi (desigur, aceea de la Palas, existentă şi azi). Tot în provincia euxină existau (1897) 74 200 de cai. „Medicii veterinari pretind că — scrie Benger — calul de Dobrogea va fi chemat într-o zi să rege-

nereze caii româneşti". Acest călător s-a ocupat şi de situaţia pescuitului, pescuitul de apă dulce românesc ocupînd, în Europa, „al doilea loc după cel al Volgăi"; dar şi această bogăţie tinde să diminueze, ca oriunde aiurea a pătruns progresul şi civilizaţia. Dobrogea exporta, în 1897—1898, opt mii de chintale peşte proaspăt şi peste trei mii de chintale peşte sărat — principalele pieţe româneşti de peşte erau Galaţi, Tulcea şi Brăila. La Sf. Gheorghe, producţia de caviar ajungea anual la 12—14 mii de kilograme. Caviarul românesc avea „boabele mai mari decît cel rusesc" preţul lui variind între 12 şi 22 franci chintalul. În 1898 s-au pescuit 10 000 chintale de sturion mare şi 2 000 de sturion obişnuit. Se lucra, tot atunci, intens la terminarea portului Constanţa. Suprafaţa noului port: 80 de hectare, loc suficient pentru amararea a cincizeci de nave. Erau prevăzute două bazine: unul pentru mărfuri, altul pentru persoane. În fostul Tomis, trafic intens de mărfuri pe mare, dar şi de pasageri (cine mai călătoreşte, azi, cu vaporul?) — în 1898 s-au înregistrat aproape 30 000 de pasageri.

Ca unul ce a călătorit prin Delta Dunării, Ion Licherdopol (1901) s-a informat despre situaţia pescuitului. În marele lac Razelm, pescuitul la acea dată decăzuse, datorită împotmolirii Dunavăţului, care-l alimenta cu apă dulce din Dunăre, precum şi „modului barbar de exploatare". Pe vremuri aici s-ar fi scos 40 000 de kilograme peşte la o singură tragere cu năvodul. La 33 km sud de Sf. Gheorghe, unde se afla cherhanaua „domnului Milano", Licherdopol zăboveşte cîteva ore, aflînd unele informaţii despre meşteşugul pescuitului. Peştii cei mai căutaţi în acest loc: morunul, nisetrul şi păstruga; instrumentele pentru prinderea lor erau carmacele, copcele, avele, setcele etc. Carmacele erau de fier, foarte ascuţite, legate cu cîte o sfoară gudronată, lungă de 40 cm. Treizeci de carmace, legate de o frînghie prevăzută cu plute de lemn, formau un perimet; trei asemenea perimete unite formau o teagă. Teagele, mai multe la un loc, formau un şir de cîrlige impresionant de lung, de care se prind peştii „mai ales cînd vîntul bate din largul mării spre uscat". Cîrligele erau înlocuite la 24 de ore, iar la fiecare schimbare se ascuţeau cu pila şi se ungeau cu grăsime.

Malacologul bucureştean a descris şi modul de preparare a icrelor negre. Sacul cu icre, după ce a fost scos din burta peştelui, se tăia în bucăţi şi se arunca într-un hîrdău cu apă dulce. Icrele erau strecurate apoi printr-o sită de sfoară, apoi

spălate, după care se turna peste ele apă sărată cît să poată pluti un cartof. Icrele se țineau în saramură pînă ce, strînse între degete, nu mai lăsau un fel de pastă laptoasă. Astfel se obțineau „icrele negre moi“; acestea puse într-un săculeț de pînză și presate, deveneau un nou sortiment: „icrele tescuite“.

La cherhanaua lui Milano se mai prepara: untură de pește, ulei de ficat de morun și viazigă, „un fel de produs alimentar local făcut din *corda dorsalis* a Acipenserilor“ (care, de regulă, se exporta în Rusia).

Licherdopol poposește și la cherhanalele din Jurilovca, unde se prindea pește marin, în special chefali, vînduți la București „ca marfă de Constantinopol“. Aici vizitează „frumoasa afumătorie decorată“ a lui Sava Zaharia, care-l informează despre industria peștelui afumat. Înainte de a fi pus la afumat, peștele era curățat, sărat și uscat la aer. Era băgat apoi în afumătorie, unde, dacă intrai, un plăcut miros de pește afumat „te îmbăta“ deschizîndu-ți o poftă de mîncare „de nemaipomenit“. Pentru producerea fumului se folosea rumeguș amestecat cu frunze de cais și de chiparos, acestea aduse de la Constantinopol, iar cînd se afuma morunul, în rumeguș se puneau frunze de nuc.

Și lui Ionescu-Johnson, zăvodul de carmace i s-a părut o unealtă impresionantă: se întindea pe o lungime care trecea de opt kilometri, avînd circa patruzeci—cincizeci de mii de cîrlige, zeci de kilometri de frînghii, o cantitate imensă de plute, țăruși etc. Un asemenea zăvod — spune el — „reprezintă o avere fabuloasă, egală cu valoarea unei instalații de fabrică“.

Viața pescarilor era însă grea, munca deosebit de istovitoare, periculoasă chiar. Ionescu Johnson, în memoriile sale, a relatat și despre primejdiile pescuitului cu carmacele. Cînd morunul se agață de cîrlige, pescarii îl lovesc cu o bîtă pentru a-l ameți și apoi îl urcă în barcă. Însă morunii au adesea mărimi considerabile, ajungînd pînă la cîteva sute de kilograme. În lupta cu peștele se mai întîmplă ca un pescar să cadă în apă; acesta scăpare nu mai are, fiindcă se prinde în cîrlige. Un pescar povestea: „Cine cade acolo, are o singură șansă: să rămînă agățat de un singur cîrlig, ca să poată fi ridicat după ce peștele a fost din nou amețit, cu condiția ca acest lucru să se facă repede de tot, pînă ce nu se produce asfixia completă a celui înecat, ceea ce se întîmplă foarte rar“.

Iată și ceva despre renumitul borș pescăresc, tot din memoriile lui Ionescu Johnson. Într-un ceaun mare de tuci, agă-

ţat de un trepied de lemn, se punea apă la fiert; în apa clocotită se băga o sită, mare aproape cît ceaunul, plină cu peşte mărunt „poate zece-cincisprezece feluri". După ce peştele fierbea, „era aruncat la cîini" şi se punea alt peşte; peştele se schimba de mai multe ori, pînă se îngroşa zeama. Apoi se aruncau în ceaun bucăţi de morun, nisetru, somn, păstrugă. Pescarii, aşezaţi roată în jurul ceaunului, mîncau zeama cu un linguroi de lemn, pe care-l treceau din mînă în mînă. După ce sfîrşeau zeama, conţinutul cazanului era răsturnat pe o rogojină. Ionescu Johnson nota: „În faţa comesenilor a crescut deodată o adevărată piramidă de bucăţi grase, bine fierte, cu zgîrciurile muiate ca o gelatină tremurătoare şi carnea rumenită de boia, că-ţi lăsa gura apă numai cînd le priveai".

Grigore Antipa, marele ichtiolog român, aflat multă vreme în fruntea administraţiei pescăriilor, a descris o altă specialitate culinară de mare faimă în deltă şi în bălţile dunărene: crapul la proţap. «Cea mai bună mîncare a pescarilor este crapul la proţap — scrie Gr. Antipa. Se spintecă crapul mare şi se desface în două, apoi se prinde între cele două beţe, sus şi jos, astfel ca să rămînă deschis şi în fine se leagă mijlocul acestor beţe de un par ascuţit la un capăt numit „proţap", care se înfige în pămînt ca un ţăruş. După regulă, de o parte şi de alta a proţapului cu crapul se face cîte un foc la distanţă de cîte 50—60 cm de la el; focul frige astfel de la distanţă, încetul cu încetul, crapul pe amîndouă părţile odată, care capătă astfel un gust foarte bun. Deaorece este însă anevoios a face două focuri deodată, cei mai mulţi fac un singur foc şi întorc apoi crapul cînd cu o parte cînd cu cealaltă spre foc».

Un specialist în economia agrară — s-a ocupat, vreme de zece ani, cu exploatările agricole şi forestiere din România —, Léopold Magniet, remarcă faptul că, în Dobrogea primului deceniu al veacului nostru, „preria" dădea înapoi, făcînd loc culturilor de cereale, aceasta însă în detrimentul creşterii cailor. Rasa locală („calul tătăresc sau de Dobrogea"), caracterizată prin viteză şi rezistenţă, care îi dau o asemănare cu rasa arabă, a fost fără îndoială importată din Crimeea (în vremuri mai vechi desigur).

Bălţile dunărene reprezentau, pentru satele din preajmă, un mijloc ieftin de creştere a animalelor; mii de vite şi porci puteau fi întîlnite prin smîrcuri, unde mîncau ce găseau, acolo dormeau, în picioare, uneori cu apa pînă la abdomen, unele mureau, celelalte însă călite de asprimea condiţiilor de vie-

ţuire rezistau pînă toamna, cînd proprietarii le duceau la tîrg. Mihail Sadoveanu, în desele sale peripluri vînătoreşti, întîlnea deseori cirezi nenumărate prin bălţi. El scria: „Cîrdurile acelea de vite, în mlaştină, prin fumegarea ploii, aveau o înfăţişare de nespusă tristeţă. Stăteau cu capetele plecate, parcă se gîndeau la imaşuri pline de soare, cu ierburi înflorite...".

Fireşte, şi Sadoveanu a mîncat renumitul borş de peşte la ţărmul mării. I-a plăcut atît de mult, încît, spunea el, pentru a lăuda cum se cuvine acest borş, trebuie să ai pana lui Homer. Însuşi „Brillant-Savarin şi-ar lăsa pacea mormîntului ca să petreacă o oră, cu convivii bărboşi, la malul apei, spre a gusta un borş fără păreche".

Marea cantitate de cereale ce o exporta România la începutul secolului, în condiţiile exploatării crunte a ţărănimii, mai ales prin Constanţa, a creat o agitaţie neobişnuită în portul fostei Chiustenge, unde, în primii ani ai secolului, se lucra încă folosindu-se utilaje rudimentare. Hamalii, ca pe vremuri, cărau sacii în spinare, cocoţaţi pe punţi de lemn. Multă risipă. Iată, un hamal — observă Ioan Adam în însemnările sale —, scapă sacul de un colţ şi tot porumbul cade în mare, dar paguba nu impresionează pe nimeni, toată lumea se grăbeşte. „Cheiul tot e o împrăştiere de grăunţe amestecate şi călcate, de pe care zboară stoluri întunecate de ciori şi vrăbii sătule". Trafic intens şi cu alte mărfuri: cărbuni, textile, vite etc.

Aflat pe puntea vaporului „Domnul Tudor", care urma să-l ducă la Tulcea, Nicolae Iorga vede o tăbliţă ce indica anul (1900) şi locul unde fusese construit vasul (Turnu Severin): „şi e a cincizeci şi treia operă a acestora", va scrie savantul nu fără mîndrie. Şi echipajul era tot românesc („căpitanul poartă uniforma ţării"), iar pe marinari îi chema Vasile, Ghiţă... Pe acest vas — mai constată N. Iorga — „elementul internaţional" îl formau „numai cucoanele şi papagalii, care încearcă, deopotrivă, franţuzeşte".

Cînd Paul Labbé a văzut, prin 1912, noile instalaţii din portul Constanţa, a rămas uimit. „Colosalul" doc al portului nou ar fi fost, după opinia sa „o capodoperă", pe care românii erau pe punctul de a o termina. I se explică — un inginer român l-a însoţit prin port — că lucrarea nu se va opri aici, portul urmînd a fi considerabil mărit. Cheiurile vor avea o lungime de 6 600 metri, iar adîncimea minimă a bazinului va fi de 8,25 metri. Lucrările urmau a fi terminate în 1914, cu un deviz ce însuma peste o sută de milioane lei. Rada era adăpostită de trei diguri, construite pe un pat natural de pia-

tră, acoperit cu blocuri de beton armat. Silozurile — edificii impresionante — existente şi azi — se compuneau „din patru enorme clădiri din beton armat, înalte de 40 m“. Aici, totul funcţiona cu electricitate. De la gara centrală, vagoanele erau trase cu maşini electrice, asemănătoare celor văzute de Labbé doar la Paris, şi aduse sub bolţile silozurilor; sub fiecare boltă, patrusprezece vagoane puteau fi descărcate simultan (descărcarea se făcea automat). Apoi cerealele, pe benzi mecanice, erau trimise în silozuri; la etajul superior, grăunţele se triau automat. Inginerul român i-ar fi spus oaspetelui francez: „În ce port din Europa aţi putea găsi instalaţii mai bine concepute? Amenajările de la Constanţa vor fi gloria ţării noastre“.

Cînd prin anii '30, un alt francez, George Oudard, a văzut silozurile din portul Constanţa s-a mirat că ele au putut fi construite încă înainte de război. Acest călător a vizitat şi instalaţiile rezervate produselor petroliere; după opinia sa, ele aveau o capacitate de 200 000 tone. „Optzeci şi cinci la sută din exporturile de petrol şi două treimi din traficul maritim al ţării trec prin portul Constanţa“ — scrie Oudard.

Deşi — în comparaţie cu anul 1878, cînd meleagurile dintre Dunăre şi mare au revenit la patrie — Dobrogea vizitată de călători în primele decenii ale veacului nostru era un ţinut în care eforturile de europenizare se remarcau — cum s-a putut vedea — la tot pasul, mai ales în valorificarea condiţiei sale de poartă a României spre Univers, economia acestei provincii bogate şi originale se caracteriza printr-o acută înapoiere, cu o agricultură extensivă şi o industrie rudimentară; o economie mai degrabă pitorească, un amestec de sărăcie, orientalism şi aspiraţie de progres, ce putea fi asemuită, forţînd cumva imaginea, cu cineva îmbrăcat în frac, dar încălţat cu opinci.

Adevărata ofensivă spre ridicarea economică a provinciei pontice va începe abia după Eliberare, prin anii '50 şi, cu încă şi mai mare forţă şi dinamism, după anul 1965, cînd cele două judeţe maritime — Constanţa şi Tulcea — au intrat în obiectivul unei cu totul impresionante strategii a dezvoltării.

Oameni ciudaţi de la Pont

Ținut periferic al Imperiului otoman, unde administrația își pierdea din vigoare (în bălţile dunărene și în deltă era aproape cu neputință ca cineva să-și exercite vreo autoritate, situaţie prelungită întrucîtva şi după 1878), şi, totodată, zonă de trecere, cu porturi maritime şi fluviale, animate de o viaţă economică intensă (o dată cu instalarea Comisiei Europene a Dunării, regiunea va căpăta un caracter și mai pregnant cosmopolit), Dobrogea (îndeosebi părţile ei nordice) a fost patrie bună și ideal ascunziș pentru o mulţime de indivizi, picați aici de aiurea și interesați a li se pierde orice urmă: oameni de afaceri falimentari, puşcăriaşi evadaţi, dezertori, indivizi fugiți de teama vreunei răzbunări, decepţionaţi de tot soiul, refugiați politici etc., etc. Unii dintre ei au venit, poate, pe meleagurile euxine, pentru a ispăşi, în totală solitudine, vreo vină reală ori închipuită, numai de ei știută, prigoniți continuu și dureros de zbuciumările lor sufletești, sau, cine știe, alţii vor fi căutat, paradoxal, în desişurile deltei, prin autoexil, vreun ideal de libertate. Printre ei, nu puţini, au fost aventurieri din toate colțurile lumii, sosiți la Pont în vreo nădejde nouă de căpătuială și chilipir.

Călătorii ce au trecut prin ținuturile euxine au întîlnit deseori asemenea oameni ciudaţi în felul lor, evocîndu-i în însemnările de voiaj, evocări din care vom încerca să desprindem cîteva portrete mai expresive.

La Măcin, în 1762, savantul italian Boscowich a întîlnit un turc, originar din Tunis, ştiind acceptabil limba italiană, care le-a servit — lui și celorlalţi călători din impresionanta suită a ambasadorului Porter — de ghid. Savàntul află de la turcul măcinean că el practică medicina în acel loc de trei-

zeci şi doi de ani: „Dumnezeu ştie — exclamă Boscowich — numărul nenorociţilor turci pe care îi va fi estropiat sau trimis pe lumea cealaltă, căci (turcul — n.n.) ne părea foarte ignorant“.

Pe bordul vaporului „Ferdinand“, care îl ducea pe Vasile Alecsandri spre prima lui întîlnire cu marea (1845), se urcă la Tulcea şi paşa (guvernatorul ţinutului), însoţit de tînărul lui secretar. Acesta, secretarul, făcuse studii înalte la Kisingen, a trăit mai mulţi ani la Paris, a vizitat aproape întreaga Europă şi, după ce a gustat toate plăcerile civilizaţiei, a fost condamnat să-şi ucidă frumosul trecut într-un tîrg mizerabil. Funcţionarul otoman era tătar de naţionalitate, dar „francez în suflet“. „Ar fi dat — zicea el — toate huriile lui Mahomed pentru o midinetă pariziană“.

Ionescu de la Brad s-a întîlnit la Măcin cu un aventurier, numit Dasiadi (probabil fost consul), care fusese „alungat din Bucureşti“. Aici, Dasiadi, zicînd că aşteaptă doi prieteni (adică Ionescu de la Brad şi inginerul Ioranu, care-l însoţea), a lansat zvonul, „periculos“, că el, împreună cu alţi tovarăşi de-ai lui au firman împărătesc să formeze, în marginile unui ţinut de şase ceasuri în lung şi tot atîtea în lăţime, un „prinţipat neatîrnat, administrat de români şi cu nice un turc în el“. Mai mult — spune Ionescu de la Brad — potrivit relatărilor lui „chir Manea Ion“, hangiului şi aianului, zvonistul „îşi dedi importanţă de a avea firman, scoase şi arată hangiului o pungă cu galbini şi prin urmare că este bogat boier“.

Un francez, „domnul Puissant din Dijon“, ţinea cîrciumă la Cataloi — scrie în 1858 Wilhelm Hamm. Cele cîteva mobile bune din casa lui („un *ciel lit* cu dantele, un *plumeaux* de aclaz albastru, o măsuţă de *bois de rose*, o oglindă aurită“) indicau faptul că francezul a cunoscut şi timpuri prospere. Soţia lui, provensală, cocoţată pe divan, cu picioarele încrucişate turceşte, fuma pipă şi citea romane, franţuzeşti desigur. La Tulcea, un tirolez, însurat cu o săsoaică, patrona un hotel german („Ringler“). Personajul cel mai important din acest oraş ar fi fost consulul austriac, von Martyrt, însurat cu o boieroaică din Muntenia — mai consemnează Hamm.

Pe malul mării, într-un fost pichet rusesc de graniţă (de pe vremea cînd jumătate din deltă trecuse la Imperiul ţarist, iar cealaltă rămăsese turcească), un „cardon“, cum îi spuneau localnicii, se aciuase un om pe care toată lumea din împrejurimi îl numea „Andrei Filozofof“ — povesteşte Jean Bart. Locuia acolo, solitar, de 42 de ani — moşul avea, cînd l-a cu-

noscut scriitorul, 82 de ani; casa lui, unde focul ardea în vatră permanent, era ca un far pe malul mării pentru pescarii prinși de furtună. („A scăpat el pe mulţi pescari de la moarte, iarna, cînd îi prindea furtuna la larg“). Ar fi stat acolo singur, pentru că, vorbeau oamenii, Andrei Filozofof nu putea suporta nici legile, nici stăpînii. În locuința lui nu exista „strop de spirt“, oamenii, în trecere pe acolo, pescari desigur, fiind serviți numai cu ceai („Om bun şi cuminte este, dar lumea rîde și-i zice Regele Cardonului...“). Pe pereţi, bizarul personaj lipise gazete ilustrate şi fotografii cu rame de scoici; între acestea, poza unui militar, lordul Gordon, la care Andrei ar fi făcut serviciu în tinerețe. Bătrînul se ținea țeapăn — Jean Bart se aşteptase a vedea „un schimnic hursus, un anahoret stors şi uscat“ —, mergea voiniceşte, avea obraji rumeni şi pielea bronzată de soarele litoralului, „vioi şi isteț“, însă cu ceva blînd „în vorbă şi-n privirea ochilor albaştri“. Fiul unui albanez sau macedonean şi al unei romånce din Tulcea, Andrei Filozofof deveni pilot pe unul din vasele Comisiei Europene a Dunării. Traficul era intens, se cîştiga mult („ne jucam cu lirele engleze și aurul curgea prin toate cafenelele de pe chei“), oamenii se distrau cum puteau. Un mare eveniment la Sulina, unde femeile erau rarisime, fu sosirea unei trupe de harfoniste din Boemia. De una dintre ele se îndrăgosti pînă peste cap Andrei Filozofof. („Andrei se smintise de tot. Unui italian i-a tăiat o ureche. Unui grec i-a spintecat obrazul c-o lovitură de cuțit“). Însă harfonista a fost nestatornică și a fugit cu un armean la Constantinopol; Andrei o readuse, s-au cununat, Clara — aşa se numea năstruşnica artistă — i-a născut o fată, apoi a fugit din nou, de această dată cu un dalmațian, „ajutor de căpitan de port la comisie“. După trei ani de zadarnice căutări, Andrei s-a stabilit în cardonul din deltă. Deşi fiica sa, care se căsătorise cu un francez, director de bancă la Constantinopol, a încercat să-l ia pe malul Bosforului, Andrei Filozofof nu a vrut cu nici un chip să renunțe la deltă şi la cardonul lui.

O remarcabilă colecție de personaje enigmatice — care a inspirat, de fapt, scrierea acestui capitol — ne oferă Mihail Sadoveanu în „Priveliști dobrogene“, rod al peregrinărilor sale euxine. Cineva îi relatează, în deltă, despre misteriosul domn John, care, singur, de multă vreme, locuia „într-un cotlon dintre Prut şi Dunăre“. Ciudatul fiu al Albionului ar fi făcut nişte afaceri proaste prin aceste locuri, cu mulţi ani în urmă, după care — cine ştie din ce tainice pricini — a rămas

în baltă. „Era un englez de rasă pură, cu barba și mustățile roșcate, cu dinții mari, înalt și subțire, cu pelița feții albă“. Trăia din mila femeilor din împrejurimi, care-i aduceau „lapte și mălai“. Sadoveanu ne mai informează că „El primea tributul acesta cu demnitate și schimba cîteva vorbe perfect cavalerești cu *doamnele* (s.a.) acelea desculțe care păstrau urme de frumusețe“.

Alt ins bizar, în deltă: domnul Franz. Locuia pe Dunărea veche, într-un loc ascuns, cu grădină bine îngrijită, în care abundau pomii („meri, peri, gutui, cireși“), zarzavaturile și florile, în tovărășia unui „cîine alb, lățos“. Era înalt, subțire cu priviri vii, inteligente, îmbrăcat sărăcăcios, dar curat. Nu spunea nimănui nimic despre taina existenței sale solitare. „Am plecat foarte uimit de pe grindul lui domnu Franz — narează prozatorul. L-am mai văzut pe urmă de două sau trei ori. Era același. Dar cine era? (...) Cărți n-avea. Reviste, scrisori nu primea. Nimenea nu-l întreba, nimenea nu-l cerceta“.

La Sf. Gheorghe, un oarecare Iani Milano — fost mare proprietar prin aceste locuri (pe care l-a cunoscut și Ion Licherdopol în timpul voiajului său prin deltă) — trăia liniștit — scrie Mihail Sadoveanu — în acest izolat tîrg de pescari, unde o stradă îi purta numele (chiar și biserica de aici ar fi fost ctitorită de el — ne spune alt călător), deși se vorbea că pe vremuri s-a manifestat ca un asasin feroce. („Acesta era un mijloc al lui Iani ca să scape de toți acei care nu se împăcau cu starea de lucruri, iar pe ceilalți îi mîna cum îi plăcea, între crîșmă și între baltă — și munca lor amară o prefăcea în aur bun“).

Tot în deltă trăia și „Ivan Maiorul“, un fost nobil rus, care, intrat în dizgrația țarului, s-a aciuat în bălțile de la gurile Dunării, pentru a-și pierde urma. Aici ducea o viață grea de pescar și toată lumea îl știa de Ivan Maiorul. După amar de vreme, la bătrînețe, s-a întors în Rusia, chemat de copiii săi, oameni cu situație bună, dar modul de viață pe care-l părăsise cîndva cu atîta regret nu-l mai încînta; astfel că Ivan Maiorul s-a întors, spre nedumerirea tuturor, acasă, în bălțile lui.

La Cîșla — consemnează autorul „Baltagului“, un țăran se numea Désiré Andriol; un inginer francez, venit cîndva în Imperiul otoman pentru cine știe ce lucrare tehnică, și o fată din partea locului au fost părinții săi. („Și azi, vlăstarul acesta e un om cu mîinile crăpate, cu fața arsă și cu ochiul

tulbure, munceşte din greu ca orice ţăran necăjit, s-apleacă pe coarnele plugului şi geme lîngă boii lui; şi-l cheamă Désiré Andriol“).

Soţia perceptorului din Somova — mai aflăm de la Mihail Sadoveanu — era „baroneasă de Weicum“; bunicul ei, un neamţ, doctor de la Universitatea din Heidelberg, a fost adus de turci în aceste locuri ca specialist, iar urmaşii săi, decăzuţi, „. . .s-au amestecat printre Popeşti. Baroneasa e doamna Ionescu“.

Personaje enigmatice întîlnim şi în memoriile comandorului Ionescu Johnson. Acest veteran al marinei române avea să-l cunoască la Sulina pe signor Giovanni, un pirat, om „la cel mai înalt nivel de şmecherie“ şi, în acelaşi timp — aici, marea ciudăţenie — mecanic de înaltă clasă. Proprietar al unui original şi pitoresc şantier naval, unde, cu un strung englezesc nou-nouţ — ce făcea un contrast izbitor cu restul inventarului ruginit şi prăfuit din atelierul său — repara stricăciuni grave produse navelor de accidente, fără doc sau alte instalaţii speciale. Unii sulinioţi bîrfeau „că bătrînul Giovanni n-ar fi cu totul străin de unele din nefericitele abordaje întîmplate la gura Sulinei“. Fireşte, după asemenea accidente apărea şi signor Giovanni pentru a-şi oferi serviciile. Cum numai el putea face reparaţii de mai mare complexitate, îşi impunea uşor condiţiile şi se apuca grabnic de treabă, uimindu-i pe căpitani cu măiestria sa. Din deşeuri şi-a construit în atelierul său un remorcher, pe care l-a botezat „Unio“. Bătrînul mecanic-pirat va încheia perioada suliniotă a existenţei sale cu o „afacere“ de înaltă clasă. Iată despre ce este vorba. Într-o bună zi, signor Giovanni se angajă să remorcheze cu „Unio“ o plută cu chile de brad cu destinaţia Constantinopol. A plecat pe furtună şi, cam prin dreptul Varnei, a făcut pluta pierdută. Pe plută se afla soţia sa, care s-a salvat înot; curios faptul că, după ce Giovanni a încasat prima de asigurare, doamna anunţă că a recuperat, din valuri, încărcătura. Astfel că ciudatul mecanic a primit şi recompensa pe care societatea de asigurări o oferea pentru ambarcaţiunile pierdute. „Afacere ingenioasă? Piraterie?“ — se întreabă Ionescu Johnson.

Pe grindul Kituc, comandorul-memorialist l-a întîlnit adesea pe doctorul rus Alexandrov, un socialist urmărit de ohrana ţaristă. Era apreciat de pescari, cu care legase prietenii şi pe care-i vindeca de friguri — boală atît de răspîndită, cîndva, în deltă. Era el însuşi, totodată, un bun pescar, pentru că

odinioară, ascunzîndu-se în colibele lipovenilor, muncise cot la cot cu ei la tras năvodul, pentru a-şi agonisi mijloacele de trai. S-a aşezat apoi la Tulcea, după ce, în baza unei legi votate de parlament, a obţinut cetăţenia română. Aici, ca medic practician era „cunoscut în tot oraşul şi în tot judeţul ca binefăcătorul şi tămăduitorul săracilor". Din cînd în cînd, doctorul Alexandrov venea la prietenii din Kituc, aducînd în valize medicamente şi cărţi; se înapoia la Tulcea cu alte cărţi, pentru că în deltă se practica la începutul secolului o intensă contrabandă de publicaţii revoluţionare. Uneori, doctorul sosea în deltă însoţit de scriitorul rus Vladimir Korolenko, cumnatul său („Korolenko — îşi aminteşte Ionescu Johnson — era o figură tolstoiană. Privindu-l de aproape, mi s-a părut prea puţin preocupat de a părea un om din popor. Chiar aici, în baltă, în mijlocul unor oameni pe care munca şi traiul greu îi sălbăticise pînă la dezumanizare, Korolenko îşi purta o distincţie seniorială care însă nu supăra pe nimeni. Am fost chiar surprins că ţinuta lui elegantă, hainele fine şi îngrijite nu stinghereau cu nimic pe cei ce se apropiau de el").

Un fost mare aventurier şi contrabandist de opium, grecul Marulis, se cuminţise şi ţinea cafenea la Cernavoda — aflăm tot de la Ionescu Johnson. Fusese, în tinereţe, urmărit de poliţia din Alexandria pentru poligamie — ar fi avut trei neveste, una în portul egiptean şi două la Constantinopol, apoi dat în judecată, dar isteţul grec a obţinut cetăţenia otomană şi, totodată, achitarea. Tot la Cernavoda a trăit o vreme şi „prietenul Felix", curier socialist din Viena, „un omuleţ mărunt, cu o faţă albă ca laptele, cu un cioculeţ ca o papiotă, îmbrăcat cu haine care cu siguranţă n-au fost croite pe măsura lui". Vienezul vorbea româneşte — consemnează comandorul — aşa cum de regulă vorbeşte un om cult o limbă străină: adică făcînd eforturi de a pronunţa corect gramatical, însă neputincios în ceea ce priveşte fonetica. Şarmul omuleţului din Viena consta în faptul că el cunoştea meşteşugul a o sumedenie de scamatorii — meşteşug care, nu de puţine ori, îl scotea din numeroasele încurcături, fireşti în viaţa unui revoluţionar permanent urmărit de poliţie. „Înnoda şiretul de două, trei ori — relatează cu admiraţie Ionescu Johnson — îl vîra sub batistă, sufla în el şi-l scotea deznodat; tăia firul de sfoară în patru şi după un *hocus-pocus* firul era din nou cum fusese înainte, întreg şi nevătămat; scotea monede din nările noastre, din urechi, din gură, cu o îndemînare care ne-a ţinut cu ră-

suflarea tăiată. Se pricepea și la sugestii, făcînd din apă chioară parfum de tuberoze, și din parfum, gaz de lampă, cu o simplă mişcare de mînă".

Iată, între personajele evocate de comandorul-memoralist, și un impostor de marcă. După primul război mondial, cînd Imperiul habsburgic s-a dezmembrat și Europa a fost invadată de ofițeri cezaro-crăiești (K.K.) rămași pe liber, saloanele bucureştene au fost cucerite de un asemenea ofițer, contele Vicktor von Lechowski (așa se recomanda el), chipeș, „cu o conversație care stîrnea entuziasmul cocoanelor", și, pe deasupra, posesor al unei uniforme „tulburătoare, numai galoane și fireturi, încadrînd o impresionantă constelație de ordine și decorații de la toate curțile domnești, începînd cu negusul Abisiniei pînă la Wilhelm al Germaniei". Cu recomandații grele, din care reieșea că ar fi comandat marele cuirasat austriac „Viribus Unitis", contele Vicktor von Lechowski se prezentă la comandorul S.M.R.-ului (Serviciul Marinei Române) pentru a i se încredința comanda unei nave. Deși comandorul își exprimă îndoiala privind onestitatea somptuosului personaj, cerîndu-i chiar livretul de ofițer (pe care Lechowski nu-l avea), ministrul îl forță să-i dea în primire o navă (la început cargobotul Oituz, apoi vapoarele Împăratul Traian și Principesa Maria). „Generos", contele conducea nava prin subalterni; „în timp ce el, așezat într-un colț al punții de comandă, studia un dicționar germano-român, vaporul era condus de subalternii zeloși și adînc recunoscători pentru încrederea deosebită ce le arăta". Bizarul comandant, care lăsa într-un mod atît de democratic altora conducerea navei, era totodată un om mereu bine dispus și vesel (la Istanbul, a adus pe vapor, într-o noapte, toate balerinele unei reviste franțuzești, cu care a încins un chef de pomină, iar la Marsilia, pentru cîteva zeci de mii de franci, un proprietar de bistro i-a adus pe vas întregul bar); așa că S.M.R.-ul se pomeni bombardat cu reclamații din care reieșea că Lechowski se îndatorase enorm la agențiile maritime și la subalterni, intrînd serios și în proviziile echipajului. Neavînd cum să achite nota de plată, contele dispăru într-o zi, spre marea nedumerire a celor ce-și puseseră atîta nădejde în el. Cercetările ce au urmat au dus la descoperirea că Lechowski era un escroc pur și simplu, originar din Satu Mare (ce-i drept, el avea ceva contingență cu navigația: fusese chelner pe un vapor al unei agenții maritime din Fiume...).

În sfîrşit, un ultim personaj enigmatic din colecţia lui Ionescu Johnson: părintele Rafail de la mănăstirea Cocoşu. Pe cînd voiaja cu nava spre Grecia, comandorului îi fu adus un călător clandestin, găsit în buncherul de cărbuni. Acesta, un călugăr la vreo cincizeci şi cinci de ani, mărturiseşte că a pornit-o prin străini, deoarece în ţară nimeni nu preţuia cercetările sale astronomice. Omul făcuse o mare pasiune pentru planeta Sirius, unde — credea el — şi-ar fi aflat sălaş sufletele pămîntenilor după ce părăsesc trupurile acestora („Ai noştri nu m-au înţeles. M-au izgonit. M-au hulit. M-au surghiunit din porunca episcopului. M-au gonit în cîteva rînduri din cinul călugăresc ca pe un ilot netrebnic. Pe toate le-am îndurat în mila lui Dumnezeu...“). Bătrînul părinte Flavian, de la Cocoşu, i-ar fi spus peste ani comandorului că scrinteala lui Rafail venea de acolo că omul încercase „a împăca ideea dumnezeirii cu pozitivismul ştiinţific al cosmografiei...“.

Un elveţian, Jeanjaquet, originar din Neuf-Châtel, după ce predase, la Odesa, limba lui Hugo şi a lui Lamartine, s-a stabilit la Constanţa, unde, tot dascăl de franţuzeşte, iniţia, la începutul veacului nostru, elevii în frumuseţile nostalgice ale romantismului european (el însuşi poet în orele libere). Ca înfăţişare, bunul Jeanjaquet — aşa cum apare din evocările lui Ion Marin Sadoveanu — era de un pitoresc insolit, scandalos pentru cuminţii locuitori burghezi ai Constanţei de altădată. „Era un domn tăcut — scrie memorialistul —, cu privire blîndă, faţa rotundă şi albă, purtînd veşnic un fel de cozoroc de blană roşcată pe creştetul capului, căciuliţă ce repauza pe un tezaur de plete ţesute din fire aspre, înfoiate şi creţe, de păr castaniu, prin care ici, colea, sărea albul unui fir cărunt. Fuma aceeaşi pipă lungă şi subţire, avea degetele galbene, un miros de îmbîcsit şi de vechi îi atîrna pe umeri şi umbla veşnic învăluit într-o pelerină lungă, verzuie ce-i bătea de călcîie“.

La Café-Maritima din Constanţa, Tudor Şoimaru a cunoscut un paşă turc, refugiat aici din calea revoluţiei. Tatăl său fusese valiu la Adrianopol, ţinînd sub teroare un vilaet întreg; acesta l-ar fi cunoscut pe caimacamul Moldovei, Nicolae Vogoride. Înaltul personaj turc locuia pe Bulevard în condiţii precare, sub acoperămîntul unei mansarde, bucurîndu-se doar de o singură favoare: „putea aduce din două în două săptămîni fără să plătească vamă cîteva cutii cu ţigări turceşti şi o damigeană cu apă de Constantinopol“. Pe vremuri, la

Istanbul, unde era comandantul cetății, pașa se bucurase de faimă, trai bun, onoruri și femei. („I se aduceau în coşuri flori prețioase și curmale, femei din Missir şi Kastamuni".) Trăia la Constanța alături de fiica sa, o femeie neobișnuit de frumoasă, care „cînd trecea seara spre Cazinou, o urmăreau ofițerii ca pescărușii".

Împreună cu pașa s-au aciuat la Constanța o mulțime de ofițeri și oameni politici din fostul Imperiu otoman, între ei, şi un prinț „frumos ca un demon și purpuriu ca tuberoza". Musulmanii din Kiutenge îl ţineau pe acest prinţ la mare prețuire, sărbătorindu-l mereu şi copleșindu-l cu daruri — aflăm tot de la Tudor Şoimaru; i se pregăteau cele mai bune frigărui de berbec şi plăcinte, iar birjile îl purtau, gratis, prin tot tîrgul. Prințul se interesa şi de cele politice, zicîndu-le, la o narghilea, imamilor, hogilor şi hatipilor: „Ptiu ce ruşine: ca la voi la nimeni. Cîte partide româneşti, tot atîția muftii. Ba chiar şi doi pe partid. Pleacă liberalii, pleacă muftiul; vin național-țărăniștii, hop alt muftiu. Şi așa mai departe".

Orizonturi culturale dobrogene

Tradițiile culturale euxine sînt străvechi; încă în neolitic, oamenii locului au meşterit obiecte de artă (ca, de pildă, statuetele tip Hamangia găsite la Cernavoda) uimitoare prin expresivitatea lor, prin capacitatea lor de a esenţializa ipostaze umane. Mai apoi, oraşele greceşti, romane ori bizantine, au cunoscut, alături de o intensă activitate economică, şi o elevată viaţă spirituală, dacă avem în vedere atît de numeroasele vestigii arheologice care vorbesc despre existenţa unor teatre, gimnazii, ateliere de artă, edificii şi monumente — unele de o mare virtuozitate arhitecturală etc. Totodată, izvoarele literare consemnează că acest ţinut a fost patria de origine a unor scriitori bine cunoscuţi în lumea veche, ca geograful Demetrios din Callatis (sec. al III-lea î.e.n.), filozoful Heraclid (170—146 î.e.n.), autorul de tragedii Istros Callatianul ori biograful Satyros (sec. al III-lea e.n.); tot de la Pontul Stîng au fost originari Dionysius Exiguus, erudit care a calculat cronologia erei de la naşterea lui Hristos, folosită şi azi ca e.n. şi importantul scriitor Iordanes, autor al „Geticei“ şi al unei istorii a Imperiului roman („Romana“), ambii trăitori în secolul al VI-lea. Invaziile barbare, numeroasele războaie ce au răvăşit aceste meleaguri au întrerupt însă, pentru multă vreme, materializarea, în fosta, înfloritoarea cîndva Sciţie Mică, vreunei aspiraţii mai înalte de afirmare spirituală; de aceea, călătorii care au trecut prin acest ţinut au consemnat rareori (pînă la revenirea Dobrogei la patrie) dovezi pregnante de viaţă culturală.

Cum am văzut în capitolul „Stampe euxine“, voiajorii au remarcat existenţa unor biserici creştine, multe ortodoxe, care, fără îndoială, au fost un reazem spiritual pentru păstrarea fiin-

ţei etnice a românilor transdunăreni şi, în acelaşi timp, factor de culturalizare, deoarece, nu de puţine ori, preoţii şi dascălii iniţiau copiii, pe baza ceaslovului ori a psaltirei, în deprinderea buchiilor.

Despre şcolile propriu-zise din ţinutul pontic aflăm ştiri de la Evlia Celebi (1651); el aminteşte desigur de şcolile musulmane, pentru că de şcolarizarea creştinilor nu se îngrijea nimeni. Călătorul turc a văzut la Silistra patruzeci de şcoli primare („pentru copiii mici"), la Babadag, douăzeci, la Mangalia, şapte asemenea şcoli, la Caramurat, trei, la Carasu, şapte şcoli; ar fi existat şi la Chilia „multe şcoli pentru copii". La Silistra şi Babadag existau chiar şi medresele, adică şcoli de învăţămînt superior religios sau seminarii musulmane (clădirea medresei din Babadag există şi azi, lîngă moscheea Ali Paşa; seminarul de aici a funcţionat pînă la începutul secolului nostru, cînd a fost mutat la Medgidia).

Desigur, cărţile româneşti de cult — dar şi laice — au circulat intens şi în părţile transdunărene, contribuind la luminarea populaţiei de aici. În anul 1707, pe cînd se aflau la Babadag, la Iusuf paşa serascherul, fac însemnări pe un exemplar din „Învăţături creştineşti" (Snagov, 1700) — coligat cu „Floarea darurilor" (tipărită tot la Snagov în 1700) —, Eustaţie diacul (aflat aici împreună cu Iamandi, capuchehaia Moldovei) şi Soare, copil de casă (ce-l însoţea pe căpitanul Sterie, capuchehaia Ţării Româneşti); cartea aparţinea lui Soare, care o cumpărase de la Ţarigrad de la un Petre „ce fusese mărgelar la prăvălie în Bucureşti".

Observaţii pertinente despre şcoala românească din Dobrogea a făcut Ion Ionescu de la Brad. Văzînd starea materială înfloritoare a românilor din dreapta Dunării, în comparaţie cu a acelora de dincolo de fluviu, fostul revoluţionar paşoptist constata cu multă mîhnire că ei nu se bucurau şi de o viaţă culturală pe măsură, lipsindu-le — spunea el — „pîinea sufletească". Pentru că — scrie agronomul în „România literară" — „trăind bine şi îndestulat fiind în nevoile cele trupeşti, vine apoi la aceea de a se simte şi de alte nevoi mai sublime, pe care de asemenea caută a şi le îndestula. Aşa, pretutindeni, românii din Dobrogea simt nevoia de dascăli, pentru a da învăţătură fiilor lor. În cîteva sate am şi găsit dascăli, pe cari îi ţineau ei, cu cheltuiala lor. Este cutare sat care nu s-a lăsat pînă n-a furat din Ţara Românească un dascăl, pe care îl ţin românii în sînul lor, mai bine de cum n-ar fi în sînul lui Abraam". El nutreşte convingerea că românii de

aici ar ajunge la o stare încă şi mai prosperă, dacă „un aşezămînt statornic le-ar încheză̆şui dezvălirea lor mai departe în privirea religioasă şi naţională, împreună şi nedespărţită".

Sătenii din Seimeni, „foarte prolifici", aveau mare nevoie de şcoală. („Ar găsi cineva peste 100 de copii pentru shoală din sat de aicea" — scrie Ionescu de la Brad lui Ion Ghica). Ceilalţi români din satele aflătoare în preajma Cernavodei aşteptau „un mîntuitor al lor să le deie un dascăl spre a-şi învăţa copiii (...). Un dascăl român de ar veni în aceste cinci sate ar putea deodată învăţa copiii tuturor şi trăi bine". La Silistra însă, agronomul a găsit o şcoală găzduită într-o „bină cu două rînduri", sub cheltuiala comunităţii creştine. („Şi ce şcoală? Frate, şcoală românească"). Sus se afla „clasul grecesc", iar jos „clasul românesc". („Aşa au fost odată, însă astăzi este numai şcoală românească pentru copiii tuturor naţiilor din Silistra"). Dascăl era Petre Mihail, iar elevii erau peste două sute la număr. Materialul didactic era adus de la Bucureşti, inclusiv manualele. Pentru munca sa, dascălul primea trei lei de elev lunar („...cu 600 de lei nu poate trăi, însă merge şi este mulţumit de soarta lui").

Românii din Turtucaia l-au furat („c'est leur expression") pe dascălul Ştefanache cu familie cu tot, punîndu-l să cînte duminica la biserică, iar peste săptămînă să-i înveţe pe copii buchiile.

În vechiul şi frumosul sat Niculiţel, Ionescu de la Brad s-a întîlnit cu un alt fost revoluţionar paşoptist („în casa lui se găseşte proclamaţia revoluţiei Ţării Româneşti"), popa Iancu din Iaşi, care ţinea şcoala românească. Vede aici străvechea biserică Sf. Atanasie (sec. XIII—XIV) şi crede a fi „un templu roman".

Biserica din Ostrov (judeţul Constanţa), ridicată de români înainte de 1877, este în posesia unei cărţi donate de acel cuprins mocan, Iacob Craiu, amintit de Ionescu de la Brad în corespondenţa cu Ion Ghica (un „Apostol" tipărit la Sibiu în 1851); în bisericile dobrogene existau însă foarte multe cărţi donate de oieri transilvăneni, care, fără îndoială, vor fi făcut să circule şi „bucoavne" (abecedare), precum şi alte cărţi laice printre conaţionalii lor din dreapta Dunării.

Neîndoielnic, fondarea, în 1833, a mănăstirii Cocoşu, a constituit un eveniment important pentru ridicarea culturală a ţinutului. Însuşi părintele Visarion, cu care Ionescu de la Brad s-a întreţinut îndelung cu ocazia voiajului său, era un om luminat, fost, vreme de treizeci de ani, tipograf la acel impor-

tant centru editorial care a fost mănăstirea Neamț („El au tipărit și Geografia lui Cantemir, lucru ce l-au făcut a fi știutor de originea și nevoile tuturor românilor“), apoi legător de cărți. Este de presupus că în anul călătoriei agronomului revoluționar, la Cocoşu exista deja o mică bibliotecă, de vreme ce, în biserica de la Mahmudia se află şi astăzi un „Apostol“ (Iași, 1835), dăruit „Sfîntului schit Cocoșu de peste Dunăre“ de către mitropolitul cărturar Veniamin Costache în anul 1841, iar între cărțile mănăstirii se mai găsesc și alte cărţi donate la jumătatea secolului trecut („Arătare... pre scurt a dumnezeieștilor dogme“ — Neamț, 1816 — primită în 1842, un „Triod“, tipărit tot la Neamț în 1846 și dăruit mănăstirii dobrogene de starețul Neonil la 1849, precum și un „Prolog“, apărut în 1855 de sub teascurile aceleiași productive tiparnițe moldovene, aflător la Cocoșu din 1857).

Un călător englez prin Dobrogea, poate acel antreprenor de cariere, venit aici încă de pe la 1860, a dăruit — iată un act de cultură românească aparținînd unui străin — bisericii din Pecineaga (județul Tulcea) un „Octoih“, tipărit la Sibiu în 1861, pe care a făcut însemnarea: „James Jerry has Brought this Book for the service of the Church of Petchenaga and delivres it to the (...) church on the 6-th aprile 1868“ (James Jerry a adus această carte în serviciul bisericii din Peceneaga și o dă bisericii la 6 aprilie 1868).

În lunga sa călătorie prin Turcia europeană, Nifon Bălășescu a făcut unele încercări de a îmbunătăți starea culturală a românilor dobrogeni, mai ales prin înființarea de școli. Astfel, numit, „de bunul de pe atunci pașă Ismail bei“, „director al şcoalelor române“ din Dobrogea, a înființat în douăzeci și una de așezări școli românești: Tulcea, Niculițel, Isaccea, Hîrșova (Varoș), Groapa Ciobanului, Gîrliciu, Dăieni, Ostrov (județul Tulcea), Topalu, Măcin, Greci, Fîntîna Nedelii („sau Satu Nou“), Turcoaia, Jijila, Pecineaga, Azaclău, Pisica, Garvăn, Văcăreni, Luncavița și Rachieriu; în aceste localități mai funcționaseră, sporadic, și pînă atunci diverse forme de învățămînt primar. Bălășescu a obținut — lucru notabil — ca institutorii să fie plătiți de stat cu cîte două sute de lei (două lire turcești) pe lună, „bani dați de la conacul fiecărui district“. În însemnările sale, fostul revoluționar ardelean afirmă că ar fi putut înființa școli în toate comunele românești din ținutul pontic, dacă ar fi avut manualele trebuitoare (numai pentru cele 21 de școli i-au trebuit vreo 2500—3000 de exemplare). „Acei buni români și astăzi — scrie Bălășescu — strigă și fierbinte

se roagă ca D-zeu şi românii cei buni, cari dispun de această putere, să le trimită un bărbat, om de şcoală, sub titlul de director, inspector, revizor, sau oricum se va chema, carele prin satele lor române din Dobrogea să le organizeze şcoale comunale pentru copiii lor, căci ei asemenea om n-au, nici nu-l pot avea, şi fără şcoală ei, bieţii, pier şi se prăpădesc astăzi, cînd toată lumea înaintează spre fericire, numai prin luminare şi deşteptare, care vine numai din şcoale“. El aprecia că Măcinul, oraş vechi românesc, ar fi putut deveni centrul cultural al comunităţii româneşti, prin înfiinţarea, în frumosul local al şcolii construit acolo din fondurile măcinenilor, a unui institut sau „şcoală centrală românească“, care „ar servi — 1) şi de şcoală primară pentru copii, ce vor voi să înveţe puţină carte, pentru uzul social bine a ceti, corect a scrie, un calcul necesar spre a-şi putea ţine socotelile neguţătoreşti, — 2) şi de un mic seminar pentru viitorii preoţi români în Dobrogea, lucru care pînă acum n-au fost, — 3) şi de un pedagog sau şcoală normală, pentru formarea institutorilor români la şcoalele române ce au să se înfiinţeze în comunele române din Dobrogea. Aceasta ar fi, zic, o şcoală model, care asemenea ei, astăzi, nu numai în toată Turcia, dar în felul acesta nici în România liberă nu există. . .“.

Nifon Bălăşescu aprecia totodată că Măcinul ar putea să fie locul ideal pentru o episcopie românească, episcopie atît de necesară românilor, care au fost la discreţia cînd a episcopilor greci, cînd a episcopilor bulgari. Ei au obţinut chiar, la sinodul care a avut loc la Constantinopol în ziua de 17 octombrie 1874, dreptul de a avea episcopia lor. Românii au fost sprijiniţi în cererea aceasta de mitropolitul Calinic, primatul României „care grabnic şi bucuros îşi dete înaltul său arhipăstoresc consimţămînt, promiţînd în mai multe rînduri tot putinciosul său concurs la un aşa de frumos şi lăudabil act religios naţional“.

Aşezările euxine, slab populate — doar Tulcea depăşea zece mii de locuitori — nu ofereau condiţii prielnice unei vieţi culturale elevate; singurele manifestări „artistice“ vor fi fost, desigur, „programele“ de café-concert, localuri care ar fi existat — cum observă A. de Caston — în toate oraşele dobrogene, sau spectacolele prezentate de trupe străine, ca acelea de la Vîlcovul basarabean (consemnate cu dezgust de Adolphe d'Avril), unde «o trupă de la Palais Royal juca „Fils de giboyer“» („voilà notre enseignement en Orient“). Dar, neîndoielnic, şi în Dobrogea, ca oriunde în ţinuturile româneşti, po-

porul care a zămislit „Miorița“ avea, cu deosebire în localitățile rurale, propriul său univers spiritual. Teodor T. Burada, pasionatul etnograf și folclorist, în cursul voiajului său euxin de la 1880, a remarcat că românii dobrogeni erau păstrătorii unei bogate și valoroase tradiții folclorice. El scria: „Cele mai multe din obiceiurile, credințele și naravurile aflate la noi, avînd cea mai mare parte originea lor de la romani, sînt păstrate și de frații noștri din Dobrogea; așa vedem: plugușorul, buhaiul, serbarea zilei de 1 Mai, obiceiurile de la înmormîntări și de la nunți și alte multe...“. El apreciază că unele obiceiuri de „origine romană“, uitate în stînga Dunării, mai există încă în Dobrogea. „Nu mai puțin — notează Burada — sînt însemnate și dansurile lor, dintre care multe sînt necunoscute în România; așa sînt: hora de brîu, hora în bătaie — care se joacă numai de flăcăi — hora țigănească, cadîneasca, bătuta, tropanca, joienica, mărămurile — un soi de horă ce se joacă cu mărămi, cînd se duce copacul înaintea miresei la cununie, — sîrbeasca, căzăceasca, rața, leasa, bulgăreasca, mocăncuța, cerchezeasca, greceasca și altele ce se joacă la sunetul cimpoiului, a fluierului sau a cavalului, singurele instrumente de muzică ce se află în Dobrogea“. Tot el mai remarcă „Drăgaica“ și „Păpăluga“, amintite de Dimitrie Cantemir, dar dispărute în Moldova din obiceiurile populare. Teodor Burada constată că poeziile populare culese de el în comunele Ostrov, Bugeac, Perjoaia, Satu Nou, Oltina, Beilic, Cuzgun, Mîrleanu, Aliman, Vlahchioi, Rasova, Cochirleni, Seimenii Mari, Seimenii Mici, Topalu, Somova și Niculițel păstrează, în general, aceleași motive ca poeziile populare din stînga Dunării („apoi chiar comparațiile și expresiile samănă adeseori foarte mult“).

Viața în fostul Chiustenge va fi fost mult înviorată de sosirea, prin anul 1865, a surorilor Blitzner (Maria, Gabrielle și Rose) și a altor cîtorva fete din Sonnenberg (Austria), care, după un turneu la Constantinopol, organizează aici, cu sprijinul refugiatului polonez, nobilul Isidor Iasinski, șeful gării și cunoscător al limbii germane, un „Damen Kapelle“; dar fetele se mărită îndată, formația destrămîndu-se — aflăm dintr-o frumoasă evocare a trecutului muzical al Constanței semnată de dr. Nicolae G. Ionescu.

După războiul de independență, deși ținutul transdunărean abia se refăcea în urma unei atît de îndelungi perioade de restriște, sosesc aici, mai ales la Constanța, în lunile cal-

duroase, numeroşi mesageri ai artei româneşti, uneori personalităţi marcante ale scenei, muzicii ori artelor plastice. Desigur, un eveniment de mare importanţă culturală a fost acţiunea de a se ridica un monument poetului Ovidiu, iniţiată de inimosul prefect Remus Opreanu, de care aminteau în însemnările lor de voiaj Carl Schuchhardt şi Barbu Delavrancea. La 1884, cu prilejul construirii catedralei, sosesc la Constanţa arhitectul Ion Mincu (ce va concepe mobilierul noului edificiu) şi G. D. Mirea, pictor faimos în epocă — azi uitat — care va realiza decoraţia murală (cum se ştie, această decoraţie a fost înlocuită în anii '50 de către pictorii Gh. Popescu şi Niculina Dona). Spre sfîrşitul veacului trecut vin să picteze în Dobrogea Theodor Aman, Nicolae Grigorescu şi Sava Henţia.

Între actorii sosiţi la Pontul Euxin în acea epocă, cel mai de seamă a fost, desigur, Matei Millo, pe care-l aflăm la Tulcea în 1887 („Sîntem pozitiv informaţi — scrie într-un ziar local — că vom avea în mijlocul nostru pe ilustrul comedian d. M. Millo (...). Este o distinsă onoare ce se face Dobrogei şi în special oraşului Tulcea şi sîntem mai mult ca siguri că oricine va alerga să vadă pe regele artiştilor noştri, pe părintele teatrului naţional din România"). În acelaşi an — consemnează Ioan Massoff într-o monografie —, în decembrie, dădea la Constanţa un spectacol în beneficiul lui Eminescu, I. D. Ionescu, celebrul cupletist de la „Iunion", celebritate datorată mai ales capodoperei lui I. L. Caragiale „O noapte furtunoasă" („Hai deseară la *Iunion* la Ionescu!"). Dar Matei Millo va reveni la Pontul Euxin, de această dată la Constanţa, în 1895. Aflat în vîrstă de 81 de ani, cu vocea slăbită, maestrul scenei româneşti avea să joace cinci spectacole de succes, într-o magazie de lîngă hotel „Metropol". La Constanţa vine în 1891 (împreună cu Grigore Manolescu) şi marea actriţă Aristitza Romanescu, apoi în 1893, la Constanţa şi Tulcea (însoţită de Constantin Notara) şi din nou, în 1895, pentru a prezenta, la Constanţa, spectacole cu piesa „La treizeci de ani" de M. Polizu-Micşunescu.

Cu trupa de actori ieşeni a lui C. Ionescu, soseşte la Tulcea, în 1899, cunoscutul, în epocă, actor Gh. Cârjă, pentru a prezenta în grădina oraşului de la porţile deltei spectacole mult gustate de public — relatează în memoriile sale apreciatul artist Petre Sturdza. Aici, artiştii ieşeni au jucat „Hoţii" de Schiller, în care Gh. Cârjă susţinea rolul lui Carl Moor. Iată şi o farsă — una din acele farse atît de frecvente în

lumea teatrului dintotdeauna. În timp ce juca în rolul amintit — scrie Petre Sturdza — colegii îl puseră pe pompierul de serviciu („biet băietan de la ţară — care stătea şi căsca gura atent şi uluit“) ca în timpul spectacolului să se ducă la Cârjă, să-l ia vîrtos de mînă şi să-i spună: „bravo camarade, bine ai fost !“. Propunerea fu întărită de un mic bacşiş. Aşa că pompierul, naiv, se duse să-i strîngă actorului mîna, imediat după ce acesta sfîrşi o replică. Petre Sturdza nota: «Pompierul sfîrşeşte prin a apuca mîna bietului Cârjă şi scuturîndu-i-o în amîndouă mîinile lui spuse tare şi răspicat: — Bravo camarade, bine ai fost! Şi bietul Cârjă, istovit şi de lupta cu pompierul şi de sufletul ce pusese în paragraful lui Carl, o zbughi disperat în culise strigînd: „A înnebunit pompierul !“ în hazul camarazilor care pricepuseră farsa şi al publicului care la căderea cortinei se porni pe rîs homeric». Tot în acei ani, Petre Sturdza va juca, la Constanţa, în piesa „Îndrăgostita“ de Porto-Riche, fără să ştie că impresarul trupei, Al. B. Leonescu, zis Vampiru — el însuşi actor, apoi director de teatru — anunţase publicului piesa „Un duşman al poporului“ de Ibsen, pe care Vampiru i-o propusese lui Sturdza, dar acesta nu mai avusese timp s-o pună în scenă. Însă piesa lui Porto-Riche se bucură de succes, publicul constănţean iertînd, generos, grosolana schimbare făcută de Vampiru, un impresar deosebit de întreprinzător.

Pe la 1900, prezenta spectacole la Constanţa cu piesa „Ovidiu“ de Alecsandri o echipă de actori de la Naţionalul din Iaşi, din care făceau parte Aglaia Pruteanu, Gh. Cârjă, State Dragomir şi alţii — consemnează în memoriile sale marele colecţionar de artă Kricor Zambaccian. Pe atunci veneau la Constanţa şi expoziţii ambulante de pictură, domeniul negustorilor încadratori. Aflat pentru cură la Techirghiol în 1904, pictează pe litoral Ştefan Luchian. Tot el, împreună cu pictorul C. Artachino ar fi avut un contract, prin 1897, pentru pictarea catedralei din Tulcea.

Presa anilor 1904—1905 cuprinde bogate informaţii despre activitatea artistică de la Constanţa. La 18 decembrie 1904, prezenta, în folosul săracilor, spectacole în sala Elpis — singura de pe atunci în oraşul de pe malul mării, existentă şi azi — trupa de comedii a lui Gh. Radovici; tot această trupă evoluează, la 21 decembrie, cu comedia bufă în trei acte „Căpitan Lolo“, „în beneficiul domnilor V. Antonescu şi R. Bulfinski“. La 13 februarie 1905 este anunţată trupa de operetă a lui Al. Bărcănescu, „cu concursul primadonei Mar-

gareta Dan și d-șoarei Aura Mihăilescu"; cîteva zile mai tîrziu (20 februarie), trupa va prezenta spectacolul „M-zelle Nitouche" în beneficiul lui Niculescu Buzău și Traian Alexandrescu, la 22 februarie, opereta „Vînt de primăvară", în beneficiul artiștilor Leonard și Cigalia, sub patronajul lui Ion Bănescu, primarul orașului, iar la 23 februarie, opereta „Pericola".

Marius Bunescu — pictorul de mai tîrziu — aflat cu serviciul la Construcția portului, organizează la Constanța, în 1905, societatea „Cultura" și, împreună cu o mînă de intelectuali entuziaști, face teatru de amatori, jucînd la Elpis și pe întregul litoral „Bărbierul din Sevilla", „Lampatius vagabondul", „Cimpoiul fermecat" etc. („Rătăcindu-se pe la noi un italian, profesor de muzică — scrie M. Bunescu în memoriile sale — am înjghebat o orchestră sub conducerea lui. Improvizam mai mult pe mandolină, de unul singur, dar de data aceasta am părăsit-o, cumpărîndu-mi o vioară; și nu prea tîrziu am putut să ne facem singuri acompaniamentul în piesele muzicale".) Pe atunci, se mai aflau la Constanța pictorul D. Hârlescu, profesor de desen la gimnaziul de aici — unul dintre reprezentanții expresionismului românesc — și poeții Dimitrie Anghel și Ion Minulescu, care, fie și numai prin prezența lor, au contribuit întrucîtva la înviorarea vieții culturale locale.

Marele actor Petre Liciu, cu un ansamblu alcătuit din Constantin Tănase, Cazimir Belcot, Ion Manolescu, Mișu Ștefănescu, Gogu Mihăilescu, Florea Simionescu, Cristian Duțulescu, Ștefan Decu, Jeny Ricoboni, Iosefina Reitman-Tănase, Marioara Simionescu și Hariclia Faliero, avînd în repertoriu „Banii" („Les affaires sont les affaires") de Octave Mirbeau, „Lipitorile satelor" de Alecsandri și alte piese (localizări de Paul Gusty), a pornit, la începutul anului 1907, într-un turneu, care cuprindea în lista localităților și Tulcea. Ion Manolescu își amintea peste ani: „Începusem de cîtva timp să repetăm *O scrisoare pierdută*. Liciu voia de mult să interpreteze rolul Cetățeanului turmentat. L-a jucat o singură dată la Tulcea. După aceea nu l-a mai reluat niciodată, probabil fiindcă și-a dat seama că nu izbutise să-l depășească pe Ion Brezeanu, care făcuse din Cetățeanul turmentat una din cele mai reușite creații ale lui".

La inaugurarea Cazinoului din Constanța, în anul 1910, primăria prevăzuse în contractul de concesionare a noului edificiu ca pe timpul sezonului să fie angajată trupa lui Ale-

xandru Davila, cunoscutul om de teatru, apreciat mai mult însă ca autor al capodoperei dramatice „Vlaicu Vodă". Davila, pe lîngă faptul că era un pasionat vînător — tatăl său, generalul C. Davila, pionierul organizării sanitare moderne a României, îl dăduse în grija unui excelent maestru de vînătoare —, practicînd vînatul în bălțile dunărene între spectacolele de la Cazino, era și un navigator la fel de pasionat; își construise chiar un iaht, din pricina căruia — își amintea Ion Marin Sadoveanu — întîrzia adesea la spectacole. Actorul N. Niculescu Buzău avea să consemneze în memoriile sale amănunte ale stagiunii 1911. „Mie mi-a prins bine stagiunea de la Constanța — notează el — mai ales că nu jucam în fiecare seară, ci cam de două ori pe săptămînă adeseori *Mache somnambulul*. Fiecare actor, pe lîngă leafă avea și o diurnă acolo". Davila venea la Constanța însoțit de Caz, maestrul său de vînătoare. Împreună, în timpul liber, plecau în voiajuri cinegetice prin Dobrogea. Niculescu-Buzău nota: „Luam o căruță cu doi cai, plăteam douăzeci de lei pe zi și plecam măcar vreo șapte-opt kilometri departe de Constanța. Spre toamnă, vînam prepelițe și potîrnichi sau rațe sălbatice". În acel an, cazinoul fusese concesionat fraților Marceaux, care aveau grijă să fie prezentate, vara, concerte și spectacole, cu artiști români sau străini. Iată și un amănunt interesant din biografia lui Davila: Prin 1888, auzind de banditul Licinski și bazîndu-se pe talentul său de vînător exersat în preajma lui Caz, Davila ar fi cerut să fie numit subprefect de Tulcea — în acest ținut opera Licinski —; în luna noiembrie a acelui an a obținut numirea și vreme de două luni a umblat în zadar pe urmele abilului tîlhar.

Tot la Cazino, prin 1911, Kricor Zambaccian l-a cunoscut pe pictorul Iosif Iser, care făcea portrete-caricatură ale jucătorilor de baccara. Concentrat în Dobrogea în anul 1913, Iser va descoperi aici un nou orizont de lumină și culoare, care-i va marca puternic opera. („Iser — scria Zambaccian — își făcuse o specialitate în pictarea turcoaicelor"). Pictorul Nicolae Dărăscu avea o mare pasiune pentru navigație, construindu-și chiar un iaht în Anglia. Tot colecționarul și criticul de artă K. Zambaccian consemna: „Navigația era marea lui pasiune și în acest scop și-a vîndut în cîteva rînduri atelierul, mobilele, cărțile, covoarele, pentru a porni cu un mic iaht cu pînze, în Delta Dunării sau pe mișcătoarele unde ale Pontului Euxin, spre care se simțea atras, chemat fiind de sirenele imaginației sale de grec de origine". Mult a drumețit prin

Dobrogea şi pictorul Ion Theodorescu Sion, pe care-l aflăm, în 1913, în atelierul lui Bunescu, aflat deseori în vizită pe acolo, iar mai tîrziu, în timpul războiului mondial, în 1916, la Cernavoda, unde-l va întîlni Zambaccian. După terminarea studiilor, Marius Bunescu a părăsit activitatea de animator cultural, cutreierînd întreaga Dobroge în căutare de culori şi forme noi. („Luasem obiceiul — îşi aminteşte el — să bat litoralul pe jos, cu un săculeţ cu merinde şi cu materialul de pictură în spate; în drum întîlneam pescari, ce mă invitau binevoitori la un borş pescăresc“). Deşi ţinutul euxin nu a găsit în fiinţa artistică a lui Theodor Pallady disponibilităţi lirice pentru acest spaţiu, totuşi, şi el, ca toţi — sau aproape toţi — pictorii români, a străbătut cu şevaletul meleagurile litorale. M. Bunescu scria: „Într-o zi, pe faleză, mi-am aşezat şevaletul alături de al lui Pallady, pe care nu-l cunoscusem pînă atunci. Tocmai certa un copil care îi stricase pînza, aruncînd cu o piatră în ea. Ne-am luat apoi la vorbă. Părea afectat aflînd că eram cu zece ani mai tînăr decît el. — Ehei! mi-a spus, de ce nu am vîrsta d-tale, acum cînd ştiu ce trebuie să fac ?“. Nu lipseau de pe litoral, vara, nici criticii de artă şi colecţionarii; M. Bunescu s-a întîlnit de multe ori la Constanţa cu M. Simionescu-Rîmniceanu, Olimp Gr. Ioan sau Anastasie Simu. Aici a locuit o vreme colecţionarul Lazăr Munteanu, fost preşedinte al tribunalului din Constanţa; apartamentul său se afla în renumita casă cu lei (azi, hotel şi restaurant de înaltă clasă).

În 1931 vine la Constanţa, pentru a picta biserica Sf. Gheorghe, Nicolae Tonitza. Aici, pictorul, care crezuse că-şi poate restabili bugetul, are numai dezamăgiri. Într-o scrisoare, el mărturisea: „Constănţenii s-au purtat cu mine în chip foarte laş — după ce-mi dăduseră toate asigurările de reuşită, ceea ce m-a determinat să apar într-un concurs public, alături de sumedenie de naufragiaţi ai artei“. Pînă la urmă, Tonitza va picta biserica, picturile sale putînd fi admirate şi azi.

În prima jumătate a veacului nostru, meleagurile euxine au cunoscut o viaţă culturală intensă, impulsionată cel mai adesea de iniţiativele particulare ale unor intelectuali inimoşi, care au înfiinţat numeroase societăţi şi asociaţii culturale şi au editat peste şase sute de publicaţii periodice, unele de elevată ţinută editorială, ca „Dobrogea jună“, „Marea Neagră“, „Dacia“, „Marea Noastră“, „Analele Dobrogei“ ş.a. Scriitorul Emanoil Bucuţa, care a drumeţit mult pe litoral, a evocat

momentul, cînd, după 1930, Jean Bart, care ieşise la pensie şi luase asupră-i secretariatul Ligii Navale, a pus problema editării revistei Ligii. Înainte de a fi dusă macheta la tipar, cu o copertă de D. Ştiubei — cel mai prolific pictor marin al românilor — şi cu titlul „Marea“, Em. Bucuţa a propus ca noul periodic să se numească „Marea Noastră“. El scria cu mîndrie: «Şi a rămas „Marea Noastră“, brîul acesta albastru, în care încinge ţara, cu pescarii, cu porturile, cu flota ei şi cu nădejdile româneşti de mărire». Emanoil Bucuţa aminteşte în însemnările sale de voiajor la Pontul Euxin şi de Institutul hidrobiologic de la Pescărie-Mamaia — azi, Institutul român de cercetări marine — care, alături de Staţiunea oceanografică de la Agigea, a constituit un far al ştiinţei româneşti în această parte a ţării. El notează că sufletul acestei instituţii a fost Grigore Antipa „doctor al acestor ape, la suprafaţă şi în adînc“. Institutul poseda o bogată colecţie de peşti şi alte animale marine. („Eşti acolo ca într-un clopot fermecat coborît în fundul mării“). Aici Bucuţa a putut vedea şi şcoala românească de pescari maritimi, pepinieră de cadre pentru industria piscicolă.

Un moment important în trecutul cultural al Constanţei a fost şi ridicarea monumentului marelui nostru poet Mihai Eminescu, aflat azi lîngă farul genovez şi muzeul mării. Ideea a aparţinut lui I. N. Roman, un remarcabil animator al vieţii spirituale locale, el însuşi poet şi talentat publicist, iar sculptorul ales pentru împlinirea artistică a acestui proiect generos a fos Oscar Han, personalitate de excepţie a plasticii româneşti. Memoriile lui Oscar Han cuprind detalii revelatoare privind împrejurările ridicării monumentului eminescian. În intimitatea unei mese de restaurant la care se afla şi Tudor Vianu (acesta, „căsătorit de curînd, era într-un fel de mic voiaj de nuntă la Constanţa, prieten şi el sau cunoscut cu avocatul Roman“), sculptorul şi I. N. Roman hotărăsc amănuntele acestei frumoase iniţiative culturale. Apoi — îşi aminteşte O. Han — „s-a făcut o petrecere, care a durat aproape de ziuă şi i-am promis că nu mai vin la Constanţa decît cu proiectul lui Eminescu. Şi pentru că ne dădeam seama de posibilităţile oraşului, am convenit ca să fac un bust monumental şi cu o figură reprezentativă a poeziei elegiace a lui Eminescu. Chiar în acea vară, în plin sezon, vin cu macheta lui Eminescu, machetă ce este realizată astăzi, ce reprezintă astăzi monumentul lui Eminescu la Constanţa“. I. N. Roman a alcătuit un comitet, al cărui preşedinte a fost ales, dar după

aproape un an (1931) a decedat, la conducerea comitetului Pro-Eminescu fiind ales vice-amiralul Bălănescu („cu totul alt temperament, cu totul altă mentalitate, compus și somptuos“). După multe tergiversări — sculptorul s-a împăcat greu cu noul conducător al comitetului constănțean — monumentul a fost inaugurat la 15 august 1934. („Era al doilea monument din cariera mea“ — mărturisește artistul). La inaugurare a fost și regele Carol II, primul ministru Gh. Tătărescu, ministrul Instrucţiunii publice, dr. Angelescu, preşedintele Societăţii scriitorilor români, Corneliu Moldovanu, preşedintele Academiei române, Ioan Bianu („Era așa de bătrîn, de slăbit la față și la corp, că părea mai mult o vergea cu cioc“), Păstorel Teodoreanu şi alţii. S-au rostit cuvîntări. „Dar cuvîntarea care a impresionat mai adînc, pînă la emoţie impresionantă — îşi amintea O. Han — a fost cuvîntarea lui Păstorel Teodoreanu, care era desemnat să vorbească în numele Fundaţiilor Regale. Păstorel Teodoreanu era îmbrăcat în haine închise, de festivitate, cu o cravată plastron la gît, cu manșete la cămașă scrobite. Citea cu o impecabilă dicţiune, sobrietate a cuvîntului, cu o solemnitate evlavioasă. La un moment dat, Păstorel, fără să ridice vocea, se adresează: — „Sire, să îngenunchem laolaltă, în memoria lui Eminescu“. La inaugurare a participat şi poeta engleză E. Sylvia Pankhurst, traducătoare din Eminescu, aflată la Constanța împreună cu fiul ei.

Deşi impresiile de voiaj, memoriile unor călători care au trecut prin ţinutul pontic sînt insuficiente pentru a creiona un profil exact al evoluţiei vieţii culturale în Dobrogea, ele cuprind totuşi, cum am văzut, mărturii elocvente că în acest colț de țară, unde cîndva și-a strunit lira însuși Orpheu tracul și a scris Ovidiu, s-a făurit cultură, s-a cimentat o tradiţie spirituală, continuată apoi, în anii construcţiei socialiste, prin realizări cu totul impresionante, parte din edificiul spiritual al României contemporane.

Indice de călători*

A.

* În paranteză este indicată data (exactă sau cu aproximaţie) a călătoriei.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

Ș.

T.

U.

Bibliografie selectivă

Călători străini despre țările române. Vol. 1—7. București, 1980.

Fontes Historiae Dacoromanae. Izvoarele istoriei României. [Vol.] 1—4. București, 1964—1982.

BARNEA, I. și ȘTEFĂNESCU, ȘT. *Din istoria Dobrogei.* Vol. 3. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos. București, 1971.

IONESCU, M. D. *Dobrogia în pragul veacului al XX-lea.* București, 1904.

IORGA, N. *Istoria românilor prin călători.* Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu. București, 1981.

MATEESCU, Tudor. *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea.* București, 1979.

PANAITESCU, P. P. *Călători poloni în țările române.* București, 1930.

PIPPIDI, D. M. și BERCIU, D. *Din istoria Dobrogei.* [Vol.] 1. Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană. București, 1965.

RĂDULESCU, Adrian și BITOLEANU, Ion. *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare.* Dobrogea. București, 1979.

VULPE, Radu și BARNEA, Ion. *Din istoria Dobrogei.* Vol. 2. Romanii la Dunărea de Jos. București, 1968.

ADAM, Ioan. *Constanța pitorească.* Ediția a II-a. București, f.a.

ALLARD, Camille. *La Dobroutcha.* Souvenirs d'Orient. Paris, 1859.

ALLARD, Camille. *Mission médicale dans la Tartarie-Dobroutcha.* Paris, 1857.

AMANTE, Bruto. *Ovidiu în exil*. Bucureşti, 1885.

APOLLONIOS DIN RHODOS. *Argonauticele*. (Epopeea argonauților). Traducere, prefață și note de Ion Acsan. Bucureşti, 1976.

[AVRIL, Adolphe d']. *De Paris à l'Ile des Serpents, à travers la Roumanie, la Hongrie et les Bouches du Danube par Cyrille*. Paris, 1876.

BART Jean. *În deltă* ... Bucureşti, f.a.

BĂDIC, Constanța. *Angelo de Gubernatis. „Dal paese d'Ovidio"*. Lucrare în mss.

BĂLĂŞESCU, Nifon. *Românii din Turcia*. În: „Cărțile săteanului român", 2, 1878, p. 27—32; 127—130; 139—143.

BOIS-ROBERT, J. D. *Nil et Danube*. Souvenirs d'un touriste. Egypte, Turquie, Crimée, Provinces Danubiennes. Paris, f.a.

BOLINTINEANU, Dim[itrie]. *Viața lui Cuza Vodă*. Iași, 1912.

BOSCOWICH, R. P. Joseph. *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne, fait à la suite de son excellence Mr. Jaq. Porter, Ambassadeur d'Angleterre par le ... de la Comp. de Jésus, en MDCCLXII*. A Laussanne, M.DCC.LXXII.

BOSSY, R. V. *Mărturii finlandeze despre România*. Bucureşti, 1937.

BOUCHER DE PERTHES. *Voyage à Constantinople par l'Italie, la Sicile et la Grèce*. Tome II. Paris 1855.

CALVERT, [Frederick] Lord Baltimore. *A tour to the East in the years 1763 and 1764*. With Remarks on the City of Constantinople and the Turks. London, 1767.

CANTEMIR, Dimitrie. *Istoria Imperiului otoman*. Vol. 1—2. Bucureşti, 1876.

CARMEN SYLVA. *Pe Dunăre*. 27 aprilie—3 mai 1904. Bucureşti, f.a.

CASTON, V-te Alfred de. *Voyage dans la Dobroudcha*. La vérité sur les hommes et les choses. Bucarest, 1878.

CERNOVODEANU, Paul. *Românii și canalul Dunăre—Marea Neagră*. În: „Revista de istorie", 29, nr. 2, feb. 1976, p. 189—206.

CONEA, Ion. *Hector de Béarn, un călător francez prin Dobrogea în 1828*. În: „Analele Dobrogei", 9, vol. 2, 1928, p. 188—206.

DANESCO, Grégoire. *Dobrogea (La Dobroudja)*. Étude de géographie physique et etnographique. Bucarest, 1903.

DELAVRANCEA, Barbu. *Șapte zile la Constanța*. Note constănțiane. Memoriu „Pro Nasone“. În: Barbu Delavrancea. „Opere“, vol. 6. Bucureşti, 1970, p. 113—134.

DESJARDINS, Ernest. *Voyage archéologique et géographique dans la région du bas Danube*. Paris, 1868.

Din călătoriile ieromonahului rus Partenie prin Moldova în jumătatea întîia a veacului XIX. Traducere din ruseşte de Arhimandritul V. Puiu. Vălenii de Munte, 1910.

DOUSSAULT, [Charles]. *La Dobrudja*. În: „L'Illustration“, 23, nr. 591, 24 iunie 1854, p. 395—396.

DVOICENCO, E. și DIMITRIU, I. G. *Pușkin și Ovidiu*. În: „Revista Fundațiilor“, 8, nr. 1, ian. 1941, p. 189—195.

ERNEST, Louis. *Kustendjé et la mosquée Yeni-Tjamé*. În: „L'Illustration“ 35, nr. 1865, p. 74.

FIROIU, V. ... *Aveți o țară frumoasă ca un cîntec*. Bucureşti, 1973.

GABRYEL, L. *Danube, Nil et Jourdain*. Souvenirs et impressions de voyage par ... Paris, 1864.

GALACTION, GALA. *La țărmul mării. La Mangalia*. În: Gala Galaction. „Opere alese“, vol. 2. Bucureşti, 1958, p. 249—254; 381—416.

GEORGESCU, I. *Dr. Carl Schuchhardt: o călătorie de Crăciun în Dobrogea la 1884*. În „Analele Dobrogei“, 7, 1926, p. 74—81.

GHIAȚĂ, Anca. *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*. În: „Memoriile Secției de ştiințe istorice [a] Academiei Republicii Socialiste România“, Seria IV, Tomul V, 1980, p. 29—61.

HARRET, M[ihail]. *Notiții din o călătorie de la Galați la Atena în an. 1851 de* ... (Descriere simplă) — Ilustrată cu două stampe frumoase: Constantinopole şi Atena. Iassi, 1853.

HOGGUER, baron d'. *Informațiuni asupra Dobrogei*. Starea ei de astăzi. Resursele şi viitorul ei. Bucureşti, 1879.

HOPE, Trevor J. *Călători englezi în principatele române* [*William Bentinck*]. În: „Secolul XX“, nr. 10—11—12, 1978, p. 1—IX.

IONESCU [DE LA BRAD], Ion. *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudjea, par* ... Constantinople, 1850. (Trad. de F. Mihăilescu. În: „Analele Dobrogei“, 3, nr. 1, ian.—mar. 1922, p. 97—187).

IONESCU JOHNSON, N. *Însemnările unui marinar*. [Vol.] 1-2. Bucureşti, 1958.

IORGA, N. *România cum era pînă la 1918* [Vol. 2]. Moldova și Dobrogea. Ilustrații de Alina Iorga. București, 1940.

Itinerarul fratelui Wilhelm de Rubruquis din ordinul fraților minoriți în anul mîntuirii 1253, în părțile răsăritene. Trad. de C. Brătescu. În: „Analele Dobrogei", 2, nr. 4, oct.—dec. 1921, p. 507—535.

KANITZ, F. *La Bulgarie danubienne et le Balkan*. Études de voyage (1860—1880). Paris, 1882.

KARADJA, Constantin I. *Călătoria unui francez* [*Alexis de Valon*] *prin Dobrogea pe la 1842. În:* „Revista istorică", 14, nr. 10—12, oct.—nov. 1928, p. 364—365.

KATSAITIS, Markos Antonios. *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742*. Îngrijirea ediției, traducere și note [de] Elena Moisiuc și Dumitru Limona. În: „Saeculum", Iași, 1977, p. 62—64.

LABBÉ, Paul. *La vivante Roumanie*. Paris, 1913.

LA MOTRAYE, A[ubry] de. *Voyages du Sr. A. de la Motraye, en Europe, Asie & Afrique*. Tome I—II. A la Haye, 1727.

Le voyage de Michel Eneman de Bender à Constantinople en 1709, publié par Constantin I. Karadja. În: „Revue historique du Sud-est européen", 6, nr. 10—12, oct.—dec. 1929, p. 365—372.

LECHEVALIER, J. B. *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin. Tome* II. Paris, 1800.

LEJEAN, G. *Ethnographie de la Turquie d'Europe*. Gotha, 1861.

LICHERDOPOL, Ion P. *Excursiune în Drobrogea*. București, 1901.

LONLAY, Dick de. *En Bulgarie*. 1877—1878. Paris, 1883.

MARTONNE, Emmanuel de. *La Dobroudja*. Paris, 1918 (Recenzie de C. Brătescu. În: „Arhiva Dobrogei", vol. 2, 1919, p. 150—152).

MICHEL, Jules. *Les travaux de défense des romains dans la Dobroudcha-Kustendjé et le retranchement connu sous le nom de fossé de Traian, d'apres les documents réunis pendant le Mission danubienne*. [Paris], f.a.

[MOLTKE, Helmuth von]. *Lettres de Maréchal de Moltke sur l'Orient*. Traduit de l'allemand. Paris, 1872.

MONTANDON, A. *Excursion en Dobroudja*. Angers, 1887.

NAZARETTEAN, J. A. *Notițe istorice și geografice asupra provinciei Dobrogea*. Tulcea, 1882.

NEALE, Adam. *Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie*. Tome II, Paris, 1818.

NETTA, Gheron. *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*. București, 1931.

OUDARD, Georges, *Portrait de la Roumanie*. Paris, 1935.

OVIDIUS NASO, Publius. *Tristele. Ponticele*. Traducere şi prefață de Teodor Naum. București, 1972.

PĂUNEL, Eugen I. *Calea dunăreană și dobrogeană a lui Grillparzer în anul 1843*. În: „Analele Dobrogei“, **15**, 1935, p. 107—118.

PERTICARI DAVILA, Elena. *Din viața și corespondența lui Carol Davila*. București, 1935.

PETERS, K. F. *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobroudscha*. Wien, 1867 (Al. P. Arbore. „O încercare de reconstituire a trecutului românilor din Dobrogea“. În: „Analele Dobrogei“, 3, nr. 2, apr.—iun. 1922, p. 237—291).

PEYSSONEL, [Charles de]. *Traité sur le commerce de la Mer Noire*. Tome second. A Paris, 1787.

PITTARD, Eugène. *Dans la Dobrodja. (Roumanie)*. Notes de voyage. Genève, 1902.

PLATON, Gh. *Informații noi privind teritoriul și populația Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. [Mihai Czajkowski]. În: Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“-Iași, 5, 1968, p. 203—216.

POP, Angela. *Un călător francez în Dobrogea: Eugène Blondeau*. În: „Comunicări de istorie a Dobrogei“, Constanța, Muzeul de istorie națională și arheologie, 1980, p. 91—92.

Privind chipul României. Antologie din lirica universală despre România, îngrijită de Dem. Popescu. Cluj, 1974.

QUESNOY, F. *La Dobrudja*. De Varna à Custendjé. În: „L'Illustration“, 24, 1854, p. 215—216; 235—237.

RAREŞ, Marin. *Xavier Hommaire de Hell*. Un călător francez în Dobrogea în 1846. În: „Analele Dobrogei“, 15, 1934, p. 54—67.

RICHARD, A. de. *La Roumanie (à vol d'oiseau)*. Bucarest, 1885.

ROMANESCU, Marcel. *Andersen în România*. O călătorie pe Dunăre acum o sută de ani. În: „Revista Fundațiilor“, 8, nr. 1, ian. 1941, p. 177—185.

SADOVEANU, Mihail. *Priveliști dobrogene*. București, 1925.

SANIELEVICI, H[enric]. *Icoane fugare*. Documente omenești. București, 1921.

SIMIONESCU, I[on]. *Pitorescul României*. Vol. I. Între Dunăre și mare. Ediția a V-a. București, 1943.

SLĂVESCU, Victor. *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica*. 1846—1874. București, 1943.
SMANCINI, G. *Scorsa piacevole in Grecia, Egitto, Turchia, sul Danubio e da Vienna alla Lombardia descritta e corredata di note per servire anche di guido a viaggiatori*. Milano, 1844.
ȘOIMARU, Tudor. *Constanța*. Cu 30 de figuri în text. București, 1936.
VÂLSAN, George. *Descrieri geografice*. București, 1964.
VINCKE, [Karl], von. *Valea Cara-Su*. Trad. de C. Brătescu. În: „Analele Dobrogei", 3, nr. 2, apr.-iun. 1922, p. 303—308.
Voyage à Constantinople de S.A.S. Alexandre-Jean, Prince-Régnant des Principautés-Unies. Extrait du Courier d'Orient. F.1., f.a.
WALLACE, Sigismond. *Sur le Danube de Vienne à Constantinople et aux Dardanelles*. Vienne, 1864.

Țărmul vestpontic după portulanul lui Marino Sanudo din 1320.

Gura Sulinei (Durand-Brager).

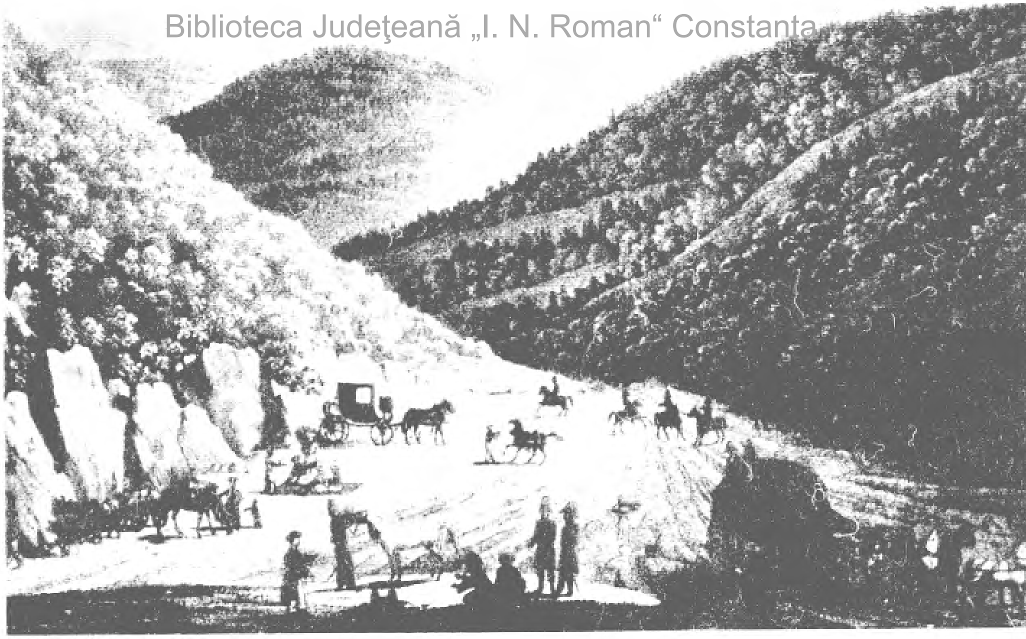

Peisaj din Valea Carasu (Hector de Béarn).

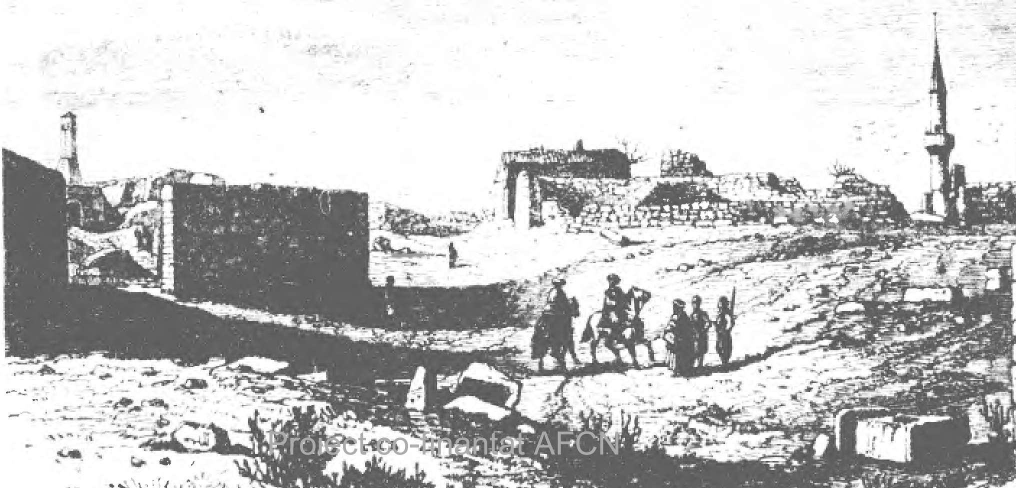
Cetatea Constanţei în 1828 (Hector de Béarn).

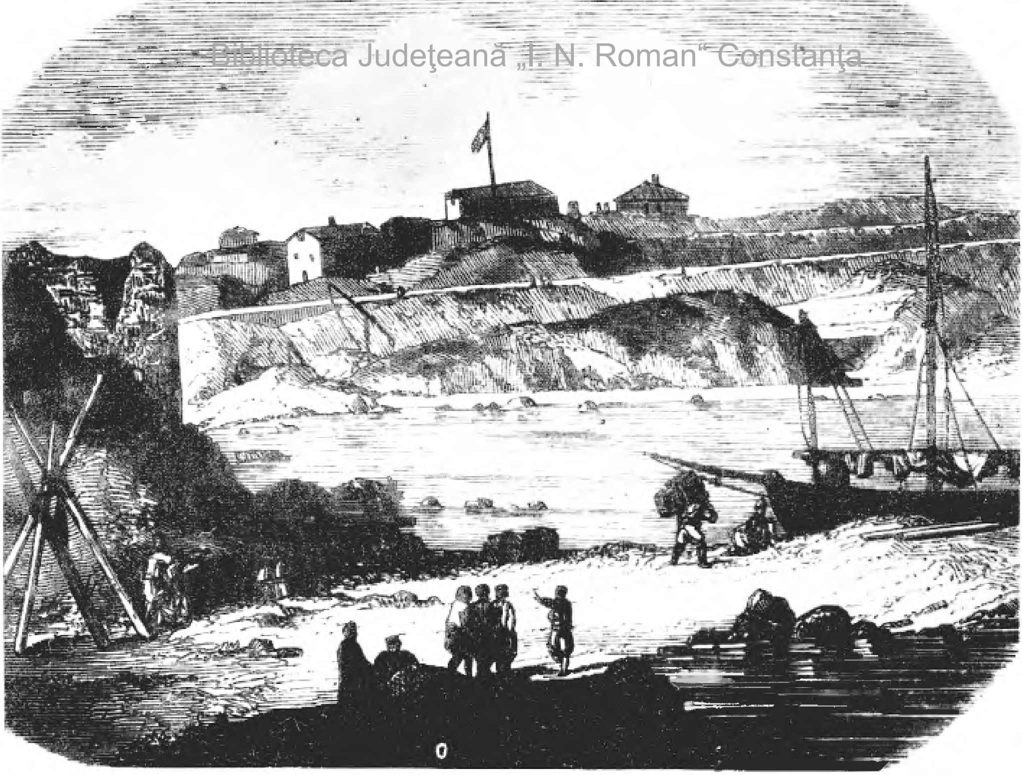

Fîntînă la Babadag (Herrmann).

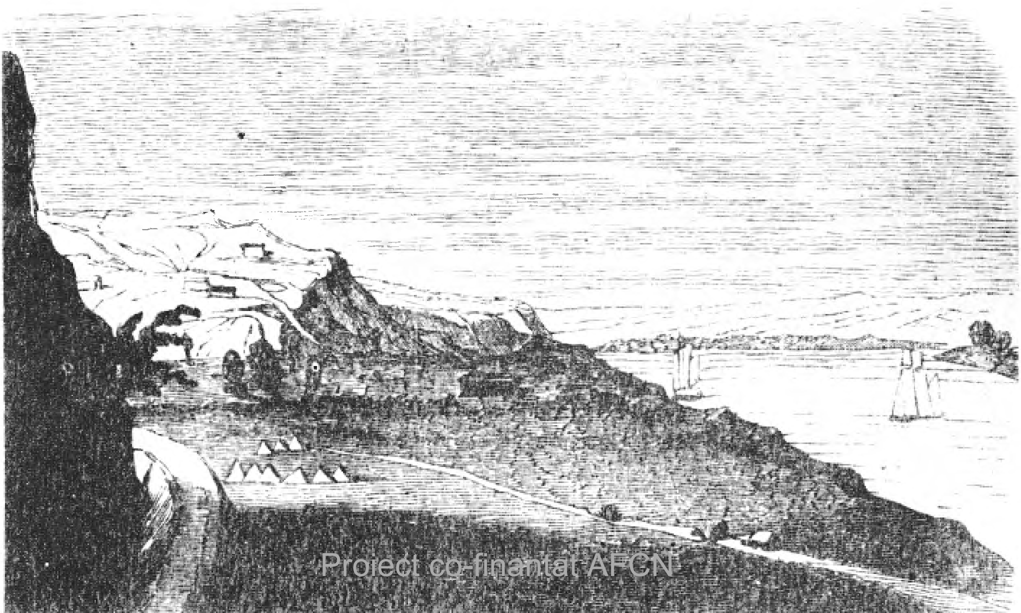
Vedere din Constanța, 1855 (C. Allard).

Activitate în portul Constanţa (C. Allard).

Dunărea în dreptul Rasovei şi porţiune din drumul construit de francezi (C. Allard).

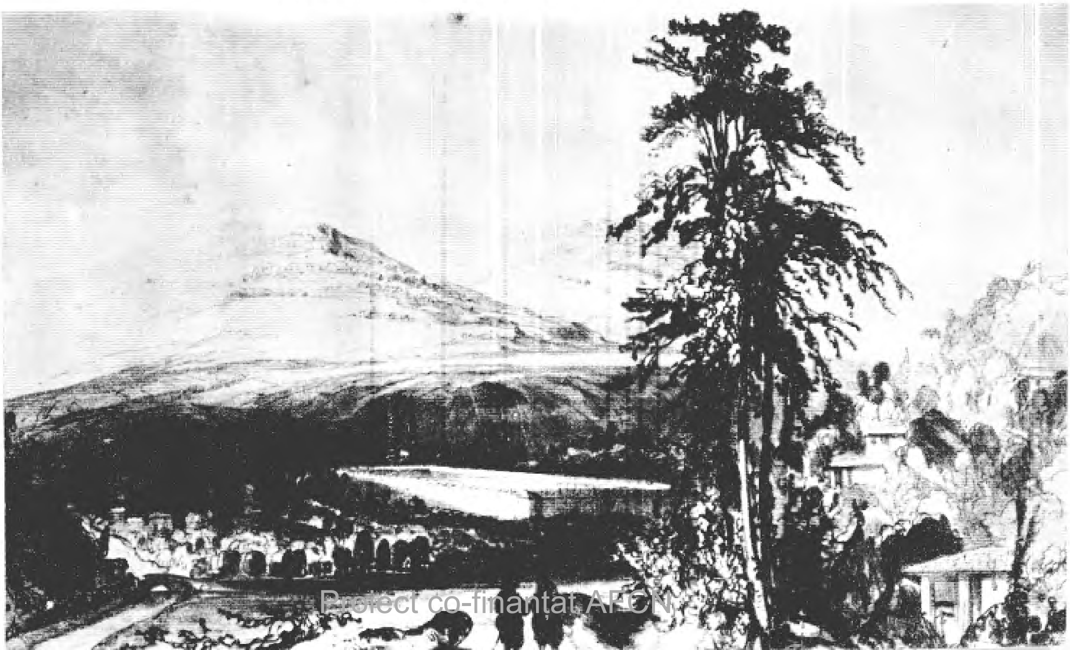

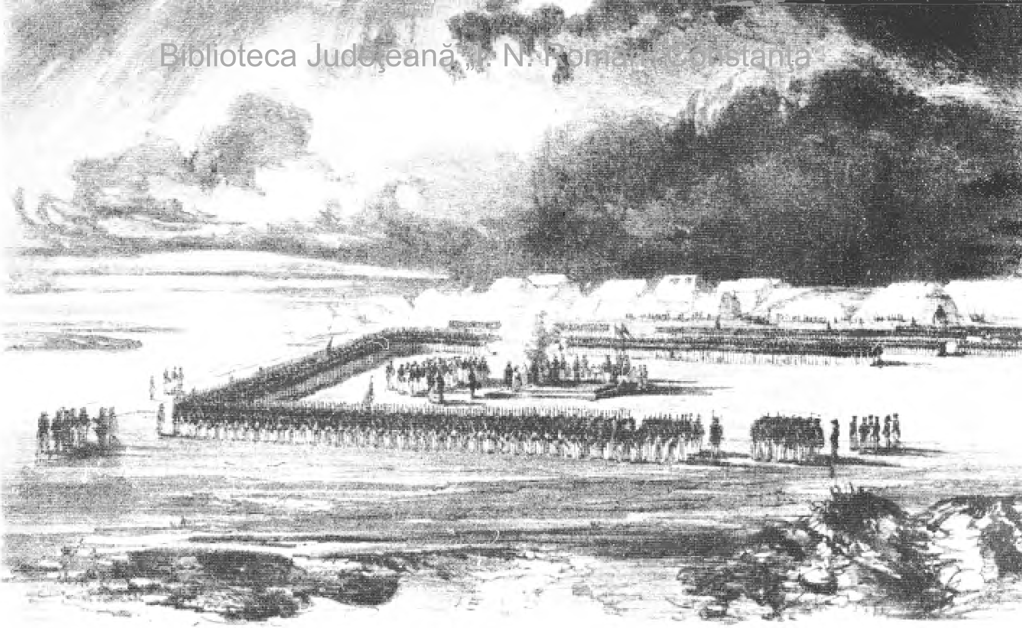
Geamia Esmahan din Mangalia (Hector de Béarn).

Prin Valea Carasu (Hector de Béarn).

Cazarma din Babadag (Hector de Béarn).

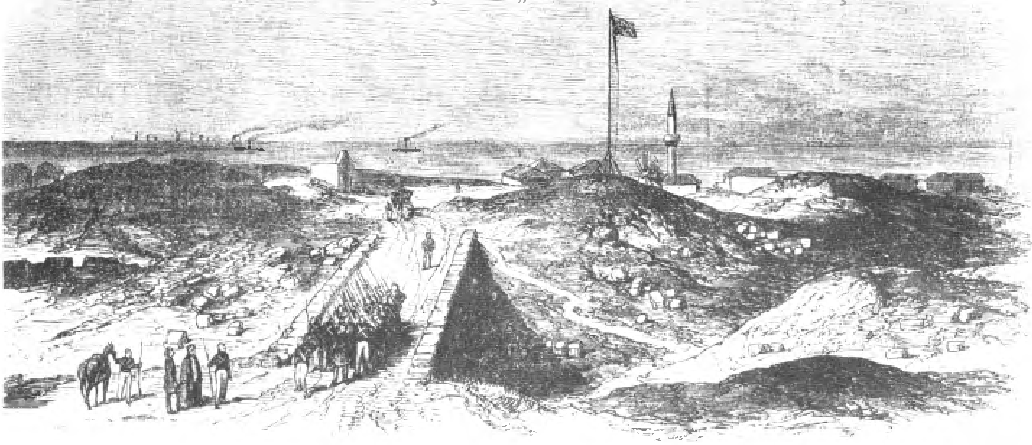

Tabără militară rusească la Caratai (Nisipari) în 1828 (Hector de Béarn).

Geamia din Macaul (Hector de Béarn).

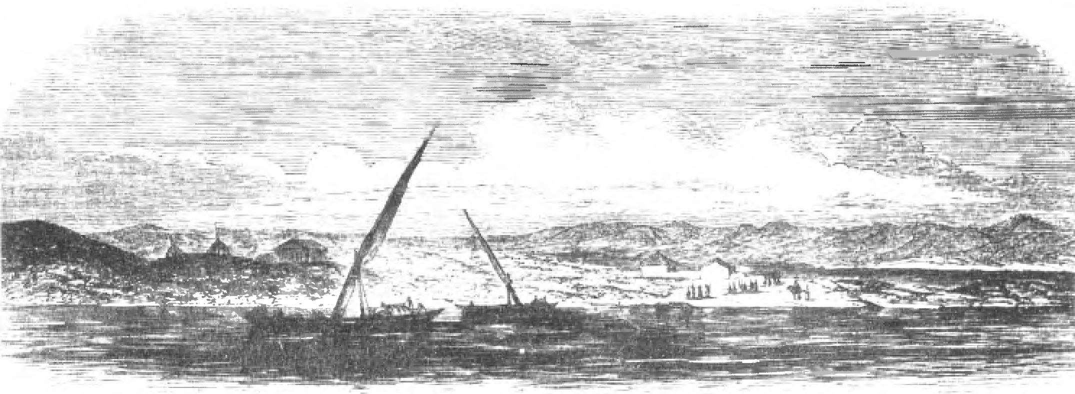

Constanța, după încheierea păcii de la Adrianopol (Ch. Doussault).

Pe Dunăre (W. Bartlett).

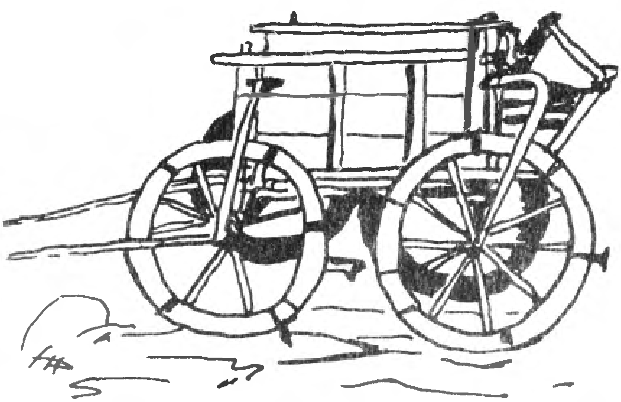

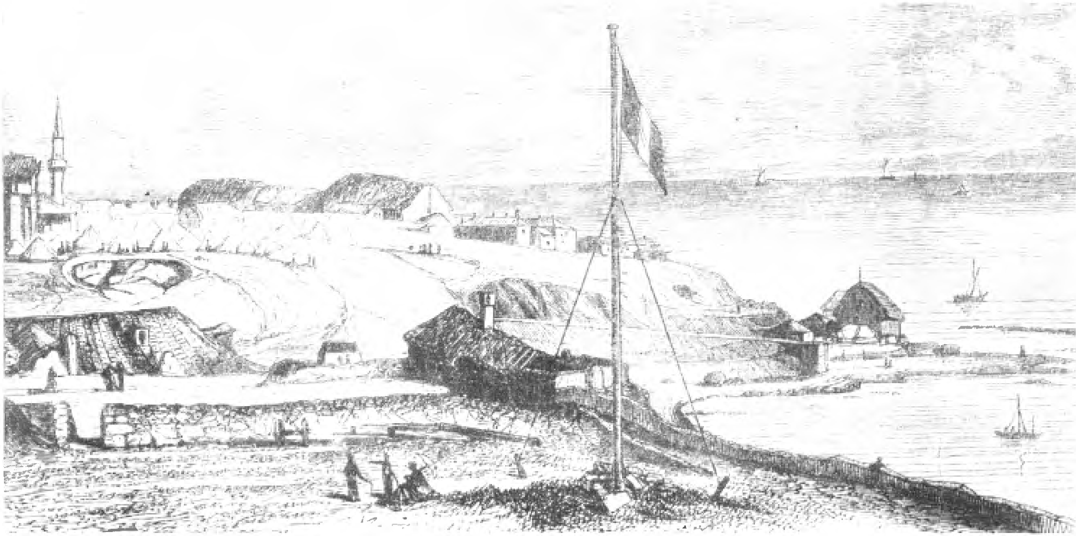

Şeici în faţa Cernavodei (stampă de epocă).

Harabaua dobrogeană a lui Ion Ionescu de la Brad.

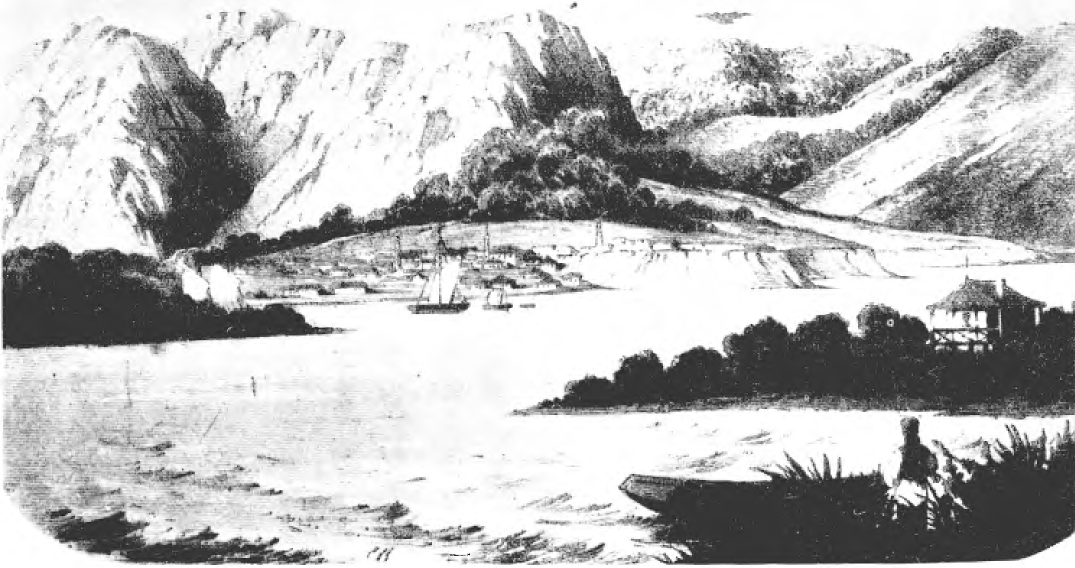

Portul Constanței în 1855 (C. Allard).

Bara Sulinei (W. Bartlett).

Panorama Măcinului (Schwabe)

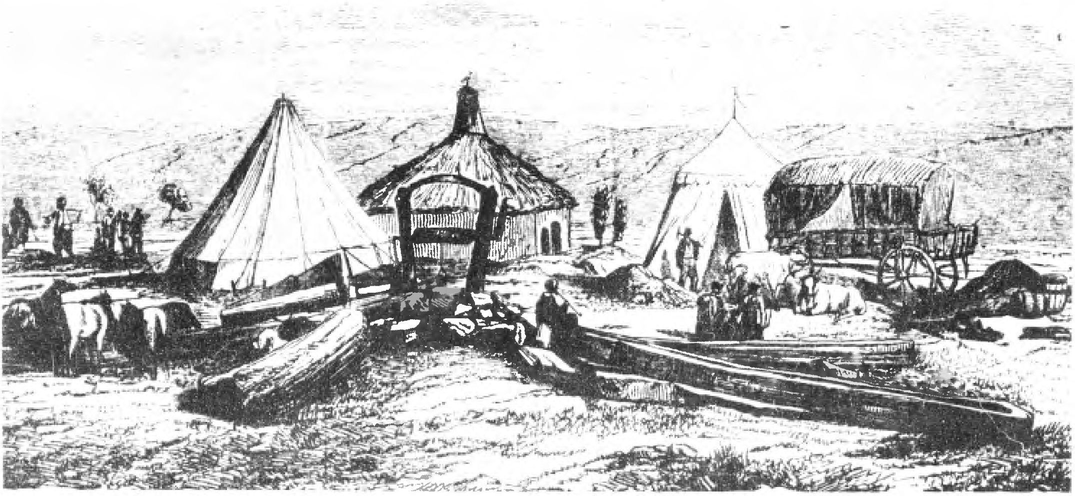
Valul lui Traian (C. Allard).

Harta drumului Rasova—Constanța (construit de Misiunea tehnică franceză în 1855) și a valurilor antice dobrogene (Jules Michel)

Tabăra Misiunii tehnice franceze de la Murfatlar (C. Allard).

AGES
DU Sr.
A. DE LA MOTRAYE,
EN
EUROPE, ASIE & AFRIQUE,

OÙ L'ON TROUVE UNE GRANDE VARIETÉ DE

RECHERCHES GEOGRAPHIQUES,

Historiques & Politiques, sur l'ITALIE, la GRECE, la TURQUIE, la TARTARIE CRIMÉE, & NOGAYE, la CIRCASSIE, la SUEDE, la LAPONIE, &c.

AVEC

DES REMARQUES INSTRUCTIVES SUR LES MOEURS,

Coutumes, Opinions &c. des Peuples & des Païs où l'Auteur a voyagé; & des particularitez remarquables touchant les Personnes & les Auteurs distingués d'Angleterre, de France, d'Italie, de Suede, &c.

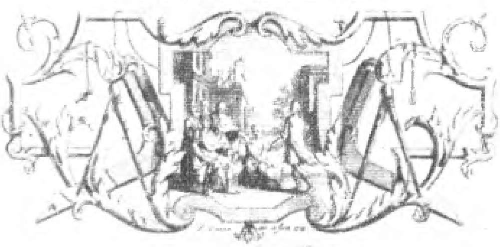
COMME AUSSI

DES RELATIONS FIDELLES

des Evenemens considerables arrivées pendant plus de XXVI. années, que l'Auteur a employées dans ses Voyages, comme de la Révolution en Turquie & du dethronement du dernier Sultan: De la Guerre entre les Turcs & les Russiens, & de la Paix concluë sur le Pruth, où l'Auteur étoit présent: Des affaires & de la conduite du feu Roi de Suede à Bender, & pendant les quatre années qu'il a été en Turquie: De son retour en Suede, de ses Campagnes en Norwegue, de sa mort, & des changemens arrivées là dessus.

Ouvrage enrichie d'un grand nombre de Cartes, Plans, & Figures en Taille-douce, representant des choses rares & curieuses de l'Antiquité, comme des Medailles, Inscriptions, Idoles, Lampes & autres restes des anciennes Villes, Colonies & Peuples, ou des productions de l'Art & de la Nature &c.

TOME PREMIER.

A LA HAYE,

Chez T. JOHNSON & J. VAN DUREN.

M. DCC. XXVII.

Însemnare de la 1820 făcută pe un exemplar al „Evangheliei" (Rîmnic, 1794), existent şi azi la Ostrov (judeţul Constanţa).

JOURNAL
D'UN VOYAGE DE CONSTANTINOPLE EN POLOGNE,

FAIT A LA SUITE DE SON EXCELLENCE

M^R. JAQ. PORTER,

AMBASSADEUR D'ANGLETERRE,

PAR LE

R. P. JOSEPH BOSCOWICH,

DE LA COMP. DE JÉSUS,

EN MDCCLXII.

A LAUSANNE,
Chez FRANÇ. GRASSET ET COMP.

M. DCC. LXXII.

Foaia de titlu a albumului „Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie" de Hector de Béarn.

SOUVENIRS D'ORIENT

LA

DOBROUTCHA

PAR

LE Dr CAMILLE ALLARD

EX-MÉDECIN SANITAIRE
CHARGÉ DU SERVICE MÉDICAL DE LA MISSION DANS LA RÉGION DANUBIENNE EN 1855
MÉDECIN INSPECTEUR DES EAUX THERMALES DE SAINT-HONORÉ (NIÈVRE)
ETC.

VARNA
KUSTENDJÉ ET LES RIVES DE LA MER NOIRE
LES RUINES ANTIQUES A KUSTENDJÉ — TOMIS ET CONSTANTIA
OVIDE EN EXIL — LES STEPPES
ET LES VILLAGES TATARS — LES FOSSÉS DE TRAJAN
RASSOVA — LES VALAQUES ET LES TZIGANES
LES RIVES DU DANUBE ET LE LAC KARA-SOU — LES RUSSES
ET LES COSAQUES

PARIS
CHARLES DOUNIOL, LIBRAIRE-EDITEUR
RUE DE TOURNON, 29

1859

DE PARIS

A

L'ILE DES SERPENTS

A TRAVERS

LA ROUMANIE, LA HONGRIE

ET

LES BOUCHES DU DANUBE

PAR

CYRILLE

Auteur du *Voyage sentimental dans les pays Slaves*

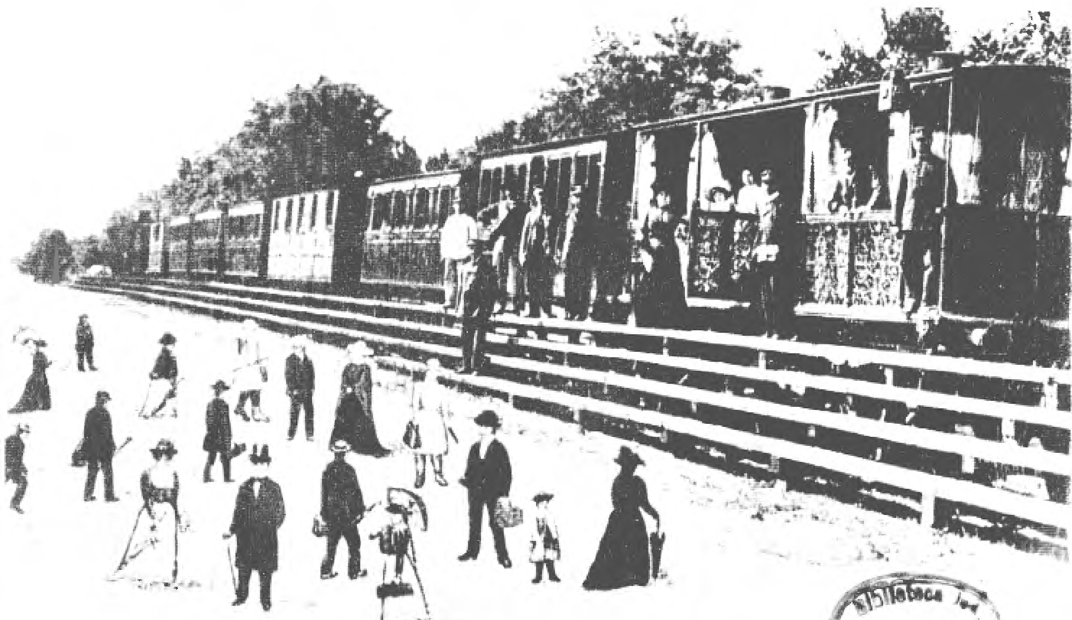
PARIS
ERNEST LEROUX, ÉDITEUR
28, RUE BONAPARTE, 28

1876

Portul Constanța la 1879.

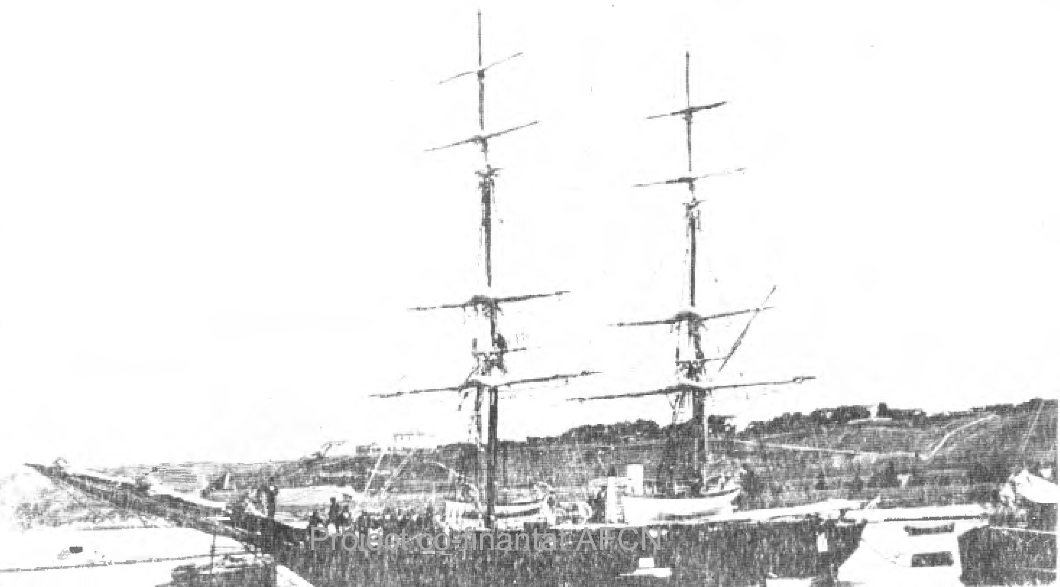
Cu trenul, la Băile de la ,,Vii".

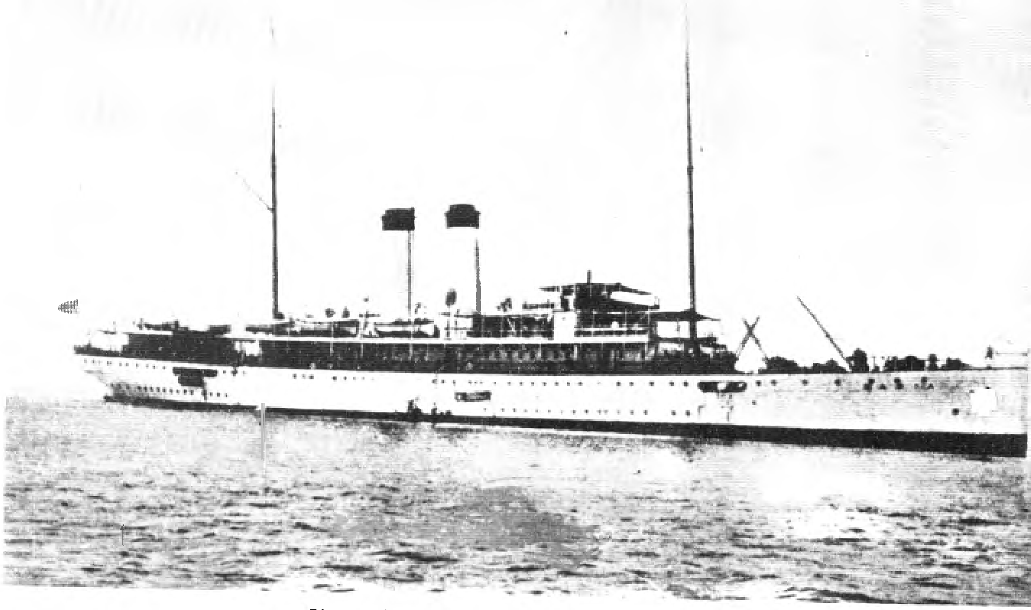

Constanța, Piața Ovidiu, 1898.

Bricul „Mircea“ în portul Constanța (1892).

Eleganta siluetă a vaporului „Dacia“.

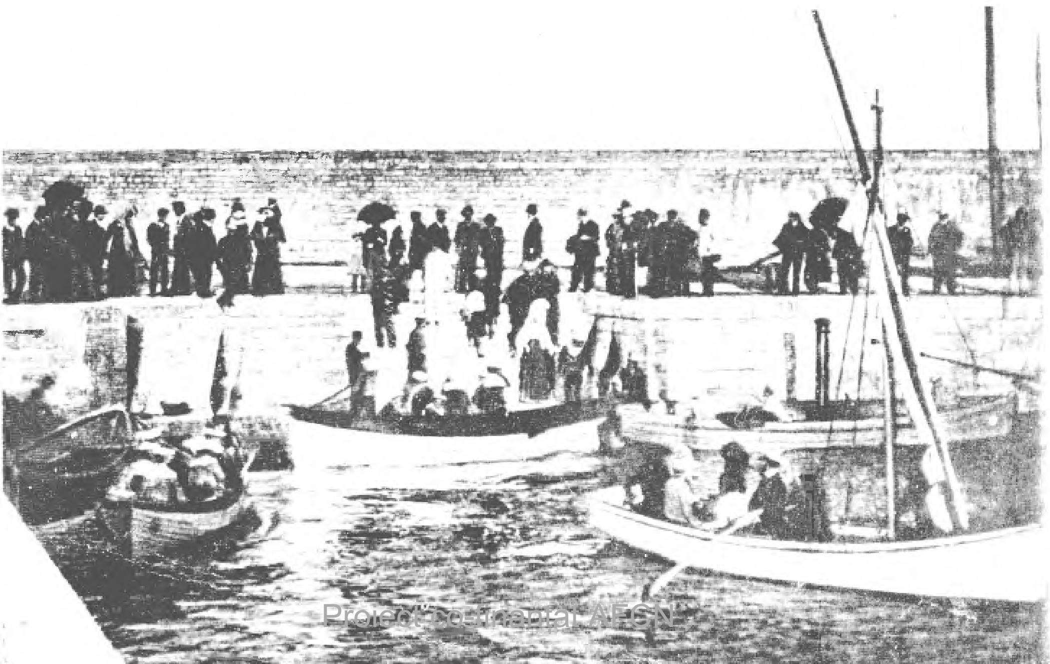
Vaporul „Regele Carol“.

Vechea gară din Mamaia.

Serbare nautică la Constanța.

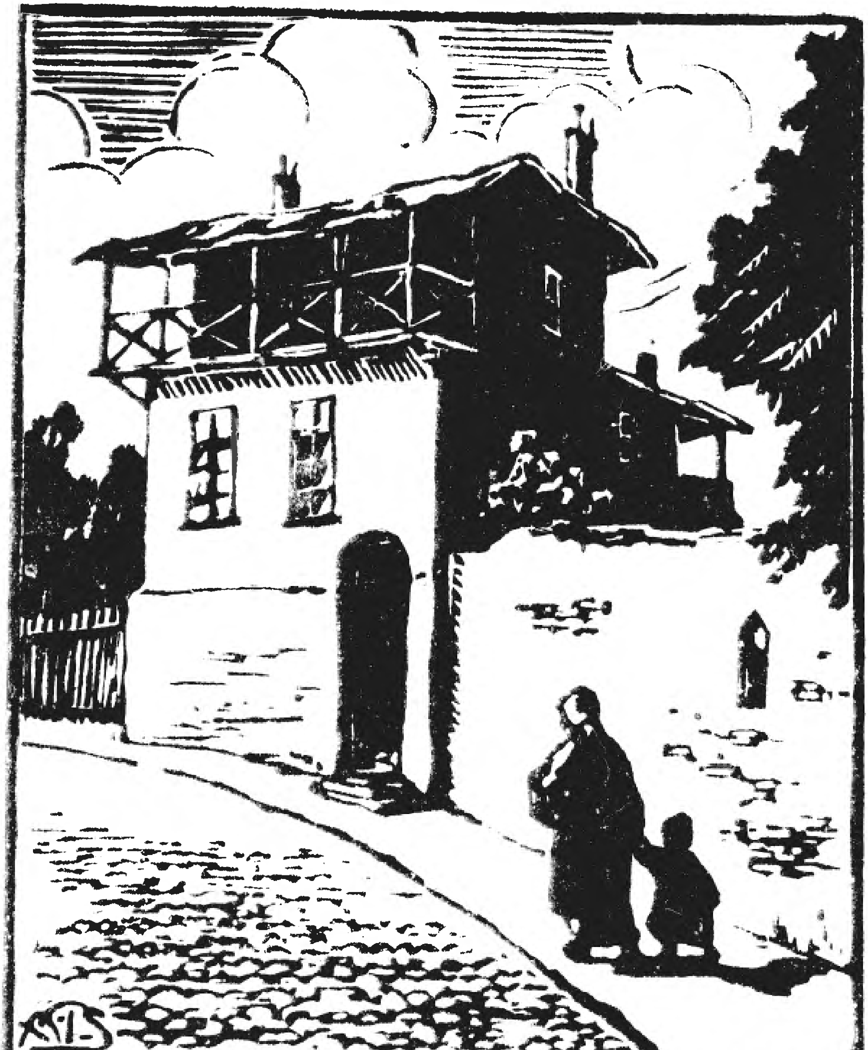
Pe plaja Mamaia (1910).

Români transilvăneni în vizită la Mamaia.

Negustori la Mangalia (1916).

Veche casă constănțeană (A. Poitevin-Scheleti).

... gara ... la Constanța (1930)

Vila „Şuţu" (Constanţa)

Moară de vînt la mănăstirea Cilic-Dere.

Pescari în Delta Dunării (foto: V. Ciorobea).

Echitaţie pe malul mării, la Mangalia (foto: M. Şerbănescu).

Pitorescul port Tomis—Constanţa (foto: M. Şerbănescu).

Piața Ovidiu—Constanța.

Apus de soare pe lacul Siutghiol (foto: M. Şerbănescu).

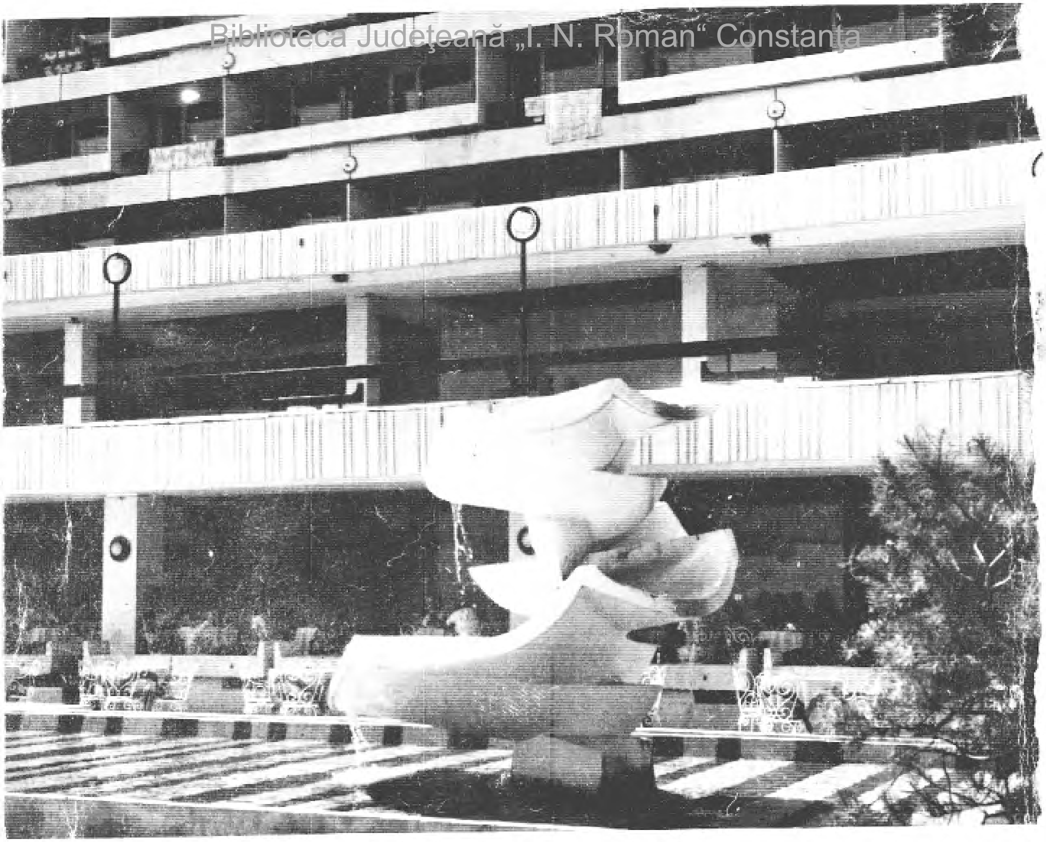

În stațiunea Olimp.

Hoteluri în stațiunea Neptun.

Fîntînă arteziană pe litoral.

Hotel din Costinești.

Cuprins

Redactor: DOINA GAVRILĂ
Tehnoredactor: MARIA TAMEŞ

Coli tipar: 17,25
Bun de tipar: 10. II. 1984

Întreprinderea Poligrafică Braşov
C-da nr. 1.275